

ХЪЭКҮҮН БАРЭСБИЙ.

АДЫГЭ
КЪЭКЫГЪЭЦІЭХЭР

1

ХЪЭКЪУН Б. Ю.

28.5
X98

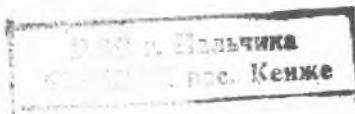
АДЫГЭ КЪЭКЪЫГЪЭЦІЭХЭР

ФОТО

ОТСКАНИРОВАНО для 'Читающая ЧЕРКЕСИЯ'
VK.COM/CIRCASBOOK

НАЛШЫК · «ЭЛЬБРУС» · 1992

* * *

ЕтГуанэу къыдәкІ мы тхылтым щызәхуәхъәсапт къэ-
кIыгъәцIәу 1500-м нәблагъә (1975 гъэм Черкесск къалә къышы-
дәкIам итыр зы мин хуәдиэт). КъэкIыгъәцIәхәр тхылтым
итш адыгәбзәкIи, урысыбзәкIи, латиныбзәкIи. Ләжыгъәм
щыгъуазә дыхуешI къэкIыгъәхәр зищIысым, къызәрыкI
щIыкIәм, къызызыцыкI щIыпIәм, я теплъәкIә, я мыхъәнәкIә
зыхуәдәм.

Тхылтыр сәбәп яхуәхъунущ егъәджакIуәхәм, студентхәм,
еджакIуәхәм, бзәм ирилажә щIәныгъәлIхәм, ІәщIагъәлIхәм —
агрономхәм, зоотехникхәм, биологхәм, ботаникхәм, и. къ.

* * *

Во втором издании первой ботанической работы на
кабардино-черкесском языке собрано около 1500 названий
растений (в Слова-ре, вышедшем в 1975 г. в Черкесске, их
насчитывалось около 1000), Названиям растений даётся перевод
на русском и латинском языках, их краткое описание
(с иллюстрацией отдельных видов) и характеристика хозяйствен-
ного значения.

Словарь представляет большой интерес для учителей ка-
бардинских, черкесских и отчасти адыгейских школ, студентов
высших учебных заведений, педагогических техникумов и сель-
кохозяйственных училищ, а также для специалистов самых
различных отраслей: лингвистов, историков, агрономов, зоотех-
ников, биологов, ботаников и др.

ПЭУБЛЭ ПСАЛТЬЭ

«Къуэпсыр мажери жыжъэ къышцокI».

Адыгэ псалъэжьщ

✓ Гъашцэм и плтыифэ Гэджеш къэкIыгъэ зэмымлIаужыгъуэхэр. Набдэгубдзапльэу яхэлтээт: языныкъуэхэр нэцхъеинфэш, гупсысэхш (псейхэр, уэздыгъейхэр), адрейхэр нэжэгужафэш (Гушхэ, къэррабэ, ажэгъуэмэ, и. гъэгъа бжыгъэншэхэр). КъэкIыгъэхэм яхэтш пелуаныфэхэри, цыкIужжьехэри, къэхъукъашIэ щхъэхуэхэр уигу къэзыгъэкIхэри, уеблэмэ тхыдэм ухээзыгъаплъэхэри (жыг абрагъуэхэр, дээл языныкъуэхэр). Арауэ къышцЭкIынщ IуэрыГуатэми, тхыгъэ, усыгъэ Гэджэхэми къэкIыгъэхэм уывыпIэшхуэ щыщаубыдыр, цыкхум и гукъыдэжым, и гурыгъу-гурьышцЭхэм я хэкIыпIэу, я дамыгъэу.

Абы и щапхъэу къэтхынищ мы усыгъэ цыкIур:

*ДыкъуэнагъыцIэр къысфIаш.
Быышхъэм и лъагэм сышцокI.
Си щхъэкIэр уэгум лдоIэс,
Уэсэпсым къабээу сестхъещI.*

Зэгумыбщ мы усыгъэр зи Гэужыр, ауэ шэч хэлькъым абы акъыл, щIэнныгъэ, набдэгубдзапльагъэ зэриIам. Сыту жыпIэмэ, усыгъэм фIы дыдэу дыщегъэгъуазэ жыгым и цIэм, и зыужыкIэм, и теплээ уардэм.

Апхуэдэуи гъэццIэгъуэну, гурыхуу къэкIыгъэхэм ятетхыхъа джэгуакIуэ-усакIуэхэм яшыщщ зи цIэр ди тхыдэм хыхъа Агъонкъуэ Лашэ. Псом хуэмыйдэу сэ сыйдехъях абы кхъужжьеим хуитха усыгъэм. Фыкъеджот мы сатырхэм:

*Уей-уей, ли кхъужжьеисжу
Гъуэжжкуийм хуэлдэу къыихэтIэнIа,
Уи напIэр Iети къызэплэ!
Уэ улсыхыгъуащщ,
Уи щхъэцыр Бешитом къытихурежжэкI,
ЛэжъакIуэжжэхэри къынщогүфIыкI,
Зигу упымыкIыххэри ли щIалэж щIыкIурш.
Дыгээм сигъажжьеэмэ, уэ узижжаущ,
Пшапэр ээхэуэмэ, удиуэршэрэгъущ.
Уи напIэр Iети, къызэплэ...*

Си гуапэу щIызоджыкI мыпхуэдэу гурышIэ лъэшдрэ бзэ дахэкIэ къэкIыгъэхэм яхуэусэ тхыгъэхэр, хъыбархэр, псалъэжжэхэр. Абыхэм яшыщ куэдыр, къарьу тельтидже схуэхъуу, ГэфIи си гум къокIыж, къэкIыгъэхэр къэслыхъуу ди адэжь щIынальэм и хэгъуэгүхэр къыцызэхэскIуххкIэ, къэкIыгъэ щхъэхуэхэр, я да-хагъэр згъэццIагъуу, къыцызэсплтыхъкIэ, ди лъахэ гъуэзэджэм и къулеингъэ Иэджэм сышгупсыскI.

Къулеингъашхуэкъэ нэр зыдынэмшлтысыф, гъуни нэзи зимыIэу къынфIэндIи тафхэр, псыхъе щхъуантIэхэр, мэкъупIэ-хъупIэ бэвхэр, ильэс мин Iэджэ зи ныбжь мэзыжхэр, гүэлхэр, Къущхъэхъур, хы Iуфхэр! ЩэнэгъэлIхэм къызэральтытэмкIэ, Кавказым къыцокI жыг, гъурц, уда лIэужыгъуэ минихым щигъу. Апхуэд лъахэ бей зиIэ ди лъепкъым, зэрыгурсыгъуэщи, къэкIыгъэ куэдым флащыгъецIэхэр яримытынкIэ Iэмал илакъым. Абы къыххыуи ди бзэри къэкIыгъецIэхэмкIэ икъукIэ бейш.

✓ Ар, даун, хъарзынэш. Ауэ, ди жагъуэ зэрыхъунци, еджэн-лэжъэнд деж къэкIыгъецIэхэр дахэ-дахуу къыцыдгъесбэпиркъым. Абы и щхъуэсгъуэхэм яцыщ, псальэм папшIэ, нэхъапэхэм къэкIыгъэхэм я цIэхэр зэхуэхъесауэ ди тхыбзэм зэрыхэмьтар, ди еджапIэхэм ботаникэр адыгэбзэкIэ зэрышамыджар, мы зэмнами зэрышамыджыр.

КъэкIыгъецIэхэм машIэущ уазэрыцыхуээр урысыбзэ-адыгэбзэ, адыгэбзэ-урысыбзэ псальтельхэм. Абхэм языныкъуэхери тэммуму зэдэжIа хъуакъым. Адьгэбзэм хэту, ауэ тхыбзэм къыщамыгъесбэпу къэкIыгъецIэ куэди дэхуэха хъуаш. Ари гъээжIуэжыгъецIэ.

✓ ЗылI къарукIэ сэ зэкIэ схузэцIэгъеуIуар къэкIыгъецIэу минрэ щитхум нэспц. Адьга къуажэ поори, зэрыгурсыгъуэщи, схузэцIэгъехъакъым.

Шэч хэлъкъым мы Iуэхум дяпекIи елэжын зэрыхуейм. КъэкIыгъецIэ зэхуэхъесыжын шыцIэдапхътэу къызольтэе хамэ къэралхэм щыпсэу адьгэхэм я дежи. Ст щхъекIэ жыгIэмэ а къэралхэм щыгъуэтинкIэ угугъэ хъунущ щыпIэ жыжхэхэм къикIыурэ адьгэхэм къяIэрыххуу, хушхъуэу къагъесбэпу, шхынгъуэхэм хамхъхуу щита къэкIыгъэхэмра абыхэм я адьга фIэнцыгъецIэхэмрэ.

✓ Си псальэм къызэрхэщаши, зицIысы эзIуба тхуэмшиа къэкIыгъецIэхэри щыIэнц. Адьгэхэм шэгын, хушхъуэ, н. къызыхахуу щита уда лIэужыгъуэхэм я цIэхэр яшIэж пэтми, езыхэр уагъэлтагъужыгыфыркъым.

Псалтьэм папшIэ, бегъымбарIэпэлтыр «мыращ» — жайэу щыдагъэлтагъуфар жылагъуэ Iэджэ дыздэщиахэм ящышу зы закъуэш, Краснодарскэ крайм щыIэнцIхъэшхэхужш (аул Урупский). Апхуэд щытыкIэм ургэгэгупсис къэкIыгъецIэхэр зэхуэхъесынм күздкIэ нэхэ пассу щIэддэн зэрыхуеям. Бетэмал, къэкIыгъецIэ куэд щыIы фIыцIэм здыцIахъаш ди нэхъыжыфI дунейм ехыжахэм!

Адьга лъепкъым и ботаникэ, мэкъумэш культурээр нэхъапэхэм лъагэу зэрышитам и щыхьэтш мыри. Ди къэкIыгъецIэ куэд (трасэу къагъэкIхэм щыщу) нэгъуэцI лъепкъхэм (абхъаз-абазэхэм, нэгъуейхэм, осетинхэм, къэрэшай-балъкъэрхэм) я бзэм хыхъаш. Ари бзэм елэж щIэнэгъэлIхэм, шэч хэмэлтү, гу зылъатапхъэш.

Ботаникэм Карл Линей 18-нэ лIэнцIыгъуэм къызэршигъэжьяши, дэтхэнэ къэкIыгъэми латинибзэкэ псалтьигу зэхэту фIэнцыгъэ ират. Япэ псальэр лъепкътыгъуэцIэнц (родовое название), етIуанэр — лIэужыгъуэцIэнц (видовое название). ✓ Цыяхухэм унагъуэцIэмрэ цIэмрэ зэраIэм хуэдэу. Абы ешхъу ди лъепкъими псальтигу зэхэт фIэнцыгъэ яриташ жыг, гъурц, уда, хадэхэкI эзэхъ-зэгъунэгъу Iэджэм.

Щапхъэхэр гъунэжш: шэдигъуей, мээшэдигъуей, губгъуэшэдигъуей, унэшэдигъуей; къуэн, къуэнтхъурей, адьгэкъуэн; сэтэней, губгъуэсэтэней, мээсэтэней; дээл, хъэдээл, дээлгъуэ, дээлкъэдабэ, дээлхужь, дээлынцIэ, н. куэдхэр. Абы къеэгъэлтагъуэ адьгэхэм зи теплъекIэ зэшхъ, ауэ зыгуэрхэмкIэ зэшхъэшыкI къэкIыгъэхэр фIыуэ зэхагъэшхъэхууIыфу зэрышытар, ди лъепкъым гупсыс жан, набдээгубдэзаплъагъэ зэриIэр.

Бээр тхыдалтэш. АбыкIэ гъещIэгъуэнц къэкIыгъецIэхэри. Ахэр щыхъэт

тохъуэ тхыдэм и гъуэгуанэ гутъухэм, залымыгъэ мыкIуэцIхэм зэкIэцIадза адигэхэр, шэрджэсхэр, адигейхэр, нэгъуэцIхэри зы лъэпкыу, зы унагъуэшхуэм хуэдэу зэхэту, зэрыIыгъу, зэкIалтыкIуэу зэрыщытам.

Абы и щыхэтц къэкIыгъэцIхэм я нэхъыбэр зэтехуэу, ди лъэпкь псоми я зэхуэдэу зэрыщытам.

КъэкIыгъэцIхэр зэхуэхъесынам сэ селэжьу пыцIээздэр 1960 гъэрш, Къэбэрдей-Балъкъэр къэрал университетын сыцIэтийсхъя нэужыц. Абы щыгъуэ, дауи, къэкIыгъэцIхэр тхылтуу къыдэгъэкIын мурад сиIакъым. КъэкIыгъэхэр зыхудэм, зишIысым ботаникэм и хабзэхэм сыйтетхыхуурэ, а Iуэхум сидихъэхыпаш, абы и мыхъэнэр зэрыниыр нэсу зэхэшIэри, си лэжыгъэр тхылтуу къыдаагъэкIыну мурад сиIаш.

«КъэкIыгъэцIхэм я псальмальэр» япэу дунейм къытехъац 1975 гъэм, Къэрэшай-Шэрджэс щIэнэгъэхутэ институтын къыдигъэкIри. АбыкIэ дэIэпэ-куэгъушхуэ къысхуэхъуаш щIэнэгъэлIхэу Темир Раисэ, Тобыл Нурия, Борей Рауф, Абдокъуэ Iаус сымэ.

Тхылтыр къыдэкIа нэужыи къэкIыгъэцIхэр зэхуэхъесыныр схуущыгъэ-такъым. ТIэкIу-ТIэкIуурэ къахэгъахъуэурэ, къэкIыгъэцIхэм я бжыгъэр минрэ щитхум нээгъэсаш. «КъэкIыгъэцIхэм я псальмальэм» щысIэцIэкIлау щыта щыуагъэ гуэрхэри згъээсэкIуэжаш. Нэхъапэм белджылы схуэмьшиа къэкIыгъэхэм ящыш зыкъомыр «къэсцIыхуаш», ауэ зэIумыбзу нэгъуэцIхэри къыкъуэкIаш. Дауи ирекхуу, къэкIыгъэ гъэцIэгъуэнхэм, лъэпкъым къигъэкI жыгIерсэхэм, хадэхэкIхэм, хъэцэпэцэхэм нэхъ гупсэхуу сазэрытепсэлъыхам къыхэкIыу, мы тхылтыр сэбээп яхуэхъууну къызолъытэ бзэм ирилажээ щIэнэгъэлIхэм къышым нэу агрономхэм, зоотехникхэм, биологхэу еджэ е лажъэ адигэ щIалэгъуалэу IуэхукIа къэкIыгъэхэм зезытын зи мурадхэм.

КъэкIыгъэхэм я цIэр, адигэбээм къыдэкIуэу, урысыбээки латиниыбээки зэрытхам, ахэр зицIысыр, зыхуэдэр, къызэрэки щIыкIэр, къызышыки щIыпIэр, адигэхэмий нэгъуэцI лъэпкъхэм къызэрэгъэсбэпир къызэрэзгъэлъэгъуам, сурэт дэсцIыгъуахэм дэIэпэкъуныгъэ нэс яритынкIэ сыцогугъ адигэбээр зидж щIэнэгъэлIхэмий, Кавказым къышыки къэкIыгъэхэр зээзгъэцIэну яужи ихъахэмий, нэгъуэцIхэмий.

Мы тхылтыр згъэхъэзырынымкIэ сэбэпшхуэ къысхуэхъуаш адигэ къэкIыгъэцIхэр ди зэманным къэзыхъеса ди нэхъыжыфI зыкъомыр (ахэр куэд мэхъури, я цIэхэр къысхуиIуэркъым).

Япэу къыдэкIа тхылтым къэкIыгъэхэм я сурэту ихуар псөемыблэжу, зэмэн кIэцIым къриубыдэу скуицIау щытац суретынцI Мэзүкъэбэз Хээрээт. Мы тхылтым ихуа сурэтхэм я нэхъыбапIэри арац зи IедакъэцIэкIыр.

ЗыкъомкIэ къыздаIэпэкъуаш суретынцI Малетка Любови. Абы сурэту пицIутиI схуигъэхъэзырац.

ФыщIе ин яхузощI дэIэпэкъуэгъу къысхуэхъуа псоми.

КъэкIыгъэцIхэу Адыгей, Бесльэней, Джылакъстэней, Шапсыгъ къуажэхэм щыжкаIу, ауэ къэбэрдей-шэрджэсхэм жамыкIэхэр «адыг.», «бесл.», м.-каб., «шапс.» псальгъэцIэхэмкIэ къыхэзгъэцхъэхуяш. Абы къикIыркъым Къэбэрдеймрэ Шэрджэсэымрэ щыжкаIэ къэкIыгъэцIхэри ищхэкIэ зи гутъу тщIа къуажэхэм щыжамыIуэу.

Шапсыгъ, адигей къуажэхэм щызожуэсхъеса къэкIыгъэцIхэр Адыгейм щызекIуэ тхыбзэм тету стхыжаш.

БОТАНИКЭМ НЭХЬЫБЭРЭ ДЫЗЫЩЫНУУЩИЭ ПСАЛЬЭ ЩХҮЭХҮЭХЭР

Банэ — колючка.

Бзий — листья злаковых, осоковых, рогозовых и других видов растений; узко вытянутые, удлиненные листья.

Бынжэ — зародыш.

Гүэрэн — кустарник, заросли крупностебельных травянистых растений.

Гулъ — почка.

Гъашэ — метельчатое соцветие злаковых и других видов растений.

Гъэгъа — цветок; соцветие.

Гъэтлысхъэн — рассада.

Гъэужь — отава; переспелые огурцы.

Гъеч — однолетний побег деревьев и кустарников.

Гъуей, гъурц — кустарник.

Жэнкъ — высохшие стебли крупностебельных травянистых растений; высохшие стебли кукурузы, подсолнечника.

Жыг — дерево.

Жыгдэжей — лиана.

Жыгыпкъ — ствол дерева.

ЖыгIэрысэ — культурные деревья.

Жылэ — семя.

Куандэ — кустарник; заросли травянистых растений.

Кумылэ — сердцевина.

Купкъ — косточка.

Кунсэ — цветonoносный побег у лилейных, осоковых, подорожниковых, рогозовых и других видов растений.

КупицIэ — семя, ядро косточковых, семячковых, ореховых пород деревьев.

Клы — черешок листа, плода.

Клыгу — соцветие лилейных видов растений.

Къабзий — перистый лист.

КъапицIий — лепесток.

КъикIыкIа — росток.

Къыдэж, къыдэжа — побег.

Къуэж — поросье.

КъуэкIэ — пасынок.

Къуэнс — надземные стелящиеся побеги однолетних или многолетних растений.

Къудамэ — ветвь, ветка.

КхъуакIэ — лист хвойных деревьев (хвоя).
Лэдэх — надрез, выемка на листе.
Лъабжъэ — корень.
Лъабжъэжь — корневище.
ЛъабжъэцIэкIэ — клубень, клубнеплод.
Лъансэ — корневая система, корень.
Лъэдий — надземная часть стебля растений.
Лъэпкъ — семейство в систематике растений (КъэкIыгъэ зэшхъэр, я щытыкIэкIэ зэхуэдэхэр лъэпкъ-лъэпкъыурэ ботаникэм егуэш).
Лъэпкъыгъуэ — род растений (КъэкIыгъэ лъэпкъхэр лъэпкъыгъуэу-рэ гуэшыжащ).
ЛъэпкъыцIэ — название семейства растений.
ЛъэпкъыгъуэцIэ — родовое название растений.
Лъехъц — корневая масса.
ЛIэужь — наследственность. Адыгэ псалъэж: «ЛIэужыр бжьибл-кIэ мауэ» (Наследственность передается в семи поколе-ниях).
ЛIэужьыгъуэ — вид, подвид, разновидность растений. (КъэкIыгъэ лъэпкъыгъуэхэр лIэужыгъуэу зэхэтщ. Псалъэм папшIэ, ди хэгъуэгухэм къыщокI узд лъэпкъыгъуэ, «сэтэнейкIэ» еджэу. Ар лIэужыгъуитIы гуэшыжащ: губгъуэсэтэней, мэзэтэней. ЛIэужыгъуитIыр куэд-кIэ зэшхъщ икИ зэшхъэшокI).
ЛIэужьыгъуэцIэ — видовое название растений (Зы лъэпкъыгъуэм хыхъэ къэкIыгъэ лIэужыгъуэхэм цIэ щхъэхуэ яIэш).
Нартыхуцхъэц — рильца женского цветка кукурузы.
Пкъы — ствол, стебель.
Пхъафэ — кора древесных растений.
Пхъэ — древесина.
ПцIащэ — лист, листва.
Сэмб — початок, женское соцветие кукурузы.
ТхъэмпэцIыкIу — листочек.
УдзIэмб — всходы травянистых растений.
Удз — травянистое растение.
Хъэцэпэцэ — колосовые хлебные злаки.
Хъэцынэ — ости на колосьях и метелках злаковых растений.
Хъуамбэ — лопасть на листьях.
Чыху — двух-трехлетние растения или побеги древесных пород.
Щхъэ — корзина-соцветие сложноцветных.
ЩхъэкIэ — верхушка, верхняя часть растения.
Щхъэлбэн — образование бутонов, соцветий; бутонизация.
Щхъэмыхж — колос.
ЩхъэмыхжцIыкIу — колосок (Щхъэмыхжыр шхъэмыхжцIыкIуурэ зэ-хэтщ).
ЩIакIэ — подгон (Хум, гуэдзым, зэнтхъым, гъасэм, хъэм щхъэмыхж, гъашэ къыдидза нэүжкIэ и лъабжъэм къуэкIэ къынцыдэж щыIэш, зэран гъавэм хуэхъуу. Араш щIакIэр).
Iэмб — всходы, ростки.

Псалъэ гъэкIәшIахэр:

адыг. — адыгей; *бесл.* — бесльэней; *каб.* — къэбэрдей; м.-*каб.* — къэбэрдей цыкIу (Джылахъстэней); *черк.* — шэрджэс; *шапс.* — шапсыгъ.

ЛЪАБЖЬЭХЭМ, ПКЫХЭМ, ТХҮЭМПЭХЭМ Я ТЕПЛЪЭХЭР

КъэкIыгъэхэр щIым зэрыхэт лъабжьэхэмкIэ зыхуэнныкьюэ IефIыр, псыр къышIаш. Лъабжьэхэр, къэкIыгъэхэми хуэдэу, я инагъкIэ, теплъэкIэ зэшхъэшокI. ЗанщIэу щIым екIых къэкIыгъэхэм я лъабжьэхэр нэхтыбэм гъумщ, быдэш, лъабжьэ нэхъышхэм ибгүүхэм лъабжьэ нэхъ цыкIухэр къыгуокI (епль 1—4-нэ сурэтхэм). Хъэцэпэцхэм, мэкIупIэ, хъупIэ удзхэм (дзыгъэкIэхэм, набдзэтехум, талыбэхэм, жакIэхэм, сэrsэламхэм, нэгъуэшIхэм) я лъабжьэхэр лъехъц псыгъуэ кIыхь куэду зэхэтщ (епль 5-нэ сурэтхэм).

ЗанщIэу щIым екIых лъабжьэхэм яхэтщ псыгъуэ-кIыхъхэр (1-нэ сурэт), гъум-кIыхъхэр (2-нэ сурэт), гъум-кIэшIхэр (3-нэ сурэт), лъабжьэ къуаббэжьабэхэр (4-нэ сурэт).

КъэкIыгъэхэр зэшхъэшокI япкIхэм я теплъэкIэ, я щитыкIэкIэ. Ди щIыпIэхэм куэдрэ уащрохъэлIэ зи пкым и теплъэр хъурей, щимэ, плимэ къэкIыгъэхэм. Абыхэм яхэтщ зипкъ занщIэу дэкIейхэр, зыкъыдэзыIэтейхэр, нэгъуэшI къэкIыгъэхэм дэжейхэр, закIэрызы-щIэхэр.

КъэкIыгъэ зэмьлIэужыгъуэ куэдхэм я тхъэмпэхэр я теплъэкIэ, инагъкIэ зэтехуэркъым. Тхъэмпэшхуз, тхъэмпэ цыкIу, лэдэх, кIы зиIэ, зимыIэ, тхъэмпэ зыпыт къэкIыгъэхэр щIиIэш. Уахуоз тхъэмпэ хъурей, хуэхъурейщIыкIэ, хъурей-кIыхь, хуэкIыхъщIыкIэ, кIыхь, папцIэ, хуэпапцIэшIыкIэ, бгъузэ, бгъузэ-кIыхь зытет къэкIыгъэхэм. Губгъуэхэм, мэзхэм, псыхъуэхэм къышокI къабзийм ешхь, тхъэмпэ цыкIу куэду зэхэт, лэдэх машIэе куу зиIэ, хъуамбэ куэду зэхэт, ибза зиIэ тхъэмпэ зытет къэкIыгъэхэр.

5—7-нэ сурэтхэм къышыгъэлъэгъуаш лэдэх машIэ зиIэ тхъэмпэхэр, 8—9-нэ сурэтхэм — лэдэх куу зиIэхэр, 10-нэ сурэтхэм — хъуэмбибул зэхэт тхъэмпэ, 11—12-нэ сурэтхэм — хуэкъабзий щIыкIэ тхъэмпэхэр, 13—14-нэ сурэтхэм тхъэмпэцIыкIу куэду зэхэт тхъэмпэхэр, 15—16-нэ сурэтхэм — кууэ ибза тхъэмпэхэр.

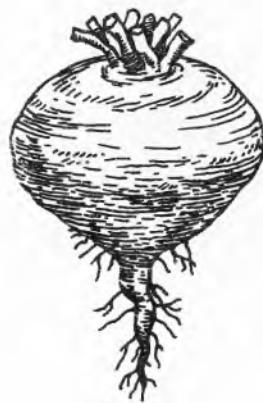
17-нэ сурэтхэм къышыгъэлъэгъуаш тхъэмпэ зэмьлIэужыгъуэхэм я теплъэр.

Сур. 1. Сур. Лъабжъэ
псыгъуэ-кыыхъ.

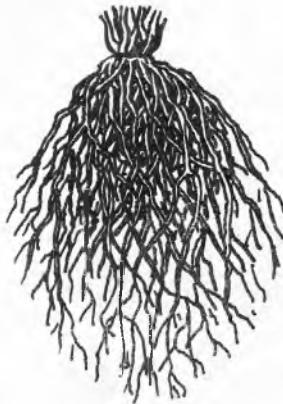
Сур. 2. Лъабжъэ
гъум-кыыхъ.

Сур. 3. Лъабжъэ
гъум-кіәшI.

Сур. 4. Лъабжъэ
къуабэбжъабэ

Сур. 5. Лъэхъц псыгъуэ-кыыхъ
куэду зэхэт лъабжъэ.

Сур. 6. Лэдэх цыкьюит
зийэ тхъэмпэ.

Сур. 7. Лэдэх цыкьюил
зийэ тхъэмпэ.

Сур. 8. Лэдэх куууит
зийэ тхъэмпэ

Сур. 9. Лэдэх куууил
зийэ тхъэмпэ.

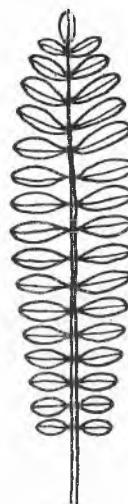
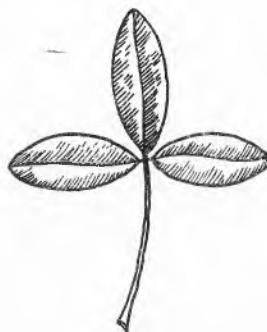

Сур. 10. Хъуамбибл
зинэ тхъэмпэ

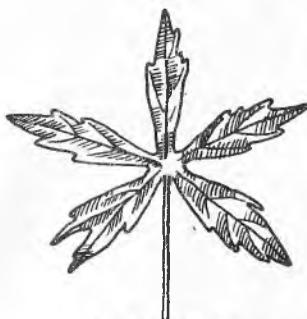
Сур. 11. Лэдэх машгэ
зинэ хуэкъабзий
щыгкэ тхъэмпэ.

Сур. 12. Лэдэх куэд зиЛэ
хуэкъабзий щыгкэ
тхъэмпэ.

Сур. 13. ТхъэлэцыкIуишү
зэхэт тхъэмпэ.

Сур. 14. ТхъэлэцыкIу куэду зэхэт,
къабзний ешхь тхъэмпэ.

Сур. 15. Ибза кууитI
зинэ тхъэмпэ.

Сур. 16. Ибза кууипил
зинэ тхъэмпэ.

	И КЫХБАГЬЫР И БГҮУАГЬЫМ ХҮЭДИЗЩ ө НЭХЬ ИНШ	И КЫХБАГЬЫР И БГҮУАГЬЫМ ХҮЭДЭ 1.5-2 МЭХҮҮ	И КЫХБАГЬЫР И БГҮУАГЬЫМ ХҮЭДИ 3-4 МЭХҮҮ	И КЫХБАГЬЫР И БГҮУАГЬЫМ ХҮЭДИ -5 ө НЭХЬЫБЭ МЭХҮҮ
И БГҮУАПІЭР И КІЭМ ХУОЗЗ	ХҮҮРЕЙ- ЩЫКІЭ	ХҮЭПАЦІЭ- ЩЫКІЭ ХҮҮРЕЙ-КЫХЬ	ХҮЭПАЦІЭ- ХҮЭКІХЬЫУ ЩЫТ	БГҮҮЭ-КІХЬ
И БГҮУАПІЭР И КІЭМ ХУОЗЗ	ХҮҮРЕЙ	ХҮҮРЕЙ-КЫХЬ	ХҮЭКІХЬ- ЩЫКІЭ	
И БГҮУАПІЭР И ПЭМ ХУОЗЗ	ХҮЭХҮҮРЕЙ- ЩЫКІЭ	ПАГҮЭ- ХҮҮРЕЙ КЫХЬ	ПАГҮЭ-ХҮЭ- КІХЬЩЫКІЭ	БГҮҮЭ-КІХЬ
И ПЭМ И ТЕПЛЪЭР	ПАГҮЭ	ПАПЦІЭ	ХҮЭПАЦІЭ- ЩЫКІЭ	

Сур. 17. Тхээмшэ
зэмьмлэуужыгъүэхэм я тенлъэр.

ҚЪЭКЫГЪЭХЭР

A

Абазэхъуей — Мальва мавританская, просвирник мавританский — *Malva mauritiana* L.

Зы гъекіе е гъитікіе къекі удзщ, и лъагагъкіе m 2,5-м нос. Къудамэ куэд зимыіе и пкыр захуэу докіей, и тхъэмпэр хуэхъурей щыкіе ў ледэхиті-плы иләш. Абазэхъуейр гъатхэмі гъемахуэми зэпымыуу мэгъагъэ. Гъэгъа шакъафэ е къащхъуэ-фыцлафэ къапшінтиху зиіехэр, 10—15-у зэгъусеу, тхъэмпэхэмрэ къудамэхэмрэ я зэхуакум къыдедз. Гъемахуэкіем, бжыхъэм абазэхъуейм и жылэхэр мэхъу. Ар къышокі хадэхэм, бжыхъ лъабжъэхэм, губгъуэхэм. Адыгэхэм, абазэхэм, нэгъуэші лъепкъхэмі удз дахэу унэ бжэупэхэм къышагъекі, и жылэ мыхъупахэмкіе е хагъуэ зыхидзахэмкіе ироіэзэ. Гъэгъахэм бжъэм фо къыхах.

Абрикосей, абрикосжыг — Абрикос обыкновенный — *Armeniaca vulgaris* (L.) Lam.

Зилъагагъыр m 5—10-м нэс пхъэшхъэмыхъэ жыг ліэужыгъуэш. И пхъафэр гъуабжафэш, жыгыр жыы щыхъукіе мэуфыці, зэгуютхъ. Тхъэмпэр хуэхъурей щыкіе, кы кыыхъ зиіехэр, жыгыр гъэгъа нэужъ, къыпездэз.

Гъатхэм, дунейр хуабэ зерыхъуу, жыгыр къотіепі, гъэгъа хужъ къапшінтиху зиіехэр 2—3-үэ зэгъусеш. Ди щыпіехэм жыгым къыпкіе пхъэшхъэмыхъэр июлым — августым щохъу. Абрикосыр гъатхэм пасэіуу къызэрыгъагъэм и зэрэнкіе щыпіэбжым, жэп къехым и гъэгъахэр песыкіри куэдрэ бгъуэ къонэ. Мис абы къыхокі абрикосейр гъатхэ жэш щыкіе къышымыхъ щыпіехэм нэхъыбэу къызэрыщагъекіыр.

Адыгэхэм абрикосейр куэд щыауэ къагъекі. Пхъэшхъэмыхъэр ягъэгъу, мэрзей яці, фошигъу хэлъу ягъавэ, нэгъуэші шхыныгъуэхэри къыхашыкі. Бжъехэм жыг гъэгъам фо къыпах.

Абрикосчыг (адыг.) — Абрикос обыкновенный — *Armeniaca vulgaris* (L.) Lam.

Епль — абрикосей.

Абрикоозей, абрикоозжыг, абликос (каб.) аблэкосей, аблэкосджыг, аблэкос (бесл.) — Абрикос обыкновенный — *Armeniaca vulgaris* (L.) Lam.

Епль — абрикосей.

Аврекин (адыг.) — Кукуруза зубовидная — *Zea mays* L.

Епль — нартыхуІэрэчин.

Адыгэаму — Бутень клубничный — *Chaerophyllum bulbosum* L.
Епль — аму.

Адыгэбжыныху (черк.) — Чеснок обыкновенный — *Allium sativum* L. Адыгэхэм күэд щІауэ къагъэкІ бжыныху лъэпкъыгъуэц.

Епль — бжыныху.

Адыгэжыхампхъэ (чекр.) — Спаржа аптечная — *Asparagus officinalis* L.

Епль — губгъуэжъяуэ.

Адыгэкъэб — (адыг., чекр.) — Тыква крупноплодная — *Cucurbita maxima* Duch. Адыгэхэм күэд щІауэ хадэхэкІыу къагъэкІ къэб лъэпкъуц. Къэб къыштІекІхэр хъурейш, хужыфэц. И тхъэмпхэр инш, хуэхъурей щІыкІеш. Тхъэмпэм, тхъэмпакІ к'ыхъ кунэштІхэм, къэб къуэсхэм цы пхъашэ дыдэ күэду ятетш. Адрей къэб л'эужыгъуэхэм къашхъэшокІ и жылэ гъуэжъ ІувхэмкІэ, бгъавэмэ, щашэ зэрыхъумкІэ, узэпхыплуу фэ ПаштІэ зэрытекІымкІэ. Къэбым адыгэхэм шхыныгъуэ зэмымл'эужыгъуэхэр къыхаштІыкІ: ягъавэ, ягъажъэ, шылс яшІ. Ди щІыпІехэм, псом хуэмыдэу чэтыр'эжъхэм, фыуэ ѿбагъуэ.

Адыгэкъон (адыг.) — Кинза, кориандр посевной — *Coriandrum sativum* L.

Епль — къуэнгын.

Адыгэкъун — Кинза, кориандр посевной — *Coriandrum sativum* L.

Епль — къуэнгын.

Адыгэнартыхугъуэжъ — Кукуруза кремнистая желтая — *Zea mays* L.

Псыжъ, ИнжыджыцЫкІу, Инжыджышхуэ, Уарп псыхъуэхэм я ищхъэрэ щІыпІехэм (Къэрэшай-Шэрджесям, Хъэбэз, Адыгэхъэблэ районхэм, Краснодарскэ крайим и Успенскэ районым) ѿшысэу адыгэхэм я унагъуэ хадэхэм къышагъэкІ, шхыныгъуэхэр къызыых нартыху лъэпкъуц. Нартыхуцхъэхэр инкъым, и хъэдзэхэри нэхъ жъгъеиш, и пкъыр лъагэу дэк'еиркъым. Къэуатышхуэ хэлъш, пасэу мэхъу, бэвагъ или къет. Къэрэшай-Шэрджесям и агроном нэхъяжъхэм яхэта, дунейм ехыжа Комяков Павел Степанович къицүэтэжу күэдрэ зэхэсхаш мы нартыху л'эужыгъуэм и жылапхъэхэр нэхъяпхэм щыгъуэ щІыпІэ жыжъехэм (Украинэм, Урысейм) къикІыурэ адыгэ къуажэхэм щашэхуу зэрышытар. Мы нартыху лъэпкъыр агрономием теухуа тхыгъэхэм зэрыхыхъар «Черкесская желтая кремнистая скороспелая» — жицүуш.

Адыгэнартыхухужъ — Кукуруза кремнистая белая — *Zea mays* L.

Күэд щІауэ адыгэхэм къагъэкІ нартыху л'эужыгъуэц. Къэбэрдейм, Шэрджесям, Адыгейм щыІэ хозяйствэхэм къышагъэкІыу ѿшытац. Мы зэманым узыщрихъэлІэр унагъуэ хадэхэрш. Нартыхушидзээм нэхъэрэ нэхъ пасэу мэхъу, къэуатышхуэ щІэлъш. Адыгэ шхыныгъуэ күэд къыхаштІыкІ (мырамысэ, Пастэ, мэжаджэ, хъэтыкъ, хъэнтхъупс, н.). Адыгэнартыхухужым урысыбзэкІэ зэреджэр «Адыгейская (кабардинская, черкесская) белая кремнистая»-щ.

Адыгэнартыхушыдэ — Кукуруза зубовидная белая — *Zea mays* L.

Мы нартыху л'эужыгъуэр хозяйствэхэм къышагъэкІыжыркъым.

Унагъуэ хадэхэми уашрихъэлээр зэээмьизэц, күүедыжыпэнкли шынагъуэц. Адыгэнартыхушыдзэр адыгэнартыхухужым нэхърэ нэхъинш, бэвигээни нэхъыбэ къет, ауэ къыкIэроху къеуату (протеину) хэлъымкIэ, и ИэфлагъымкIэ, шхыныгъуэу къызэрагъесэбэймкIэ. Адыгэнартыхушыдзэр, мы зэманным ди хозяйствэхэм къышагъэкI нартыхушыдзэхэм еплъытмэ, күэдкIэ нэхъ Иэфиш, къеуат нэхъыбэ хэлъш, Пастапхъэу ѢзыэтебудкIи кхъапIэу хэкIыр нэхъ машIещ. Адыгэнартыхушыдзэм урысыбзэкIэ зэрэджэр «Адыгейская (кабардинская, черкесская) белая зубовидная»-щ.

Адыгэудзшхъэху (каб.) — Нивяник обыкновенный — *Leucanthemum vulgare* (L.) Lam.

Зи лъагагыр см 25—35-м нэс узд лъэпкъыгъуэц. И тхъэмпэхэр хуэкIых щIыкIещ, ищIагъ щIэтхэр ищхъэ тетхэм нэхърэ нэхъ инш. И пкыр занщIэу доклейри гъемахуэкум зи къэпщIийхэр хуж гъэгъа гъуэжъхэр (къудамашхъэ къэс зырыз) къыпедзэ. Губгъуэхэм, щIыжъхэм, псыхъуэхэм къышыкIыу ухуозэ. Адыгэхэм хущхъуэу къышагъесэбэп шыIещ (сур. 18).

Сур. 18. Адыгэудзшхъэху — Нивяник обыкновенный

Сур. 19. Анера-аненеплэрэ, мээтхъэрыйкъуэф — Мать-и-мачеха обыкновенная

АдыкIэлэн (каб.) — Мята водяная — *Mentha aquatica* L.

Илъэс бжыгъэкIэ къекI узд лъэужжыгъуэц. Къудамэ күэд зымышI илкъхэм я лъагагыр см 50—100 мэхъу, и тхъэмпэ хүрэй-кIыххэм дзэ цIыкIу яIещ. Удзым лъабжъэжь псыгъуэ-кIыххэр ешI. АдыкIэлэнным гъатхэм и кIэм, гъемахуэм шакъафэ къызыщIэльядэ гъэгъахэр, мм 3—5 нэхъ зимынагъхэр, къыпедзэ. Мы къекIыгъэм нэхъыбэу ущрохъэлэ псыхъуэхэм, ѢыпIэ псыIехэм, псынащхъэхэм. Адыгэхэм ижь лъандэрэ хущхъуэу сымаджэхэм ирахъэлэ. Удзым хэлъ эфирир медицинэм, парфюмерием къышагъесэбэп.

Ажэгъуэмэ — Подснежник — *Galanthus L.*

Лэужыгъуэ зыбжанэу гуэша къэкыгъе лъэпкъыгъуэш. Ди щыпIэм къышыкI ажэгъуэмэ лэужыгъуэхэр январым, февралым къогъагъе. Нэхъыбэу абыхэм уашыхуозэ хъупIэу е мэкүпIэу къагъесэбэп дыгъафIэ джабэхэм. Я лъабжъэр бжыныщхэм ешхьш, лэужыгъуэ языныкъуэхэр адыгэхэм яш.

Ажэгъуэпщ (каб.) — Рябчик — *Fritillaria L.*

Лэужыгъуэ зыбжанэу гуэша, илъэс бжыгъекI э къэкI удз лъэпкъыгъуэш. Я тхъэмпэхэр хуэкыых щыкIеш, я лъабжъэр бжыныщхэм ешхьш. Гъатхэм пасэу ажэгъуэпщым къэкын иргэгъажьэ, купсэ къыдожри и щыхэкIэм гъэгъа закъуэ къыпедзэ, бгышхъэм щыпIэ мэкүпIэхэм, хъупIэхэм, щыпIэ псыпIэхэм, мэзхэм къышокI.

Айуэ (адыг.) — Айва — *Cydonia oblonga Mill.*

Еплъ — хъэйуей.

Акац (адыг.) — Акация белая, робиния лжеакация — *Robinia pseudoacacia L.*

Еплъ — кIарц.

Акацбанэшхуэ (бесл.) — Гледичия колючая — *Gleditschia triacanthos L.*

Еплъ — банэжыг.

Акацпэнэшхо (адыг.) — Гледичия колючая — *Gleditschia triacanthos L.*

Еплъ — банэжыг.

Алмэстыщхъэц (каб.) — Повилика — *Cuscuta L.*

Лэужыгъуэ зыбжанэу гуэша къэкыгъе лъэпкъыгъуэш. Зы гъэ нэхърэ нэхъыбэкI къэкыркъым, къэкыгъе зэхуэмидэхэм (шыпсыранэм, тхъэмпищым, хъумбылейм, н.) якIэрокI. Ипкъ кIапсэ псыгъуэмкI эезир зыкIэрыйкI къэкыгъехэм зарешэкI, ІэфIри псыри къышIифыкIыурэ зэрэн хуабжьу яхуохъу. Тхъэмпищ трасам алмэстыщхъэцыр щыкIэрыйкIэкI эбы мэкъуу, жылэу къитыр машIэ дыдэ мэхъу. Абы къыхэкIыуи алмэстыщхъэцхэр зэрэн хъу удзыжхэм хагъэхъащ, абыхэм, зеригурыIуэгъуэщи, сый щыгъуи ебэнин хуейш.

Алыркъэб (шапс., бесл.) — Тыква-горлянка, «посудная» тыква — *Lagenaria vulgaris Ser.*

Еплъ — фэлъыркъэб.

Альчэ (адыг.) — Алыча, слива растопыренная — *Prunus divaricata Ledeb.*

Еплъ — пхъэгульей.

Ампий (адыг.) — Сурепа, горчица полевая — *Sinapis arvensis L.*

Еплъ — хъэкъырш.

Аму — Бутень клубненосный — *Chaerophyllum bulbosum L.*

ГъитIкI э къэкI, зи лъагагъыр см 100—150-м нэс удз лэужыгъуэш. Удзым ипкъ кунэщIым, занщIэу дэкIейм, цы тетхэр машIэу пхъашэш, и тхъэмпэр тхъэмпэ цыкIу куэду зэхэтш, и лъабжъэр куу дыдэу екIыхыркъым. Амур июным и кIэхэм къоцхъэлъэ, гъэгъа хужыыфэ цыкIухэр, Іэрамэ хъурейуэ зэхэту, купсэхэм къапедзэ. Нэхъыбэу къышокI губгъуэхэм, хуейхэм, мэзыгъуэхэм, хадэхэм, чэтыпIэжхэм, куэншыб щылъыпIэхэм. Силосу иплъхэмэ, Іэшым

фыуэ яшх. ЛъабжъэшІэ хъурейхэр ешІ, адыгэхэм ахэр къышІахри яшх, нысащІашхъэкІэ йодже.

КъэкІыгъэр къемыщхъэлъе ипекІэ адыгэхэм, абазэхэм, нэгъуещІ лъэпкъхэми, ипкъ цынэр яукъэбзурэ, яшх. Каротин, витамин зэмыллэужыгъуэхэр хэлъщ.

Амудэгу — Купырь длинноносиковый — *Anthriscus longirostris* Bertol.

Зы гъэкІэ фіэкІа къэмыкІ, зи лъагагъыр см 20—60 хъу удз лэужыгъуэш. АмунепцЫм и лъэпкъэгъуш. Ипкъ занщІэу дэкІейм цы теткъым, и тхъэмпэхэр кууэ зэгуэбзащ, кы кыхъ ялэш, амунепцЫм и тхъэмпэхэм ешхъу. Гъэгъа хужыфэхэр, Іэрамэ хъурейуэ, удз щхъэкІэм гъэмахуэм къыпеддэ. Август мазэм жылэхэр мэхъу, я теплъэкІэ кыхъщ, я фэкІэ гъуабжафэш. Мэз лъапэхэм, гъурцайхэм, куэншыб идзыпІэхэм, чатыпІэжхэм къышыкІы урохъэллэ. АмунепцЫмрэ амудэгумрэ зэгъусэу къышыкІ пабжъэхэр паупщири, силосу иральхъэ, Іэшым фыуэ яшх.

АмунепцI — Купырь дубравный — *Anthriscus nemorosa* (Bieb) Spreng.

ГъйтІкІэ е нэхъыбэкІэ къэкІ, зи лъагагъыр см 60—90 хъу удз лэужыгъуэш. Ипкъ занщІэу дэкІейм и лъашІэмкІэ цы куэду тетщ. И тхъэмпэхэм зэгуэбза куэд ялэш. И лъабжъэм см 1—5 и гъумагъш, кууэ ѹокыхъ, и кур нэшІш. ЗанщІэу дэкІей и пкъым и щхъэкІэм (майм — июным) гъэгъа хужыфэ цыкIухэр, Іэрамэ хъурейуэ зэхэту, къыпеддэ. Жылэхэр хъуа нэж, гъуабжафэ цыкIухэш.

Куэду къышцокI мэзыбгъухэм, чатыпІэжхэм, куэншыб идзыпІэхэм, пабжъэхэм. Силосу иплъхъэмэ, Іэшым фыуэ яшх.

Анэрэ-анэнеплэсрэ (черк.) — Мать и мачеха обыкновенная — *Tussilago farfara* L.

Илъес куэдкІэ къэкІ, лъабжъэж зиэ къэкІыгъэш. Тхъэмпэ, къудамэ зытемп и пкъыр гъатхэм пасэу (мартым) щыны къыхокIри см 10—20-кІэ докIей, см 2—2,5-рэ зи инагь щхъэ гъуэж къещІ. Жылэхэр псынщІэу мэхъури полъэлъыж, ипкъри мэгъуэлэж. Абы иужькІэ кы кыхъ зиэ тхъэмпэ хъурей инхэр къыдедэ. Тхъэмпэ щIагъым цы щабэ цыкIу тетщ, и гушыIур цIафтэш. Удзым и тхъэмпэ щынIум гъатхэ, гъэмахуэ жэшхэм, пшэдджыжыпэхэм уэсэпсыр Iууву тохэ, тхъэмпэ щIагъыр зэрыгъущэу къонэ.

Удзыр къышцокI псыхъуэхэм, мэз лъапэхэм, щынIэ псыIэхэм, псынашхъэхэм. Хушхъуэу къагъесбэп. Бжъэхэм гъэгъахэм фо къыхах (сур. 19).

Андэгурэ — Свербига восточная — *Bunias orientalis* L.

ГъйтІкІэ е нэхъыбэкІэ къэкІ удз лэужыгъуэш. Сантиметр 80—100-м нэсихукІэ докIей, и пкъым и щхъэкІэм июным гъэгъа гъуэжхэр, Іэрамэу зэхэту, къыпеддэ. И лъабжъэ гъумыр кууэ ѹокыхъ. ИшIагъкІэ щIэт тхъэмпэхэр инш, кыхъщ, лэдэх ялэш, ищхъэкІэ тетхэр нэхъ цыкIуш. Андэгурэпкъыр, гъэгъахэр къыпимыдээ щыкІэ, адыгэхэм, абазэхэм, къэрэшайхэм, балъкъэрхэм яукъэбзурэ яшх, коротин, витамин зэмыллэужыгъуэхэр хэлъщ. И жылэхэр гъэмахуэкІэм, бжъыхъэм мэхъу, я теплъэкІэ хъурей цыкIухэш, я фэкІэ гъуабжэш е фыцІэш. Губгъуэхэм, мэкъупІэхэм,

мэз лъапэхэм, хуейхэм, бгыщхъэхэм къышокI. Адыгэхэм андэгу-рэпкъыр хушхъуэу, маркуэр ирагъэкIуэду, къагъесэбэ.

Андэгурэдэгу (черк.) — Горчица черная — *Sinapis nigra* L.

Зы гъэкIэ фIэкI къэмымкI узд лIэужыгъуэц. Къудамэ зыбжанэу зызыгуэш и пкыыр см 50—100-кIэ докIеири и щхъэкIэм къапщИиплI зиIэ гъэгъа гъуэжъ щыкIухэр (майм — июным къышегъэжъяуэ бжыхъэ хъухукIэ) къыпедэ. КъекIыгъэм нэхъ ищхъэмкIэ къышидиз тхъэмпэхэр бгъузэ-къыхъщ, и кум тетхэр хуэхъурей щыкIещ, ищIагъымкIэ къышыдзхэр нэхъ инщ, лэдэх куэду яIещ. Тхъэмпэхэм псоми кIы яптыш.

Жылэ хъурей мm 1—2 нэхъ зи мынагъыр гъэмахуэм и кIэм мэхъу. Зэран хъууэ губгъуэхэм, хадэхэм, гъуэгубгъухэм къышокI. И гъэгъахэм бжьехэм фо къыпах. Щыхухэм куэд щIауэ къагъэкI, и жылэхэм дагъэ зерышIэтим щхъэкIэ.

Андэгурэ — Свербига восточная — *Bunias orientalis* L.

Еплъ — андэгурэ.

Андыдз (черк.) — Девясил высокий — *Inula helenium* L.

Еплъ — андыдз.

Андыз (черк.) — Девясил высокий — *Inula helenium* L.

Зи лъагагъыр м 2—2,5-м нэс, илъэс зыбжанэнкIэ къекI къекIыгъэ лIэужыгъуэц. ЗанщIэу докIеи, пкым гъэгъа щхъэ гъуэжъ зыбжанэ къыпедэ июным — июлом. Лъабжъэжъ гъум ещI. И тхъэмпэхэр инщ, къыхъщ. ИщIагъ тхъэмпэхэр нэхъ инщ ищхъэмкIэ тетхэм нэхъэр. Хушхъуэ куэд зыхэль удзщ. Адыгэхэм андыз лъабжъэ зэхэгъевамкIэ ныбажэр, кIэтИй, ныбэ узхэр ягъэхъуж. Лъабжъэжъым къышIевыкIа псымкIэ мэлхэр ирагъэпскIыу щытащ, цыр изыгъекI узыгъуэхэм щахъумэу.

Андыз жылэхэр бжыхъэхэм мэхъу, зэхъфиран, сэхуран жылэхэм ешхъщ. Андызыр къышокI мэкъупIэхэм, псыхъуэхэм, мэз лъапэхэм, мэзыбгъухэм, псынащхъэхэм, къуэхэм. Кавказ Ишхъэрэм и бгыжъэгъухэм куэду ушрохъэлIэ (сур. 20).

Анджырэф (адыг.) — Бамбук — *Bamdusa Schreb.*

Еплъ — шамбыр.

Адыгейм щыпсэу адыгэ языныкъуэхэм анджырэф жыхуаIэр шамбырыраш.

Анджырэф (адыг.) Сорго — *Sorghum Moench*.

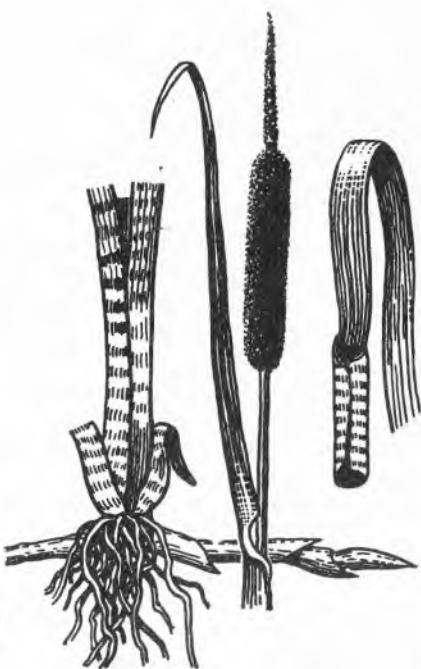
Адыгейм щыпсэу языныкъуэ адьгэхэм анджырэф жыхуаIэр жыхапхъэ лъэпкъыгъуэхэм хыхъэ къекIыгъэхэрш. Ахэр гуэашащ гупишу (сорго зерновое, сорго сахарное, сорго веничное). Я теплэкIэ нартыхум ешхъхэш, лъабжъэшхуэ ящI, м 2—2,5-рэм нэс екIыхыу. Япкъхэр занщIэу докIеи, м 4—7-м нэсу. Анджырэфхэр фIыуэ къышокI нартыхур зыщыбагъуэ щыпIэхэм, хуабапIэхэм, уэшх щымащIэхэм. Абы къыхэкIыу ахэр хэгъуэгу куэдым къышагъекI. Иужърей илъэсхэм анджырэфым зыщIиубыдащ Кавказ Ишхъэрэм и губгъуэхэр. Силосыпхъуэ къагъэкI нартыхум дэпщIыгъумэ, и бэвагъым хохъуэ, мэкъумылэм и къэуатри къеIэт.

Анджырэфшью (адыг.) — Сахарный тростник — *Saccharum officinarum* L.

Еплъ — къамылфо.

Сур. 20. Андыз — Девясил высокий

Сур. 21. Арджэнудз — Рогоз широколистный

Андыш (черк.) — Коровяк — *Verbascum L.*

Лэужыгъюэ зыкъом хъу удз лъэпкъыгъуэш. ХъупIэхэм, мэкъу-
пIэхэм, гъурцхэм яхэту, мэз лъапэхэм къышокI. Іэшым яшхыркъым.
Мэкъур, андзышхэр хэмэлтмэ, нэхъ къэуат мэхъу. Хущхъуэ
къызыыхах лэужыгъюи яхэтщ.

Андышбаринэ (черк.) — Коровяк раскидистый — *Verbascum laxum Filar.*

Ильэс зыбжанакI къэкI удз лэужыгъуэш. Ипкъ занщIэу дэклейм и лъагагъыр см 80-м нос. ИшIагъ щIэт тхъэмпэхэр нэхъ
инщ, ишхъэхэм нэхърэ, тхъэмпэ щIагъым цы щабэ тетщ. Удзым
лъабжъэжь ешI, щIым кууэ йокIых. Июным — июлым андзышбари-
нэм и щхъэкIэм, гъашэм ешхъу, зэхэту гъэгъа гъуэжь цыкIу күэд
къыпедзэ. МэкъупIэхэм, хъупIэхэм, мэз лъапэхэм къышокI. Іэшым
яшхыркъым.

АнтЫрэ (каб.) — Жимолость обыкновенная — *Lonicera xylosteum L.*

Кавказ мэзхэм күэду къыщикиI гъурц лэужыгъуэш. И лъагагъыр
м 3—4-м нос. И пхъафэр щхъуэ-гъуабжафэш. Къудамэхэр зэпэшIэту

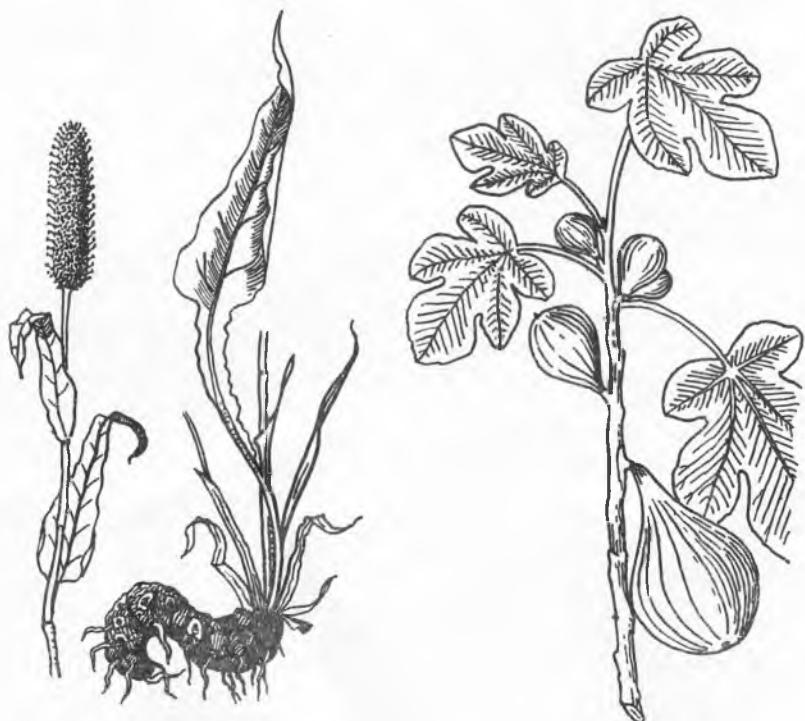
и пкъым къытокІэ, и тхъэмпэхэр папцІэш, хуэхъурей щыкІэш, кы яптыш. Гъэгъа щхъуантІэ-гъуэжыфэхэр, 2—3-үэ зэгъусэу, къудамэхэмрэ тхъэмпэхэмрэ я зэхуакум гъатхэм къыдедз. Бжыхъэм, пхъэцхъэмьщхъэхэр хъуа нэужь, плъыжыфэ дахэш, түрүтү зэгүэтш. Паркым къышагъекІ. Джабэхэр, псыдзэм диха къуэхэр ирибгъэбыдэн папцІэ хэпсэу къэбгъекІ хъунуш. И пхъэр быдэш, уадэкІ, баш, къыхашыкІ.

Арджэнудз — Рогоз широколистный — *Furoha latifolia* L.

Илъэс бжыгъекІэ къэкІ, зи лъагагъыр м 2—2,5-м нэс псыпцІэ къэкІыгъэш. Лъабжъэж гъум, лъэхъц ешІ. Бзий бгъузэ кыыхъхэр лъабжъэм деж къышыдож. Арджэнудз купсэм и щхъекІэм кыгу хъурей кыхъ къыледзэ, июным — июлым мэшхъэлъэ. Нэхъыбэрэ ушчхуозэ, гуэрэнышхуэу къэкІыу, псы Іуфэхэм, гуэл Іуфэхэм, псыпцІэхэм. КъэкІыгъэм и бзийхэмрэ пкъыхэмрэ арджэн, матэ, н. къыхашыкІ (сур. 21).

Ару (каб.) — Гречишка, горец — *Polygonum* L.

Арухэр ліэужыгъуэ зыбжанэу гуэшащ. Ахэр я тхъэмпэхэмкІэ, гъэгъахэмкІэ, я лъабжъэхэмкІэ, я теплъекІэ, къышыкІ щыпцІэхэмкІэ зэхуэдэкъым. ЗэшхъэцхыкІынгъэ яІэ пэтми, ахэр зы лъэлкъыгъуэуэ къызэшІэзыубыдэ щытыкІэхэр нэхъыбэш. Ару ліэужыгъуэхэр

Сур. 22. Арупсыгъуэ —
Горец мясокрасный

Сур. 23. Ахъо — Инжир,
фиговое дерево.

къышокІ губгъуэхэм, мэз лъапэхэм, псы Іуфэхэм, псылъэхэм, уеблемэ Къущхъэхъу хъупІэхэм, мэкъупІэхэм. Абыхэм яхэтш Іэщым, джэдкъазым фыуэ яшххэр, хущхъуэ къызыхаххэр.

Арупсыгъуэ (каб.) — Горец мясокрасный — *Polygonum sagittatum* саг-нейт C. Koch.

Зи лъагагъыр см 40—70-м нэс къэкЫгъэш. Арупсыгъуэм и тхъэмпэхэр бгъузэ-кЫыхъщ, кЫ яІэкъым. Ипкъ къудамэ зимыІэм и щхъэкІэм гъэгъа пшэплыифэ цЫкIу куэд, хуэкЫыхъ щЫкIу, щхъэммыжым ешхъу зэкІэшІэсу, гъатхэм и кІэм, гъемахуэм къыпедээ. КъэкЫгъэр ильэс зыбжанэкІ къокI, лъабжъэжь гъум ешІ. Бгыщхъэм щыІэ мэкъупІэхэм, Къущхъэхъу хъупІэхэм уашыхуозэ. Я лъабжъэм хущхъуэ къыхах (сур. 22).

Арусыр (каб.) — Горец перечный, водяной перец — *Polygonum hydropiper* L.

Зы гъэкІэ фІэкI къэмымкI узд лІэужыгъуэш, и лъагагъыр см 30—50-м нос, къудамэ мыин зыбжанэ ешІ. И тхъэмпэхэм кЫ яІэкъым, бгъузэ-кЫыхъщ. Къудамэ щхъэкІэхэм гъемахуэм гъэгъа хужь е пшэплыифэ цЫкIухэр къапедээ. КъэкЫгъэм и тхъэмпэхэр сырш. Арусырыр нэхъыбэу къышокІ щЫпІэ псыІэхэм, псыхъуэхэм. Медицинэм хущхъуэу къегъэсбэп. Адыгэхэм я Іэзэгъуэ удзш.

Асьянсолыкъуей (каб.) — Барбарис — *Berberis L.*

Еплъ — къэтхъэнсолыкъуей.

Асьянсолыкъу (каб.) — Плод барбариса.

Еплъ — къэтхъэнсолыкъу.

АтэкъакІэ (адыг.) — Ковыль — *Stipa L.*

Еплъ — лъэху.

Ахъо (шапс.) — Инжир, фиГОВОЕ дерево — *Ficus carica L.*

Зи лъагагъыр м 10—12-м нэс жыгщ, и теплъэкІэ хъурей-баринэш. Жыгым ишІ кудамэхэр куэд хъуркъым, гъумщ, и пхъафэр щхъуэ-фыцІафэш. Ахъо жыгым и тхъэмпэхэр хуэхъурей щЫкIеши, ибза куухэр яІэу, см 10—30-м нэс я инагъыу, бжыхыхэр къышихъэкІэ, ахэр гъуэжжыифэ мэхъури полъэлтыж. Пхъэщхъэммыщхъэр гъемахуэ-кІэм хъун ирегъажэ, бжыхыхэм мэхъупэ, и теплъэкІэ кхъужыІерысэм ешхъщ. Жыгыр дыгъафІэхэм нэхъыфІу къышокI, ильэс 200-м нэскІэ мэпсэу. Ахъо жыг хадэ гектарым пхъэщхъэммыщхъуэ къет ц 150—200-м нэс. Жыгым и лъабжъэм къыдэж куэд ешІ. Ахъо пхъэщхъэммыщхъэм хущхъуэ хэлъщ. Ар шхыныгъуэфІш, ягъэгъу, фошыгъум хэлъу ягъавэ. Ди къэралым и щЫпІэ щхъэхуэхэм — Азие Куртым, Кавказ Иппшэм, Тенджыз фыцІэм и Іуфэм къышагъэкІ. Шапсыгъхэм, абхъазхэм а жыгыр куэд щІауэ яІэш (сур. 23).

Ашэмыхъэ — Пастушья сумка — *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medic.

Зы гъэкІэ фІэкI къэмымкI уздш. См 20—40-кІэ дэклей ипкъ псыгъуэм и щхъэкІэм гъэгъа хужь-фагъуэ цЫкIухэр гъатхэм, гъемахуэм къыпидээ зэпытш. И лъабжъэмкІэ къышыдэж тхъэмпэхэм лэдэх яІэш, ищхъэмкІэ тетхэм нэхъэр нэхъ инш. Ашэмыхъэм лъабжъэ ин ищЫркъым. Ар хадэхэм, губгъуэхэм, жыг щІагъхэм куэду къышокI. Джэдкъазым, Іэщым яшх. Удзым и къегъэгъэгъуэм хущхъуэу къагъэсбэп (сур. 24).

Сур. 24. Ашэмыхъе,
хъандыркуулье —
Пастушья сумка

Сур. 25. Аштрам — Водяной
орех меотский,
чилим меотский

Ашэху — Могар — *Setaria moehringii* Al.

Куэд щауэ цыхур зэлэжь къэкIыгъенц. КъызэрыкIыр зы ильэсIещ. И пкъым и лъагагъыр см 100-м нос. Бзийхэр къыхыщ, я бгъуагъыр см 1—1,5-м нос. Гъэгъа цыкIухэр, щхъэмжым ешху зэкIэшIесу, ипкъхэм я щхъэкIехэм июлом къапедзэ, жылэхэр августын мэхъу. Ашэхур джэдкъязым IусыфI яхуоху, Iащми яшх.

Кавказ Ищхъэрэм, Украинэм, Уралым, Китайм, США-м, Венгрием щытрасэ. Адыгэхэм куэд щауэ къагъекI. Ашэхум и бэвагъым кIэригъэхуркъым уэгъущIыгъу къышыху гъэхэм. Нэхъыбэу щашIэр уэшх машIе къызышешх щыпIэхэрш.

Аштрам (адыг.) — Водяной орех, чилим — *Trapa L.*

Лэужыгъуэ зыбжанэу гүэша, псыхэкIыкI къэкIыгъе лъэнкъыгъуэш. Кавказым къышыкI аштрамхэр ильэс зыбжанэнкIе мэпсэу. КъэкIыгъэр псыпцIэхэм къышокI, и лъабжээ псыгъуэхэр м 1—2-кIэйокIыхри псылъэгум хокIе. И тхъэмпэхэр хуэплIимэ щыкIэш, дзэ яIэш, см 2—4 я инагъщ, тхъэмпэкIхэр гъумщ, см 3—5 я къыхагъщ, шэрыбым ешху жыы иубыдапIэ яIэхэн. Мис абы и сэбэпкIэ

къэкІыгъэр псы щыIум есу телъщ. См 0,5—1 нэхъ зи мынагъ гъэгъа хужхэр гъэмахуэм къыпедээ. БжыилI зытет дэм ешхъ жылэхэр, хъуа нэуж, шыхыныгъуэу къагъесэбээп (сур. 25).

Аштым (адыг.) — Осока низкая — *Carex humilis* L.

Еплъ — аштым.

АшыбокъуэжъакІэ (черк.) — Ковыль — *Stipa* L.

Еплъ — лъэху.

Аштым — Осока низкая — *Carex humilis* L.

Илъэс күэдкІэ къэкІ узд ліэужыгъуещ, и лъагагъыр см 5—15-м нэсу. КъэкІыгъэм бзий бгъузэ күэд, лъэхъц ин ешI. Къущхъехъу хъупIэхэм күэдрэ уашыхуозэ аштым фIэкI къышымыкI щыпIэхэм. Ар Iәщым (мэлхэм, бжэнхэм) фIыуэ яшх. Күэдым мэлудзыр аштымым хагъэгъуашэ.

АIуей (черк., каб., шапс.) — Азалия желтая — *Azalea pontica* L.

Гъурц лъепкъыгъуещ, и лъагагъыр м 2-м нос. Гъатхэм кIасэу, тхъэмпэхэр къимыцI щыкIе, гъэгъа гъуэжь инхэр гъурц щхъэкIэм, къудамэхэм къапедээ. И тхъэмпэхэм кIы кIэцI яIещ, хъурей-кIыхъщ, см 5 я кIыхъагъщ, см 2—3 я бгъугъщ. МэкъупIэхэм, хъупIэхэм, мэз лъапэхэм гуэрэнышхуэу къышокI. АIуейм щхъухъ хэлъщи, Iәщым яIухуэ хъуркъым, бжъэхэм абы къыхаха фоми щхъухъ хэлъщ. АIуей зыхэль мэкъур Iәщым яшхыркъым. Гъэгъахэм, уи щхъэр ягъезуу, мэ къакIэрех. Адыгэхэм АIуейм и лъабжъэр гын щашIкIэ къагъесэбэпу щытащ (сур. 26).

АIуейгъурц (черк.) — Рододендрон кавказский — *Rhododendron caucasicum* Pall.

Гъэмахуи щымахуи щхъуантIэу езыхъэкI къэкІыгъещ. И пхъа-

Сур. 26 АIуей —
Азалия желтая

Сур. 27. АIуейгъурц,
аIуейшей —
Рододендрон кавказский

фэр гъуабжэ-фыщыафэш, и пкырыр см 1—1,5-кіэ докіей. И тхъэмпэ хъурей кыыххэм я кыыхагыр см 5—10 мэхъу, я бгъугагыр 3—4-ш. Гъэгъа хужыифэ къыпедзэ. Айуейгъурцыр къышокI бгыщхъэ лъагэхэм, мэзыжхъэм. Зэридахэ дыдэм щхъэкI паркхэми къышагъекI. Адыгэхэм айуейгъурцыр шейуэ ягъавэ (сур. 27).

Айуейшай (черк.) — Рододендрон кавказский — *Rhododendron caucasicum* Pall.

Еплъ — айуейгъурц.

Айудз — Лилия однобратственная — *Lilium monadelphum* Bieb.

Удзш. И лъагагыр см 50—100-м нос. ЗаншIэу докіей, къудамэ зимиIэ и пкыым бзий кIэшI куэд тетш, и щхъэкIэм гъэгъа гъуэжэ ин зыбжанэ июным — июлым къыпедзэ. Бжыныщхъэм ешхь и лъабжъэр см 20—25-кіэ йокIых. Бгыщхъэхэм, Къущхъэхъум щыIэ мэкъупIэхэм куэду къышыкIыу урохъэлIэ. Иещым яшхыркъым, щхъухх хэлъщи. Гъэгъахэм щхъэр зыгъеуз мэ къыкIэрех. Мэкъум хэлъмэ, зэрэнщ. Хушхъуэу къагъесэбэп.

Б

Бад (каб.) — Ладанник крымский — *Cistus tauricus* (J. et C) Presl

Гъурц лIэужыгъуэц, и лъагагыр см 40—60-м нос. Бадым и тхъэмпэхэр хъурей-кыыххэш. Гъатхэм гъэгъа пшеплъыфэхэр см 2 я инагъыу къыпедзэ. Гъурцым ипкъхэр заншIэу докіей, лъабжъэшхуэ ешI. Нэхъыбэу къышокI мэз лъапэхэм, джабэхэм, гуэрэну зэхэту ухуозэ. КъекIыгъэм и дахагъым папшIэ паркхэми щагъекI.

БадзэгъялIэ — Валериана лекарственная — *Valeriana officinalis* L.(s. l.)

Еплъ — блэгын.

БажэкIэ — Мышей сизый, щетинник сизий — *Setaria glauca* (L.) Beauv.

Зы гъэкIэ къекI удз лIэужыгъуэц. Ипкъ заншIэу дэкIеим и лъагагыр см 40—60 мэхъу. И бзийхэр бгъузэ-кыыхьщ. БажэкIэм, лъэхъым ешхьу, лъабжъэ псыгъуэ кыыхь куэд ешI. Пкыыхэм я щхъэкIэхэм, щхъэмэжым ешхьу зэхэт, цы гъуэплъыфэ зыпыт гъэгъахэр къапедзэ гъемахуэм. ГъемахуэкIэм, бжыхъэпэм, хум ешхьу, бажэкIэ жылэхэр мэхъу. Хадэхэм, хъесэхэм, губгъуэхэм, жыг хадэхэм, зэран къахьу, куэду къышокI. Псом хуэмыйдэу бажэкIэм зыщеубгъу пшIэгъуэ зэманным удзыжхъэм зэшIаштэ нартыху, сэхуран, жэгундэ хъесэхэм. БажэкIэр Иашым фыуэ яшх, мэкъууи пыбувшI мэхъу (сур. 28).

БажэкIэцЫнэ (черк.) — Куриное просо — *Echinochloa crus-galli* (L.) R. B.

Зы гъэкIэ къекI удз лIэужыгъуэц, и лъагагыр см 60—100 хъууэ. И бзийхэр кыыхьщ, бгъузэш. Удзым ипкъхэр заншIэу докіей, лъабжъэ ищIхэр псыгъуэ-кыыххэш, куэдщ, лъэхъым ешхьщ. Гъемахуэкум щышIедзэри пкыыхэм я щхъэкIэм гъашэ къыпедзэ. Жылэхэр гъемахуэкIэм, бжыхъэм мэхъу, губгъуэфэш, хум ешхьщ. БажэкIэцЫнэр щхъуантIэу щытищ, жэп къехын щIидзэху. Губгъуэхэм,

Сур. 28. БажэкІэ—
Мышей сизый

Сур. 29. БажэкІэцЫнэ—
Куриное просо

нартыху щІагъэм, сэхуран, кІэртІоф, жэгундэ хъесэхэм, хадэхэктшаштэхэм, жыг хадэхэм, зэран къахьу, куэду къышокI. Иещым фы дыдэу яих, силосу иралъхъэ. Адыгэхэм бажэкІэцЫнэр куэд щІауэ мэкъуу паупщI (сур. 29).

Балий, **балийжыг** (каб.)— Вишня обыкновенная, вишня садовая — *Cerasus vulgaris* Mill.

Цыхухэм куэд щІауэ къагъэктшаштэхэм жыг ліэужыгъуэш. И лъагагырм 4—6 мэхъу, пхъафэм плъыжыфэ маштэ къыштольадэ, жыг щыхъукI щхъуз-фыцІафэш. Балийм и лъабжъэм гъэ къэс жыгыщIе цыкIу куэд къыкъуож. Тхъэмпэхэм цы ятеткъым, см 5—7 я кыхъагъщ, см 3—4 я бгъуагъщ. Гъатхэм, тхъэмпэхэр къыпидзэн щІидза нэууж, хужь дахэу мэгъагъэ. Гъэгъахэр кы кыхъ ялэу, 2—4-үэ

зэгъусэу кып педзэ, бжъэхэм абыхэм фо кыпах. Балией тхъэмпэр адыгэхэм фІІугъехэм шейми халъхъэ. Балиейм тумэ къехъукІэ иІещ, мэз шэдигъуеймрэ губгъуэ шэдигъуеймрэ я кум къыдэкІаш. ЩэнныгъэлІхэм хуагъэфаш ар ижъ-ижъыж (лъехъэнэщІэм и пэ къихуэ ллэшІыгъуэхэм) ди хекуэгъухэм, Днепр и Іэгъуэблагъехэм, Македонием и щынальэ щхъэхуэхэм Іэрысэ щащауэ. Тхыдэх Плиний щыхъэт зэрытехъумкІэ, Урым консул Лукулл Митридат текІуэн и пэкІэ а щыпІэм (иджи «Италие» жыхуэтІэм) балий щылақтым, ар Понтым къришу Урымым къэзышар Лукуллш. Нэхъ иужыгъуэкІэш балий жыгыр нэгъуэшІ къэралхэм щызэлъашІысар.

Балий (каб.) — Плод вишни садовой. Балий жыгым кыпкыкІэ пхъэшхъэмьшхъэрш, хъуа нэужь плъыжъ-фыцлафэш. Балийм шхыныгъуэ хъэлэмэхэр къыхашІыкі.

БалийІэрысей (каб.) — Черешня (культурная), вишня птичья (культурная) — *Cerasus avium* (L.) Moench.

Цыхухэм куэд щауэ къагъэкІ пхъэшхъэмьшхъэ жыгщ, и лъагыр м 10—15-м нос. И пхъафэр шхъуэ-гъуабжафэш. Гъатхэм пасэу, тхъэмпэхэр кыпимишдэ щыкІэ, жыгыр хужь дахэу мэгъагъэ. Цы зытимет тхъэмпэхэм см 10—12 я кыхъагъыш, см 5—6 я бгъуагъыш. Гъэгъахэм см 3 я инагъыш, пхъэшхъэмьшхъэ кыпкыкІэр июным мэхъу.

БалийІэрысэ (каб.) — Плод черешни (культурной).

Жыгым кыпкыкІэ пхъэшхъэмьшхъэрш. Цыхухэм жыг ллэужыгъуэ зэхуэмьде куэд къагъэкІ. Абыхэм языныкъуэм къапкыкІэ пхъэшхъэмьшхъэр гъуэжыфэш, адрейхэр плъыжыфэш, плъыжыфэ-фыцлафэш. БалийІэрысэм шхыныгъуэ куэд къыхашІыкі.

Балыджэ, болыджэ — Редиска, редис — *Raphanus sativus* var. *radicula* Pers.

Цыхум куэд щауэ къагъэкІ хадэхэкІш. И тхъэмпэхэм цы теткъым, хуэкІых щыкІэш, лэдэх машцІэ яІещ. Балыджащхъэр хъуа нэужь, гъемахуэм см 20—30 зи лъагагъ пкъыхэр къыдедз, ахэм я щхъэкІэм гъэгъя хужхъэр е машцІэу шакъафэхэр къапедэз. И жылэ хъурей фыцлафэхэр е гъуэжыфэхэр гъемахуэкІэм, бжыхъэм ирихъэлІэу мэхъу. Балыджэм цыхур зыхуэнекъуэ витамин зэмыллэужыгъуэ куэд хэлъщ.

Балыджэплъыжь (черк.) — Редиска, редис — *Raphanus sativus* var. *radicula* Pers.

Адыгэхэм, нэгъуэшІ ллэпкъхэм къагъэкІ балыджэ ллэужыгъуэш. КъэкІыгъэм и лъабжъэр (балыджащхъэр) зэрыплъыжьраш и фІещыгъэр къызытекІар.

Балыджэхужь (черк.) — Редиска, редис — *Raphanus sativus* var. *radicula* Pers.

Зи лъабжъэр (балыджащхъэр) хужь балыджэ ллэужыгъуэш. Унагъуэ хадэхэм къыщагъэкІ.

Балыджэхъу — Редиска, редис — *Raphanus sativus* L.

Зи гугъу тшІа балыджэм щыщ къэкІыгъэш. Балыджащхъэ нэхъин зыщІ зырыхъэр хадэ цыкІухэм гъагъэу жылэ иштыхукІэ къыханэ, жылапхъэ зэхуахъесын папшцІэ. Апхуэдэ къэкІыгъэхэм балыджехъуэкІэ йоджэ.

БалыджэфыцІэ — Редька — *Raphanus sativus* L.

ГъитІкІэ къэкІ хадэхэкІш. Къудамэ зышІ и пкъыр см 50—70-кІэ докІей. ИщІагъкІэ къыпидэ тхъэмпэхэр инц, хуэкІыхъ щІыкІэш, лэдэх машІэ илэш. КъекІыгъэм япэрей гъэм лъабжъэ гъум (балыджашхъэ) ешІ, етІуанэм — и пкъыр къыдож, къудамэ щхъэкІэхэм гъэгъа хужыфэхэр е плтыфэ къызышІэлъадэхэр гъэмахуэпэм къыпидэ. Лъабжъэ ищІа нэужь, зы гъэм и күэцІкІэ и пкъыр къыдизу, гъэмахуэкум е гъэмахуэкІэм ирихъэлІэу къышыгъагыи къохъу. И жылэхэр балыджэм ейм ешхъщ, ауэ нэхъ инц. Цыяхухэм куэд щІауэ къагъекІ, витамин хэлъщ, хущхъуэ зэмымлІэужыгъуэхэр къыхашІык.

Балыджэшхуэ — Редька — *Raphanus sativus* L.

Еплъ — балыджэфІыцІэ.

БанапцІэ (каб.) — Барбарис — *Berberis* L.

Еплъ — къэтхъэнсолык'уей.

Банэдэгү — Дурнишник зобовидный — *Xanthium strumarium* L.

Ди щІыпІэхэм дэнэ дежи узыщирихъэлІэ, зы гъекІэ фІэкІ къэмыкІ удзыжьщ. И пкъыр см 50—70-кІэ докІей, къудамэ ешІ. И тхъэмпэхэр хуэхъурей щІыкІэш, кы кыхъ ялэш, лъабжъэ гъум быдэ ешІ. ЗыкыпкІэрызышІэ банд зытет, 1 см хуэдиз зи инагъ жылэ хуэрей-кыхъхэр гъэмахуэкІэм — бжыххъэпэм мэхъу. Банэдэгур щІы бгынэжахэм куэду къошокІ. Апхуэд щІыпІэхэм мэл щыбгъехъу хууркъым, сыйту жылІэмэ банд зытет жылэхэр къыкІэрынэурэ, цым и фІагъыр мэкІуэд. Медицинэм хущхъуэу къышигъэсэбэп къохъу.

Банэжыг (чек.) — Гледичия колючая — *Gleditschia triacanthos* L.

Зи лъагагъыр м 25—30-м нэс, жыауэ машІэ зышІ жыгщ. И пхъафэр гъуабжэ-фІыцІафэш, жыгыпкъым, къудамэхэм см 10—15-м нэс я кыхъагъуу банд куэд ятетщ, тхъэмпэ цыкІу 16—28-у зэхэт, къабзийм ешхъ жыг тхъэмпэхэм я кыхъагъыр см 15—20-м нос. МашІэу гъуэжыфэ къызышІэлъадэ гъэгъахэр майм — июным, тхъэмпэ кыицІа нэужь, къыпидэ. Жылэхэр бжыхъэм ирихъэлІэу мэхъу, гъуабжэ-фІыцІафэш, пашІэ-хуурей щІыкІэш.

Нэхтыбыу къышагъэкІ ди къэралым и ипшэ щІыпІэхэм, хуабапІэхэм. Езыр-езыру къышокІ Америкэ Ишхъэрэм. И гъэгъахэм бжъэм фо къыхах. Банэжыгым колхоз, совхоз жыг хадэхэр къраухъуреих. Ар зэшІэкІа нэужь, хадэхэр фІыуэ Іашым щехъумэ.

И пхъэр быдэш, дахэш.

Банэжь — Чертополох поникший — *Carduus nutans* L.

ИльеситІкІэ къэкІ, зи лъагагъыр м 1—1,5-м нэс удзыжьщ. И пкъыр заншІэу докІей, и тхъэмпэхэм лэдэх ялэш, лъабжъэ гъум быдэ ешІ. КъекІыгъэм дэнэ дежи банд папцІэ пхъашэ куэду тетщ. Ялэ ильесым бандэжым пкъы ищІыркъым, и лъабжъэр кууэ ѹокІых, етІуанэм — пкъы гъум къыдож. Гъэмахуэкум абы и щхъэкІэм зышхъэу зэхэт гъэгъа шакъафэ къыпидэ. ГъэмахуэкІэм жылэхэр мэхъу, я тепльэкІэ сэхуран жылэм ешхъщ, ауэ күэдкІэ нэхъ цыкІуш, я фекІэ гъуабжэ-фІыцІафэш. Бжъэм абы хущхъуэшхуэ зыхэль фо къыхах (сур. 30).

Банэкларцей (каб.) — Акация белая, робиния лжеакация — *Robinia pseudoacacia* L.

Сур. 30. Банэжь—
Чертополох поникший

Сур. 31. Батыргъэнпэж—
Борщевик жесткий

Еплъ — кIарц.

БанэкIенхъ (черк.) — Липучка ежевидная — *Lappula echinata* Gilid.

Зы гъэкIэ е гыйтIкIэ къэкI узд лъахъшэш. Ипкъ зыбжанэу ззыгуэшыр см 20—30-кIэ докIей. Гъэгъа къашхъуэ цыкIухэр гъатхэм узд щхъэкIэм къыпедзэ. И тхъэмпэхэр бгъузэ-кIыхъщ, ипкъхэм цы щабэ тетщ, и жылэ хъурей цыкIухэм банэ тетхэм мэлхэм я цыр яуцIепI. КъэкIыгъэм ущыхуозэ дыгъапIэ джабэхэм, хъупIэхэм, мэкъупIэхэм.

БанефыцIэ (каб.) — Барбарис — *Berberis L.*

Еплъ — къэтхъэнсолькъуей.

Банэху — Дурнишник колючий — *Xanthium spinosum L.*

Зи лъагагъыр см 30—50 хъу удзыжь лIэужыгъуэш. И пкым къудамэ зыбжанэу зегуэш. Лэдэх машIэ зиIэ тхъэмпэхэм я щIагагъыр хужыфэш, я щхъэр щхъуантIэш. Къудамэхэм щыуэ зэхэкI банэ, тхъэмпэ къэс хуээзу, къытокIэ. И гъэгъахэр гъуэжьш. Банэхур къышокI къуажэхэм, псэупIэхэм я гъунэгъуу, мывэкIялэ лъабжъэхэм, н. щыпIэхэм. КъэкIыгъэм и лъабжъэр хущъуэу къагъесэ-бэп.

Банэхъурей (черк.) — Мордовник шароголовый — *Echinops sphaerocephalus L.*

Ильес зыбжанекі э къекі удзщ. И лъагагъыр см 80—100-м нос. Тхъэмпэ щагъхэр хужьщ, цы щабэ тетщ, езыхэм лэдэх маштэ яІещ, кыыхьщ. Тхъэмпэ Капэхэм, пкъым банэ цыкыу куэд тетщ. Удзым и щхъекіем гъемахуэпэм, топым ешху зэкіещіесу, гъегъа щхъуэхужыфэхэр къыпедзэ. И жылехэр гъемахуэкіем — бжыхъэм мэхъу, зэхъифран, сэхуран жылэхэм я теплъекі э йокіуаліе, я фекі гъуабжафэш. Дыгъапі э джабэхэм, губгъуэхэм, гъурцхэм яхэту, мэкъупіехэм къышкоі. И гъегъахэм бжъэм фо къыхах.

Банәшә (черк.) — Латук татарский, молокан татарский — *Lactuca tatarica* (L.) C. A. Mey.

Удзщ. Ильес зыбжанекі э къоі. И пкъым и лъагагъыр см 50—80-м нос, и лъабжъэр занштэу йокыых. Тхъэмпэ кыыхь, дзэ цыкыу зиіехэр къашхъуэ-удзыфэш. И щхъекіем деж пкъым къудамэ цыкыу зыбжанеу зыщегуэшыж. Удз щхъекіем гъегъа щхъуантіехэр гъемахуэкум къыпедзэ. Джабэхэм, губгъуэхэм, мэкъупіехэм къышкоі.

Банәшхуей (черк.) — Гледичия колючая — *Gleditschia triacanthos* L.

Еплъ — банәжыг.

Банәшхъэхъурей (черк.) — Мордовник шароголовый — *Echinops sphaerocerphalus* L.

Еплъ — банәхъурей.

Барәбыдз (каб.) — Короставник — *Knautia* L.

Ліэужыгъуэ зыбжанеу гуэшыжа къекіыгъе лъепкъыгъуэш. Ахэр псори удзщ, языныкъуэхэр ильес зыбжанекі э къоі, адрейхэр къыззеркыыр ильеситікіещ. Барәбыдз ліэужыгъуэхэр лъагагъ зеридзкіейр зэхуэдэкъым. Ди щыпіем къыицикіхэм яхэтш см 30—60-кі, 150-кі дэклейхэр. Нэхъыбэу барәбыдзхэм уашрохъэліе мэкъупіехэм, губгъуэхэм, мэз лъапэхэм, гъурцхэм яхэту, Қүщхъэхъум.

Батыргъэн — Борщевик — *Hedacleum* L.

Ліэужыгъуэ зыбжанеу гуэшыжа удз лъепкъыгъуэш. Ди щыпіем ушрохъэліе гъитікі, нэхъыбекі э къекі батыргъэн ліэужыгъуэхэм. Абыхэм я лъагагъщ см 50—100—200—300.

Псоми я тхъэмпэхэр инщ, япкъхэр куненшіш, мэ къакіэрех. Гъегъахэр удз щхъекіем іэрэмэ хъурейуэ къыпедзэ. Батыргъэнным тет цы пхъашем цыху шыфэр къритхъмэ, куэдрэ мыхъуж псыбыб еші. Тхъэмпэхэр іещым яих. Нэхъыбэу къышкоі мэкъупіехэм, мэз лъапэхэм, хуейхэм, къуэхэм, н. щыпіехэм. Къекіыгъэм и гъегъахэм, жылехэм, лъабжъэм эфир, дагъе щілтыш. Абы къыхекіыуи батыргъэнхэм, щхъэр иғъезуу, мэ къакіэрех.

Батыргъэнкүпсэ (каб.) — Борщевик розовый — *Hedacleum gosseum* Stev.

Зи лъагагъыр см 30—60 нэхъ мыхъу, ильес зыбжанекі э къекі батыргъэн ліэужыгъуэш. И тхъэмпэхэр къабзийм ешхуу, тхъэмпэ цыкыу куэду зэхэтш. Ипкъ занштэу дэклейм и лъэдийм деж цы теткъым. Гъегъа гъуэплъыфэхэр удз щхъекіем іэрэмэ хъурейуэ июлым къыпедзэ. Жылехэр сентябрим ирихъэліеу мэхъу. Нэхъыбэу къышкоі Қүщхъэхъу хъупіехэм, бгыщхъэ лъагехэм, мывалтэ джабэхэм.

Батыргъэнпэж (чек.) — Борщевик жесткий — *Hegacleum asperum* Bieb.

Батыргъэн лъэпкъыгъуэм щыщ ліэужыгъуэш. КъэкIыгъэм цы пхъашэ тетщ. Илъэс зыбжанекIэ мэпсэу, и лъагагъыр см 1—2-м нос. Ипкъ ку нэшыр заншIэу докIей, гъумщ, кы кыыхь зиIэ и тхъэмпэхэр инщ, лэдэх машIэ яIэц. Гъэгъа хужхэр, Iэрамэ хъурейуэ зэхэту, узд щхъэкIэм июлым къышедзэ. И жылэхэр августым, сентябрим мэхъу, хъурей ПашIэш. МэкIупIэхэм, хъупIэхэм къышокI. Силосу иплъхъэмэ, Иэшым фыуэ яшх. КъэкIыгъэм и гъэгъахэм, жылэхэм, лъабжъэм эфир, дагъе щIэльщ, щхъэр игъеузу, мэ къыкIэрех (сур. 33).

Батыргъэнщэху (чек.) — Борщевик Лескова — *Hegacleum lesskovii* Grossh.

ГъитIкIэ къэкI удзщ, батыргъэнхэм ящыщ. И лъагагъыр см 50—100 мэхъу. Къабзийм ешх и тхъэмпэхэр кыыхьщ, зэгуэбза куэд яIэш, я щIагыр хужыфэш. Гъэгъа хужхэр, Iэрамэ хъурейуэ зэхэту, узд щхъэкIэм июлым къышедзэ, къапщиийхэм мм 4—5 я кыыхъагъщ, лэдэх яIэш. Бгыщхъэхэм, мывалъэ джабэхэм къышокI.

Бэдрэжан — Томат съедобный, помидор — *Lycopersicon esculentum* Mill.

ЦыпIэ куэдым къышагъэкI хадэхэкIш, зи гъэкIэ фIэкI къэкиркъым. И лъагагъыр см 50—70-м щIигъуу докIей, щIэгъэккуэн хуашIурэ м 1,5—2-кIэ драгъэкIей бэдрэжан ліэужыгъуэхэри щыIэш. КъэкIыгъэм къудамэ куэд ешI, и тхъэмпэхэм лэдэх ин куэд яIэш, мэ къакIэрех. КъэкIыгъэр зышиужькIэ заншIэу щытищ, жы хъумэ и пкъыр, къудамэхэр щIым тогъуальхъэ. Гъэгъа гъуэжь цыкIухэр, Iэрами 5—15-у зэгъусэурэ, и щхъэкIэм гъатхэм, гъемахуэм къышедзэ. Бэдрэжаныр хъуа нэужь плътыжьщ, инщ. Ди къэралым, нэхъыбэу Қавказым, Украина и хуабапIэхэм, Кыргызыым, Узбекистаным, Тыркумэним, н. щIыпIэхэм къышагъэкI.

БэджакIэ (адыг.) — Щетинник сизый, мышай сизый — *Setaria glauca* (L.) Beauv.

Епль — бажэкIэ.

БэджакIэ (адыг.) — Лисохвост луговой — *Alopecurus pratensis* L.

Зи лъагагъыр см 100—150-рэ хъу, илъэс куэдкIэ псэу узд ліэужыгъуэш. Ипкъхэр заншIэу докIей, цы теткъым. И бзийхэм мм 5—10 я бгыуагъщ, см 10—20 я кыыхъагъщ, цы ятеткъым. Цы щабэ зытет, см 5—9 зи кыыхъагъ щхъэмыхжхэр июним — июлым узд щхъэкIэм къышедзэ. Езы уздым цы зэрытаемытим, къэуат зэрышIэлым къыхэкIыу Иэшым фыуэ яшх. Нэхъыбэу къышокI бгыщхъэ лъагэхэм щыIэ мэкIупIэхэм, Къущхъэхъу хъупIэхэм. Уэлбанэрилэ гъэхэм мэбагъуэ, мэкIум куэду хэлъмэ, фыщ.

БэджакIэ (адыг.) — Махорка — *Nicotiana rustica* L.

Епль — джырышикий.

Бэджкъиш — Тысячелистник — *Achillea* L.

Илъэс зыбжанекIэ къэкI, зи лъагагъыр см 40—60 хъу узд лъэпкъыгъуэш, ліэужыгъуэ зыбжанэу гуэншауэ. Я тхъэмлэ хуэкIыхъэхэм лэдэх куэд яIэц. Пкъы заншIэу дэкIейхэм июним — июлым

гъэгъа хужыыфэхэр е пшэллыыфэхэр къапедзэ. Жылэхэр гъэмахуэ-кIэм, бжыхыэм мэхъу. КъэкIыгъэхэм лъабжээж ящI. Нэхъыбэу къышокI губгүэхэм, мэккупIэхэм, щыжыхэм, псэупIэхэм япэгъу-нэгъуу. Медицинэм къышагъэсэбэп. Адыгэхэри куэд щIауз ироIэзэ.

БэйдэкI (шапс.) — Шелковица, тутовое дерево — *Morus L.*

Еплъ — мэракIуей.

Бэлыйдж (адыг.) — Редиска, редис — *Raphanus sativus var. radicula Pers.*

Еплъ — балыджэ, болыджэ.

Бэлыйджэин (адыг.) — Редька — *Raphanus sativus L.*

Еплъ — балыджэфIыцIэ, балыджэшхуэ.

БэлыйджэцIыкIу (адыг.) — Редиска, редис — *Raphanus sativus var. radicula Pers.*

Еплъ — балыджэ, болыджэ.

Бэрэжье — Бузина черная — *Sambucus nigra L.*

Зи лъагъагъыр м 4—8-м нэс жыгц. И пхъафэр хужь-щхъуафэц, къабзийм ешхуу, тхъэмпэ цыкIу зыбжанэу зэхэт тхъэмпэм см 25—30 и къыхъагъщ, кы къыхъ ишщ. Бэрэжьеим тхъэмпэ къицIа нэужь, гъатхэм и кIэм, гъэмахуэм гъэгъа хужь, мэ дахэ къызыкIэриххэр, Iэрамэхэу къудамэ щхъекIэхэм къапедзэ. Мэзхэм, мэзыбгъухэм къышокI. Адыгэхэм унэ хадэхэм, жыг хадэхэм къышагъэкI, хущхъуэ къыхах. И пхъэр псым куэдрэ хэльми фыркым. Бэрэжье лэужыгъуэхэр 40-м ноц. Абыхэм ящышу 11-м ди къэралым езыр-езыру къышыкIуу урохъэллэ (сур. 32).

Сур. 32. Бэрэжье —
Бузина черная

Сур. 33. Бъэн —
Тростник обыкновенный

БэрэжьейтIуп (каб.) — Бузина черная — *Sambucus nigra* L.
Епль — бэрэжье.

БэрэтIинэ — Мята — *Mentha* L.

Лэужыгъуэ зыбжанеу гуэшыжа узд лъэпкъыгъуэц. Ди щыпIэхэм узышхуээз бэрэтIинэхэр илъэс зыбжанекI э къокI, лъабжэжж яшI. Я лъагагъыр см 30—40—100-м нос. Зэрызэшхым къышинэмышIауэ, абыхэм зэрызэшхэшыкI щытыкIэхэри ягэш. Медицинэм къышагъесэбэп. Адыгэхэр куэд щауэ ироIээ, щIэгъеуэнх халъхээ.

БэрэтIинагъуэ (каб.) — Мята полевая — *Mentha arvensis* L.

Илъэс куэдкI э къекI узд лэужыгъуэц, бэрэтIинэ лъэпкъыгъуем щыщщ. И лъагагъыр см 20—40-м нос, ипкъ гъуэплъыфэ къызыщIэлъадэхэр занщIэу докIей. Тхъэмпэ къыпидзэхэр хуэхьурэ щыкIэш, дээ цыкIу ягэш. Гъэгъя пшэплъыфэ машIэхэр и щхъекIэм къыпедээ июным къышыщIэдзауэ сентябрьр къиххэху. Удзым мэ дахэ къыкIэрех. КъэкIыгъэм лъабжэжж къыххэхр ешI. МэкIуулIэхэм, псыхъуэхэм, щыпIэ псыIэхэм, къуэхэм къышыкIыу ухуозэ. Адыгэхэр куэд щауэ ироIээз. КъэкIыгъэм хэлъ дагъэр, эфирыр медицинэм, парфюмерием къышагъесэбэп.

Бгырыхийэ (черк.) — Жостер слабительный — *Rhamnus cathartica* L.

Зи лъагагъыр м 5—8-м нэс жиг цыкIуущ, и пхъафэр щхъуафэц, щхъуафэ-фыцIафэш. Жыгыпкъым тет къудамэхэмрэ къудамэхэм ятет тхъэмпэ хъурей къиххэмрэ зэпэшIэтш. Гъэгъя фагъуэшхъуантIафэхэр тхъэмпэхэмрэ къудамэ цыкIуухэмрэ я зэхуакум, Iэрамэ цыкIуухэу майм—июным ирихъэлIэу къыпедээ. Бжъэхэм фонкъыхах.

Пхъэшхъэмьшхээ къыпкIэхэр хъурей цыкIуухэш, хъуа нэужь, фыцIафэш. Мэз лъапэхэм, чышхэм къышцокI. Паркхэм, мэз Iэрысэхэм щыхасэ, хүшхъуэ, иэгъэ къыхахын папшIэ. Адыгэхэм, абазэхэм жиг пхъафэм, пхъэшхъэмьшхэм иэгъэ зэмилIэужыгъуэхэр къыхах.

БгъэдахэшIудз (черк.) — Люпин — *Lupinus* L.

Лэужыгъуэ зыбжанеу гуэша узд лъэпкъыгъуэц. Ди щыпIэм, Iэрысэу мыххумэ, езыр-езыру къышыкIыркъым. БгъэдахэшIудзхэм яхэтш зыгъекIэ, нэхьыбэки къекI лэужыгъуэхэр. Япкъхэр занщIэу докIей м 1—1,5-м нэскIэ, я тхъэмпэ хъурей, кы кыхь зиIэхэр 5—9-уэ зэхэтш. Удз щхъекIэм гъэгъя мэ дахэ къызыкIэриххэр, Iэрамэ къыхху зэхэту, гъэмахуэм къыпедээ. Лэужыгъуэхэр зэрызэшхъэшыкI щытыкIэхэм хоххэ гъэгъахэм я фэри.

Ди къэралым къышагъекI зи гъэгъахэр хужыыфэ, пшэплъыфэ, къащхъуафэ бгъэдахэшIудзхэр. Куэду щыIэш Украинаем, Белоруссием, Прибалтиком, Азербайджаным. Ар вагъэм щIрагъэубыдэ, щыIр игъэпшэрын папшIэ. Iэщым щрагъэши къохху. Бгыщхъэхэм, щыпIэ щыIэтыIэхэм нэхьыфIу къышцокI.

Бгъэн (черк.) — Тростник обыкновенный — *Phragmites compositus* (L.) Trin.

Илъэс зыбжанекI э къекI удзщ. И лъагагъыр м 2—4-м нос, лъабжэжж гъум-къыххэхэр ешI. Бгъэнэм и бзийхэм см 20—30 я кы-

хъагъщ, см 1—1,5-рэ я бгъуагъщ. ГъемахуэкІэм гъашэ щхъуэгъуабжафэ къыдедз. Псыхъуэхэм, щЫпІэ псыгэхэм, гуэл Іүфэхэм, псынащхъэхэм куэду къышокI. Удзыр цЫнэ щЫкIэ, пасэу пыбушицІмэ, мэкъу хъэлэмэт, силюсыпхъэфI мэхъу. Адыгэхэм куэд щIауэ бгъэным унащхъэ, н. псэуалъащхъэхэр ирагъэбыдэ (сур. 33).

БегъымбарІэпэль (черк.) — Наперстянка — *Digitalis L.*

Лэужьыгъуэ зыбжанэу гуэшыжа узд лъэпкыгъуэш. Қавказым бегъымбарІэпэльу Лэужьыгъуитху къышокIри, псори ильэс бжыгъэклэ мэпсэу, лъабжъэжь быдэ яшI. Гъэгъахэр инхэш, Іэрамэ къыху зэхэту, узд щхъэкІэхэм къапедзэ, къапщИйхэр, уdzыр зыхуэдэ лэужьыгъуэм елъытауэ, плъыжъхэш, пшэплъыфэхэш, гъуэжъхэш, гъуэжь-хужыфэхэш. Зи къапщИйр плъыжь бегъымбарІэпэль лэужьыгъуэр цЫхухэм къагъэкI, Евронэ КъухъэпІэмкIэ кърашауэ, адрейхэр езыр-езыру ди щЫпІэхэм къышокI. Мэзхэм, бгыщхъэхэм уашрохъэлIэ. Лэужьыгъуэ псори хущхъуэу къагъесэбэп (сур. 34).

Сур. 34. БегъымбарІэпэль—
Наперстянка

Бжаклэ (каб.) — Костер пестрый — *Zerna variegata* (Bieb.) Nevski.

Зи лъагагъыр *см* 60—70 хъу, илъэс куэдкIэ къэкI удзщ. Ипкъхэр занщIэу доклей, и бзийхэр бгъузэ-кIыхьщ, лъабжэ цIыкIу куэд ешI. Шакъафэ къызыщIэлъадэ и гъашэр июным и кIэм, июлым къыдедз, жылэхэр августым мэхъури, сентябрим полъэлъыж. Бгыщхъэхэм, Къущхъэхъум щыIэ мэкъупIэхэм, хъупIэхэм къышокI, йашым фыуэ яшх. Бжаклэр куэду къышыкI щыIипIэхэр адыгэхэм мэкъупIэфIу ялъытэ. Удзым протеину проценти 9—10-м нэс хэлъщ.

Бжъалэ (адыг.) — Ежевика сизая — *Rubus caesius* L.

Еплъ — мэракIуапцIэ.

Бжъалэ (шапс.) — Хмель обыкновенный — *Humulus lupulus* L.

Еплъ — хъумбылэй.

БжемышхъяшщI (черк.) — Торица обыкновенная — *Spergula vulgaris* Boenn.

Зи гъэкIэ фIэкI къэмымкI удз лIэужыгъуэш, и лъагагъыр *см* 30—40 мэхъу. Гъэгъа *мм* 5—8 нэхъ зи мынаагъхэр и щхъэкIэм гъатхэм, гъемахуэм къыпедзэ. И тхъэмпэхэр кIыхьщ, пагуэш, и лъабжээр инкъым. Губгъуэхэм, гъуэгубгъухэм, псэупIэхэм я гъунэгъуу, пшахъуалъ щыIипIэхэм къышокI. Йашым яшх.

Бжэндэхъу (черк.) — Василек — *Centaurea* L.

ЛIэужыгъуэш куэду гуэшыжа удз лIэпкъыгъуэш. Бжэндэхъу лIэужыгъуэхэр я гъэгъахэм я щытыкIэкIэ, я жылэхэмкIэ, я тхъэмпэхэмрэ пкъыхэмрэ зэрьгъэпсамкIэ, н. зетохуэ. Ахэр зэрьзэшхъяшщI щытыкIи теплъи яIеш. Ди щыIипIэм уашыхуозэ гъитIкIэ, нэхъыбэкIэ къэкI бжэндэхъуэхэм. Ахэр къышокI мэкъупIэхэм, хъупIэхэм, дыгъафIэ джабэхэм, мэз лъапэхэм, хуейхэм, гъурцхэм яхэту. Бжъехэм фо къыхах.

Бжэндэхъупэж (черк.) — Василек синий — *Centaurea cyanus* L.

Удз лIэужыгъуэш. Зи гъэкIэ е гъитIкIэ къокI. ЗанщIэу дэклей, и пкъым *см* 30—60 и лъагагъщ, цы щабэ тетщ, къудамэ къытоткIэ. И тхъэмпэхэр бгъузэш, *см* 5—10 я кIыхъагъщ. Къудамэ щхъэкIэхэм гъэгъа къащхъуэхэр, щхъэ цIыкIуу зэхэту, гъемахуэм къаледзэ. КъэкIыгъэм лъабжэ ищIхэр инкъым, псыгъуэш. Сэхураным ешх и жылэ цIыкIухэр гъемахуэкIэм, бжыхъэм мэхъу. Бжэндэхъупэжым ушрохъэлIэ губгъуэхэм, шыIижъхэм, жыг хадэхэм, куэншиб идзыпIэхэм.

Бжэнкъурэ — Головчатка гигантская, цефалияния гигантская — *Cephalaria gigantea* (Ledeb.) Bobr.

Илъэс бжыгъэкIэ къэкI удз лъагэш. Къудамэ куэд къызытемыкIэ ипкъ кумылэншэр *м* 1,5—2-кIэ доклей. Щхъэуэ зэхэт гъэгъа хужыгъэхэр июным — июлым къудамэ къес къыпедзэ. Лъабжэ гъум-кIыхъ ешI. И тхъэмпэхэр ишц, лэдэх яIеш, цы ятетц.

Бжэнкъурэм куэду ушыхуозэ бгыщхъэхэм щыIэ, удз лъагэ къышыкI мэкъупIэхэм. Йашым яшхыркъым, мэкъум и бэвагъыр егъэмашIэ. Ауэ силосу ипльхъэмэ, йашым фыуэ яшх. Бжъехэм фо къыхах.

Бжэнлъакъуэ (черк.) — Оносма кавказская — *Onosma caucasica* Levin.

Ильяс бжыгъэкі къекі, зи лъагагъыр см 30—50-м нэс къекыгъещ. И тхъэмпэ бгъузэ кыыххэм, ипкъ гъумым цы пхъашэ ятетш. Удзым ишлъабжъэр инкъым, гъэгъа гъуэжыфэхэр, см 1,5—2 зи инағъхэр, гъемахуэм къыпедзэ. Дыгъафіэ джабэхэм, псы Ѣышмащі ѢшыпІэхэм, бгыщхъэхэм, хъупІэхэм, жыгъырылъэхэм къышокі.

Бжэнльэгуажъэ (черк.) — Скабиоза кавказская — *Scabiosa caucasica* Bieb.

Зи лъагагъыр см 50—60-м нэс, ильяс зыбжанэкі къекі удз лъэужыгъуещ. И лъабжъэр гъумш, занщіэу йокіых, ишлагъкіэ къыпидзэ тхъэмпэхэр бгъузэ-кыыхьщ, лэдэх яІэкъым, ишхъэкіэ тетхэм лэдэх яІэц. И пкъым къудамэ куэд къыпидзэркъым. Къудамэ шхъэкіэхэм, шхъэ цыкіуу зэкіешІэсу, гъэгъа къашхъуафэхэр гъемахуэм къыпедзэ. Жылэхэр бжыгъхэм ирихъэлІэу мэхъу. МэкъупІэхэм, хъупІэхэм къышокі. Бжэнльэгуажъэр мэкъум шыхэлъкіэ Іэшым, бжэнхэм, мэлхэм фыуу яшх.

Бжэнтхъэпеху (черк.) — Василек — *Centaurea L.*

Еплъ — бжэндэхъу.

Бжэнтхъэху (каб.) — Василек — *Centaurea L.*

Еплъ — бжэндэхъу.

Бжэнудз (черк.), бжэнуц (адыг.) — Короставник горный — *Knautia montana* (Bieb.) D. C.

Гъитікіэ къекі удзщ. И лъагагъыр см 90—120-м нос, и пкъым къудамэ куэд къытекІэркъым. И лъабжъэр гъумш, занщіэу йокіых. Пкъым тет тхъэмпэхэр кыыхьщ, ибгъухэмкіэ лэдэх бгъузэ цыкіуу зыбжанэ яІеци. Удз шхъэкіэхэм, шхъэ цыкіуу зэкіешІэсу, гъэгъа хужыфэхэр гъемахуэм къапедзэ.

МэкъупІэхэм къышокі, мэз лъапэхэм, гъурцхэм яхэту, уашыхуозэ. Гъэгъахэм бжъэм фо къыпах. Мэкъум къышыхэхуэкіэ мэлхэм, бжэнхэм фыуу яшх.

Бжэнбыжъэ (бесл.) — Финик финиконосный, Финиковая пальма — *Phoenix dactylifera* L.

Еплъ — чыцЫбыжъэ.

Бжей — Бук восточный — *Fagus orientalis* Lipsky.

Зи лъагагъыр л 40—50-м нэс жыг лъэужыгъуещ. И тхъэмпэхэр хүэкіых щыкіеш, цланлъещ, и пхъафэр шхъуещ. Гъатхэм, тхъэмпэхэр къышыпидзэм ирихъэлІэу, гъэгъа фагъуэхэр къещі. Бжыхъэм, тхъэмпэхэр щыпышещыжым, бжейм и жылэхэр мэхъу. Абыхэм см 1,5-м нэс я кыыхъагъыщ, я теплъекіэ щимеш, 2—4-үэ зэгъусэу фампІэм илъщ. Бжейм и жылэхэм адыгэхэр «пшійкіэ» йоджэ. МафІекіэ гъэгъуа пшійир шхыныгъуэ хъэлэмэтщ, дагъэ куэду щІэтщ. Бжейр нэхъыбызу къышокі Къущхъэхъу мэзхэм, Кърымын, Балканын, Азие Цыкіум. Ильяс 500-м нэс къегъашІэ. Бжейм и пхъэр быдэш, дахэш, адыгэхэм псууальэ, гу шэрхъ, гупхъэтІэу, ужыгъэ, пхъашку, хъэкхъуафэ, Іэнэ, Іэнльэ, пхъашынакъ зэмыйлІэужыгъуэхэр, бэлагъ, хъэлывэху, шыгъууб, н. къыхашЦыкі (сур. 35).

БжыхъуэпыІэ (черк.) — Смолевка — *Silene L.*

Лъэужыгъуэ куэду гуэшыжа удз лъэнкъыгъуещ. Ди ѢшыпІэм ѢшыпІэ бжыхъуэпыІэхэм яхэтщ зы гъекіэ, гъитікіэ, нэхъыбыкі къекіхэр. Губгъуэхэм, мэкъупІэхэм, мэз Ѣагхъэм, мэз лъапэхэм,

Сур. 35. Бжей—
Бук восточный

Сур. 36. Бзинху, бзыху —
Липа кавказская

гъурцхэм яхэту, жгтырхэм, мывальэ джабэхэм къыщыкIыу урохъэлэ. БжъахъуэпыIэхэм яхэтш зи гъэгъахэр плыжь, хужыфэ, хужь, уздыфэ лIэужыгъуэхэр.

Бжъэгъалэ — Ломонос.— *Clematis L.*

Зи лъагагъыр *м* 5—10-м нэс, лIэужыгъуэ зыбжанэу гуэша гъурц лъэпкыгъуэш. Ильэс зыбжанекIе къокIхэр, япкъ псыгъуэхэр, нэгъуэнI жыгхэм зыкIеращIеурэ, дожей. Бжъэгъалэ лIэужыгъуэхэм яхэтш зи тхъэмпэхэр хуэхъурей щыкIе, тхъэпэцIыкIуишу е нэхыбэу зэхэтхэр. Гъэгъахэм я фэхэр зэмыллэужыгъуэш. КъэкIыгъэхэр фIыуэ къышокI щыплэ псыльхэм.

Ди къэралым езыр-езыру къэкIыу бжъэгъалэ лIэужыгъуэ 11-м ушрохъэлэ. Абыхэм ящищхэм Къушхъэхъу мэзхэм, Шапсыгъ хэгъуэгухэм уашыхуозэ. Паркхэм, унэ бжэIупхэм къышагъэкI.

Бжъэудз (черк.)— Вязель корончатый — *Coronilla coronata L.*

Еплъ — бжъэхъунудз.

Бжъэхуц — Хлопчатник — *Gossypium L.*

Ижь-ижыж лъандэрэ щыхухэм щыплэ хуабэхэм къышагъэкI къэкIыгъэ лъэпкыгъуэш, лIэужыгъуэ зыбжанэу гуэшац. И лъагагъыр *см* 90—100-м нос, гъэгъахэр инц, гъуэжыфэш, и тхъэмпэхэм ледэх яIеш. Бжъэхуцыр гъурцц, ильэс зыбжанэ мэпсэу, ауэ зы гъэкIе фIэкI къагъесэбэлпркъым. ЩэнныгъэлIхэм зы гъэкIе фIэкI мыпсэу бжъэхуц лIэужыгъуэхэр (сортхэр) Iэрысэу къагъэхъуаш.

Ди къэралым и щыплэ хуабэ псылэрыш эдээцыIэхэм (Узбекистаным, Къыргызыым, Тыркумэным, Таджикистаным, Азербаджаным) бжъэхуцыр куэду къышагъэкI, ар народнэ хозяйстввэм куэду къегъесэбэп. Бжъэхуц жылэм дагъэ къышлаху.

Бжъэхъунудз — Вазель корончатый — *Coronilla coronata* L.

Ильэс зыбжанэкI э къэкI узд ллэужыгъуэш. Ипкъ псыгтууехэм см 30—100 я кыыхыагъщ, занцIеу дэктейфиркъым, нэгъуэшI къэкIыгъэхэм еупсеяуэ е щы шхъэфэм, зыкъыдриIэтей щыкIеу, тельу къою. Къабзийм ешхъ и тхъэмпэхэр тхъэпшикIу күеду зэхэтш. Мэ дахэ къызыпих гъэгъа шакъафэ е пшэплтыфэ къызышIэлъадэхэр. Ирамэ хүрэйуэ, узд щыкIэм гъатхэкIэм, гъемахуэм къыпедзэ.

И лъабжъэр бидэш, занцIеу йокIых, и жылэхэр цыкIуш, бжыхыхъэм мэхъу.

Бжъэхъунудзым губгъуэхэм, мэкъупIехэм күеду къэкIыу ушрохъэлIэ. Ар зыхэт уздыр, и чэзум пыбушиIим, мэкъу хъэлэмэт мэхъу. КъэкIыгъэм протеин, каротин күеду хэлъщ, Ищым фыуэ яшх, жэмым и шэр уэр ешI. Гъэгъахэм бжъэм фо къыпах.

БжъещIэф — Синяк обыкновенный — *Echium vulgare* L.

Еплъ — щхъуасэ.

БжъэIус (черк.) — Вязель корончатый — *Coronilla coronata* L.

Еплъ — бжъэхъунудз.

Бжын — Лук репчатый — *Allium sera* L.

ХадэхэкI къэкIыгъэш, ижь-ижыж лъандэрэ цыкIум къегъекI. И лъагагъыр см 20—40-м нос, и тхъэмпэхэр хүурей кыыхыщ, ку нэшIщ. Гъемахуэм кыгу къыпедзэ, абы зызекIуэшIехри мэгъагъэ, жылэхэр бжыхыхъэм ирихъэлIеу мэхъу, я тепльекIэ фыцэ цыкIухэш, мм 2 я инагыщ.

Бжынным хүшхъуэ, витамин зэмиллэужыгъуэ күед хэлъщ. Ди щыпIехэм ар хуабжьу щобагъуэ.

Бжын ллэужыгъуэ Iэджэ щыIеш. Адыгэхэм ахэр хадэ цыкIухэм күеду кыышагъекI, шхыныгъуэхэм зэрыхалъхэм къинэмьищIу, хүшхъуэу къагъесэбэп.

Бжыны (адыг.) — Лук репчатый — *Allium sera* L.

Еплъ — бжын.

Бжынзэгуэж — Лук репчатый — *Allium sera* L.

Бжын ллэужыгъуэхэм яшыщ. Бжынышхъэр дзиш-дзитхуу зэкIешIесщ, нэхъыбэм кыгу ящIыркъым. Адыгэхэм бжынзэгуэжыр күед щIау къагъекI. Ар уэшх күед къыщеш щыпIехэм щобагъуэ, псы күедым щымышынэу.

БжынзэгуакI (адыг.) — Лук репчатый — *Allium sera* L.

Еплъ — бжынзэгуэж.

Бжынхужь (черк.) — Лук репчатый — *Allium sera* L.

Бжын ллэужыгъуэш. Адрей бжынхэм къазэрышхъэшкIыр бжынышхъэм и фэр зэрыхужырш. Бжынышхъэр, бжынзэгуэжым ешхъу, дзиш-дзитхуу зэкIешIесщ, зэ еплтыгъуекIэ бжынхыху къыпIешIынуш. Адыгэхэм ижь лъандэрэ къагъекI.

Бжынхыху — Чеснок обыкновенный — *Allium sativum* L.

ХадэхэкIщ. И лъагагъыр см 25—35 мэхъу. КъэкIыгъэм и тхъэмпэ ПашIехэм см 15—20 я кыыхыагъщ, я бгъуагъыр см 1,5-м щIегъу. Гъемахуэкум ирихъэлIеу къэкIыгъэм кыгу къыпедзэ, абы зызекIуэшIехри мэгъагъэ, сентябрим и пэхэм жылэхэр мэхъу.

Бжынхыху зэмиллэужыгъуэхэр адыгэхэм ижь-ижыж лъандэрэ къагъекI, шхыныгъуэхэм халъхъэ. Бжынхыхуушихъэр, тхъэмпэхэр

фитонцидкіә, витамин зэмымліәужыгъуэхэмкіә зәрыбейм папшіә, мыхъэншхуэ зиә хүщхууу медицинәм къебж. Адыгэхэм, нэгъуещілъепкъхем бжыныхумкіә узыгъуэ куэд ягъехъуж.

Бжыныыф (адыг.) — Чеснок обыкновенный — *Allium sativum L.*
Еплъ — бжыныху.

Бжынышхуэ — Лук репчатый — *Allium cepa L.*

Шхъэшхуэ зыші бжын ліәужыгъуещ. Нэхъыбэм ильеситікіә къокі. Япэ ильесым бжын жылэр хъесә цыкіум трасәри къагъекі, бжыхъем ғуахыж бжынышхъэ цыкіу къикіыкіахэр. Етіуанә гъэм бжынышхъэ цыкіухэр гъатхэм ягъетісыри, ахэр бжынышхуэ мэхъу. Бжынышхуэр, щымахуэм щылъа нэужъ, аргуэрү зэ бгъетісыжмә, кыгу къыпедзэ, мэгъагъе, жылә еші.

Бжынцикіу — Лук репчатый — *Allium cepa L.*

Бжынышхуэ жыләхэр гъатхэм тепсәмә, зи щхъэм см 1,5-рә нэхъзи мынағь бжын цыкіухэр къокіыкі. Гъемахуэкіәм — бжыхъем ирихъэліәу ар ғуахыж. Етіуанә гъатхэм бжын цыкіухэр бгъетісымә, бжынышхуэ къокіыкі. Щымахуэм щылъауэ бжынышхуэ хэплъхъраш кыгу къызыпидзэу жылә зышіыр.

Бжыныхущэху (черк.) — Гусиный лук полевой — *Gagae aguensis Dum.*

Ильес бжыгъекіә къекі бжын-бжыныхухэм я лъепкъиц, къекігъе лъахыш цыкіуш. И гъэгъа гъуэжыфэхэр, іәрамә хъурей щыкіәу зэхэтү, удз щхъекіәм гъемахуэм къыпедзэ. Нэхъыбэу ушрохъэліә мәкүпіәхэм, дыгъафіә джабэхэм, губгъуэхэм.

Адыгэхэм хүщхууу къагъесәбәп.

Бжыныхущхъэхъурей (черк.) — Чеснок обыкновенный озимый — *Allium sativum L.*

Бжыныху ліәужыгъуещ. Гъемахуэкіәм е бжыхъем пасэу къыхомыхыжмә, мәкіүэсәж. Гъатхэр къихъэн и пекіә уэс щыгъым къышыкіыу щиедзэ. Гъемахуэм кыгу къыпедзэри, бжыхъем жыләхэр мэхъу. Ахэр, и зэманым пумычыжмә, полъелтыжри, щыым йокіых, гъатхэм пасэу къекіын иргъажъэ. Мы бжыныху ліәужыгъум и щхъэр дзэ цыкіу зыбжанәу зэкіәшіәскъым, адрайхэм хуэдэу. Дауи, аращ апхуэдэ цызи щигъутар.

Бжыхъекъыцэ (бесл., черк.) — Персик обыкновенный — *Persica vulgaris Mill.*

Еплъ — къыцей.

Бжыхъекъыц (адыг.) — Персик обыкновенный — *Persica vulgaris Mill.*

Еплъ — къыцей.

Бзамә (адыг.) — Свинорой пальчатый — *Cynodon dactylon (L.) Pers.*

Еплъ — тхъекіумәкіыхъудз.

Бзииху — Липа — *Tilia L.*

Ліәужыгъуэ зыбжанәу зэхэгъенцхъэхукія жыг лъепкъыгъуещ. Абыхэм я лъагагъыр м 25—30-м нос. Я тхъэмпәхэр хуэхъурей щыкіәш. Пхъафэр ғувш, щхъуэ-фыңцафәш. Гъэгъахэр, гъуэжыфә машціә къызышціуэхэр, зыбжанәу, іәрамәу зэгъусэу, зи фэр хужь бзий бгъузэ-кыых цыкіухэм якіәрыштауэ, къудамә щхъекіәхэм июным

и кіэм къапедзэ. Адыгэ хэгъуэгухэм бзииху лІэужыгъуплім езыр-езыру къекІыу уашыхуозэ. Ди къэралым езыр-езыру къышокІ бзииху лІэужыгъуу 16.

Гъэгъахэм бжъэм фо къипахыр хуабжыу гурыхьщ, хушхъуэ хэлъщ. Пхъэр щабәш, псәуалъя зэмым лІэужыгъуэхэр къыхащІыкІ. Адыгэхэм къекІыгъэ зыбжанэ хэлъу шей щагъавәкІэ бзииху гъэгъар халъхъэ (сур. 36).

Бзыуциф (адыг.) — Хлопчатник — *Gossypium L.*

Еплъ — бжъэхуц.

Бзыху (черк.) — Липа — *Tilia L.*

Еплъ — бзииху.

Бзыфы (шапс.) — Лила — *Tilia L.*

Еплъ — бзииху.

Бланэудз (черк.) — Серпуха — *Serratula L.*

ЛІэужыгъуэ зыбжанэ гуэша, илъес бжъгъэкІэ къекІ удз лъепкыгъуещ. Гъэгъа къашІхэр щхъеуэ зэхэтү уздыпкъхэм я щхъекІэм къапедзэ, лъабжъэжкы быдэ, кууэ екІыху яшІ. Кавказ щІыналъэм бланэудз лІэужыгъуэхэу 9-м уашрохъэлІэ. Ахэр къышокІ мэзхэм, гъурцайхэм яхэтү, мэз лъапэхэм, хуейхэм, Къущихъэхъу шІыпІехэм, дыгъафІэ джабэхэм, бгыщихъэхэм, губгъуэхэм. Гъэгъахэм бжъэм фо къыхах.

Бланэуц (адыг.) — Серпуха — *Serratula L.*

Еплъ — бланэудз.

Бланэуэкъу — Козлятник восточный — *Galega orientalis Lam.*

Зи лъагагъыр зы метрым нэс, къудамэ куэд зышІ, илъес зыбжанекІэ къекІ удз лІэужыгъуещ. И тхъэмпэхэр къабзийм єшхъщ, лъабжъэжкы ин ешІ. Июным — июлым къудамэ щхъекІехэм гъэгъа шакъафэхэр, Іерамэ къыху зэкІэшІесу, къапедзэ. Абыхэм бжъэм фо къыхах. Жылэхэр гъуабжэ-гъуэплыфэш. Бланэуэкъур тхъэмпищым, тхъекІищым, джэшым я лъепкыгъуещ, протеинкІэ, витаминхэмкІэ, каротинкІэ бейщ, Іәцым яшх, гъэгъэн и пэкІэ, гъэгъа нэужь, ткыбжь къышІохъэри яшхыжыркыым. Аүэ мэкъум хэлъмэ, абы и къеутатыр къеээт. Бланэуэкъур тхъэмпищхэм, тхъекІищхэм нэхъэр нэхъ фейдэш мэкъум хэлъыну, сыйту жыпІэмэ абы и тхъэмпэхэр (протеиныр, витаминахэр нэхъыбэу зыхэлъхэр) гъуа нэужи пышэцү мэкъущІэш хъужыркыым, зи гугъу тшІахэм я тхъэмпэхэм хуэдэу.

Удзым псылагъэ фыуэ ельагъу, мэз лъапэхэм, щыгъепшэр зыхалъхъа Къущихъэхъу мэкъупІехэм ѹобагъуэ. СилосыфІи мэхъу.

Бланэукъ — Козлятник восточный — *Galega orientalis Lam.*

Еплъ — бланэуэкъу.

Бланшэ, Бланшечъыг (адыг.) — Клен остролистый, клен платановидный — *Acer platanoides L.*

Еплъ — блашэ.

БлапцІэ — Клен светлый — *Acer laetum C. A. Mey.*

Зи лъагагъыр м 20—23-м нэс жыг лІэужыгъуещ. И пхъафэр щхъуещ, зэгуэчылІэ куэд илэш. Тхъэмпэхэр ищхъекІэ шхъуантІэ-фыцІафэш, ищІагъыкІэ — машІэу щхъуафэ къышІольядэ, лэдэхиплІ илэш. Гъэгъа хужыфэ-щхъуантІафэхэр июном — июлым къапедзэ, мэ дахэ къапех, бжъэхэм фо куэд къыхах. БлапцІэр бжъыхъэм дыщафэ дахэ мэхъу.

Жыг ліэужыгъуэм Қавказыбгхэм къышыкІ тхуей, бжей мэзхэм мыхъумә, ди къэралым нэгъуәшІ зы ўшыпIи ушрихъэлIэнуктым. Адыгэхэм блапцIэм и пхъэм псөуалъэ, хъекхъуафә, н. къыхашIыкI.

Қавказ Ишхъэрэм ўшыгІ къаләшхуэхэм я паркхэм къышагъэкI.

БлапцIедахэ (чек.) — Гребенник обыкновенный — *Cynosurus cristatus* L.

МэкъупIэ-хъупIэ удзхэм ящыш. Ильес зыбжанәкIэ къокI, и лъагагъыр см 50—60-м нос. ЗанщIеу дәкIей и пкым цы теткым, и бзийхэр бгъузәш, кыыхъш. КъэкIыгъэм лъехъц куеду зэхэт лъабжъэ ешI. Щхъэмыйжым ешху зэкIешиIес жыләхэр гъемахуэкIэм, бжыхъэм ирихъэлIеу мэхъу. МэкъупIэхэм, хъупIэхэм къышыкIыу урохъэлIэ. Ишым фыгу яшх.

Блашә — Клен остролистый, клен платановидный — *Acer platanoides* L.

И лъагагъыкIэ м 25—30 хъууэ, баринә дахэу къэкI жыг ліэужыгъуәш. Жыы хъуа къудамэхэм ятель пхъафэр фыцIафәш, зэгуэча куэд иIеши, къудамешIэхэр щхъуафәш, плыыфә машIэ къышIэлъадэу. Тхъэмпхэр инщ, ләдэхипI яIеши. Гъэгъа щхъуантIэ-гъуэжыуфэхэр тхъэмпхэм я нэхъапэ къыпедзэ. Абыхэм мэ дахэ къапех, бжэхэм хущхъуэ зыхэль фо къыхах.

Блашэр ильеси 150—200-м нэсыхункIэ мэпсэу. Жыгей, бжей мэзхэм къышокI. И пхъэм быдагъэу иIэм папшIэ адыгэхэм бгыкъу, пкю къыхашIыкI. Блашэр къагъэсэбепу щытащ музыкальнэ Iэмэпсымэ (пхъэпшынэ, шыкIэпшынэ) щашIкIэ (сур. 37).

Блашечыг (адыг.) — Клен остролистый, клен платановидный — *Acer platanoides* L.

Епль — blaşə.

БлафцIе (адыг.) — Клен светлый — *Acer laetum* C. A. Mey.

Епль — блапцIэ.

Блэаму (чек.) — Болиголов пятнистый — *Sopium maculatum* L.

ИльеситIкIэ къэкI удз ліэужыгъуәш, и лъагагъыр м 1—1,5-м нос. Япэ ильесым удзыпкъ ишIыркым, етIуанэ гъэм пкы къикIыкIыр занщIеу докIей. IэлапIэ плыыфә куэд иIеш. И тхъэмпхэр кууэ зэгуэбзащ, инщ. Гъемахуэкум гъэгъа хужхэр, Iэрэмэ хъурейуэ зэхэту, удз щхъэкIэм къыпедзэ. Жыләхэр бжыхъэм ирихъэлIеу мэхъу, я теплъэкIэ пашIэ-хъурейш. Куэншыб идзыпIэхэм, чэтү-пIэжъэм, мэз лъапэхэм къышокI. Щхъуэ гуашIэ куеду хэлъщ (конин, конгидрин). Силосу иплъхъэкIэ е пыбуниу бгъэгъукIэ щхъуэр кIуэдиркым. Абы къыхэкIыу, Iэшым яшхыркым.

Блэару (каб.) — Горец змеиный, змеиный корень, раковые шейки — *Polygonum bistorta* L.

Ильес бжыхъэкIэ къэкI удз ліэужыгъуәш, и лъагагъыр см 70—80 мэхъу. Лъабжъэж гъум гъэша ешI, и пкым къудамэ къытекIэркым, занщIеу докIей, и тхъэмпхэр инщ, я кыыхагъыр см 10—15-м нэсу. Гъэгъа пшэплыфэхэр, щхъэмыйжым ешхуу, Iуву зэкIешиIесху къэкIыгъэм и щхъэкIэм июным и кIэм, июлым къыпедзэ. Бжыхъэм ирихъэлIеу мм 4—5 нэхъ зи мынагъ жылэ фыцIэ гъуабжафэхэр мэхъу. Ахэр я теплъэкIэ щимәш.

Мэз лъапэхэм, гүэлхэм, шэдхэм я гъунэгъуу къышокI. Бжэхэм фо къыхах. Медицинэм хущхъуэу къышагъэсэбәп.

Сур. 37. Блаша
Клен остролистный,
клен платановидный

Сур. 38. Блэгын —
Валериана лекарственная

Блэгын (каб.) — Валериана лекарственная — *Valeriana officinalis* L. (s. l.)

Хушхъуэ зыхэль удзиц. Ильэс зыбжанэкІэ къокI. И лъабжъэм тIу е цы хъууэ къыдэж илкъхэм метрим нээс я къыхагъыц, и тхъэмпехэр, къабзийм ешхъу, тхъэмниэ цыкIу куэду зэхэтц. КъэкIыгъэм и щхъэкIэр къудамэ цыкIу куэдкIэ еух. Абыхэм июным и кIэм къышыцIедзауэ гъэгъа хужыфэхэр е пишплъыфэхэр, Іэрэмэ хъурейуэ, къапедзэ. Лъабжъэшхуэ ешI. Ботанихэм Кавказым къышыкI блэгыныр иужьрэй зэманым лIэужыгъуэ зыбжанеу ягуэшыжащ. Адыгэхэм куэд щIауэ удзым и лъабжъэр гум зэрэлээ хууххъуэу къагъесэбэп. Мэкъуплэхэм, мээ лъапэхэм къышокI (сур. 38).

Блэдыйджыг (черк.) — Ясенец — *Dictamnus L.*

Ильэс зыбжанэкІэ къэкI къэкIыгъэ лъепкъыгъуэц. Кавказым блэдыйджыгыу лIэужыгъуитI къышокI. Ахэр зэцхъэшокI я тепльэкIэ. Я лъагагъыр см 30—50 нэхъыбэ хъуркъым. Я пкъыр занщиэу

Сур. 39. Блэдышыгъ —
Ясенец кавказский

Сур. 40. Быяу —
Скумпия обыкновенная

док'ей, я шхъэк'ем гъемахуэпэм гъэгъа пшэплъыфэхэр, Іэрэмэ к'ыхъу зэхэту, к'ынедзэ. Лъабжъэжь быдэ ящI. Я тхъэмпэхэр, къабзийм ешхъу, тхъэмпэ цык'у зыбжанэу зэхэтщ. Къэк'ыгъем мэ Iей к'ыпех, щыфэм лъэлэсмэ ес. Уеблэмэ, абы зы метр — метритI хуэдизк'е упэгъунэгъуу угбъэдыхъэмэ, мэ к'ыпих к'удейм щыфэр куэдрэ мыхъужу к'ышис щыIаш. Латиныбзэк'е а къэк'ыгъе лъэпк'ык'уэм и ц'ем къоkыр «Лейзехъ гъурц».

Мэк'упIэхэм, мэз лъапэхэм к'ышокI. Адыгэхэм, нэгъуэщI лъэпк'хэм хущхъуэу к'ягъэсэбэпу щытащ.

Блэкъему (адыг.) — Болиголов пятнистый — *Conium maculatum* L.

Епль — блэаму.

Блэмаму (бесл.) — Болиголов пятнистый — *Conium maculatum* L.

Епль — блэаму.

Блэудз (черк.) — Чемерица Лобеля — *Veratrum lobelianum* Bernh.

Епль — шэджыдз.

Блэч (черк.) — Ситник — *Juncus* L.

Епль — сэрэш.

Блэшэ (черк.) — Молочай — *Euphorbia* L.

Лэужыгъуэ зыбжанэу гүэшыжа узд лъэпкыгъуэш. Абыхэм псоми щхъуэ яхэльщи, Іэшым яшхыркъым. Лэужыгъуэхэм яхэтш илъэс бжыгъекІэ псеухэри зы гъэ фІэкІ къэмыйхэри.

Удзым и пкъыр е и тхъэмпэр къыпыбуущІмэ, шэм ешхь псылагъэ къож. ЩыпІэ гъущэхэм, хъупІэхэм, мэкъупІэхэм куэду къышыкыу урохъэлІэ.

Блэшэм къиж псылагъэр щыфэм лъэлэмэ ес.

ХъупІэхэр блэшэхэм зэшІаштэнэр нэхъ къызыхэкыр Іэшыр зэпымыуэ зэрьтетырш. Апхуэдэ хъупІэхэм илъесиц-плыкІэ зегъэгъэсэхун хуейш, мэкъупІэу къэбгъанэурэ. Итланэн блэшэхэр машІэ щыхъужыр, хъупІэри тэмэму щызэтеувэжыр.

БлэшэгъэфІэу (черк.) — Щавель конский, щавель курчавый — *Rumex crispus* L.

Зи лъагагыр см 60—100 хъу, илъэс зыбжанэкІэ къэкІ удэш. И пкъыр занщІэу доклей, июным — июлым машІэу пшэплыфэ гъэгъахэр, Іэрамэ къыхъуэ зэхэту, и щхъэкІэм къыпедзэ. Лъабжэжь быдэ ешІ. ИшІагъкІэ щІэт тхъэмпэхэр нэхъ инш ишхъэкІэ тетхэм нэхъэр. Абыхэм я къыхъагыр см 15—20-м нос, я бгъуагыр см 5—8 мэхъу. Псыхъуэхэм, мэз лъапэхэм, губгъуэхэм, мэкъупІэхэм, Іэтэ лъабжэхэм, зэран хъуэ, къышоцІ. Фыуэ ельагъу щы пшэрхэр, чэтырІэжъхэр, бжыхъ лъабжэхэр.

КъэкІыгъэм и лъабжээр хүшхъуэу къышагъэсбэп щыІэш. Адыгэхэм удзыпкъыр, дыгъэ темыпсэу ягъэгъури, шейуэ ягъавэ.

БлэшІэф (черк.) — Окопник лекарственный — *Symphytum officinale* L.

Зи лъагагыр см 60—80 хъу узд лэужыгъуэш. Ильэс зыбжанэкІэ мэпсэу. Лъабжэжь гъум быдэ ешІ, и тхъэмпэхэр плащэш, хуэкІыхъ щыкІэш е хъурей-къыхъщ. Гъэгъа шакъафэхэр узд щхъэкІэм июным — июлым къыпедзэ, жылэхэр августым — сентябрьм мэхъу. КъэкІыгъэм цы пхъашэ тетш. Хүшхъуэу къышагъэсбэп щыІэш. Щхъуэ хэлъщ. Бжъэхэр гъэгъам тотысхъэ.

Брице (каб.) — Куриное просо — *Echinochloa crus-galli* (L.) P. B.

Еплъ — бажэкІэцынэ.

Бурш — Перец черный — *Piper nigrum* L.

Уэш куэду къышеш хэку хуабэхэм къышыкІ къэкІыгъэ лэужыгъуэш. Шыбжий лъэпкыгъуэм щыщ. Метр 12-м нэс зи къыхъагь ипкъхэр, нэгъуэцІ къэкІыгъэхэм зрашэкІыурэ, дожей. И тхъэмпэхэр трамэ щыкІэш, кы япытш, и гъэгъахэр щыкIуущ, гъуэжыфэш. Буршым къыпыкІэ пхъэшхъэмьшхъэр хъурейш, псы куэду щІэтш. Мыхъупе щыкІэ къыпычу бгъэгъумэ, фыцІэ мэхъу. КъэкІыгъэр илъэс бжыгъекІэ мэпсэу, цыхухэм куэду къагъекІ. Бурш хадэхэр щыкуэдш Индием, Тайландым. Шхыныгъуэхэм халъхъэ. Адыгэхэм, абавэхэм буршыр куэд щлауэ къагъэсбэп, фІэугъэхэм халъхъэ, яхъэжри, шхыныгъуэхэр ирагъэлэфи, къалмыкъшэйм хэлъуи ираф.

Быжтыкъэ (чекр.) — Бубенчик лилиевидный — *Adenophora liliifolia* (L.) Bess.

Илъес бжыгъекъэ къэкъ узд ліэужыгъуэш. И лъагагъыр см 50—70-м нос, и пкъыр занщіэу докіей, лъабжъэ быдэ еші. Ишіагъекъэ щіэт тхъэмпехэр хуэхъурей щыкъе, инхэш, ишхъекъэ тетхэр кіыххэш, мм 15 зи кіыххагъ гъэгъа къашхъуэ-шакъафэ дахэхэр узд щхъекъэм гъемахуэм къыпедзэ. Мэкъупіэхэм, псыхъуэхэм ущыхуозэ.

Былымаму (чекр.) — Бутень кавказский — *Chaerophyllum caucasicum* (Fisch) Sch.

Илъеситікъэ къэкъ узд ліэужыгъуэш, и лъагагъыр см 80—120-м нэсу. И лъабжъэр гъумш, куууэ ѹокыых. Зызыгуэш и пкъыр занщіэу докіейри, июным и кіэм, июлым и пэм гъэгъа цыкіухэр, Іерамэ хъурейуэ зэхэту, и щхъекъэм къыпедзэ. Жылэхэр гъемахуэкъэм мэхъу, плащіеш, хъурей-кіыххьш, мм 3—4 я кіыххагъщ. Мэкъупіэхэм, хъупіэхэм, мэз лъапэхэм къышокъ. Іещым фыуэ яшх.

Былымамунәпці (чекр.) — Бутень пятнистый — *Chaerophyllum maculatum* Willd.

Илъес куэдкъэ къэкъ узд ліэужыгъуэш, и лъагагъыр зы метр хуэдиз мэхъу. Былымамум къышхъецибогъекъыф и лъабжъэр зэрыпсыгъуэ кіыххымрэ и пкъым Іэпапіэ плъыфэ куэд зэриіемкъэ. И тхъэмпехэм ибза куэд яэш, гъэгъахэр хужь цыкіуу, Іерамэ хъурейуэ зэхэту, къудамэ щхъекъэм къыпедзэ июлым и пэхэм. Мм 8—12 зи кіыххагъ жылэхэр бжыхъэм ирихъэліэу мэхъу, я теплъекъэ плащіеш, хъурей-кіыххьш. Мэкъупіэхэм, мэз лъапэхэм куэду къышокъ. Іещым яшх.

Былымбалыджэ (чекр.) — Репа, турнепс — *Brassica rapa* L.

Илъеситікъэ къэкъ, зи лъабжъэр пшхы хъу хадэхэкъщ. Жылэр тепсэмэ, къекігъэм япэ гъэм лъабжъэшхуэ еші, ар щымахуэм щылья иэужь хэплъхъэжмэ, къудамэ къыдедз, мэгъагъе, жылэ еші. Былымбалыджэм и тхъэмпехэр хуэкіых щыкъе, лэдэх щаіс къохъу, и жылэхэр хъурейщ, цыкіуш, я фекъэ гъуабжэш, балыджэ жылэм ешхуу, мм 2-м нэс я инагъщ. Былымбалыджэр ишхъэрэ щыпіэхэм къышагъекъ, и лъабжъэ гъумхэр щымахуэм Іэщым Іусығыф яхуохъу. Жэмхэм щашхкъэ, я гъэшым къыхохъуэ.

Былымжэгундэ (чекр.) — Свекла кормовая — *Beta vulgaris* L.

Еплъ — жэгундэхуужь.

Былымкъебыстэ (чекр.) — Брюква, рапс — *Brassica napus* L.

Зы гъэкъэ е гъйтікъэ къэкъ хадэхэкъщ. И тхъэмпехэр хуэкіых щыкъе, лэдэх щаіс къохъу. И пкъыр занщіэу докіей. И тхъэмпехэр инш, Гувщ, см 30—50-м нэс я кіыххагъуу. Июлым ирихъэліэу къекігъэм и щхъекъэм гъэгъа гъуэжь дахэхэр, Іерамэ кіыхху, къыпедзэри, зи теплъекъэ хъурей-фыціафэ жылэхэр бжыхъэм мэхъу.

Ди къэралым и ишхъэрэ щыпіэхэм куэду къышагъекъ, Іэщым Іусығыф зэрахуэхъум папшіэ. Кавказ Ишхъэрэми фыуэ къышыкынуш дүнэйр нэхъ здэшыІэтыІэ бгышхъэхэм.

Былыммаму (чекр., бесл.) — Бутень кавказский — *Chaerophyllum caucasicum* (Fisch) Sch.

Еплъ — былымаму.

Былыммамунәпці (чекр., бесл.) — Бутень пятнистый — *Chaerophyllum maculatum* Willd.

Еплъ — былымамунәпци.

Былымхъарбыз — Кормовой арбуз — *Citrullus vulgaris* Schrad.

Іәщым ирагъешхын папшIә къагъэкI хъарбыз лIэужыгъуәш. Фыуэ къышокI, щобагъуэ уәшх мацIә къышешх щыпIә хуабхәм. КъекIыгъэм и лъабжъэр кууэй йокIыхри псыр къидрешей.

Баяу — Скумпия обыкновенная — *Cotinus coggygia* Scop.

Зи лъагагъыр м 3—4-м нәс гүурциц е жыг лъахъшәш. Сыт цыгъуи къитеукIэрепшIыкI и пхъафэр гъуабж-фыцIафәш. И тхъэмпәхэр хъурейш, кы кыйх яIәш. Къудамә щхъекIехәм гъэгъа щхъуантIә цыкIухэр, Іәрамә хъурей кыйху зәхэтү, июным къапедзә, жыләхэр сентябрим мәхъу. Баяур мәз лъапәхәм, къуакIәбгыкIехәм, къирхәм къышокI, гъурцейхәм яхэтүи урохъелIә.

Адыгәхәм ижь лъандэрэ бәяу тхъэмпәхәм фә, лъахъстэн ирашI. Бжыхъэр къышихъэкI, къекIыгъэм и тхъэмпәхәм дыщафә, плъыжы-фә къашIолъадә. Баяу гуэрәнхэр къышыкI къирхәм бжыхъэм жыжъеу ущеплъкIә гъэгъа плъыжхәм зәшIашта къыпшохъу. Апхуәдәу зәрыдахәм щхъэкIә баяур паркхәм къышагъэкI.

Баяуудз (чек.) — Безвременник — *Colchicum* L.

Ди щыпIәхәм баяуудз лIэужыгъуитI къышокI. Абыхәм уаш-рохъелIә мәкъупIәхәм, хуупIәхәм. Щхъуэ яхәлъщи, Іәщым яIухуәмә егъалIә.

Түри илъес зыбжанәкIә къокI, я лъагагъыр см 10—20-м нос. КъекIыгъәхәм я бзийхэр бгъуз-кыйхъщ, я лъабжъэр бжынышхәм ешхъщ, я къапшIийхәм см 3—5 я инагъу гъэгъа зырыз къапедзә. Баяуудзым и жыләхэр медицинәм къышагъәсәбән.

B

Вагъуәплъ (чек.) — Сорт проса посевного — *Panicum milia-*сем L.

Адыгәхәм къагъэкIыу щита ху лIэужыгъуәхәм ящыш зыщ. И жыләхэр плъыжыфәш. Вагъуәплъыр ди щыпIәм и климатым фыуэ езәгъуы щитащ, абы къыхәкIә фыуи багъуэрт.

Вәбдз — Вех ядовитый — *Cicuta virosa* L.

Еплъ — вәдз.

Вәдз — Вех ядовитый — *Cicuta virosa* L.

Илъес зыбжанәкIә къекI узд лIэужыгъуәш. ЗаншIәу дәкIей, и пкъыр ку гъуанәш, см 80—120-м нәс и кыйхъагъщ. Лъабжъәж гъум ешI, гъэгъа хужхъэр, Іәрамә хъурейү, и щхъекIәм гъемахуәм къипедзә. И тхъэмпәхәм кы кыйх яптыщ, зәгуәбза ин куәд яIәш, цы пхъашә ятетш. КъекIыгъэм ипкъими, и тхъэмпәхәми, и лъабжъеми щхъуэ гуашIә хәльщ. Мәз лъапәхәм, щыпIә псыIәхәм къышокI, мәкъупIәхәми ушрихъелIә къохъу.

Вәндз — Вех ядовитый — *Cicuta virosa* L.

Еплъ — вәдз.

Вәныгъуэ — Порезник закавказский — *Libanotis transcaucasica* Schischk.

ГыйтI хуәдизкIә къекI узд лIэужыгъуәш. И лъагагъыр см 40—90 мәхъу. Лъабжъә быдә ешI. И тхъэмпәхэр къабзий ешхъщ, зәгуәбза куәд яIәш. Ипкъ заншIәу дәкIейм гъемахуәм гъэгъа пшәплъыфәхэр, Іәрамә хъурейү зәхэтү, къипедзә. Бжыхъэм жылә хъурей пашIәхәр

- мэхъу. КышокI джабэхэм, мэкъупIэхэм, гъурцейхэм, бгыщхъэхэм.
- ВыкIэ** (черк.) — Коровяк — *Verbascum L.*
- Еплъ — андзыш.
- ВыкIэбз** (черк.) — Цикорий обыкновенный — *Cichorium intybus L.*
- Еплъ — фагIэгын.
- ВыкIэжь** (черк.) — Щирица белая — *Amaranthus albus L.*
- Еплъ — кърымIэпеху.
- ВыкIэхъу** — Щирица запрокинутая — *Amaranthus retroflexus L.*
- Зи лъагагъыр см 40—80 хъу удзыжыш, зы гъекIэ фIэкI къекIыркъым. И пкъыр занщиэу докIей, кууэ екIых лъабжъэшхуэ иIэш. ИшхъэуэкIэ тет тхъэмпехэр пагуэш, хуэхъурей щыкIэш. Куэду кышокI хадэхэм, псэупIэхэм я гъунэгъуу. Къудамэ щхъекIэхэм гъемахуэм гъэгъа цыкIухэр, Ирамэ кIыхъу зэхэту, къыпедзэ, бжыхъхэм ирихъэлIэу жылэ фыкIэ цыкIухэр мэхъу.
- ВыкIещэху** (черк.) — Цикорий обыкновенный — *Cichorium intybus L.*
- Еплъ — фагIэгын.
- Выц** — Шалфей седоватый — *Salvia canescens C. A. Mey.*
- Зи лъагагъыр см 20—30 хъу удз лIэужыгъуэш. Ильэс бжыгъекIэ къокI, лъабжъэжь быдэ ешI, и тхъэмпехэр хуэкIых щыкIэш, см 1,5—2 я бгъуагъыш, удз лъабжъэм деж псори къышыдэз.
- Гъемахуэм удз щхъекIэм гъэгъа шакъафэ къыпедзэ. КъекIыгъэм и тхъэмпехэм, ипкъхэм цы щабэ куэду тетш. ДыгъафIэ джабэхэм къышыкIыу урохъэлIэ.
- ВыщIыб** — Дрема белая — *Melandrium album Garke.*
- Зи лъагагъыр см 30—50 хъу удз лIэужыгъуэш. КъекIыгъэм и щхъекIэхэм гъемахуэпэм гъэгъа хужхэр къапедзэ. Ипкъ занщиэу дэклейм цы щабэ тетш, и тхъэмпехэр бгъузэ-кIыхъыш. Жылэ гъуабжэ-фыкIафэ цыкIухэр бжыхъэпехэм деж мэхъу. Жылэхэр зэрыл, кхъуээшынам ешх сэмб цыкIухэр гъуабжафэш, хъуа нэужь и Iупэр мэтIэпI, хъар зиIэ кхъуээшыныщхъэм ешх мэхъу. ГъемахуекIэр хуабэ, уэгъушыгъу щыхъукIэ, жыс къепщэм жылэ псынциэ цыкIухэр къргэгъэлъэлъ, зэбрех.
- ВыщIыбыр къышокI (пабжъэхэм хэту) бжыхъ лъабжъэхэм, мэкъупIэхэм, хадэхэм.

Г

- Гощэнапцэ** (шапс.) — Шиповник, роза — *Rosa L.*
- Еплъ — хъэцыбанэ.
- Гынплъыжь** (черк.) — Чернокорень лекарственный — *Cupoglossum officinata L.*
- ИльэситIкIэ къекI удз лIэужыгъуэш. Япэ ильэсым гынплъыжым тхъэмпэ бгъузэ-кIыхъ куэд ешI, етIуанэм — см 60—80 зи лъагагъ, цы зытет и пкъыр къыдэз. Гъэгъа плъыжь-фыкIафэ цыкIухэр къудамэ щхъекIэхэм, Ирамэ кIыхъу, гъемахуэм къапедзэ. Япэ ильэсым къекIыгъэм, къуэпс зыбжанэу зэхэкIыу, лъабжъэ плъыжыфэ ешI.

Адыгэхэм ар хүшхъуэу къагъэсэбэп. Гынплъыжым ушыхуозэ мэкъупIэхэм, къуэхэм, псэупIэхэм я гъунэгъуу, губгъуэхэм. Гъэгъахэм бжьэм фо къыхах (сур. 41).

Сур. 41. Гынплъыж —
Чернокорень лекарственный

Сур. 42. Гуашэпхъапхъэ —
Трясунка средняя

Гыныплъ (адыг.) — Свекла обыкновенная — *Beta vulgaris* L.
Еплъ — жэгундэ.

Гыныплъ (адыг.) — Свекла столовая — *Beta vulgaris* L.
Еплъ — жэгундэплъыж.

Гыныплъпльыж (адыг.) — Свекла столовая. *Beta vulgaris* L.
Еплъ — жэгундэплъыж.

Гыныху — Пастернак посевной — *Pastinaca sativa* L.

Ильэс зыбжанэнкIэ къэкI хадэхэкIщ. И лъабжъэр инш, гъумш, занщIеу ѹокIых. И пкъыр см 80—120-кIэ докIей, и щхъэкIэр къудамэ зыбжанену зэхокI. Гъэгъа гъуэжыфэхэр, Iэрамэ хъурейуэ, узд щхъэкIэм гъемахуэкум къыпедзэ. Тхъэмпэхэм цы ятеткъым, лэдэх яIещ, къабзийм ешхъщ. Гыныхур цыихухэм ижь-ижыж лъандэрэ къагъэкI, шхын щащIкIэ халъхъэ.

Гыныху — Хрен — *Aptomoracia rusticana* (Lam) Gaerth.

Мы къэкIыгъэм и лъагагъыр м 0,5—1, 5-м нос. И тхъэмпэ бгъуэ къыхышхуэхэр, кы къыхь зиIэхэр, и лъабжъэмкIэ куэду къышидедз.

Удзыпкъым тет тхъэмпэхэр цыкIуш, бгъузэ-щимэц, лэдэх шаIэ къохъу. И гъэгъа хужь мэ дахэ кызыкIэриххэр, Іэрэмэ кIыхъу зэхэту, удз щхъекIэм гъемахуэпэм къыпедзэ. Ильэс куэдкIэ къэкI къэкIыгъэц. Адыгэхэм къагъекI, шхыныгъуэхэм, фIэлгъэхэм халъхъэ, и лъабжъэр, тхъэмпэхэр хущхъуэу къагъесэбэл.

Гуашчэпхъынэ

Гуашчэпхъынэ (черк.) — Бальзамин, недотрога бальзаминовая — *Impatiens balsamina* L.

Еплъ — пкъынэ.

Гуашчэпхъапхъэ (черк.) — Трясунка средняя — *Briza media* L.

И лъагагъыр см 80-м нос. Ильэс бжыгъекIэ къэкI удзщ. Ипкъхэр заншIэу докIей, цы теткъым. И бзийхэм см 15 я кIыхъагъш, мм 2—3 я бгъуагъиц. Июним и кIэм, июлым гуашчэпхъапхъэм гъашэ къыдедз.

Сур. 43. Гуашчэпхъынэ —
Истод кавказский

Сур. 44. Гуашчэпхъэц —
Гладиолус кавказский

Лъабжъэхэр лъэхъц мыбыдэу зэхэтиц. КъышокI мэкъупIэхэм, хъупIэхэм, мэз лъапэхэм, хуейхэм, йашым фыгу яшх. Удзыр, гъашэ къышыдиз зэманым пыбушиIэ, мэкъу хъэлэмэт мэхъу (сур. 42).

ГуашэххъэпышIе (черк.) — Истод — *Polygonum L.*

Лэужыгъуэ зыбжанэу зэшхъэшыхуа узд лъэпкъыгъуэш. Я лъагагъыр см 10—30 мэхъу. ГуашэххъэпышIэхэм япкъхэр занщIэу докIей, я тхъэмпэхэм см 1—2 хуэдизш якыхъагъыр, я бгъугагъыр I см нэс къудейш. КъэкIыгъэхэм лъабжъэ ящIхэр псыгъуэш, быдэкъым. Гъэгъа къашхъуафэхэр е шакъафэхэр гъемахуэнэм, гъемахуэкум къыпедзэ. МэкъупIэхэм, хъупIэхэм уашрохъэлIе (сур. 43).

Гуашэххъэц (черк.) — Гладиолус, шпажник — *Gladiolus L.*

Кавказым гуашэххъэц лэужыгъуэ зыбжанэ къышокI. Абыхэм я бзийхэм я кыхъагъщ см 20—25-рэ, я бгъугагъыр см 1—1,5-м нос. Я күпсэхэр занщIэу, см 50—70-м нэсу докIей, гъемахуэкум щхъэкIэм къыпедзэ гъэгъа шакъафэхэр, шакъафэ-фыщIафэхэр. Гуашэххъэцхэм я лъабжъэр бжынышхъэм ешхъщ. МэкъупIэхэм, губгъуэхэм, хъэцэпэц щапхъ щыпIэхэм я гъунэгъуу къышокI. Унэм узд дахэу къышагъэкI лэужыгъуи щыIэш. Гуашэххъэцхэр хушхъуэу къышагъэсэбэп къохъу (сур. 44).

ГуашэшIыIу (черк.) — Ястребинка — *Nieracium L.*

Ильэс бжыгъэкIэ къэкI, лэужыгъуэ зыбжанэкIэ гуэшыжа узд лъэпкъыгъуэш. Ахэр июным, июлым я зэхуакум къогъагъе. Бжыххэм ирихъэлIэу я жылэхэр мэхъу. ГуацэшIыIухэм япкъхэр занщIэу докIей. Гъэгъахэм я къапшIийхэр гъуэжьщ. МэкъупIэхэм, хъупIэхэм къышыкIыу куэдрэ уахуозэ. Хушхъууу къагъэсэбэп.

ГуашэIенэ (черк.) — Мята длиннолистная — *Mentha longifolia (L.) Huds.*

Удзиц. И лъагагъыр см 80-м нос, ильэс зыбжанэкIэ къокI, занщIэу докIейри, июным — июлым гъэгъа шакъафэ цыкIухэр къыпедзэ, йарамэ кыхъу зэкIэшIэсу. И тхъэмпэхэр хуэхъурей щыкIэц, я щагъхэм цы щабэ тетщ. Лъабжъэжэ быдэ ешI. КъэкIыгъэм мэ дахэ къыкIерх.

Адыгэхэм удзыр хушхъуэу куэд щIауэ къагъэсэбэп. Псыхъуэхэм, гүэл юфэхэм, псынашхъэхэм къышокI. ГуашэIенэр зыхэль мэкъум мэ дахэ къыхех, йашым фыгу яшх.

ГуашэIупэ (черк.) — Кольник — *Asyneuma Griseb. et Schenk.*

ИльэситIэ е нэхъыбэкIэ къэкI узд лъэпкъыгъуэш, лэужыгъуэ псоми япкъхэр занщIэу докIей, я лъагагъыр см 15—25-м нос. Я гъэгъахэр къашхъуафэш е шакъафэш. Лъабжъэ быдэ ящI. ГуашэIупэхэр къышокI мэкъупIэхэм, хъупIэхэм, дыгъафIэ джабэхэм.

Гуэгушыпэ (каб.) — Мышиный гиацинт — *Muscari (L.) Mill.*

Лэужыгъуэ зыбжанэу гуэшыжа узд лъэпкъыгъуэш. Абыхэм я лъагагъыр см 10—15-м нос, я тхъэмпэхэр бгъузэ-кыхъщ. Гъэгъа къашхъуэ цыкIухэр, йарамэ кыхъу зэкIэшIэсу, къэкIыгъэ күпсэм и щхъэкIэм (гъатхэм пасэу) къапедзэ. Бжынышхъэм ешхъу лъабжъэ ящI. Гъатхэм гуэгушыпэхэр куэду къышогъагъэ хъупIэхэм, мэкъупIэхэм, джабэхэм.

ГуэгушпэшIын (каб.) — Мышиный гиацинт — *Muscari (L.) Mill.*

Епль — гуэгушыпэ.

Гүэдз — Пшеница — *Triticum L.*

Хъэцэпэцэхэм ящыш къэкІыгъэш. Цыхур ижь-ижкыж лъандэрэйолаж. Абы шхыныгъуэ зэмлілЭужыгъуэ куэд къыхашІыкI.

Дуней псом цыхухэм гуэдз Iэрысэ лЭужыгъуэ миниллім щИгъу къышагъекI. ЩІэнитгъелІхэм къизэралъитэмкIе, ижь-ижкыж зэманым цыхухэм гуэдзым елэжын япэ дыдэу къышрагъэжкар Кавказырц. Езыр-езыру къекI гуэдз лЭужыгъуэхэм нобэр къиздэсым ущрохъелІ Грузиим, Азербайджаным, Армением. А гуэдз лЭужыгъуэхэр нэгъуэшI щІылІхэм къышыкIыркъым. Абыхэм ящышу плІыр къуакІебгыкIехэм дэс къуажэ пхыдахэм Iэрысэу къагъекI.

Ди къералым гуэдзыр куэду щытрасэ Кавказ Ишхъэрэм, Украинэм, Казахстаным.

Гуэдзшэху (черк.) — Эгилопс — *Aegilops L.*

Зы гъекIе фIекI къэмымкI, лЭужыгъуэ зыбжанэу гуэша узд лъэпкыгъуэш. Я лъагагъкIе см 20—30-м нос, япкъхэр занщIэу докIей, я лъэдийхэр машIэу гъешащ. Я бзийхэр бгъузэ-къыхьщ. Лъэхьц псыгъуэу зэхэт я лъабжъэхэр кууэ екIыхыркъым. Майм и кIэм, июным щхъэмым ж къапедээ. Гуэдзшэху лЭужыгъуэхэм нэхъыбэу уашрохъелІ уэшх машIэу къышеш губгъуэхэм, дыгъафIе джабэхэм, хъэцэпэцэхэм зэрэн яхуэхъу лЭужыгъуэхери яхэтш.

ГуэдзшыIэрысэ (черк.) — Озимая пшеница — *Triticum L.*

Бжыхъэм трасэ гуэдзш. ГуэдзшыIэрысэм Кавказ Ишхъэрэм бэвагъ ин къышет. Ар къизыхэкIыр къекІыгъэм уэшх нэхъ зэригъуэтыр, гъемахуэ уэгъушIыгъур къихъэн и пэ къихуэу хагъуэ зэрыхидзэр арш.

Губгъуэбалыджэ (каб.) — Вечерница, ночная фиалка — *Hesperis matronalis L.*

ИльеситIкIе е нэхъыбэкIе къекI, зи лъагагъыр см 100-м нэс узд лЭужыгъуэш. И лъабжъэр гъумщ, кууэ йокIых, и тхъэмпэхэр хъурей-къыхьщ. Шакъафэ машIэ къизышIэлъядэ гъэгъахэр июнь — июль мазэхэм деж и щхъекIэм къыпедээ. Абыхэм пшыхъещхъекIэрэ мэ дахэ къапех. Куэду къышокI бгышхъэм щыIэ мэкъупIхэм.

Губгъуэбжъэхуц (черк.) — Козлобородник — *Tropaeolum L.*

ЛЭужыгъуэ зыбжанэу гуэша узд лъэпкыгъуэш. Ахэр псори гъитIкIе къоцI. Я пкъыр занщIэу докIейри гъэгъа гъэжэе е шакъафэ инхэр гъемахуэпэм деж къапедээ. Губгъуэбжъэхуцхэм я тхъэмпэхэр бгъузэ-къыхьщ. Удзыр къыпычмэ, шэм ещху, псы къож. Лъабжъэ гъум-къыхъ ешI. Жылэхэр хъуя нэуж, бжъэхуцым хуэдэу, цы хужь щабэ къыпокI. МэкъупIхэм, хъупIхэм, губгъуэхэм, гъэгубгъуэхэм къышыкIыу урохъелІ. Бжъэхэм фо къыхах.

Губгъуэбжъэхуцхэм ящыш лЭужыгъуэ языныкуюэхэр цыхухэм яшх. Абы къыхэкIыуи зы лЭужыгъуэ цыхухэм къагъекIыу щышIадзащ Европэм, США-м, Канадэм, Прибалтикам (сур. 45).

Губгъуэбжын (черк.) — Лук — *Allium L.*

ЛЭужыгъуэ заулу зэххъещыкI къекІыгъэ лъэпкыгъуэш. Ахэр псори илъэс зыбжанекI мэпсэу. Кыгу къапыкIэхэр, гъэгъа нэуж, хужыфэш, пшэплыфэш е плъыж-фIыцIафэш. Я лъабжъэхэр бжъыныцхъэш, хуэхъурей щыкIэш е къыхьщ. Ди щылІхэм къышыкI губгъуэбжынхэм яхэтш адигэхэм ижь лъандэрэ шхынхэм

Сур. 45. Губгъуэбжъэхүц —
Козлобородник луговой

Сур. 46. Губгъуэжъяуэ, —
ныбгъуэжъяуэ — Спаржа аптечная

халъхъэ ліэужкыгъуэхэр. МэкъупІэхэм, хъупІэхэм, мэз лъапэхэм, дыгъафІэ джабэхэм къышокI.

Губгъуэбжъиныху (черк.) — Лук Рупрехта — *Allium guprechtii* Boiss.

И лъагагъыр см 15—20-м нос. Илъэс зыбжанекІэ къюкI. Бжынбжъиныху лъэпкъыгъуэм ящыш. И тхъэмпэхэр кІыхыщ, и кІыгур, гъэгъя нэужь, пшэплъыфэш е шакъафэ-хужкыфэш. Къирхэм, щыпІэ гъущэхэм къышыкIыу куэдрэ ухуозэ. Губгъуэбжъиныхур пшхы мэхъу, мэ дахэ къыкIэрех. Къущхъэхъу щыІэ Іэшцихъуэхэм шхыныгъуэхэм халъхъэ.

Губгъуэгъашэ (черк.) — Костер береговой — *Zerna graria* (Rehm) Nevski

Илъэс зыбжанекІэ къекІ удз ліэужкыгъуэш. И лъагагъыр см 90—100-м нос. Ипкъ занщІэу дэклейхэм я щхъекІэм июным гъашэ къыдедз. И бзийхэм мм 5—10 я бгъуагъщ, см 15—20 я кІыхъагъщ.

Илъабжъэр лъэхъц куэду зэхэтщ. Губгъуэгъашэр мэкъүфI зэрыхъум, Ышым хъарзынэу зэрашхым къегъеув абы и жылэхэр зэхуэхъесауэ къэгъекIын хуейуэ. Езыр-езыру къышокI мэкъупIэхэм, хъупIэхэм, мэз лъапэхэм.

Губгъуэдадий (каб.) — Душица обыкновенная — *Origanum vulgare* L.

Епль — дадий.

Губгъуэдьгъумэ (каб.) — Мята полевая — *Mentha arvensis* L.

Епль — бэрэтинаагуэ.

Губгъуэджэдгын — Чабрец, тимьян — *Thymus* L.

МэкъупIэхэм, хъупIэхэм къышыкI, лIэужыгъуэ заулу зэшхъэшыкI къэкIыгъэ лъэпкъыгъуэш. Абыхэм япкъхэр псыгъуэши, зыкъыдраIэтиф къудейш. Я тхъэмпэхэр цыкIухэр, гъэгъа шакъяфаэ цыкIухэр, Ырамэ хъурейуэ, я щхъэкIэм къыпедзэ. Губгъуэджэдгынхэм лъабжъэжжэ бидэ ящI. КъышокI куэду дыгъафиI джабэхэм, псыщымашI щыпIэхэм. Мэ дахэ къакIэрех. Адыгэхэм губгъуэджэдгынхэр шхыным халъхэ, хушхъуэуи къагъэсэбэл.

Губгъуэджэнш — Чечвица пищевая — *Lens culinaris* Medic.

Епль — губгъуэджэш.

Губгъуэджэш — Чечвица пищевая — *Lens culinaris* Medic.

Зы гъэкI э къэкI хадэхэкIш. И пкъыр занщIэу щытиш е, нэгүэшI къэкIыгъэхэм зыкIэришIэурэ, дожей. И лъагагтыр см 40—70-м нос. И тхъэмпэхэм см 4—6 я къыхагъш, къабзийм ешху тхъэмпэ цыкIух 8—14-у зэхэтщ. Гъэгъа къашхъуафэхэр, түрэти-щырышу зэгъусэу, къэкIыгъэм и щхъэкIэм гъемахуэпэм къыпедзэ. ГъемахуэкIэм хъу и жылэхэр плащIэ-хъурейш, гъуабжэ-фыцIафэш, къэуат зыхэлъ шхыныгъуэ къыхах. КъэкIыгъэм и пкъыр мэкъум нэхъэр нэхъыифI Ыашым яшх. Куэду къышагъекI щыпIэ хуабэхэм.

Губгъуэжыхапхъэ (м.-каб.) — Амброзия полынолистная — *Ambrosia artemisiifolia* L.

Зи лъагагтыр м 1—5-м нэс, зы гъэкI э фIэкI къэммыкI къэкIыгъэш. ЗанщIэу дэклей и пкъыр къудамэ куэд къытокIэ, и тхъэмпэхэм, хъунгъалIэ тхъэмпэ ешхуу, зэгуэбза куэд яIещ. КъэкIыгъэм лъабжъэ гъум ишIыр йокIых. Июлым — августын гъэгъа шхъуантIафэ куэд къудамэ щхъэкIэхэм къапедзэ, бжыххъэм ирихъэлIэу жылэхэр мэхъу. Ди щыпIэхэм иужьрэй зэманным губгъуэжыхапхъэр куэду къышыкI хъуаш, хъесэхэм зэрэн яхуэхъуу.

Губгъуэжъауэ — Спаржа аптечная — *Asparagus officinalis* L.

Илъэс зыбжанэнкI э къэкI узд лIэужыгъуэш, и лъагагтыр м 1—1,5 мэхъу. И пкъыр занщIэу доклей, езыр жыгым ешхуу баринэ дахэш, тхъэмпэ теткъым, ауэ къудамэ инхэри цыкIухэри щхъуантIэши, абыхэм ягъэзащIэ тхъэмпэхэм я къалэнхэр. Гъемахуэм къудамэ зэхуакухэм гъэгъа цыкIухэр къышыпедзэ. И лъабжъэр гъумш, куууэ йокIых. Бжыххъэм ирихъэлIэу и жылэхэр, джэдгъалIэм ешхуу зэхэтхэр, плъыижуу мэхъу. МэкъупIэхэм, хъупIэхэм, мэз лъапэхэм, джабэхэм къышокI. И пкъыр, щыцIынэм деж, букъэбзу пшхы мэхъу (сур. 46).

Губгъуэкъэб (каб.) — Бешеный огурец — *Ecballium (L.) Rich.*

Епль — шайтланхъарбыз.

Губгъуэматэкхъуей (черт.) — Хатьма тюрингенская — *Lavatera thuringiaca* L.

Ильяс зыбжанекІэ къекІ узд ліэужыгъуещ. И пкъыр занщІэу, м 2-м несу докІей, лъабжъе гъум ишІыр кууэ йокІых. И тхъэмпэ хуэхъурейхэм ледэх машІэ яІещ. Гъемахуэм къекІыгъэм и щхъэкІэм гъэгъа пшэплтыфэ къыпедзэ. Жылэ ишІхэр, матэкхъуейм ешхуу, зэкІешІешсщ. МэкъупІехэм, псеупІехэм я гъунэгъуу, губгъуэхэм къышокІ. Бжъэм фо къыхах, хушхъуэу адигэхэм къагъесэбэл.

ГубгъуэмэракІуэ — Земляника — *Fragaria L.*

Ліэужыгъуэу зыбжанэу гүеша, ильяс бжыгъэкІэ къекІ къекІыгъэ лъэпкыгъуещ. И лъагагъыр см 10—20 мэхъу, лъабжъэжь ешІ. И пкъыр щыым щылъщ е машІэу зыкьеІэт. Кы кыых зиІэ и тхъэмпэхэр тхъэмпэ цыкІу щырышу зэхэтщ. Гъатхэм гъэгъа хужи 5—10, зы Іэрамэу зэдэшІыгъуу, къекІыгъехэм къапедзэ. МэракІуэ къыпыкІехэр гъемахуэм плтыжыфэу мэхъу, цыхухэм къащып, шхыныгъуэ къыхашІыкІ. Губгъуэхэм, хъупІехэм, мэкъупІехэм, мэз лъапэхэм, хуейхэм, дыгъяфІэ, дыгъемыхъуэ джабэхэм къышокІ.

Губгъуэпхъ (черт.) — Тмин кавказский — *Sagittaria caucasicum* (Bieb.) Boiss.

Зи лъагагъыр см 15-м нес узд цыкIущ, ильяс зыбжанекІэ мэпсеу. Июным ирихъэлІэу гъэгъа хужь цыкIухэр, Іэрамэ хъурейуэ зэхэту, къыпедзэ, и тхъэмпэхэм зэгуэбза куэд яІещ, и лъабжъэр кууэ екІыхыркъым. Іещым фыуэ яшх. Къущхъэхъу хъупІехэм, бгыщхъэм щыІэ мэкъупІехэм къышокІ. Адыгэхэм, абазэхэм (псом хуэмыйдэу Къущхъэхъу щыІэ Іещыхъуэхэм) шхыным халъхъэ.

Адыгэхэр нэгъуещ зы къекІыгъэм (Тмин обыкновенный — *Sagittaria sagittifolia* L.) губгъуэпхъкІэ йоджэ. Ар Къущхъэхъум апхуэдэу шыкуэдкъым. Нэхъыбэу ушрохъэлІэ щыпІэ лъахъшэхэм, мэкъупІехэм, мэз лъапэхэм, губгъуэхэм. Мы губгъуэпхъыр ильяситІкІэ фІэкІ псеуркъым. Япэ ильясым къекІыгъэм, пхым ешхуу, тхъэмпэ зэгуэбза куэд, лъабжъэ гъум-кIых ешІ. ЕтIуанэ ильясым зи лъагагъыр см 50—100-м нес пкъы къыдедз, гъемахуэм ирихъэлІэу гъэгъа хужхэр е пшэплтыфэхэр узд щхъэкІэм, хъурейуэ зэхэту, къыпедзэ. Жылэхэр гъемахуэм мэхъу. Цыхухэм куэд щIау мы губгъуэпхъым и тхъэмпэ, пкъы цынхэхэр, жылэхэр шхыныгъуэхэм халъхъэ. КъекІыгъэм мэ дахэ къыкІерех, эфир хэлъщ.

Губгъуэудзщхъэгъуэжь — Пижма обыкновенная, полевая рябинка — *Tanacetum vulgare* L.

Ильяс зыбжанекІэ къекІ узд ліэужыгъуещ. И лъагагъыр м 1—1,5-м нос, и тхъэмпэхэр зэгуэбзащ, къабзийм ешхъщ. Лъабжъэжь гъум быдэ ешІ, ипкъхэр занщІэу докІей. Гъэгъа гъуэжыфэхэр, Іэрамэ хъурейуэ зэхэту, узд щхъэкІэм къыпедзэ гъемахуэкум ирихъэлІэу. Удзым мэ Іей къыкІерех. МэкъупІехэм, гъурцылІэ щыпІехэм, мэз лъапэхэм, кIенауэхэм я гъунэгъуу, бжыхъ лъабжъэхэм къышыкІу урохъэлІэ. Хушхъуэ зыхэлъ къекІыгъещ. Адыгэхэр куэд щIау ироІээ (сур. 47).

Губгъуэхъэ — Ячмень дикорастущий — *Hordeum spontaneum* C. Koch.

Зы гъекІэ фІэкІ къэмыхкІ узд ліэужыгъуещ, и лъагагъыр

Сур. 47. Губгъуэудзхъягъуэжь —
Пижма обыкновенная

Сур. 48. ГъуэгунапшIэудз —
Горец итчий, гречишка птичья

см 80—100-м нос. Хъэцыпэ зиIэ щхъэмыххэр майм — июным къынедэ. И бзийхэр бгъузэ-кIыхъщ, лъэхъц куэду зэхэт лъабжъэ ешI. ЩыпIэ гъущэхэм, джабэхэм, гъуэгу гъунэхэм къышокI. ЩхъэмыхкъимышI щыкIэ Iэнчым фыуэ яшх.

ШэнгъэлIхэм къызэралъытамкIэ, цыхухэм къагъэкI хъэр губгъуэхъэраш къызытехъукIыжар.

Губгъуэшай, губгъуэшай — Душица обыкновенная — *Origanum vulgare L.*

Еплъ — дадий.

Губгъуэшдыгъуей — Вишня лесостепная — *Cerasus fruticosa (Pall.) G. Woron.*

Зи лъагагъыр м 1—2 хъу гъурц лIэужыгъуэш. Къудамэ къыдэжагъацIэхэр щхъуантIэш, плъыжыфэ-гъуабжафэш, и тхъэм-пэхэр хъурей-кIыхъщ, см 3—5 я кIыхъагъщ, см 1—2 я бгъуагъщ. Я щыкIэ щхъуантIэ-фIыцIафэш, цафтэ-цIуужщ, я щагъкIэ нэхъ хужыыфэ къышПольадэ, и хъуреягъкIэ дээ цыкIу иIеш, кIы, см 0,5—1,5-рэ я кIыхъагъыу, янытш. Гъэгъа хужхэр см 1—1,5-рэ я инагыгу, 3—4-үэ зэгъусэу къудамэшIэхэм апрелым — майм къынедэ. Бжъэхэм фо къыхах. Пхъэшхъэмыххэр къыпыкIэр хъурейщ, см 1—1,5-рэ я инагъщ, июлым мэхъу. Губгъуэшдыгъуейр, гуэрэну зэхету, губгъуэхэм, тафэхэм къышокI, жыгей мэзыбгъухэм, джабэхэм ушрохъэлIэ.

Губгъуэшэдыгъуэ — плод вишни лесостепной. Губгъуэшэдыгъуэйм кыпкылэ пхъэшхъэмыххъэр. И теплэкъе хъурейш е хуэхъурей щыкылэш, см 1—1,5-рэ и инагъщ, хъуа нэужь плъыж-фыцлафэш, см 1,5—2,5 зи кыхъагъ кы пытш. Пшхы мэхъу, лэфли, гуашли, ткыбжъагъи щлэтиш.

Губгъуэшайтланхъэл (черк.) — Герань луговая — *Geranium pratense* L.

Ильэс зыбжанэклэ къекл удз лэужыгъуэш. И лъагагъыр см 50—80-м нос. Удзыпкым зыкъыдре лэтиш е занщлэу щытш. И тхъэм-пэхэр хъурейш, лэдэх машцлэ ялэш, цы ятетш, кы кыхъ япытш. Гъэгъя шакъафэхэр гъемахуэпэм, 2—3-үэ зэгъусэу, удз щхъэклэм кыпредзэ. Жылэ хъуахэм кы шэрэза япытш. Мэкъуплэхэм, хъуплэхэм, псыххъуэхэм, мэз лъапэхэм кыщокл.

Губгъуэшщэ — Мак (дикие виды) — *Papaver* L.

Лэужыгъуэ зыбжанэу гуэшыжа удз лъэпкыгъуэш. Абыхэм яхэтш зы гъеклэ, ильэс зыбжанэклэ къеклхэр. Губгъуэшхъэхэм я гъэгъахэр инш, кыапцлайхэр плъыжьш, пщэплъыфэш е шакъафэ машцлэш, ахэр удз щхъэклэм гъатхэм — гъемахуэм кыпредзэ. Япкыхэр занщлэу доклэй. Я жылэхэр гъубажэш е фыцлафэш, хъурей цыкылухэш. Хушхъуэ кызызыхах лэужыгъуэхери яхэтш.

Губгъуоцумпэ (адыг.) — Земляника — *Fragaria* L.

Епль — губгъуэмэраклыуэ.

Гумей (м. -каб.) — Сорго алепское, гумай — *Sorghum halepense* (L.) Pers.

Ильэс бжыгъеклэ къекл удз лэужыгъуэш, лъабжъэж илэш. И лъагагъыр см 2-м нос, и бзийхэм см 50—70 я кыхъагъщ, см 1—2 я бгъуагъщ. И пкыыр занщлэу доклэй. Гъемахуэм гъашэ кыдедзри, бжыхъэхэм и жылэхэр мэхъу. Суданмэкъум ешхъщ. Къеклгъэ трасэхэм зэрэн яхуохъу икни гъэклэудыгъуэш. Губгъуэхэм, хъэсэхэм, хадэхэм кыщокл. Ищым фынэ яшх, мэкъуу пыбулшл мэхъу.

Гупэж (черк.) — Водосбор обыкновенный — *Aquilegia vulgaris* L.

Ильэс күэдклэ къекл, зи лъабжъэр гъум-клэшл удз лэужыгъуэш. Гъэгъахэр зырызу, егъэзыхауэ удзым и щхъэклэм гъатхэклэм кыпредзэ. Кыапцлайхэр шакъафэш, плъыжьш е хужьш. Ипкъ занщлэу дэклэйм см 50—70-м нэс и кыхъагъщ. Псэуплэхэм я гъунэгъуу, мэкъуплэхэм, мэзхэм — нэхъ машцлэу кыщокл. И гъэгъахэм бжьэм фо кыыхах. Ищым яшхыркым.

Гуузгъезауэ (каб.) — Дрема белая — *Melandrium album* Garke.

Епль — вышыыб.

Гуузгин (черк.) — Анис — *Pimpinella anisum* L.

Зы гъеклэ къокл. Куэду щагъэкл хъэрэл къэралхэм, Европэм, ди къэралым. Къеклгъэм мэ дахэ кыкылэрх, и жылэхэм дагъэ кыщлаху, медицинэм, сабын, аркъэ, лэфлилэ щашлхэм кыщагъэсэбэл. Адыгхэр куэд шлауэ ироээз. Гуузгыным кысыжу губгъуэхэм кыщыклыу урохъэллэ.

Гууджэш, гууджэнш — Горох посевной — *Pisum sativum* L.

Иж-ижыж лъандэрэ цыхум къагъекл хадэхэкл. Ипкъ кунэшл плимэу щытым езыр-езыру зиыгъыжыфыркым, къабзийм ешхъ тхъэмпэхэм япыт къуэпс цыкылухэмклэ нэгъуэшл къеклгъэхэм

зыкІераціе. Тхъэмпехэр тіурытіу зәпәщіетіц, 2,4 е б-уэ зәхәтіц. КъекІыгъэм см 15-м къышегъежъауэ 250-м нәс щалъагағ къохъу, цы теткъым. Гъэгъаҳэр хужьш, майм, июным ирегъажъери июль — августым нәсыхункіе мәгъагъе, уәгъу къемыхъумә. Жылалъехэр хъурей-къыхъщ. Жыләхэр хъуа иәужж хужъ-гъуәжъыфәш е щхъуантіафәш, хъурейш, 1 см нәс и инагъщ, къеуату (протеину) процент 35-м нәс хәлъщ, шхыныгъуэ зәмылІәужъыгъуәхэр къыхашЦыкІ. Кавказ Ишхъэрәм, Украина, Тэтәрим, Къыргызыым, Уралым, Сыбырым, хамә къэралхәу Бирмәм, США-м, Индием, Китайм, н. күеду щагъәкі.

Гүузүц (адыг.) — Валериана лекарственная — *Valeriana officinalis* L. (s. l.).

Епль — бләгын.

Гъ

Гъавә (черк.) — Просо посевное — *Panicum miliaceum* L.

Епль — ху.

Гъажъо (адыг., шапс.) — Просо посевное — *Panicum miliaceum* L.

Епль — ху.

Гъасә — Полба, пшеница — полба — *Triticum spelta* L.

Иж-ижкыж лъандэрэ цыхухәм къагъәкі хъецәпәцә къекІыгъеш. И пкъыр занщІеу см 120-кіә доклеј, и бзийхэр къыхъщ, см 1,5—2 я бгъуагъщ. Июным щхъэмыхъхэр къыдедз. Абыхәм я къыхъагъыр см 10—15-м нос. И лъабжъэр лъәхъыц күеду зәхәтіш.

Адыгәхәм нәхъапәхәм гъасәр күеду къагъәкІырт, шхыныгъуэ зәмылІәужъыгъуәхэр къыхашЦыкІырт. Ди къэралым иджы гъасәр къышагъәкІыжыркъым, ар къезыгъәкі къэралхәр зырызш.

Гъатхасәгуәдз (черк.) — Пшеница яровая — *Triticum* L.

Гүедз лъәужъыгъуәхәм ящищ. Гъатхәм пасәу хасәри июлым и кІәм, августым Іуахыж. Гъатхасәгуәдзым Кавказ Ишхъэрәм бәвагъ къышитыркъым. Ар күеду къышагъәкі Сыбырым, Казахстаным, щымахуэр щыткій щыпІәхәм.

Гъашашхъә (каб.) — Костер безостый — *Zerna inermus* L.

Ильәс бжыгъәкіе къекІ удзщ. И лъагагъыр см 100-м щегъу. И пкъыр занщІеу доклеј, и лъәдийр гъешаш. Щхъэмыхъ цыкІухәм хъәципә кІәші дыдә ятетш. И бзийхэр къыхъщ, плащәш, см 1-м нәс я бгъуагъщ, лъабжъәж иәш. КъекІыгъэм и гъашәр июлым и кІәм, июлым къыдедз. Мәк'упІәхәм, хъупІәхәм, мәз лъапәхәм къышыкІыу урохъелІэ. Іәшым фыуә яшіх, мәк'у хъәләмәт мәхъу.

Гъашашхъэр мәк'умыләфіу зәрыштым къыхэкІыу, цыхухәм трасәурә, губгъуәхәм къышагъәкі.

Гъашә — Полба, пшеница — полба — *Triticum spelta* L.

Епль — гъасә.

Гъэгъагъашхуә — Георгина — *Georgina Cav.*

Ильәс зыбжанәкіе къекІ къекІыгъе лъәужъыгъуәш. И лъагагъыр м 1,5—2-м нос, и тхъэмпехэр инш, ләдәх яләш. Пицантіем, бжәупәм

удз дахэу къышагъэкI. Мексикэм къраха къэкIыгъещ. Паркхэр, жыг хадэхэр, къалэ уэрамхэр ягъещIеращI гъэгъагъешхуз зэмьфэгъухэмкэ. Бжыхъэм, къэкIыгъэм и лъабжъэр къыхэпху хуабапIэм умыгъэтIыльмэ, щIыIэм исынуш.

Гъэтэдж (черк.) — Хмель обыкновенный — *Humulus lupulus* L.
Епль хъумбылэй.

Гъэшудз (черк.) — Язвенник многолистный — *Anthyllis polypilla* Kit.

МэкъупIэхэм, хъупIэхэм къышыкI уdz лIэужыгъуещ. И лъагагъыр см 15—20-м нос. И тхъэмпэхэр кIыхыщ, къабзийм ешхыщ, зэгуэбза күэд яIещ. Удзыпкым зыкъыдреIэтей, занщIэу щытыфыркым, зэрыпсыгъуэм къыхэкIыу. Гъэгъа гъуэжыфэхэр, хъурей цIыкIуу зэкIещIесу, и щхъэкIэм къыпедзэ. Iашым фIыуэ яшх. Хушхъуэу къагъесбэп ди хэгъуэгум щыпсэу лъэпкъхэм. КъэкIыгъэм нэхь йозэгъ щIыгум псыр къемэшцIыныр.

Гъэшпэж (черк.) — Люцерна желтая, люцерна серповидная — *Medicago falcata* L.

Ильэс зыбжанэкI э къэкI уdz лIэужыгъуещ. И пкыр лъэдийм деж къудамэ псыгъуи 5—8-у щызэхокIри см 50—70-кIэ докIей. И лъабжъэр гъумщ, быдэш, кууэ ѹокIых. КIы кIеши зыпти и тхъэмпэ цIыкIухэр щырыщу зэхэтц. Гъэгъа гъуэжжэр, Iэрэм хъурей цIыкIу зэкIещIесу, къудамэ щхъэкIэхэм гъемахуэм къапедзэ. МэкъупIэхэм, хъупIэхэм, дыгъафI джабэхэм къышокI. Iашым фIы дыдэу яшх, бжьэм фо къыхах, мэкъуфI мэхъу.

Гъу

Гъуэ, гъо (шапс.) — Омелла белая — *Viscum album* L.
Епль — кугъу.

Гъуэгуанэкъашэ — Буквица крупноцветковая — *Betonica grandiflora* Wild.

Ильэс бжыгъэкI э къэкI уdz лIэужыгъуещ, и лъагагъыр см 30—50 хъууэ. И пкыр занщIэу докIейри июным, июлым гъэгъа шакъафэхэр, Iэрэм кIыхыу зэхэту, и щхъэкIэм къыпедзэ. И тхъэмпэхэр хъурейш, цы тетиш, лъабжъэжь ешI. Күэду къышокI мэкъупIэхэм, хъупIэхэм, мэз лъапэхэм, гъуэгу гъунэхэм. Псом хуэмыдэу гъуэгуанэкъашэм күэду ушрохъэлIэ Къушхъэхъум щIэ мэкъупIэхэм. Iашым яшхыркым. Хушхъуэу къагъесбэп.

ГъуэгуапцIэудз — Горец птичий, спорыш, гречишка птичья — *Polygonum aviculare* L.

Зы гъэкI э фIэкI къэмыйкI уdz лIэужыгъуещ, ару лъэпкъыгъуэм щыщщ. Ипкъхэр щIым щылъхэш е машIэу зыкъыдреIэтей, и тхъэмпэхэр цIыкIущ, лъабжъэ ищIхэр быдэкъым. Гъэгъа хуже е пшэплъифэ цIыкIухэр тхъэмпээр и пкыымрэ я зэхуакум, 2—5 хъууэ, къыдедз. Гъуэгу гъунэхэм, гъуэгу бгынэхажэм, псэупIэхэм я гъунэгъуу күэду къышокI. ГъуэгуапцIэудзым къеутат хэлъщ, Iашым, къазхэм, джэхдхэм фIы дыдэу яшх. Лъэпкъ языныкъуэхэм шхыныгъуэхэм халъхъэ (сур. 48).

ГъуэгунапщIэпхъапхъэ (черк.) — Трясунка средняя — *Brida media* L.

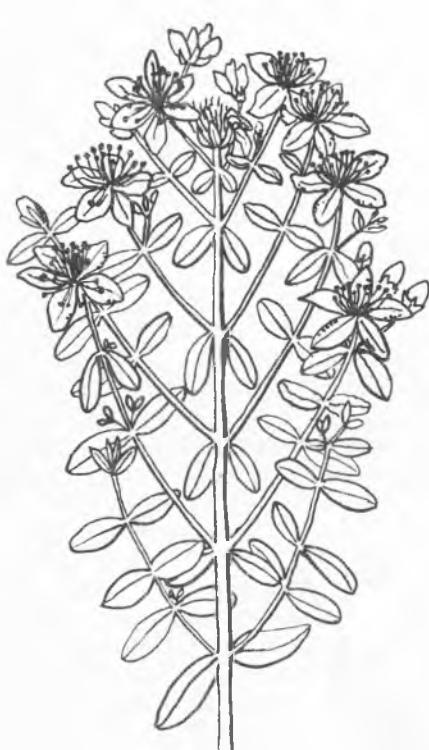
Епль — гуашэпхъапхъэ.

Гъуэгунэудз — Горец птичий, спорыш, гречишко птичья — *Polygonum aviculare* L.

Епль — гъуэгунапщIэудз.

Гъуэжкуудз (черт.) — Зверобой продырявленный, зверобой обыкновенный — *Hypericum perforatum* L.

Удз лэужжыгъуэш, ильэс бжыгъэкIэ къюкI. Ипкъ занщIэу дэкIеим см 40—60-м нэс щильагагь къюхъу. КъэкIыгъэм и тхъэмпэхэр хуэххурей щыкIэш, гъемахуэм гъуанэ щыкIу күэд къещтэ. Зи къапщIийхэр дыщафэ гъэгъахэр июлым къудамэ щхъэкIэхэм, Iэрамэу, къыпэдэ. Лъабжэжь быдэ ешI. Губгъуэхэм, мэкъупIэхэм, щыжъхэм нэххыбэу къышокI. Адыгэхэр, нэгъуэнI лъэпкъхэр ироIэзэ, медицинэм хуцхъуэу къегъэсэбэп. Адыгэхэм удз зэмылIэужжыгъуэхэр хэлъу шей щагъавэкIэ, гъуэжкуудзри халхъэ (сур. 49).

Сур. 49. Гъуэжкуудз —
Зверобой обыкновенный

Сур. 50. Дарниху —
Эспарсет

Гъуэжкытх (черк.) — Дрок распространенный — *Genista patula* Bieb.

Гъурц є гъурц дыдэу щымыт къэкIыгъэ ллэужкыгъуэш. И лъагагыр см 30—40-м нэс докIей. И пкъым къудамэ зыбжанэу и лъэдийм деж зыщегуэш. И тхэмпэхэр хъурей-кIыхъ цыкIуш. Гъемахуэкум къудамэ щхъэкIэм къыпидзэ гъэгъахэр джэшым ейм ешхъщ, я фэкIэ гъуэжкыц. Лъабжъэжь быдэ ешI. Псыхъуэхэм, мэкъупIэхэм, хъупIэхэм къышыкIыту урохъэлIэ. Адыгэхэр куэд щIауэ ироIэзэ, штейу ягъавэ.

Гъуэта — Сизая плесень, кистевик сизый, пеницилл корковидный — *Penicillium*.

Куэдрэ щылъа шхынхэм, пхъэшхъэмьшхъэхэм, шатэм, щакхъуэм, пластиэм, нэгъуэшI ерыскыгъуэхэм, щхъуантIэ-фIыцIафэ къышIэлъадэу, цы трешIэ. Абы адыгэхэр зереджэр гъуэташ. Медицинэм гъуетам пенициллинкIэ зэджэ хущхъуэ хъэлэмэтыр къыхех.

Гъубжокъуэм и кхъужьей (черк.) — Груша кавказская — *Rugus caucasica* Fed.

ЗитетплъекIэ, къэкIыкIэ адрей мээ кхъужьейхэм къахэшхъэхукI жыгиц. Гъубжокъуэм и кхъужьейм къыпыкIэ кхъужжхэр я теплъекIэ нэхъ иинш. Бжыхъэм ахэр, зэхуэпхъэсу бгъэгъумэ, ерыскы хъэлэмэтиш. Тхуей, бжай мэххэм къышокI. И пхъэм Iэжъэ, шынакъ, хъэнцэ, шынакъжьей, шыгъууб, пхъэпс, н. къыхашIыкI.

Гъудэгын (каб.) — Валериана обыкновенная — *Valeriana officinalis* L. (s. l.).

Еплъ — блэгын.

Гъурмыж — Герань — *Geranium* L.

Еплъ — хъурмыж.

Д

ДадэгъэгуфIэ (каб.) — Плод бересклета.

Еплъ — чыцIыпэ.

Дае (шап., адыг.) — Орех греческий — *Juglans regia* L.

Еплъ — дэшхуей.

Дадий — Душица обыкновенная — *Oiganum vulgare* L.

Ильэс зыбжанэкIэ къэкI удз ллэужкыгъуэш. И лъагагыр см 60—70-м нос. Лъабжъэжь быдэ ешI, и тхэмпэхэр хъурей-кIыхъщ. Ипкь занщIэу дэклихэм я щхъэкIэм, къудамэхэр къыдожри, июлым, августым гъэгъя шакъафэ цыкIухэр Iэрамэ-Иэрамэурэ къыпедзэ. МэкъупIэхэм, хъупIэхэм, хуейхэм, мээ лъапэхэм къышокI. Удзым мэ дахэ къыкIэрех. Адыгэхэм удзыр, дыгъэ темыпсэу ягъэгъури, шейу ягъавэ, ироIэзэ. Медицинэм хущхъуэу къышагъэсэбэп.

Дадийгуль — Стальник пашенный — *Ononis arvensis* L.

Ильэс бжыгъэкIэ къэкI удзщ, и лъагагыр см 50—70 хъууэ. Лъабжъэжь гъум быдэ илэш, и тхэмпэ цыкIухэр щырышурэ зэхэтиц. КъэкIыгъэм къудамэ куэд ешI. Гъэгъя пшэплтыфэхэр е шакъафэ мащIэ къызыщIэлъадэхэр, 2—3-үэ зэгъусэу, удзыпкъымрэ тхэмпэхэмрэ я зэхуакум къыдедз. И щхъэкIэм гъэгъя нэхъыбэ пытиц. Дадий-

гултыр къогъагъэ июль мазэм и кум. Псыхъуэхэм, бгышхъэм шылэ мэк'уплэхэм къышокI.

Дадийщхъэплъ — Адонис весенний, горицвет весенний — *Adonis vernalis L.*

Еплъ — къэдабэ.

Дадийщхъэху — Трехреберник непахучий, ромашка непахучая — *Tripleurospermum inodorum (L.) Sch. Bip.*

Зы гъекI флэкI къэмый узд лъэпкъыгъуэш, и лъагагъкI см 30—70 хъууэ. Ипкъ занщIэу дэкIейм и щхъекIэр къудамэ зыбжанэу гуэшащ. КIы зимыIэ и тхъэмлэхэм зэгуэбза куэд ялэш, см 3—8 я къыхъагъщ. Гъэгъахэм я къапцийхэр хужьщ, см 1,5—3 я инагъщ, къудамэ къес гъэгъа зырыз яптиц. Дадий щхъэхур гъемахуэ псом мэгъагъэ, бжыхъэм ирихъэлIэу и жылэхэр мэхъу. Бгышхъэм шылэ мэк'уплэхэм, хъуплэхэм, псыхъуэхэм къышокI. Хушхъуэу къагъесэбэл.

Дадийкъэбж — Герань — *Geranium L.*

Еплъ — хъурмыж.

Дарииху — Эспарцет — *Oenothera Gaertn.*

Лэужыгъуэ зыбжанэ хъу, илъэс куэдкI къекI узд лъэпкъыгъуэш. Абыхэм я лъагагъщ см 30—50—70-м нэс, я лъабжъэжь гъумхэр кууэ ѹокIых. Я тхъэмпэхэр кIарцым ейм ешхъу, къабзий сурэту, тхъэмпэ цыкIу куэду зэхэтщ.

Гъэгъа пшэпплыфэ дахэхэр, Іэрэмэ кIыхъу зэгъусэу, июлым узд щхъекIэм къыпедэ, жылэхэр августын — сентябрим мэхъу. Дарииху лэужыгъуэхэм ящищхэр цыхухэм куэд щIауэ къагъекI, мэк'уу паупши, Іашым ирагъэш. Дариихухэр къышокI мэк'уплэхэм, хъуплэхэм, мэзыбгъухэм, дыгъафIэ джабэхэм, уэш машIэу къыщеш щыплэхэм. Гъэгъахэм бжъэм фо фы дыдэ къыхах.

Дахэ (каб.) — Белена черная — *Nyoscyamus niger L.*

Еплъ — дахэтхъэпэ.

Дахэкупсэ (каб.) — Чернокорень лекарственный — *Cynoglossum officinata L.*

Еплъ — гынплгъыжь.

Дахэлынэ (каб.) — Душица обыкновенная — *Origanum vulgare L.*

Еплъ — дадий.

Дахэтхъэпэ (черк.) — Белена черная — *Nyoscyamus niger L.*

ГъитIкI къекI узд лэужыгъуэш, и лъагагыр см 25—60 мэхъу, япрей гъэм къекIыгъэм лъабжъэжь гъум-кIыхъ ешI, Іэрэмэшхуэу тхъэмпэ къыпедэ, см 15—20-м нэс я кIыхъагъуу, см 5—10 я бгъуагъуу. ЕтIуанэм уздыпкъ гъум къыдож, и щхъекIэм деж къудамиш-плIыуэ зегуэшыж. Узд тхъэмпэхэр къашхъуэ-щхъуантIафэш. Гъемахуэпэхэм деж гъэгъа флеифэ-фыцIафэхэр къудамэхэм, Іэрэмэ кIыхъу, къыпедэ. Жылэ гъуабжэ-фыцIафэ цыкIу куэд шынакъ цыкIухэм гъемахуэкIэм ирешIэри бжыхъэм мэхъу. Дахэтхъэпэр къышокI псэуплэхэм я гъунэгъуу, куэншыб идзыплэхэм, бжыхъ лъабжъэхэм. Адыгэхэм, абазэхэм, къэрэшайхэм, урысхэм, нэгъуэшI лъэпкъхэм и хушхъуэу къагъесэбэл. Щхъуэ куэду хэлъщ. Іашым яшхыркъым (сур. 51).

Сур. 51. Даҳэтхъэпэ —
Белена черная

Сур. 52. Дэшхуей —
Орех гречкий

Дэжей — Повилка — *Cuscuta L.*

Еплъ — алмэстыщхъэц.

Дэжьеий (черк.) — Лещина обыкновенная — *Corylus avellana L.*

Еплъ — дей.

ДэжьеийІэрьсэ (чекр.) — Фундук — *Corylus pontica C. Koch.*

Адыгэхэм, ногъуещI лъэпкъхэу щыпIэ хуабэхэм щыпсэухэм ижь лъандэрэ къагъекI жыг лIэужыгъуещ. И лъагагъкIэ м 2—4-м нос, и теплъекIэ баринэш, и пхъафэр щхъуещ, и тхъэмпехэр хуэхъурей щыкIэш. ДэжьеийІэрьсэм дэхэр гъемахуэпэм къыпокIэри бжыхъэм ирихъэлIэу мэхъу. ЩIэнныгъэлIхэм зэрратхымкIэ, дэжеийІэрьсэр къызытехъукIар дейращ. Пэж дыдэу, ар абы ешхъщ и теплъекIэ. Дэ къыпокIэхэм см 2,5-м нэс я кыхъагъщ, хъурей-кыхъщ. Дэ купщIэр шхыныгъуэфIщ, къэуатышхуэ иIэш, процент 50-м нэс дагъеу щIэтш.

Дэжьеий (адыг.) — Лещина обыкновенная, орешник — *Corylus avellana L.*

Еплъ — дей.

ДэжьеийІэрьсэ (адыг.) — Фундук — *Corylus pontica C. Koch.*

Еплъ — дэжьеийІэрьсэ

Дэшхуэ (каб., черк.), **Дэшхо** (адыг.) — плод грецкого ореха. Дэшхуейм къыпыкІэ дэрщ. Дэшхуэм дагъэ къышлаху (процент 55—65-рэ щІэтщ), езым къэуатышхуэ хэлъщ икИ сэхуран дагъэм нэхърэ нэхъ псынщІэу кІапцІэмрэ кІэтНиймрэ ягъеткІу. Адыгэхэм дэшхуэр шхыныгъуэу куэд щІауэ къагъесэбэп, и купщІэр дэшыпс ящІри джэдлышбжъэм дышлаагъу. ХъэгъуэлЛыгъуэхэм папщІэ дэ пыІэ къыхашыкІ.

Дэшхуэджыг (бесл.) — Орех грецкий — *Juglans regia* L.

Еплъ — дэшхуей.

Дэшхочъыг (адыг.) — Орех грецкий — *Juglans regia* L.

Еплъ — дэшхуей.

Дэшхуей — Орех грецкий — *Juglans regia* L.

Цыхухэм ижъ-ижыыж лъандэрэ къагъекІ жыг лІэужыгъуэщ. И лъагагъыр м 30-м нос, и къудамэхэм ину заубгъу. Жыг пхъафэр щхууэщ. И тхъэмпэ мэ дахэ къызыкІэриххэм см 30-м нэс я кІыхъагъщ, къабзийм ешхуу, тхъэмпэ зыбжанэу зэхэтщ. Дэшхуэ къыпыкІэхэр хъуреишхууэщ, бжыхъэм мэхъу, дагъэ къышлаху, яшх. Пхъэм псэуалъэ, фоч лъэдакъэ, пасэ зэманным пхъэ вакъэ къыхашыкІыу щытащ (сур. 52).

ДэцЫкІу — Орех лещины обыкновенной.

Дейм къыпыкІэ дэраш. Адыгэхэм, абавэхэм дэцЫкІур куэду мэзхэм къыщашип, шхыныгъуэу къагъесэбэп. Къэуат куэду хэлъщ. ДэцЫкІу купщІэм дагъэу процент 65-м нэс щІэтщ, витамин зэмэлЛэужыгъуэхэр хэлъщ.

Дей — Лещина обыкновенная — *Corylus avellana* L.

Гъурц лІэужыгъуэщ, и лъагагъыр м 2—5 хъууэ. И пхъафэр гъуабжафэш, тхъэмпэхэр хъурейщ. Дэ къыпыкІэхэр 2—3-үэ зэкІешІэсщ, хъурейщ е хъурей-кІыхъщ, бжыхъэм мэхъу. Дейр куэду къышокІ мэз лъапэхэм, къуэхэм, псыхъуэхэм. Дей фІэкІа къышмыкІ къурцейхэри куэдыкІейщ. ЩыгуфІхэм ёшбагъуэ. Адыгэхэм деичым чий, гуэнч, гуэн, ду, бжыхъ, нэгъуэшІ псэуалъэхэри къыхашыкІ. Дейм и пхъэр быдэш икИ псынщІэши гуахъуэкІ, фанэкІ, белыкІ, шэмэджыкІ, уадэкІ хуэдэхэр къыхашыкІ (сур. 53).

ДейцЫкІу — Лещина обыкновенная — *Corylus avellana* L.

Еплъ — дей.

Дыгъэгъазэ (бесл., черк.) — Подсолнечник обыкновенный — *Helianthus annuus* L.

Еплъ — сэхуран.

ДыгъужьгъялІэ — Волчье лыко, волчник обыкновенный — *Daphne mezereum* L.

Гъурцщ. И лъагагъыр м 1—1,5-рэ мэхъу. И гъэгъахэр пшэплъыфэш е хужьщ. ДыгъужьгъялІэр, тхъэмпэ къыпымыкІэ щыкІэ, мартым — апрелым къогъагъэ. И тхъэмпэхэр хуэкІыхъ щыкІеш е хъурейщ. Пхъэшхъэмьшхъэ къыпыкІэхэр, хъуа нэужь, пльыхъыбзэш е гъуэплъыфэш, хъурейщ. КъэкІыгъэм и пкъым, и тхъэмпэхэм, гъэгъам, и купщІэм шхъуэ гуашІэ хэлъщи, псэущхъэхэм яхухуэ хъунукъым. Мэзхэм къышокІ. Медицинэм къышагъесэбэп. Европэм-рэ Азиемрэ дыгъужьгъялІэ лІэужыгъуэу 100-м нэс къышокІ, ди къэралым абыхэм ящышу 15-м уашыхуозэ (сур. 54).

Сур. 53. Дей, дэжье —
Лещина обыкновенная

Сур. 54. Дыгъужыгъал —
Волчник обыкновенный

Дыгъужынэ (бесл.) — Адонис весенний, горицвет весенний — *Adonis vernalis* L.

Епль — къэдабэ.

Дыгъужынэгъуэжь (бесл.) — Адонис весенний, горицвет весенний — *Adonis vernalis* L.

Епль — къэдабэ.

Дыгъужынэпльыжь (бесл.) — Адонис летний, горицвет летний — *Adonis aestivalis* L.

Зы гъэкіэ фіэкі мыпсэу къэкігъэш, дыгъужынэм и лъэнкъыгъуэш. Удзыпкъыр занщіэу докіей, см 30—50-м нэсу, цы теткъым. И тхъэмпэхэм зэгүэбза куэд яїэш, гъэгъа плъыжь-фышиафэхэр удзыпкъым и щхъэкіэм гъатхэм, гъэмахуэм зырыз-тиурытіу къыпездэ. Къапщиийхэм я инагъыр mm 15-м нос. Губгъуэхэм, джабэхэм, щыпіэ гъущэхэм къышокі. Адыгэхэм, абаэхэм, нэгъуэші лъэнкъхэм и хущхъуэу къагъесэбэп.

Дыгъумэ (каб.) — Мята — *Mentha* L.

Епль — бэрэтинэ.

Дыкъуэнагь — Вяз, ильм — *Ulmus* L.

Зи лъагагъыр m 30—40-м, зи пкъым и гъумагъыр m 2-м нэс жыг баринэ лъэнкъыгъуэш, лэужыгъуэш куэд мэхъу. Кавказ Ишхъэрэм сзыр-езыру мэзыжъхэм, къуакіэбгыкіэхэм къышыкіу ушрохъэліэ лэужыгъуитхум. Дыкъуэнагъхэм я пхъэр быдэш, ди щыпіэхэм

къышыкІ адрей мээ жыгхэм еплъытмэ, икъукІэ лантІещ. Адыгэхэм псэуалъэ зэмылІэужыгъуэхэр къыхашыкІ. Псалтъэм папшІэ, дыкъуэнагъыпхъэр къыпаупшІ, зэгуах, пліимэу ялушІ, ягъавэри, мывэ къупхъэ хъурейхэм кърашэкІ. Зэрыхъурейу тэрэзу гъуа нэужь, къупхъэм къыфлахыж. Арац пхъэкъуаншэкІэ зэджэу гушэрхъхэр, лъэрыгушэрхъхэр адигэхэм къызыыхашыкІыу щытар. Иужьрэй зэмамын Қавказ Ишхъэрэм дыкъуэнагъхэм «голландузкІэ» зэджэр къашеуэллауэ лъэрышыкІыу егъэгъу.

Дыкъуэнагъпэж — Вяз гладкий, ильм гладкий — *Ulmus laevis* Pall.

Зи лъагагъыр м 30—40 хъу жыг баринэ дахэш. И тхъэмпэхэр хүэхъурей щыкІэш, я щхъэмкІэ мэлыд, я щыгъымкІэ щхъуантІэхүжыфэш, см 6—12 я кіыхъагъщ, см 3—8 я бгъуагъщ. Тхъэмпэхэм я пэр папцІэш, кы яш. Жылэхэм дамэ пашцІэхъурей кыхъ ятетш. Жыгым и пхъафэр гъуабжэ-фыцІафэш. Мээхэм къышокІ, пархэм, къялэ уэрамхэм, псэупІэхэм къыщагъекІ.

И пхъэр куэду къагъесбэп, псэуалъэ зэмылІэужыгъуэхэр къыхашыкІ. Пхъэр зэрыбыдэм икИ зэрыкІантІэм къыхэкІыу джыдэкІ, уадэкІ яш, гушэрхъ, лъэрыгу шэрхъ къызыыхашыкІ пхъэкъуаншэри дыкъуэнагъпэжырац къызыыхыр (сур. 55).

Сур. 55. Дыкъуэнагъпэж —
Вяз гладкий

Сур. 56. Джэдгъялэ —
Паслен сладкогорький

Дыкъуэнагъужь (каб.) — Вяз горный, ильм горный — *Ulmus scabra* Mill.

Дыкъуэнагъ лъэпкъыгъуэм ящыц жыг лэужыгъуещ. И лъагагъыр см 25—30-м нос, и пхъафэр гъубажэ-фыциафэш, зэгуэча куу куэд илэш. И тхъэмпэхэр хуэхъурей щыкIеш, см 10—18 я кыыхъагъщ, см 7—12 я бгъуагъщ, я щагъкИ я щыхъекИ цы ятетщ. Тхъэмпэхэм я пэр папцIеш, якIхэм мм 2—5 я кыыхъагъщ.

Дыкъуэнагъхужьым и пхъэр быдэши, псэуалъе, цыхур зыхуеныхъуэ Іэмэпсымэхэр кыыхашыкI. Кыущхъэхъу мэзхэм кыышокI.

Дырыхъум и гын (черк.) — Коровяк обыкновенный — *Verbascum thapsus* L.

Еплъ — Тырэхъум и гын.

Дж

Джатэ, джатэIеш — Пажитник — *Trigonella* L.

Джэш лъэпкъым хыхъэ къэкIыгъэ лъэпкъыгъуещ. Лэужыгъуэ зыбжанэу гуэшыжащ. Абыхэм я тхъэмпэхэр тхъэмпэ цыкIиши зэгуэтщ, я лъабжъэр гъумщ, занщIеу йокIых. Удзыпкъхэр см 60—80-кIэ докIей. Джатэхэр адыгэхэм куэд щIауэ къагъекI, шхыныгъуэхэм халхъэ. Кавказ Ишхъэрэм джатэ лэужыгъуэ щыхъэхухэм езыр-езыру къэкIыу ушрохъэлIэ. Ахэр Iещым фыиуэ яшх. Ермэльхэм, мэкъуу паупшын папцIеш, куэду трасэу щытащ. ЩIенныгъэлIхэм кызыэралъытэмкIэ, Кавказым кыышокI джатэ лэужыгъуэу 23-рэ. Абыхэм ящычу лэужыгъуитIыр Iэрысэу къагъекI. Джатэхэр иехтыфу кыышокI щIылIэ гъущэхэм, пшахъуэ, мывэ-кIешхъ щыкуэхдэм, дыгъафIэ джабэхэм.

Джэдгын — Чабер рыхлоцветковый — *Satureja laxiflora* C. Koch.

Зи лъагагъыр см 30—40 хъу къэкIыгъеэш. Зы гъекIэ фиекI къэкIыркъым. И пкъым, щIы щхъэфэм и гъунегъуу, къудамэ куэду зегуэш. Лъабжъэ быдэ ищIыркъым. И тхъэмпэхэр хуэкIых щIыкIеш, см 2—3 я кыыхъагъщ, см 0,5 я бгъуагъщ. Гъэгъя шакъафэ-плътыфэхэр тхъэмпэхэмрэ къудамэхэмрэ я зэхуакум, тIу-щыуэ зэгъусэу, удз щихъекIхэм къапедээ. Удзым мэ дахэ кыыхех. Адыгэхэм, абаэхэм джэдгыныр ижь-ижыж лъандэрэ къагъекI, хадэцIыкI къэкIыгъеэш.

И гъэгъэгъуэ зэмнамы паупшIри, дыгъэ темыпсэу, ягъэгъу. Тхъэмпэхэр кыпагъеэшэш, яхъэжри, и закъуэу е джатэм дэцIыгъуу, шхынхэр ирагъеэфI, джэдлэбжъэм халхъэ. Езыр-езыру кыышокI мывалье, дыгъапIэ джабэхэм. Кавказым джэдгын лэужыгъуэу 8 кыышокI.

ДжэдгъалIэ — Паслен сладкогорький — *Solanum dulcamara* L.

Гъурц дыдэу щымыт къэкIыгъэ лэужыгъуещ, и лъагагъыр см 2—2,5-м нэсу. И тхъэмпэхэр инщ, папцIеш, хуэхъурей щIыкIеш, кы кыыхъ ялэш. Гъэгъя шакъафэхэр е хужь-пшэплъыфэхэр, Iэрамэу, къудамэ щхъекIхэм къапедээ. ДжэдгъалIэм кыпыкIхэр я фэкIэ плътижьщ, абыхэм щхъу гуашIэ хэльш. Мэзыбгъухэм, гъурцейхэм, бжыхъ лъабжъэхэм, псэупIхэм я гъунэгъуу кыышокI (сур. 56).

Джэдльэбжъянэ (м.-каб.) — Резак поручейниковидный — *Falcaria sioides* (Wib.) Aschers.

ИльэситІкІэ е нэхъыбекІэ къекІ узд ліэужыгъуэц, и лъагагъыр см 30—60-м нос. И тхъэмпэхэр хъумбищ-плыуэ, джэд лъэхъумбэм ешхъу, зэгуэбзац. Шэч хэмлъу, арагъэнц а уздым джэдлъэбжъанэ-кІэ щеджэр. КъапицИй хужь зиІэ гъэгъяхэр, Іэрамэу зэхэту, узд щхъэкІэм гъемахуэпэм къыпедзэ. КъышокI губгъуэхэм, дыгъафІэ джабэхэм, мэкъупІэхэм, хуупІэхэм. Іэщым фыуэ яш.

Джэдлъэбжъанэ (каб.) — Свинорой пальчатый — *Cynodon dactylon* (L.) Pers.

Епль — тхъекІумэкІыхъудз.

Джэдмыш — Щавель альпийский — *Rumex alpinus* L.

Ильэс бжыгъекІэ бгыщхъэхэм, Къущхъэхъум щыІэ мэкъупІэхэм, хуупІэхэм къышыкI узд ліэужыгъуэц. И лъагагъыр м 1—2-м нос, лъабжъэжь ищыр гъумщ, кууэ йокIых. И тхъэмпэхэр инщ, хъурей-кIыхъщ, кIы кIыхь яІещ. Гъэгъга гъуафэ-пшэплыфэхэр уздыпкъ щхъэкІэхэм, гъашэм ешхъу, зэфээзыу зэхэту къыпедзэ июним — июлым. Жылэхэр бжыхъэм ирихъэлІэу мэхъу. Куэду къышокI пыпхъуэ, Іэтэ лъабжъэхэм, чэтырГэжъхэм.

Джэдугъатхъэ (черк.) — Валериана лекарственная — *Valeriana officinalis* L. (s. l.)

Епль — блэгын.

ДжэдупашІэ (черк.) — Хвощ полевой — *Equisetum arvense* L.

Зи лъагагъыр см 30—40 хъу, ильэс зыбжанэнкІэ къекІ узд ліэужыгъуэц. И пкъыр занщІэу докIей, лъабжъэжь быдэ ешI, и тхъэмпэ псыгъуэхэр, кхъуакІэм ешхъхэр, Іыхъэ-Іыхъэу зэпытщ, зыбжанэу зэгъусэу, къат-къату зэтету, уздыпкъым и хъуреягъкІэ къышыпэдзэ. Гъатхэм пасэу лъабжъэжьым къидож уздыпкъ гъуабжэр. Абы и щхъэкІэм зи закъуэ щхъэ щыкIу къыпидзэм джэдупашІэр къызэркыкI шэжгъэналъэхэр ирешІэ. Уздыр куэду къышокI щыпІэ псыгъэхэм, псыльэхэм, губгъуэхэм. Адыгэхэм, абавэхэм, нэгъуэщI лъэпкъхэми куэд щIауэ хүщхъуэу къагъэсэбэп. Іэщым яшхыркъым (сур. 57).

ДжэдутхъэкІумэ (черк.) — Колокольчик сарматский — *Sarracenia sarmatica* Keg-Gawl.

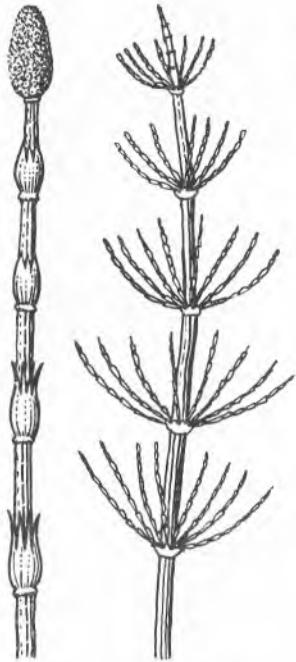
Ильэс зыбжанэнкІэ псэу, мывалъэ джабэхэм, къирхэм къышыкI къекІыгъэ ліэужыгъуэц. И пкъыр занщІэу докIей см 15—25-рэ хуэдизкІэ. И тхъэмпэхэр, трамэ сурэтым ешхъхэр, кIы кIыхь зиІэхэр, и лъабжъэм деж куэду къышыдедз. Гъэгъга шакъафэхэр узд щхъэкІэм июним къышыпэдзэ, жылэхэр августым мэхъу. КъекІыгъэм лъабжъэжь быдэ ешI. ТхъегъуцIацІэ лъэпкъыгъуэм щыщщ.

ДжэдуукІэ (каб.) — Хвощ полевой — *Equisetum arvense* L.

Епль — джэдупашІэ.

ДжэдуукІэ (черк.) — Тысячелистник обыкновенный, деревей обыкновенный — *Achillea millefolium* L.

Ильэс зыбжанэнкІэ къекІ узд ліэужыгъуэц, и лъагагъыр см 50-м нос. И тхъэмпэхэр кIыхъщ, зэгуэбза куэд яІещ, и пкъыр занщІэу докIей. Гъэгъга хужъхэр е машIэу пшэплыфэхэр, Іэрамэ хъурейуэ, уздыпкъ щхъэкІэхэм къапедзэ. Джабэхэм, мэкъупІэхэм, мэз лъяпэхэм, хуупІэхэм, псэупІэхэм я гъунэгъуу къышыкIуу куэдрэ урохъэлІэ. Адыгэхэр джэдуукІэм куэд щIауэ ироІэзэ, ар медицинэм къышагъэсэбэп. Іэщым яшхыркъым (сур. 58).

Сур. 57. Джэдупашцэ —
Хвош полевой

Сур. 58. Джэдуукиэ —
Тысячелистник обыкновенный

Джэдхъурсанэ — Паслен черный — *Solanum nigrum* L.

Зы гъекіэ фіекі къемыкі узд ліэужыгъуэш, и лъагагъыр см 15—70-м нос. Хъурсанэ лъэпкъыгъуэм щыщщ. И пкъым къудамэ заулу зегуэш, и тхъэмпэхэр хуэхъурей щыкіэш, папціэш. Уздыр и теплъекіэ баринэш. Гъэгъя хужъхэр, Іэрамэ цыкіуу, къудамэ щхъекіэхэм гъемахуэм къыпедзэ. Бжыхъэм ирихъелІэу къекіыгъэм къыпидза джэдхъурсанэхэр фыцІэу мэхъу. Ахэр я теплъекіэ хъурей щыкіухъещ, пшхы мэхъу. Губгъуэхэм, хадэхэм, хъесэхэм, псэупІэхэм я гъунэгъуу къышокі. Іашым яшхыркъым.

Джэдхъусанэ — Паслен черный — *Solanum nigrum* L.

Еплъ — джэдхъурсанэ.

Джэдылъэ — Герань лесная — *Geraneum sylvaticum* L.

Зи лъагагъыр см 50—60 хъу, ильэс бжыгъекіэ къекі узд ліэужыгъуэш. Лъабжъэж гъум еші, и тхъэмпэхэр хъурейш, лэдэх ии зыбжанэ яшш. Тхъэмпэ щагъхэм, уздыпкъым цы тетш. Гъэгъахэр гъемахуэпэм къыпедзэ, я къапщиийхэр шакъафэш, см 1—1,5 я кыыхъагъщ. Ди щыпІэхэм ущрохъелІэ мэкъупІэхэм, хъупІэхэм, бгышхъехэм, мэзыбгъухэм. Уздыр Іашым яшхыркъым, мэкъум хэлъмэ зэрэнкъым.

Джэджащхъуэ (бесл.) — Марь — *Chenopodium L.*

Еплъ — яжващхъуэ.

Джэдз — Шпинат огородный — *Spinacia oleracea L.*

Зи лъагагъыр *см* 50—60-м нэс, зы гъекІэ е гъитІкІэ къэкІ къэкІыгъещ. Къудамэ зыбжанэу зэхэкІ и пкъыр заншІэу докІейри и щхъекІэм жылэ гъубажафэхэр, Іэрэмэ къыхьу зэхэту, бжыхъем къыпедзэ. И лъабжъэр кууэ ѹокыых. И тхъэмпэхэр шхъуантІэщ е гъуэжыфэщ. Цыхур куэд щлауэ зэлэж хадэхэкІш. Ди щыпІхэм джэдзыр хуабапІхэм къыщаагъекІ. Адыгэхэм лэпсым щыхалъхэ щылэш.

Джэнч (адыг.) — Фасоль обыкновенная — *Phaseolus vulgaris L.*

Еплъ — джэш.

Джэнчфыжь (адыг.) — Фасоль обыкновенная — *Phaseolus vulgaris L.*

Еплъ — джэш.

Адыгэхэм къагъекІ джэш ліэужыгъуэхэм ящищ, и фекІэ хужьщ.

ДжэнчшыцІэ (адыг.) — Фасоль обыкновенная — *Phaseolus vulgaris L.*

Еплъ — джэш. Адыгэхэм къагъекІ джэш ліэужыгъуэхэм ящищ, и фекІэ фыцІэш е фыцІэшакъафэш.

Джэнш — Фасоль обыкновенная — *Phaseolus vulgaris L.*

Еплъ — джэш.

Джэншдэжай — Фасоль многоцветковая — *Phaseolus multiflorus Willd.*

Еплъ — джэшдэжай.

ДжэшнэпцІ (каб.) — Вьюнок полевой — *Convolvulus arvensis L.*

Еплъ — Мадзу и джэш.

Джэш — Фасоль обыкновенная — *Phaseolus vulgaris L.*

Сэбэпышхуэ хъу хадэхэкІ къэкІыгъещ. И пкъым зызыкІэрицІэн игъуэтмэ, зришэкІыурэ, дожей, и закъуэмэ, заншІэу *см* 25—30-кІэ докІей. Тхъэмпэхэр бгъуэ-къыхьщ, гъэгъа къыпидзэхэр хужыфэш е пшэплъыфэш. Джэшым щыр егъепшэр, абы и мызакъуэу, и жылэм къэуат куэд хэлъщ. Адыгэхэм джэшыр нартыху лъабжъэм щасэ е и закъуэу къагъекІ. Джэшым шхыныгъуэ зэхуэмыйдэхэр къыхашыкІ. Гъэгъахэм бжъэм фо къыхах.

Джэшым и къэхтупІэ-къежжапІэр Америкэ континентым и тропикэхэрщ. Колумб Америкэр къихута нэужь испанхэм джэшыр Европэм къашаш XVI ліэшыгъуэм.

Джэшдэжай — Фасоль многоцветковая — *Phaseolus multiflorus Willd.*

Цыхухэм куэд щлауэ къагъекІ хадэхэкІ ліэужыгъуэш, джэш лъепкъыгъуэм щыщ. И гъэгъахэр Іэрэмэу къыпедзэ, и тхъэмпэхэр хъурей щыкІэш. Джэш къыпидзэхэр, хъуа нэужь, яшх. И пкъым нэгъуэшІ къэкІыгъехэм зришэкІыурэ дожей, и лъабжъэр *см* 15—20-кІэ ѹокыых. Адрей джэшхэми хуэдэу, джэшдэжайм щыр егъепшэр.

Джэштхъэпэ — Чина — *Lathyrus L.*

Ліэужыгъуэ зыбжанэу гуэшыжа къэкІыгъэ лъепкъыгъуэш.

Абыхэм яхэтш зы гъэкІэ, ильэс зыбжанэкІэ къэкІхэр. Япкъхэр щылъщ е зыкъыдрайтей, е нэгъуэшI къэкІыгъехэм зыкІэрашІэ. Гъэгъахэр зырызу е Іерамэ цыкІуу зэгъусеу къапедзэ. Ліэужыгъуэ зэхуэмидэхэм я гъэгъахэри фэкІэ зэшхъкъым. Яхэтш джэштхъэмпэхэм гъэгъа гъуэжь, хужь, къашхъуафэ, пшэплыфэ къызыпидэхэр. Ахэр псори Іашым фыуэ яшх, я гъэгъахэм бжъэм фо къыхах. Мэкъуу паупщиыну е жылэхэр ирагъешиыну ліэужыгъуэ языныкүэхэр щытрасэ къохъу. Джэштхъэмпэхэр къышокI мэкъупІэхэм, хъупІэхэм, губгъуэхэм.

Джэшхъурей, джэншхъурей — Горох посевной — *Pisum sativum L.*

Еплъ — гуузджэш.

Джэшхъыджеэз, джэншхъыджеэз (черк.) — Фасоль обыкновенная — *Phaseolus vulgaris L.*

Еплъ — хъэжгуашэджеэш, хъэжгуашэджеэнш.

Джэши (шалс.) — Фасоль обыкновенная — *Rhaseolus vulgaris L.*

Еплъ — джэш.

Джэрджэм (каб.) — Жимолость — *Lonicera L.*

Еплъ — терджэм.

Джуныгу (каб.) — Лён (дикорастущие виды) — *Linum L.*

Губгъуэхэм, мэкъупІэхэм, хъупІэхэм къышыкI, ліэужыгъуэ зыбжанэу зэшхъешикI къэкІыгъэ лъэпкъыгъуэш. Абыхэм яхэтш ильэс бжыгъекІэ къэкІхэри зы гъэкІэ фэкІ къэмыйхэри. Джуныгухэм япкъхэр занщIу докIей, гъэгъа къашхъуафэхэр, шакъафэхэр я щхъекІэм гъемахуэпэм къыпедзэ. Ильэс бжыгъекІэ къэкІ ліэужыгъуэхэм лъабжъэжь яшI, зы гъэкІэ фэкІ къэмыйхэм я лъабжъэхэр цыкІуш.

Джыгуэрэ — Джугара, сорго поникшее — *Sorghum cereale Host.*

Хэку хуабэхэм цыхухэм куэд щIауэ къышагъэкI хадэхэкІш. Ди къэралым къышагъэкI Кыргызыым, Узбекистаным, Таджикистаным. Джыгуэрэр и теплъэкІэ ешхъщ жыхапхъэм, ауэ абы и щхъекІэр сый щыгъуи щIым хуегъезыкаш. И жылэхэм цыхум шхыныгъуэ къыхашчиыкI, и пкъыр Іашым ирагъеших. Джыгуэрэ жылэр Іашым, джэдкъазым папщIэ ІусыфI мэхъу.

Джыгундыр (шалс.) — Свекла обыкновенная — *Beta vulgaris L.*

Еплъ — жэгундэ.

Джырджын (каб.) — Жимолость — *Lonicera L.*

Еплъ — терджэм.

Джырмэнэж (черк.) — Лядвенец — *Lotus L.*

Кавказ Ишхъэрэм, щIэнэгъэлІхэм зэратхымкІэ, джырмэнэжу ліэужыгъуиц къышокI. Ахэр псори ильэс зыбжанэкІэ мэпсеу, япкъхэр псыгъуэш, зыкъыдрайтей, см 50-м нэс я кыыхагъщ. Зы лъабжъэм удзыпкъуу 3—5 къоکIыкI, зы пкъым къудамэурэ лъэдийм деж зыщегуэш. Я тхъэмпэхэр тхъэмпэ цыкІу щырышу зэхэтш, я гъэгъахэр гъуэжьщ. МэкъупІэхэм, хъупІэхэм, джабэхэм, бгышхъэхэм къышокI. Бжъэм фо къыхах. Іашым фыуэ яшх. Джырмэнэжхэр куэду зыхэлъ мэкъур къеуатш.

Джырышк^Ий (каб.) — Махорка — Nicotiana rustica L.

Зы гъэк^І ф^Ік^І къемык^І къек^Ігъещ. Цыхур джырышк^Ий куэд ш^Іауэ йолэжь. И тхъэмпэхэр инц, хуэххурей щык^Іещ. И щ^Іагък^І щ^Іэт тхъэмпэхэр нэхъ инц и щхъэк^І тетхэм нэхърэ. Къек^Ігъэм и пкъыр см 40—60-к^І занщ^Іэу док^Іей, гъемахуэм гъэгъа гъуэжь-шхъуант^Іафэхэр и щхъэк^Іэм къыпедээ. Бжыхъэм жылэ гъуабжэ хъурей цык^Іухэр мэхъу. Тутын ящ^Іри ираф.

Дз

Дзэгын — Белена черная — Hyoscyamus niger L.

Епл^І — дахэтхъэпэ.

Дзэл — Ива — Salix L.

Л^Іэужыгъуэ зыбжанэу гуэша жыг е гъурц л^Іэпк^Іыгъуэщ, дзэлхэр нэхъыбэу къышок^І псыхъуэхэм, мэзыбгъухэм, щып^Іэ псы^Іхэм, къуэ к^Іуэц^Іхэм. Абыхэм я пхъэр адыгэхэм, псэуаль^І щаш^Ік^І, куэду къагъесэбэп. Гуахъуэк^І, фланэк^І, белык^І, шэм-джык^І, Иэгурымэ хуэдэхэр къыхаш^Ік^І. Къудамэ псыгъуэ цык^Іухэр матэ дахэ зэхуэмидэхэу яху, жыхапхъэ щаш^Ік^Іи къагъесэбэп. Пархэм, гъуэгубгъухэм, къалэ уэрамхэм, гуэл Ыуфэхэм къыщагъэк^І. Дзэлхэр гъатхэм пасэу мэгъагъэ, а зэманным бжъэхэм фо къыпах.

Щ^Іенныгъэл^Іхэм къызэралъытэмк^Іэ, Кавказ Ишхъэрэм езыр-езыру къышык^Іыу ушрохъэл^Іэ дзэл л^Іэужыгъуэ 18-м.

Дзэлдэгү — Ива ломкая — Salix fragilis L.

Дзэл л^Іэпк^Іыгъуэм щыщ жыг л^Іэужыгъуэщ, и л^Іагагък^І э м 10—13-м нэсыну. И тхъэмпэхэр бгъузэ-к^Іыхъщ, см 5—10 я къыхъагъщ, см 2 я бгъугъщ. И пхъафэр щхъуафэш. Дзэлдэгур къышок^І псыхъуэхэм, къуэхэм, мэзыбгъухэм. И пхъэр псэуаль^І щаш^Ік^І э къагъесэбэп. Гъатхэм дзэлдэгум и гъэгъахэм бжъэм фо къыхах.

Дзэлдэудэ (черк.) — Гладиолус обыкновенный, шпажник обыкновенный — Gladiolus communis L.

Зи л^Іагагъыр см 50—60-м нэс, ил^Іэс зыбжанэк^І къек^І удз л^Іэужыгъуэщ. Удзыпк^Іыр занщ^Іэу док^Іейри и купсэм гъэгъа шакъафи 2—5, Ирамэу зэхэту, гъемахуэпэм къыпедээ. И бзийхэм см 1,5—2 я бгъугъщ, см 10—15 я к^Іыхъагъщ. Къек^Ігъэм и л^Іабжъэр бжынышхъэм ешхъщ. Адыгэхэм хушхъуэу къагъесэбэп. Мэкъуп^Іхэм, губгъуэхэм, х^Іуп^Іхэм, х^Іесэхэм къышок^І.

Дзэлк^Іэдабэ (каб.) — Ива серебристая, ива белая — Salix alba L.

Зи л^Іагагъыр м 10—15-м нэс жыг л^Іэужыгъуэщ, дзэл л^Іэпк^Іыгъуэм щыщщ. И пхъафэр щхъуафэш. И тхъэмпэхэр бгъузэ к^Іыхъщ, см 5—15 я к^Іыхъагъщ, см 2—3 я бгъугъщ, и щ^Іагъымк^Іи и щыпумк^Іи (е и щ^Іагъ к^Іудеймк^Іэ) дыжыныфэу цы тетщ. Гъемахуэм, жык^Іыщепш^Ік^І, жыгын уепл^Імэ — къэдабэ хужыфэш. Псыхъуэхэм, гуэл Ыуфэхэм, мэзыбгъухэм, къуэ к^Іуэц^Іхэм къышок^І. Пархэм, унэхэм къыщагъэк^І. И гъэгъахэм бжъэм фо къыхах, и пхъэм псэуаль^І къыхаш^Ік^І.

Дзэлхужь (черк.) — Ива серебристая, ива белая — *Salix alba* L.

Еплъ — дзэлкъэдабэ.

Дзэлыгъуэ (каб.) — Ива пурпурная, желтолоз — *Salix rigri-*
gea L.

Гүурцщ. И лъагагъыр *m* 2—3-м нос. Дзэл лъэпкъыгъуэм хохъэ. Къудамэ нэхъ цыкIухэр гъуэплъ дахэш, лантIэхэш. И гулххэр цыкIуш, гъуабжафэш, и тхъэмпэхэр хъурей-къыхъщ е бгъу-
зэ-къыхъщ, *см* 5—10 я къыхъагъщ, *см* 2 я бгъуагъщ. Қавказ Ишхъэрэм дэнэ щыпIи къышокI, псом хуэмыйдэу — псыхъуэхэм, щыпIе псыIэхэм. Адыгэхэм матэ дахэхэр къыхашIыкI, жыхапхъ щашIкI къагъесэбэп. Чыуэ паупщIри бжыхъ, гүэзнэчираху. Гъэгъахэм бжьэм фо къыхах.

Дзэлыпцэ — Ива серая — *Salix cinerea* L.

Зи лъагагъыр *m* 5-м нэс жыгщ е гүурцщ, дзэл лъэпкъым щыщщ. И тхъэмпэхэр хъурей-къыхъщ, *см* 7—10 я къыхъагъщ, *см* 2—3 я бгъуагъщ, я щIагыымкIи я щIыумкIи цы щабэ, зэхэпцIыхъяуэ, тетщ. Тхъэмпэхэр къыпимыдзэ щыкIэ жыгыр мэгъягъэ. ДзэлыпцЭм и къэхүпIэ-къежыапIэу къалъытэ щыпIэхэм ящищ Кавказри. Ди щыналъэм а жыгыр нэхъ щыкуэдщ мэз лъапэхэм, бгы лъапэхэм, джабэхэм, къуэ-дурэшхэм, бгышхъэхэм.

ДзэлыпцЭм и гъэгъахэм бжьэм фо къыхах. И пхъэр зэрыщабэм, зэрыпсынщIем къыхэкIыу шэмэджыкI ящI, Іэгурымэ къыхашIыкI.

Дзэнтхъ (черк.) — Овес посевной — *Avena sativa* L.

Еплъ — зэнтхъ.

Дзэузгын — Белена черная — *Hyoscyamus niger* L.

Еплъ — дахэтхъэпэ.

Дзэузудз — Белена черная — *Hyoscyamus niger* L.

Еплъ — дахэтхъэпэ.

Сур. 59. Дзэху, дзэхуудз —
Бородач кровостанавливающий

Дээузхуущхъуэ (каб.) — Белена черная — *Hyoscyamus niger* L.

Епль — дахэтхъэлэ.

Дээху (черк.) — Бородач кровоостанавливающий — *Bothriochloa ischaemum* (L.) Keng.

Ильэс бжыгъэкІэ къекІ удз ліэужьыгъуэш. И лъагагъыр см 80-м нос, и пкъыр занщІэу доклей, и бзийхэр бгъузэ-къыхыц. Лъабжъэж, лъэхъц куэд ешІ. Къудамэ цыкIуи 2—5-үэ зэхэкIыж и гъашэр июлым — августын къыдедз, бжыхъэпэм удзыр къогъагъе. Абы къыхэкIыу дээхур, класуу пыбуущIми, мэкъуфI мэхъу. ДыгъафIэ джабхэм къышокI. Дээху мылыфыр Іашым фыуэ яшх. Дээхур зыхэт дыгъафIэ удзыр, и чэзум пыбуущIмэ, къэуатышхуэ зиэ мэкъу мэхъу (сур. 59).

Дээхуудз (каб.) — Бородач кровоостанавливающий — *Bothriochloa ischaemum* (L.) Keng.

Епль — дээху.

ДзыгъуэкІэ (черк.) — Тимофеевка — *Phleum L.*

Ліэужьыгъуэ зыбжанэу зэхэгъэцхъэхука удз лъэпкъыгъуэш. Ахэр псори ильэс зыбжанэкІэ къокI, я лъагагъщ см 25-м къыщегъэжжауэ см 100—120-м нэс. ДзыгъуэкІэхэм я пкъыр занщІэу доклей, лъэхъц куэд яшІ, я бзийхэр бгъузэ-къыхыц. КъышокI губгъуэхэм, Къушхъэхуу хъупIэхэм, мэкъупIэхэм, дыгъэмыхъуэ джабхэм, хуэхэм, мэз лъапэхэм. Іашым фыуэ яшх, мэкъу хъэлэмэн мэхъу. ДзыгъуэкІэхэм ящыш ліэужьыгъуэхэр цыхухэм куэд щIауэ, трасэурэ, къагъэкI. ЩIыгъэпшэрхэмкІэ уегугъумэ, удзыр фыуэ мэбагъуэ, мэкъуу центнер 70—80 зы гектарым хуээуу къитынущ (сур. 60).

E

Ежъашхъо (адыг.) — Марь — *Chenopodium L.*

Епль — яжъашхъуэ.

Ежъужуудз — Чертополох — *Carduus L.*

Ліэужьыгъуэ зыбжанэу гуэша, гъитIкІэ е нэхъыбэкІэ къекІ удзыж лъэпкъыгъуэш. Абыхэм яхэтщ зи лъагагъыр см 30 нэхъыбэ мыхъуэри, метритIым нэсыхукІэ дэклейхэри. Псоми лъабжъэж быдэ, гъум яшІ. Ежъужуудзхэм япкъими, я тхъэмпхэмии банду хужь тетш. Щхъэурэ зэхэт гъэгъахэр удз щхъекІэм гъэмахуэм къып педээ. Абыхэм бжъэм фо къыхах. Ежъужуудзыр нэхъыбэу къышокI губгъуэхэм, щIыжъхэм, мэз лъапэхэм, хъупIэхэм. Банду зэрытетым къыхэкIыу, Іашым яхуэшхыркъым, ауэ шыдхэм, къыдырхэм гъэгъахэр яшх.

ЕкIапцIэ (адыг.) — Ольха — *Alnus L.*

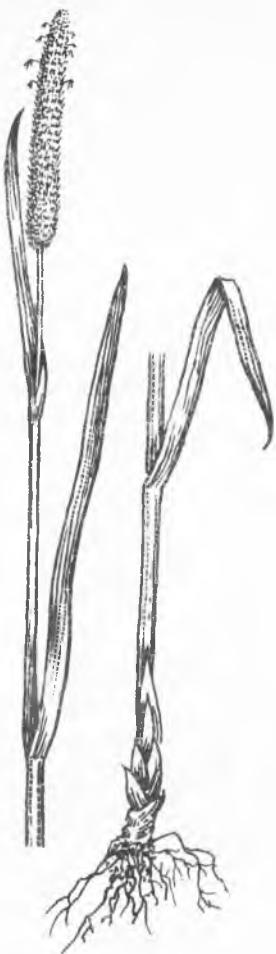
Епль — екIэпцIэ.

ЕкIапцIей, екIапцIэ (бесл.) — Ольха — *Alnus L.*

Епль — екIэпцIэ.

ЕкIэпцIэ — Ольха — *Alnus L.*

Ліэужьыгъуэ зыбжанэ хъу жыг ліэужьыгъуэш. Абыхэм яхэтщ м 10, 20, 30 зи лъагагъхэр. Кавказ Ішхъэрэм къышыкI екIэпцIэ ліэужьыгъуэхэм я пхъафэр щхъуэш, гъуабжафэш, фыцIафэш, я тхъэмпхэр хуэхъурей щIыкIэш, дейм ейм ешхьш. ЩIэнныгъэлIхэм къызэрхутамкІэ, екIэпцIэ ліэужьыгъуэ 30-м нэс щIыIэш (ди къэралым ліэужьыгъуэ 12-м ушрохъэлIэ).

Сур. 60. Дзыгъуэкі —
Тимофеевка луговая

Сур. 61. Енэб, енэбы —
Папоротник мужской

ЕкІепціехэр къышокі гуэл Іүфэхэм, псыхъуэхэм, къуэхэм, мэзхэм. ЕкІепціапхъэр гъэсын мэхъу, псэуальэ къыхашыкі. Адыгэхэм пхъафэм фэ ирырайэ, ироіэзэ.

ЕкІепціей — Ольха — *Alnus L.*

Еплъ — екІепціэ.

ЕкІеяпціэ (шапс.) — Ольха — *Alnus L.*

Еплъ — екІепціэ.

Емынэгъалэ (адыг.) — Зверобой продырявленный или обыкновенный — *Hypericum perforatum L.*

Еплъ — гъуэжкудз.

Енэб (адыг., черк.) — Папоротник мужской, щитовник мужской — *Dryopteris filix-mas (L.) Schott.*

Илъэс зыбжанэкІэ къэкІ къэкІыгъэ ллэужыгъуещ. Лъабжъэжь ишЫр куу дыдэу екЫхыркым, абы ибгъукІэ зегъэшыж, лъэхъц ещІ. И тхъэмпэхэр къабзийм ешхыш, см 40—100-м нэс я кЫхыагъщ, Іэрэмэ ину и лъабжъэм къокІыкІ, зэгуэбза куэд яІэш. Тхъэмпэ щІагъхэм енэбүр къизэркІыкІыж шэжыгъэ налъэхэр щІешцІэ, ахэр июным — августын мэхъу. Мэз щІагъхэм, псыхтууэхэм, щІыпІэ псыІехэм къышокІ. Адыгэхэм енэб лъабжъэжьыр хушхъуэу къагъэсэбэл (сур. 61)

Енэбүр (шапс.) — Папоротник мужской, щитовник мужской — *Dryopteris filix-mas* (L.) Schott.

Еплъ — енэб.

Епэр — Фиалка — *Viola L.*

Ллэужыгъуэ зыбжанэу гуэша узд лъэпкъыгъуещ. Абыхэм яхэтш зы гъэкІэ е нэхъыбэкІ э къэкІхэр. Ди щІыпІэм куэдрэ уащыхуозэ зи лъагагыр см 5, 10, 20 хъу епэр ллэужыгъуэхэм. Абыхэм я тхъэмпэхэр хуэхъурей щІыкІэш, кЫи кЫхы яІэш (зи тхъэмпэхэр кЫхьи щыІэш). Гъэгъя шакъафэхэр, къашхъуафэхэр гъатхэм пасэу къыпедзэ.

А зэманным мэзхэм, гъурцийхэм, мэкъупІехэм, хъупІехэм, губгъуэхэм епэрымэ дахэ къыщыпЩехъэ — епэрхэр мэгъагъэ (сур. 61).

Сур. 62. Епэр —
Фиалка лесная

Сур. 63. Жумар —
Манжетка

Епэр (каб.) — Пажитник — *Trigonella L.*

Еплъ — джатэ.

Епэрудз (м. -каб.) — Фиалка — *Viola L.*

Еплъ — епэр.

Епщэудз (черк.) — Мята длиннолистная — *Mentha longifolia (L.) Huds.*

Еплъ — гуашэлэпэ.

Ж

ЖакІэ — Костер — *Bromus L.*

Удз лъэпкъыгъуэш. Лэужыгъуэ зыбжанэу гуэшащ. Ди щыпІэхэм щыІэ жакІехэр илъэс зыбжанэкІэ къокI. Абыхэм я лъабжъэхэр лъэхъц псыгъуэ цыкIу куэду зэхэтш, я бзийхэр бгъузэ-кыыхъц, удзыпкъыр занщІэу докIей. Куэрдэ ушрохъэлІэ мэкүпІэхэм, хъупІэхэм, хуейхэм, дыгъафІэ, дыгъэмыхъуэ джабэхэм. ЖакІэр куэду зыхэт удзыр пыбулщІмэ, мэкъу хъарзынэ мэхъу, къэуат зэриIэм папщІэ, Іэцми фыуэ яшх.

Жалгъэн, Жалгъын — Гребенщик, тамарикс — *Tamarix L.*

Къумхэм, пшахъуэшІхэм куэду къышыкI гъурц лъэпкъыгъуэш, лэужыгъуэ заулу зэхэгъэшхъэхукIауэ. Абыхэм я лъагагъыр м 2—3 мэхъу, я тхъемпэхэр цыкIухэш, къашхъуэ-щхъуантІэхэш. Зыгъэм и куэшІкІэ къыдэж къудамэхэм я щхъэкІэм гъэгъахэр, Іэрэмэ псыгъуэ-кыыхъу, июлым — августым къыпедэш, жылэхэр сентябрым ирихъэлІэу мэхъу. Езыр-езыру къэкIу ди къэралым уащхуозэ жалгъэн лэужыгъуэ 19-м (Кавказым лэужыгъуих къышокI). Жалгъэнхэр куэду къышокI Псыжь, Уарп, Лабэ, Инжидж, Гум, Балъкъ, Бахъсэн, Шэрэдж, Урыху, Тэрч псыхъуэхэм. А щыпІэхэм гуэрэнхэу къэкIу уашрохъэлІэ зы жалгъэн лэужыгъуэм (Гребенщик многоветвистый — *Tamarix ramosissima Ledeb.*)

Ар адыгэхэм хушхъуэу къагъэсэбэп. Дунейм тетш жалгъэну лэужыгъуицэм нэс.

Жэгундэ — Свекла обыкновенная — *Beta vulgaris L.*

Цыхухэм куэд щыауэ къагъэкI хадэхэкІш. ИльэситІкІэ къэкI къэкIыгъэш. Япэ гъэм лъабжъэ гъум ешI. Ар, щымахуэм щыІэм щыхъумауэ щылъя нэуж, гъатхэм хэллъхъэмэ, удзыпкъыр къыдож, и щхъэкІэм гъемахуэм гъэгъа цыкIухэр къыпедэш, гъемахуэкІэм — бжыхъхэм жылэхэр мэхъу. Къызэррагъэсэбэпым елъытауэ, жэгундэр лэужыгъуэ зыбжанэу зэшхъэшокI (фошигъу къызыах, Іэцым ирагъэш, шхыныгъуэхэм халъхъэ).

Ди къэралым куэду къышагъэкI фошигъуэгундэхэр. Абыхэм щыпІэшхуэ шаубыд Кавказ Ишхъэрэм, Украянэм, Казахстаным.

Жэгундэплъыж — Свекла столовая — *Beta vulgaris L.*

ХадэхэкІш. ИльэситІкІэ къэкI къэкIыгъэш. И тхъэмпэхэр хуэхъурей щыкІэш, папцІэш, инш. И кыр кыыхъц, плъыж-фыцЦафэ къышЦолъядэ. Жэгундэплъыжым бжыхъхэм ирихъэлІэу лъабжъэ гъум, плъыфэ-фыцЦафэу, ешI. Араш шхыныгъуэхэм халъхъэр. Жэгундэплъыжыр, витамин зэмыллэужыгъуэхэр хэлъщи, хушхъуэуи къагъэсэбэп.

Щымахуэм щылъа лъабжъэр гъатхэм хэплъхъэжмэ, см 50—60 и лъагагъыу пкъы къокыкI, бжыхъэм ирихъэлIэу жылэ ешI.

Жэгундэхужь — Свекла кормовая — *Beta vulgaris* L.

Іашым ирагъэшх жэгундэ лэужыгъуещ. ИлъеситIкIэ къокI. Япэ гъэм, адрей жэгундэхэм хуэдэр, лъабжъэ гъум ешI, етIуанэм — зи лъагагъыу см 100-м нэс пкъы и лъабжъэм къыдожри, гъэгъа щхъуантIафэхэр къыпедзэ, и жылэхэр бжыхъэм ирихъэлIэу мэхъу.

Жэгундэхужым и тхъэмпэхэр инш, хуэкыых щыкIэш. Лъабжъэ гъум-къых ищIым и зэхүэдитIраш щым хэлтыр, адрей щы щхъэфэм тетщ. Жэгундэхужым ди щыпIэхэм бэвагъ ин къышет, щыгъэпшэркIэ угугъумэ, гектарын хуэзэу центнер 1000—1500-м нэс къытхыфынуш. И тхъэмпэхэри и лъабжъэри Іашым фыуэ яшх. Щымахуэм жэмхэм, жэгундэхужыр ябгъэшхмэ, шэм хуабжъу къыхагъахъуэ.

Жэмбээгу (каб.) — Подорожник средний — *Plantago media* L.

Зи лъагагъыр см 25—40-м нэс, фIарий лъэпкъыгъуэм хыхъэ къекIыгъэ лэужыгъуещ. Илъес зыбжанэкIэ къекI удзщ. И тхъэмпэхэр хуэхъурей-къыхъщ, и щыпумкIи и щагъымкIи цы пхъашэ тетщ. Тхъэмпэ лъэнкъ зытемыт, къудами зымыщI и купсэр гъемахуэпэм къыдожри и щхъекIэм гъэгъа гъуабжафэ-хужыфэхэр, Iерамэ псыгъуэ къыхуу зэхэту, къыпедзэ. Губгъуэхэм, мэкъупIэхэм, хуупIэхэм, псэупIэхэм я гъунэгъуу къышокI. Адыгэхэр ироIэзэ, тхъэмпэхэр медицинэм къышагъэсбээп.

Жэхампхъэ, жыхапхъэ — Сорго веничное — *Sorghum technicum* (Koegn.) Roshev.

Цыхухэм куэд щыауэ къагъэкI къекIыгъеэш. И лъагагъыр м 2—3-м нос, и бзийхэм см 50—80 якъыхагъщ, см 2—3 я бгъуагъщ. И пкъыр занщIэу докIей. Гъемахуэкум гъашэ къыдедз. Гъашэм къыпедзэ жылэ плъыжь-фыцIафэхэр, ахэр бжыхъэм мэхъу. Жэхампхъэр (жыхапхъэр), гъашэ къыдимыдз щыкIэ, Іашым фыуэ яшх. И жылэхэр хъуа нэужи къекIыгъэхэр щхъуантIэу къонэ. И теплэкIэ нартыхум ешхъщ, и лъабжъэр кууэ, м 2—2,5-кIэ, ѹокыых, уэгъу-щыгъум щышынэркын.

Бжыхъэм, жэп къытхемых щыкIэ, къахыжри, жылэхэр зэрыптыу ягъэгъущ, и гъашэхэм жэхампхъэ (жыхапхъэ) къыхашыкI.

Жэхампхъэфо, жыхапхъэфо — Сорго сахарное — *Sorghum saccharatum* (L.) Pers.

Үэшх щымащIэ щыпIэ хуабэхэм куэд щыауэ къышагъэкI къекIыгъеэш, жэхампхъэ (жыхапхъэ) лъэпкъыгъуэм хохъэ. МетритI-щыкIэ дэкIей и пкъым фошигъу къыхах. И бзийхэр къыхъщ, см 50—80-м нос, я бгъуагъыр см 2—3 мэхъу. КъекIыгъэм лъабжъэ быдэ, куэду зэхэкI, кууэ (м 2—3-кIэ) екIых ешI. Жэхампхъэфом и жылэхэм, и пкъым шэ къашилъадэм ирихъэлIэу, къышIохъэ IэфI (фошигъу зэмийлэужыгъуэхэр), процент 18-м нэсу. Ди къэралым куэду къышагъэкI, Іашым ирагъэшхын, силосу иралхъэн папшIэ. Жэхампхъэфор (жыхапхъэфор) нартыхум и гъусэуи трасэ, силосы-пхъэр иргъэбэгъуэн щхъэкI.

Жэшудз — Ночная фиалка, вечерница — *Hesperis matronalis* L.

Еппль — губгъуэбалыджэ.

Жумар — Манжетка — *Alchemilla L.*

Лэужыгъуэ заулу зээхъяацаха къэкIыгъэ лъэпкъыгъуэш. Ди хэгъуэгухэм къышыкIхэр псори илъэс зыбжанкIэ мэпсэу. Абыхэм яхэтш см 10, 15, 30 зи лъагагъхэр, я тхъэмпэхэр хурейш, дээ цыкIу яIещ, кIы кIыхь япытш. Гъэгъа щхъантIэ-гъуэжыфэхэр удзхэм я щхъэкIхэм гъатхэм — гъемахуэм къапедзэ. Къущхъэхъум, мэкъупIхэм, хъупIхэм, мээ лъапэхэм жумархэм куэдрэ уашрохъэлIэ. Гъэгъахэм бжъэм фо къыхах. Удзыр Iещим яшх, мэкъум хэльмэ, сэбэпш.

Кавказым жумар лэужыгъуэу 36-рэ къышокI (сур. 63).

Жыгдэгу — Лжекаштан конский — *Aesculus hippocastanum L.*

Жыг дахэ инщ, и лъагагъыр м 20—25-рэ хъуэ. И пхъафэр щхъуэ-фIыцIафэш, и тхъэмпэхэр инщ, см 20—30 мэхъу, хуэхъурей щыкIещ, лэдэхышхуилIе тху яIещ, кIы кIыхь япытш, см 15—20 хъуэ. Гъэгъа хужь дахэхэр, Iэрэмэшхуэу, къудамэ щхъэкIхэм гъатхэкIэм къапедзэ. Къалэ уэрамхэм, паркхэм, гъуэгубгъухэм къышагъэкI. Гъэгъахэм бжъэм фо къыхах. Дэ къыпыкIэр пшхы хъуркъым. Езыр-езыру къышокI Грецием, Балкан хы тIуашIэм (сур. 64).

Сур. 64. Жыгдэгу —
Лжекаштан конский

Сур. 65. Жыгей —
Дуб черешчатый

Жыгделэ — Айлант высочайший — *Ailanthus altissima* (Mill.) Swingle.

Лэщиgыгуэ XVIII-нэм Китайм кърашауэ Кавказым къышыкI

жыг ліэужыгъуещ. И лъагагъыр м 20—25-м нэсу докіей, и пхъафэр гъуабжэ-щхъуафәш. Жыгым къудамэ машіәш тетыр, ахәри и щхъэ-кіэм хуозә, и пхъэм кумылә щабә иіәш. Къабзийм ешхы и тхъэмпәхэр см 60—90-м нэс я цыыхъагъыш, тхъэмпэ цыкіу 13—15-үе зәхэтш. Гъэгъа гъуэжь-щхъуантлафәхэр, мә іей къызыкІәриххэр, Іәрамэ-Іәрамәурә жыг щхъэкіэм июным къыпедзэ. Паркхэм, къалә уәрамхэм къышагъекі. Псом хуэмыйдәу къекІыгъэр щыкуәдщ Шапсыгъым.

Жыгей — Дуб — *Quercus L.*

Ліэужыгъуэ куэду (шихым нэсу) зәшхъәшыкІ жыг лъәпкъыгъуещ. Абыхэм щышу 19-р ди къәралым езыр-езыру къышцокІ, 43-р цыыхухэм къагъекі. Қавказ Ищхъэрәм и мәзхэм къышыбгъуэтышу ѡш жыгей ліэужыгъуэу 11.

Жыгейхэм я лъагагъыр м 10, 20, 40-м нос, я пхъафэр гъуабжэ-фыцІафәш, зәгуэча куу куэд яіәш. Жыгей тхъэмпэ гъунәхэм ләдәх хъурей машіә яіәш, цы ятеткъым. Гъемахуэм ирихъелІэу къудамэ щхъэкІәхэм мышхумпіә къыпедзэ, бжыхъэм мәхъу. Жыгей мәзыжъхэр ди щынальэм щыкуәдщ. И пхъэр быдәш, адигәхэм псөуалье, гудзэ къыхашцыкІ, джыдәкІ, уадәкІ яші, пкъо лъәш мәхъу.

Жыгеипхэм и быдагым и щыхъэтш Инжыдж псыхъуэм дэт Іәдииху чәцанәжыр. Абы и бжащхэм щіәль жыгей бгыкъухэр нобәр къыздәсым сәкъятыншәш.

Адыгәхэм, абазәхэм жыгей пхъафә хъәжам фә, лъахъстэн ирашІ. Жыгейр мәз кусәхэм, паркхэм къышагъекІ (сур. 65).

Жыгкугъу — Омела белая — *Viscum album L.*

Епль — кугъу.

Жыглыц — Мох (различные виды мха, поселяющиеся на деревьях).

Жы хъуа жыгхэм (бжейм, тхуейм, жыгейм, уәздыгъейм, псейм, пхъэхуейм) лыц къыкІәрыкІәхэм адигәхэр жыглыцкіә йоджә. Ахәр я теплъэкіә бәлаце цыкІуххәш, я фәкіә щхъуафә-хужыыфәш. Къущхъехъу мәзыжъхэм жыглыцхэм куэду уашрохъелІэ.

Жызум, жузым — Плод винограда культурного.

Жызумейм къыпыкІэ пхъещхъәмьщхъеращ. И теплъэкіә жызу-мыр хъурейш. Іәрамәшхуэу къудамәхэм гъемахуэм къыпедзэ. Хъуа нәүжү, щхъуантІә-хужыыфәш, фыцІэу, плъыжыыфәу хъу ліэужыгъуэхъери щыіәш. Жызумым фейдәшхуэ къет, шхыныгъуэ хъәләмәтш, санәхү, санеплъхэр къыхашцыкІ.

Жызумей, жузымей — Виноград культурный — *Vitis vinifera L.*

Иж-ижыхыж лъандәре цыыхухэм къагъекІ къекІыгъең. Гъурцш. И пкъымре къудамәхэмре, жыгхэм е пкъохэм зрашәкІыуре, м 20—25-кіә докіей. И тхъэмпәхэр инш, хуэхъурей щыкІәш, ләдәх машіә яіәш. Жызумейр (жузымейр) куэду къышагъекІ хуабапІәхэм (Кавказым, Қырымым, Молдавиен, Армениен, Грузиен, Азербайджаным, Қыргызызым, Узбекистаным, Туркменистаным, Таджикистаным). Абы къыпыкІә жызумхэр (жузымхэр) яшхым къышымынәу, ягъэгъу, фадә ліэужыгъуэ куэд къыхашцыкІ. Шапсыгъым, Қъәбердайм, Адыгейм шыпсәу ди лъәпкъэгъухэм жызумейр (жузымейр) иж-ижыхыж лъандәре къагъекІ. Дунейм тетш апхүэдә къекІыгъе ліэужыгъуэу минитым нэс. Абыхэм я къәххупІә-къежыапІэр

жыжъэ дыдэш. Щиеныгъэлхэм кызызерахутамкіэ, жызум (жузым) хадэхэр щыкуэдаш Египетым, ильэс мини 8-кіэ узэлбэкіыжмэ.

Жызумплыжъ (жузымплыжъ) — Сорт винограда культурного — *Vitis vinifera* L.

Адыгэхэм, нэгъуэш! лъэпкъхэм къагъекі жызумей (жузымей) лэужыгъуэш. Къыпыкіхэр, хъуа нэужь, плъыжыфэш.

Жызумхужъ (жузымхужъ) — Сорт винограда культурного — *Vitis vinifera* L.

Хужыфэу хъуа жызум (жузым) лэужыгъуэш. Нэгумэ Шорэ зэритхымкіэ, адыгэхэм пасэ зэманым куэду къагъекіыу щыташ.

Жъ

Жъакъ и кхъужъей (черк.) — Груша кавказская — *Pyrus caucasica* Fed.

Мэзхэм къышыкі кхъужъей кызызэрыйгуэлхэм маштэу и теплъэкіэ, и лъагагъкіэ къышхъэшыкі жыгщ. Кхъужъ къыпыкіхэр, хъуа нэужь, ягъэгъури яшх. И пхъэм іэжъэлъэгу, бжыы, пхъэпс, нэгъуэш! Іэмэпсымехэр адыгэхэм къыхашыкі.

Жъеныпэуц (шалс.) — Якорцы стелющиеся — *Tribulus terrestris* L.

Зы гъэкіэ фіэкі къэмымкі, цы зытет къэкіыгъэ лэужыгъуэш. И лъабжъэр псыгъуэ цыкіуц, илкъ щым тельхэм см 10—60-м нэс я кыыхагъщ, и лъабжъэ дыдэм деж къыштегъэжъауэ къудамэхэм 4—5-үэ загуэш. Тхъэмпэхэр, къабзийм ешхъу, тхъэмпэ цыкіу 10, 12, 14 и 16 хууэ, түрүтіу зэпэш!эту, къудамэхэм тетщ, см 6-м нэс я кыыхагъщ. Гъэгъа гъуэжь цыкіухэр тхъэмпэхэмрэ пкъыхэмрэ я зэхуакум апрелым — майм зырызу къыдедз, кы кіэнці цыкіу яптыш. Жылэ цыкіухэр зыриштэ жылалъэ цыкіум см 1—1,5-рэ и инагъщ, ишхъэмкіэ укъышеплъмэ, дурыдыл вагъуэм ешхъщ.

Губгъуэхэм, гъуэгубгъухэм, псэупіхэм я пэгъуннэгъуу, псыхъуэхэм, пшахъуэ щызэтрихъэ щыпіхэм къышыкіыу урохъэліэ. Щхъуэ хэлъщ. Адыгэхэм хушхъуэу къагъэсэбэл (сур. 66).

Жъгъырудз (черт.) — Колподиум — *Colpodium Trin.*

Лэужыгъуэ заулу гуэшижа узд лъэпкъыгъуэш. Абыхэм я лъагагъыр см 7—10—20-м фіэкіыркыым, я бзийхэр бгъузэ-кыыхъщ. Я лъабжъэр лъэхъц псыгъуэ куэду зэхэтщ. Июлым гъашэ къыдедз. Жъгъырудзхэр нэхъыбэм къышокі уэздыгъей, псеий мэзыжъхэм адэжкіэ щылэ Къущхъэхъу хуупіхэм, мывалъэ щыпіхэм. Мэлхэм, бжэнхэм фыуэ яшх.

Жъгъырыб (м.-каб.) — Плод крыжовника обыкновенного.

Еплъ — щхъырыб.

Жъгъырыбей (м.-каб.) — Крыжовник отклоненный, крыжовник обыкновенный — *Grossularia reclinata* (L.) Mill.

Еплъ — щхъырыбей.

Жъгъыбэ (адыг.) — Крыжовник отклоненный, крыжовник обыкновенный — *Grossularia reclinata* (L.) Mill.

Еплъ — щхъырыбей.

Сур. 66. Жъэныпэуц,
жъэныпэудз —
Якорцы стелющиеся

Сур. 67. Зэрыджей —
Калина обыкновенная

Жыгырбэ, жыгырыб (адыг.) — Крыжовник отклоненный, крыжовник обыкновенный — *Grossularia reclinata* (L.) Mill.

Еплъ — щхырыбый.

Жыуджалэ — Колючник обыкновенный — *Carlina vulgaris* L.

Гъитікіэ къэкі, банэ зытет узд лэужыгъуэш. И лъагагтыр см 25—30-м нос. Яп гъэм къэкыгъэм лъабжъэ гъум еші, кууэ екызыу. Къудамэ къыдидзыркъым. ЕтIуанэ илъесырщ пкъы, къудамэ, гъэгъа, жыл щищыр.

Занщіэу дэкіей пкъым и хъуреягъкэ къудамэ къыдедз. Абыхэм я щхъэкіхэм банэ куэд зыпты гъэгъахэр къыпедэз. Къэкыгъэм и тхъэмпэхэм, пкъы лъэш зыштэхэм, зэгуэбза куэд яшш, банэ яптыш. Удзыр и теплъекіэ хуэхъурей щыкіеш, фекіэ хужь-щхъуантIафэш.

ДыгъафІэ джабэхэм, дзэхухэм яхэту, къынцокі. Уэшх маштіэу къышешх щыпIехэм, мэккупIехэм, хъупIехэм ушрохъэлІэ. Бжыхъэм, къэкыгъэр щыгъужкіэ, и тхъэмпэхэр, и пкъыр щIэлIэркъым, абы къыхэкыу и теплъэр хъума мэхъу. Ауэ щылым хэлъ и лъабжъэр мэфри, узд гъуа хъурейр жым ирехъэжъэ, и жылэхэри адэ-мыдэкіэ шыполъэлъ. Аращ адыгэхэр мы къэкыгъэм жыуджалекі щеджэр. Іэцым яхуэшхыркъым. И гъэгъахэм бжъэм фо къыхах.

Жыуджалэ, жыуджадэ — Солянка русская — *Salsola rutenica* Iljin.

Зы гъекіэ фIекі къэмыйкі, зи лъагагтыр см 10-м къышегъэжъауэ см 100-м нэс узд баринэ лэужыгъуэш. Мы къэкыгъэм адыгэхэр жыуджалекіэ, жыуджадекіэ йодже. И тхъэмпэхэр банэм хуэдэу папцIехэм, бгъузэ цыкIухэм. Гъэгъахэр 1—3 хъуэ зэгъусэу, удзыпкъымрэ тхъэмпэхэмрэ я зэхуакум дэту, и щхъэкіхэм къыпедээ июлым къышегъэжъауэ бжыхъэхъэ хъухункіэ. Я фекіэ гъуэжыфэ-

пшэплъыфэш. Жылэхэм *мм* 2,5 я инагыш. Губгъуэхэм, тафэхэм, щыгур пхъапхъэу щыщыт щыпэхэм къышокI. Бжыхъэм къеклыгъэр жыапщэм, щым къытречри, ешт, адэ-мыдэкIи къышрехуэки.

Жыгузуд — Мята длиннолистая — *Mentha longifolia* (L.) Huds.

Еплъ — гуашцээ.

Жыгузухъуэ — Заразиха — *Orobanche* L.

Еплъ — фызыжыдээ.

Жыгузщыдэ (черк.) — Красавка кавказская — *Atropa caucasica* Kgeyeg.

Ильэс зыбжанэкIе къекI узд лэужыгъуэш, и лъагагъыр *м* 0,5—1,5-рэ мэхъу. Къудамэ куэду зызыгуэш и пкыры занщIэу докIей. Къудамэхэр я фэкIе щхъуантIэш е шакъафэ-плъыжыфэш, цы пхъаш ятетш. Лъабжъэж ищыр кууэй ѹокIых, гъумщ, абыхэм щы-плъуэ загуэш. Тхъэмпэ хъурей-кыыххэр пхъашеш, цы ятетш. И гъэгъахэр зырызу къудамэ щхъэкIэхэм гъемахуэм къапедээ. КъапщIийхэр шакъафэ-плъыжыфэш, *см* 23 я инагыш. Пхъэшхъэмыххъэ къыпыкIэр хъурейш, фыщIэш, цы теткъым.

Нэхъыбэу къышокI мэз щагъхэм, мэз лъапэхэм, гүрцхэм яхэту. КъэкIыгъэм и тхъэмпэхэм, и пкыым, гъэгъахэм, пхъэшхъэмыххъэм щхъуэ гуашцээ хэльш.

Медицинэм мы къэкIыгъэм хүщхъуэ зэмьлэужыгъуэхэр къыхех.

Жыху (черк.) — Кермек — *Limonium Mill.*

Ильэс куэдкIе къекI къекIыгъэ лэепкыгъуэш, лэужыгъуэ зыбжанэу зэхэгъэшхъэхукIауэ. Жыхухэм я лъагагъщ *см* 10, 30, 80. И лъабжъэкIе къыщидэж тхъэмпэхэр нэхъ инш и щхъэкIе тетхэм нэхърэ. Гъэгъа хүжыфэхэр, шакъафэхэр узд щхъэкIэм гъемахуэм къыпедээ. Абыхэм яхэтш лэужыгъуэ, и тхъэмпи и пкыим цы лэепкъ темыту. Лъабжъэжь быдэ яшI.

Нэхъыбэу къышокI шыгъульэ щыпэхэм, тенджиз Йүфэхэм, дыгъафIе джабэхэм, псы нэхъ шымашцэхэм. Іэшым яшхыркъым. Адыгэхэм жыыхур къэкIыгъэ дахэу ялтытэ. Зиунэ блынхэм гъэгъуауэ пызыгъэлъхэр нэхъапэхэм куэдкIейт, иджыри апхуэдэхэм щыпэ-щыпэхэм ушрохъэлIэ.

ЖыщIэху (черк.) — Ковыль — *Stipa L.*

Еплъ — лъэху.

3

Зае, заечыг (адыг., шапс.) — Кизил обыкновенный, кизил мужской — *Cornus mas L.*

Еплъ — зей.

Зэндал (шапс.) — Абрикос обыкновенный — *Artemisia vulgaris L.*

Еплъ — абрикосей.

Зэнтхъ (адыг., шапс., черк., бесл.) — Овес посевной — *Avena sativa L.*

Хъэцэпэцхэм ящищ къэкIыгъэ лэужыгъуэш. Цыхухэм куэд щIауэ къагъэкI. Ипкъхэр занщIэу *см* 100—120-м нэскIэ докIейри, июным и кIэм, июлым ирихъэлIэу, гъашэ къыдедэ. И пкыым, бзийхэм

цы ятеткъым. Жылэхэр августым мэхъу. Зэнтхъыр цынэ щыкIэ, гъаш къыдэзгъуэм пыбулгIем, йашым фыуэ яш, мэкъуфI мэхъу. Жылэхэм шыхыныгъуэ зэмымIэужыгъуэ куэд къыхах, шыгус хъэлэмэт мэхъу. ЩынэгъэлIхэм къызэралытэмкIэ, зэнтхъыр цыхухэм къагъекIыу щыадзащ гъуапльэ ллэштыгъуэкIэ зэджэ ллэхъенэм.

А зэманым, ди эрэм и пэкIэ ллэштыгъуилIкIэ узэлбекIыжмэ, псэуащ грек IеэзакIуэ Диейхис. Абы и тхыгъэхэраш нэхъапэ дыдэу зэнтхъым тэпсэлтыхъу тхыдэм щыдгъуэтээр. А къэкIыгъэр «овес византийский» (*Avena byzantina*) жыхуаIэрш. Дэ зи гугъу тцIы зэнтхъыр (Овес посевной) нэхъ класащ цыхухэм къагъекIын шрагъэхъяар.

Зэнтхъы, зэтхъы (шапс., адыг.) — Овес посевной — *Avena sativa* L.

Ель — зэнтхъ.

Зэпщэудз — Мята — *Mentha* L.

Еплъ — бэрэтина.

Зэрыб (бесл.) — Физалис обыкновенный — *Physalis alkekengi* L.

Еплъ — ПырыпI.

Зэрджай (адыг.) — Калина обыкновенная — *Viburnum opulus* L.

Еплъ — зэрыджай.

Зэрджэ (адыг.) — Плод калины.

Еплъ — зэрыджэ.

Зэрыдже — Плод калины.

Зырыджеим къыпыкIэ пхъэшхъэмьшхъэраш. Бжыххэм, жэп къеха нэужь, зэрыджаэм ткIыбжэ щыэтэри мацIэ мэхъу, мэкIуэд. А зэманым адыгэхэм (нэгъуэшI ллэпкъхэм) зэрыджэр куэду къащи при ягъэгъу, фошыгъу хакIутэри ягъавэ. Витаминхэр куэду хэлъщ. Зэрыджэр яш, абы куэд щыауэ цыхухэр ироIээ.

Зэрыджай — Калина обыкновенная — *Viburnum opulus* L.

Зи лъагагъыр м3—5-м нэс жыг лъахъшэш. И пхъафэр шхъуафэш, и тхъэмпэхэр хуэхъурей щыкIэш, см 5—10 я къыхагъщ, см 4—8 я бгуягъщ, лэдэхиш е тху яIэш, кы къых япыш. Гъэгъа хужхэр, Iэрэм хъурейуэ зэхэту, гъатхэкIэм къудамэ щхъэкIэхэм къаледээ. Зэрыдже къыпыкIэхэр, хъуа нэужь, плъыжь дахэш.

Кавказ Ишхъэрэм шыкуэдш. Мэзыбгъухэм, къуэ кIуэцIхэм, псы цыкIу Iуфэхэм къышокI. Уэгъущыгъур фIефIкъым. Адыгэхэм, абазэхэм, нэгъуэшI ллэпкъхэм иужьрэй зэманым жыг хадэхэм къышагъекIыу хуежкъаш (сур. 67).

Зэхъфиран (чек.) — Сафлор красильный — *Carthamus tinctorius* L.

Цыхухэм куэд щыауэ къагъекI хадэхэкIш, и лъагагъыр см 50—120-м нос. И тхъэмпэхэр хъурей-къыхщ, дээ цыкIу яIэш, папцIэш. Ипкъ заншIэу дэклейм, и щхъэкIэм деж, къудамэ зыбжанэу зегуэшыж. Гъэммахуэкум хуэзэу гъэгъа гъуэплъыфэхэр и щхъэкIэм къыледээ. Сэхуран жылэм ешхъ зэхъфиран жылэхэм дагъэу процент 20—37-рэ яцIэтиц. КъэкIыгъэр уэгъум, хуабэм шышинаркъым, уэшх щымащI щыпIэхэм къышагъекI. Адыгэхэм зэхъфираныр ижь лъандэрэ хасэ, и гъэгъахэм иIэгъэ къыхах.

Илъэс мини 3-рэ 600-кIэ узэлбекIыжмэ, Египетым хъэдэ гъуахэм ирашэкI джэбынхэр зэрыраIэу щытар зэхъфиранщ.

Европэм мы къэкІыгъэр хъэрыпхэрщ къэзыхъар. Къышысар XVIII лэштІыгъуэм и кІэхэраш (сур. 68).

Сур. 68. Зэхъфиран —
Сафлор красильный

Сур. 69. Зэй —
Кизил обыкновенный

Зэ — Плод кизила обыкновенного.

Зейм къыпыкІэ пхъэшхъэмьшхъэрщ. И теплъэкІэ хъурей-кІыхъщ, и фэкІэ, хъуа нэужь, плъыжь-фыцІафэш. Бжыхъэм адигэхэм зэр куэду къашыпри яшх, мэрзей ящI, фошигту хакIутэри ягъавэ. Витамин зэмыйлэужыгъуэ куэду хэлъш. Хушхъуэу къагъэсэбэп.

Зей — Кизил обыкновенный, кизил мужской — *Cornus mas L.*

Зи лъагаггыр м 4—6-м фIэмыхI жыг лэужыгъуэш. И пхъафэр щхъуз-морафэш. Тхъэмпэхэр хъурей-кІыхъщ, папцIэш. Къудамэ цыкIухэр зэпэшIэтш, см 5—10 я кІыхъагьщ, см 2—5 я бгъуагьщ, 1 см хүэдиз зи кІыхъагь кы цыкIухэр яптыш.

Гъэгъа гъуэжь-щхъуантIафэхэр 3—5—15-у зэгъусэу, тхъэмпэ къимышI щыкІэ, мартым — апрелым къыпедзэ. Гъэгъахэм бжъэм фо къыхах.

Мэз цыкIухэм, къуакIэбгыкIэхэм къышыкIыу куэдрэ урохъэлэ. Иужьрей зэманым зейр, сэбэпагышхуэ зэриIэм къыхэкIыу, цыху-хэм жыг хадэхэм къышагъэкIыу щадзаш.

Адыгэхэм зейр куэд щауэ къагъэсэбэп, яхъумэ, пхъэ гъэсыну паупшIу ядеркым, пхъэшхъэмьшхъэ къышыпыкІэ жыгхеми хуэдэу. И пхъэр хуабжьу быдэщи дамэккуэ, уадэкI, джыдэкI, баш, пхъешку ящI. Пасэ зэманым, гъущIыр щымашIэм щыгъуэ, гухэм, кытIхэм зейр гулъэмыж хуашIырт (сур. 69).

ЗейнэпцI (каб.) — Свидина южная — *Thelycrania australis* (C. A. Mey.) Sanadze.

Гъурц инщ, и лъагагъыр *м* 3—4 хъууэ. И пхъафэр щхъуэтгъуабжафещ. И тхъэмпехэр хуэхъурей щыкIеш, зей тхъэмпэм ешхъщ, *см* 3—9 я къыхъагъщ, 2—5 я бгъуагъщ. Гъэгъа хужь цыкIухэр, Іэрамехэу зэгъусэу, къудамэ щхъэкIэхэм къапедзэ июним ирихъэлIэу. Пхъашхъэмьхъэр хъурей цыкIуш, *см* 5—8 я инагъщ, хъуа нэужь фыцIеш.

ЗейнэпцIым и пхъэр быдэш. Мэз цыкIухэм, псыхъуэхэм, къуэхэм къышокI. Паркхэм къышагъекI, къуэхэр псыдээм димыхын щхъекIэкуэд щыхасэ.

Ди щыпIэхэм ушыхуозэ иджыри нэгъуэшI зы зейнэпцI лIэужьыгъэу (Свидина кроваво-красная — *Thelycrania sanguinea* (L.) Fourr. Мыр япэрэйм къизэрьшхъэшыкIыр и тхъэмпэ щагъым цы зэрытетраш.

ЗымэфэкIэгъагъ (адыг.) — Лён (дикорастущие виды) — *Linum L.*

Еплъ — джуныгу.

И

Инбыр (черк.) — Вороний глаз — *Paris L.*

Кавказ Ишхъэрэм къышокI инбыр лIэужьыгъуитI. Илъес зыбжанэкIэ къэкI удэхэш. Зи закъуэу дэкIей япкъхэм *см* 25—40 я къыхъагъщ. Лъабжъэжь ящыр гъумщ, папцIеш, ахэр удзыпкъхэм къапедзэ гъемахуэпэм, 4-үэ, 6-үэ е 12-ү зэгъусэу.

Инбырхэм я узд щхъэкIэм гъэгъа закъуэ къыпецдээ. Мэз щагъхэм куэду къышокI, Қъущхъэхъу мэккүпIэхэм, хъупIэхэм, гъурцейхэм, мэзыбгъухэм уашрохъэлIэ (сур. 70).

К

Кэртоф (адыг.) — Картофель — *Solanum tuberosum L.*

Еплъ — Кэртоф.

Коцы (адыг.) — Пшеница — *Triticum L.*

Еплъ — гуэдз.

Ky

Кугъу — Омела белая — *Viscum album L.*

Илъес зыбжанэкIэ псэу къэкIыгъэш, и лъагагъкIэ *см* 20—50—100 хъууэ. ІэфIри псыри къышIифыкIуу кхъужьейм, мыIэрысейм, щихум, бзиихум, пхъэхуейм, дыкъуэнагъым, жыгейм, къыпцIейм, нэгъуэшI жыг лIэужьыгъуэхэм къакIэрокIэ. И теплъэкIэ къудамэ куэд зиIэ къэкIыгъэ баринэш, ипкъри, къудамэхэри, и тхъэмпэхэри дапщэщи щхъуантIэ дахэш, гъуэжьыфэ машIэ къышIэлъадэу.

Сур. 70. Инбыр —
Вороний глаз обыкновенный

Сур. 71. Кугъу, кугъуэ —
Омела белая.

И тхъэмпэхэр йувщ, цы теткъым, хуэхъурей щыкшэц, мм 10 я бгъуагъщ, мм 15—20-м нэс я кыхъагъщ. Къудамэ зэхуакухэм гъэгъа щхъуантшэ-гъубажафэхэр, 5—6-үэ зэгъусэу, майм къыдедзри июным, июлым пхъэшхъэмыхъэ хуэхъурей цыкшэхэр мэхъу. Иэшым фыуэ яшх. Адыгэхэм кугъур хушхъуэу къагъесбэп (сур. 71).

Кугъуэ (черк.) — Омела белая — *Viscum album* L.

Еплъ — кугъу.

Курхъэ (черк.) — Плод абрикоса обыкновенного.

Еплъ — абрикос.

Курхъэжыг (черк.) — Абрикос обыкновенный — *Armeniaca vulgaris* (L.) Lam.

Еплъ — абрикосей.

KI

Клае (адыг., шапс.) — Ясень — *Fraxinus* L.

Еплъ — клей.

Клактхъэпэ (м.-каб.) — Дурман обыкновенный — *Datura stramonium* L.

Еплъ — хъэнтэропшэ.

Клапшэудз (каб.) — Мята — *Mentha* L.

Еплъ — бэрэтинэ.

Кларц — Акация белая, робиния лжеакация — *Robinia pseudoacacia* L.

Зи лъагагъыр *m* 30—35-м нэс жыг ліэужыгъуэш. ЖыгыщІэхэм я пхъафэр щхъуэш, щхъуантІафэ машІэ къыщІэуэу, банд тетш, жы щыхъукІэ, гъубажэ-фыцІафэ мэхъу, зэгуэча куэд илэу. И гъэгъахэр хужьш, Іэрамэ к'ыхъу зэхэту, ахэр къудамэ щхъэкІэхэм майм и кіэм, июным и пэм къапедзэ. Тхъэмпэ цыкІуххэри хуэххурей щыкІэш, *см* 3—4 я к'ыхъагъыш, *см* 1,5—2 я бгъуагъыш, 9, 11, 13-у зэхэту къабзийм ешхъ тхъэмпэр къагъехъу. Кларцым и пхъэр быдэш, дахэш, уадэкІ, джыдэкІ ящІ, гудзи къыхэпщыкІ мэхъу. Адыгэхэм куэд щыауэ хадэхэм, уэрамхэм къышагъекІ. Кларц гъэгъахэм хүшхъуэ хэлъш. Мэ дахэ къапех, бжъэхэм фо къыхах. Америкэ Ишхъэрэм, Аппалач бгъхэм я деж езыр-езыру мээшишхуэххуэу къышокІ. Япэ дыдэ 1635 гъэм хадэгъекІ Веспасион Робин зы кларц жыг цыкІу Америкэм къриши Европэм къишащ икИ Париж дэт Ботаникэ садым щыхисащ. А жыгыр иджыри къэс псэущ, цыххэм ягъешшагъуэу*.

Кавказ Ишхъэрэм кларцыр къышагъекІ XIX ліэшшыгъуэ лъандэрэ.

Кларцей, кларцейжыг (черк.) — Акация белая, робиния лжеакация — *Robinia pseudoacacia* L.

Еплъ — кларц.

Кларцгъуэж (черк.) — Акация желтая, карагана древовидная — *Caragana orborecens* Lam.

И лъагъагъекІэ *m* 3—5 хъу гъурц ліэужыгъуэш. Банд зытет и пхъафэр щхъуантІэ-хужьыфэш. И тхъэмпэхэр къабзийм ешхъш, тхъэмпэ цыкІуи 10—12-у зэхэтш. Іэрамэ цыкІуу зэхэт и гъэгъа гъэгъжхэр майм — июным къыпедзэ, жылэхэр бжъыхъэм мэхъу. Бжъэм гъэгъахэм фо къыхах. Езыр-езыру Монголым, Сыбырым, нэгъуэшІ щыпІэхэм къышокІ. Ди деж куэд щыауэ унэхэм я гъунэгъуу, паркхэм къышагъекІ.

Клекъуд (черк.) — Крушина ломкая, крушина ольховидная — *Frangula alnus* Mill.

Еплъ — пхъапцІэ.

Кіенаф (каб.) — Гибискус, кенаф — *Hibiscus cannabinus* L.

Цыххэм куэд щыауэ къагъекІ къэкІыгъэш. Ипкъ занщІэу дэклейм *m* 3—4 и к'ыхъагъыш, и лъабжъэр гъумш, быдэш, метрипліым щыгъукІэ ѹокІых. Кіенафым щылпу къытокІ процент 16—18-м нэс. Абы къыхашщыкІ клапсэ, къэп, чэтэн пхъашэ. Ди къэралым и щыпІэхувадэхэм 1924 гъэ лъандэрэ къышагъекІ.

Нэхъыбэу Ѣытрасэ Узбекистаным. Езыр-езыру кіенафыр къышокІ Индием, Африкэ Ипщэм.

Кіенэф (каб.) — Гибискус, кенаф — *Hibiscus cannabinus* L.

Еплъ — Кіенаф.

Кіэп (адыг.) — Конопля посевная — *Cannabis sativa* L.

Еплъ — щыпІэп.

Кіепхъ (черк.) — Ячмень заячий — *Hordeum leporinum* Link.

Еплъ — пійтІро.

* Ивченкэ С. И. Загадки Цинхона (Рассказы о деревьях). М., 1968.

Кіәпхъдахә (черк.) — Лён (дикорастущие виды) — *Linum L.*

Еплъ — джуныгу.

КіәпхъпащIә (черк.) — Шелковник, водяной лютик — *Batrachium S. F. Gray.*

Илъес зыбжанәкIә псәү узд лъәпкъыгъуещ, лIәужыгъуэ заулу гуэшыжащ. Ипкъри и тхъэмпехәри псым хәлүщ къыззерыкIыр. Тхъэмпехәм зэгүэбза куэд яIещ, цы ятеткъым. Гъэгъа хужыфехэр майм — августым къыпедзэ. Псынащхъэхәм, псы инахәм, гүэлхәм, псыпцIэхәм, псы хуэмхәм къышокI.

Кіәпхъпращашә (черк.) — Лён (дикорастущие виды) — *Linum L.*

Еплъ — джуныгу.

Кіәпхъщэху (черк.) — Девясил крупнокорзиночный — *Inula gra-niflora Willd.*

Илъес зыбжанәкIә къэкI узд лIәужыгъуещ. Метр ныкъуэм нэс зи кIыхъагъ, къудамэ зимыIә пкъыр занщIеу докIей. Лъабжъэжь гъум, быдэ ешI. Цы машIә зытет и тхъэмпехәм дээ яIещ, хуэкIых щыкIэш. Сэхураныщхъем ешхъ и гъэгъа закъуэр июным — июлым къыпедзэ. Гъэгъам икури и къапщиийхәри гъуэплъфехэр. Бгышхъем щыIә мэккүпIэхәм, хуупIэхәм къышокI. Гъэгъахәм бжъэм фо къыхах.

КіәртIоф — Картофель — *Solanum tuberosum L.*

ХадэхәкI къэкIыгъеши. Ди къэралым и нэхъ щыIәтыIә хэгъуэгүхэм куэду къышагъекI. Кавказ Ишхъэрәм и бгылъе щыпIэхәм хуабжъу щобагъуэ. КіәртIофым угугъуу къебгъекIим, гектар къес центнер 200—300-м нэс къытекIынууш. Ерыскъы хъарзынеш. Абы къыдэкIуэу, промышленностым къышагъэсэбәп, спирт, кіәртIоф хъэжыгъе къыхах. КіәртIофыр Америкәм кърашу Европэм къышашар 1565 гъэраш. Урысейм ар къизышар Петр Езанэрш.

КіәртIофро (каб.) — Батат — *Ipomoea batatas (L.) Lam.*

Куэд щIауэ цIыхур зэлэжь хадэхәкIиш. Илъес куэдкIә зэкIэлъы-кluуу къою. Ипкъхэр щIым ѿылъш е машIеу зыкъыдрайэтей, м 2—3 я кIыхъагъщ. И тхъэмплэ хъурейхәм лэдэхищ-плы щаIә къоюу, кIы кIыхх япытщ. Гъэгъа пшэплъфэшхуэхэр

Сур. 72. КіәртIофро — Батат

удзыпкъымрэ тхъэмпэхэмрэ я зэхуакум гъемахуэм къыледзэ.

КіэртІоффор Америкэм къраши Европэм кърахьаш кіэртІофым нэхъяпэ.

Нэхъыбэу къышагъэкІыу щыташ Кавказым, Тыркумэным (сур. 72).

Кіэрынэ (черк.) — Череда трехраздельная — *Bidens tripartita* L.

Зы ильэс фіэкІ къэмый удзщ. И пкъыр занщІеу доклей, см 25—50—100-м нэс и кіыхыагъщ. И тхъэмпэхэр хъуамбишу зэгүэбаш, см 10—15 я кіыхыагъщ, дээ цыкІу яІеу, кІы кіэцІ яптыш. Гъемахуэм узд щхъэкІэм гъэгъа щхъуантІэ-гъуэжыфэхэр къыледзэ. И жылэхэр плащІ-кіыхы цыкІуш, банд цыкІуитI пытымкІэ зыкъыпкІэрашцІэ. Медицинэм хүххъуэу къегъэсбэп. Адыгэхэр куэд щауэ удзым ироІэзэ. Витамин зэмыйлэужыгъуэхэр, каротин куэду хэлъш.

Сэхуран, нартыху хъесэхэм, зэран хъууэ, къышокI. Псы цыкІу ежэхыпІэхэм, уэшхыпс инахэм я Йуфэхэм, къуэ кіуэцІхэм куэду къышыкІыу урохъэлІэ.

Кіэфий (каб.) — Дрема белая — *Melandrium albium* Garke.

Еплъ — вышыбы.

Кіэшней (бесл.) — Самшит — *Vuxus* L.

Еплъ — чэшней.

Кіей — Ясень — *Fraxinus* L.

Лэужыгъуэ заулу гуэшыжа жыг лъэпкъыгъуещ. Абыхэм яхэтщ м 15,30,40 зи лъагагъхэр. Кіейхэм я пхъафэр щхъуафэш, фышІафэш, зэгүэча куэду яІэш. Я тхъэмпэхэр инщ, къабзийм ешхъщ, тхъэмпэ цыкІу куэду зэхэтщ. Гъатхэм (апрелым — майм) я гъэгъахэр къапедзэри, гъемахуэкІэхэм деж дамэ плащІэ цыкІу зыптыт я жылэхэр мэхъу. Къущхъэхъу мэзыхъэм къышокI. Адыгэхэм кіейм псеуалъэ къыхашыкI.

Кавказым кіей лэужыгъуитIым езыр-езыру къэкІыу ушрохъэлІэ. Дунейм кіейуэ лэужыгъуэ 60-м щигъу тетщ, ди къэралым абы ящищу 11-р езыр-езыру къышокI, 20-м нэс паркхэм, мэзкусэхэм къышагъекІ. Гъэгъахэм бжъэм фо къыхах (сур. 73).

КіыкІэмекъу (адыг.) — Пырей ползучий — *Agropurgon repens* (L.) Beaw.

Еплъ — шыдуудз.

КІУ

КіуэкІуэл (каб.) — Куколь обыкновенный — *Agrostemma githago* L.

Зы ильэскІэ фіэкІа къэмый узд лэужыгъуещ. Къудамэ зимыІэ и пкъыр см 50—70-кі занщІеу доклей. Тхъэмпэхами пкъыми цы щабэ кіыхы ятетщ. Тхъэмпэ бгъузэ-кіыхыхэр, тіуртыу зэпшцІету, удзыпкъым гъатхэм къыледзэ. Гъэгъа пшэплтыфэе плъыхыфэ, и закъууэу, июным, июлым узд щхъэкІэм къышещI. КіуэкІуэллыр хъецэпэцхэм зэран яхуохъу. И жылэм щхъуэ хэлъши, гуэд хъэжыгъэм процент ныкъуэ хахъэжа нэужь, щакхъуэр пихы хъужыркъым. Іашым ептми, игъэлІэнкІэ хъунущ.

Сур. 73. Клей —
Ясень обыкновенный

Сур. 74. Къазмакъей —
Облепиха крушиновидная

Къ

Къабзий (каб.) — Рогоз широколистный — *Typha latifolia* L.
Еплъ — арджэнудэ.

Къадзыгъуэбанэ (каб.) — Шиповник, роза — *Rosa* L.
Еплъ — хъэцыбанэ.

Къажмыж (черк.) — Бессмертник — *Helichrysum* D. C.
Еплъ — къэсмыж.

Къазмак — Плод облепихи крушиновидной.

Къазмакъейм къыпыкІэ пхъэшхъэмьшхъеращ. И теплъэкІэ хъурей-къыхъщ, мм 5—7 и инагъщ. И фэкІэ гъемахуэм щхъуантІэ-хужыгъфэш, бжыхъхэм гъуэжъыфэ дахэ къышшолъадэ, жэп техэмэ, тїатІэ мэхъу, ткІыбжыр щлокІри, пшхыну гурыхъш. Витамин зэмилІэужыгъуэхэр куеду хэлъщ. Къазмакъым дагъэу проценти 8-м, и жылэхэм — процент 12-м нэс щІэтш. Къазмакъэр форэ (е фошигъу-рэ) зэхэплхъэмэ, хущхъуэ хъэлэмэт зыхэлъ шхыныгъуэ мэхъу. Ар адыгэхэм күэд щІауэ къагъесэбэп.

Къазмакъбанэ — Облепиха крушиновидная — *Hippophae rhamnoides* L.

Еплъ — къазмакъей.

Къазмакъей — Облепиха крушиновидная — *Hippophae rhamnoides* L.

Банэ куэд зытет гъурц ліэужьыгъуэш, *м* 2—5-м нэс и лъагагъщ. КъудамэшІэ къыдэжхэр я фэкІэ щхъуантІэ-дышыныфэш, жы хъуахэр гъубажэ-фІыцІафэш. И тхъэмпэхэр бгъузэ-к'ыхъщ, *см* 2—5 я к'ыхъагъщ, *мм* 5—8 я бгъугагъщ, щхъуантІэ-яжъафэш, дышыныфэш. Къудамэхэм ятет банэхэм *см* 3—8 я к'ыхъагъщ. Гъэгъа гъубажафэ цыкІухэр, 2—5 зэхэту, къудамэ зэхуакухэм (апрелым — майм) къыпедзэ. Пхъэшхъэмшхъэр бжыхъэм ирихъэлІэу мэхъу, гъуэжь-гъуэплъыфэ дахэу. Кавказ Ишхъэрэм нэхъыбэу ушрохъэлІэ Тэрч, Шэрэдж, Шэджэм, Балькъ, Гум, Псыжь, Инжыдж, Уарп, Лабэ псыхъуэхэм.

Адыгэхэм ижь-ижыж лъандэрэ къазмакъейхэмкІэ бандээрэй яшІ, псеупІэхэр къахухь, къазмакъыр шхыныгъуэу, хущхъуэу къагъесэбэ. Гъатхэм, гъемахуэпэхэм деж, къазмакъейм къидэжа къудамэшІэ цыкІухэр къыпагъэлъэлъурэ зекІуэ ежъену шыхэм, шыгъажэхэм хэтынухэм ирагъешхырт (сур. 74).

Къазмыкъ (адыг., черк.) — Плод облепихи крушиновидной.

Еплъ — къазмакъ.

Къазмыкъбанэ (м.-каб.) — Облепиха крушиновидная — *Hippophae rhamnoides* L.

Еплъ — къазмакъей.

Къазмыкъпанэ (адыг.) — Облепиха крушиновидная — *Hippophae rhamnoides* L.

Еплъ — къазмакъей.

Къазудз (м.-каб.) — Клевер ползучий, клевер белый — *Trifolium repens* L.

Ильэс зыбжанэкІэ къэкІ удз ліэужьыгъуэш, тхъэмпищэхэм ящищ. И лъагагъыр *см* 10—20 мэхъу, и пкъыр щырыпщ, тхъэмпэ къыдэдзыПІэхэм деж лъабжъэ ешІри, щы щхъэфэм зыкІэрещІэ. И тхъэмпэхэр тхъэпэцІыкІуишурэ зэхэтш, к'ы к'ыхъ яїэш, цы ятеткъым. Лъабжъэжь гъум ишІыр кууэ йок'ыхъ. Гъэгъа хужь цыкІухэр *см* 1—1,5 зи инагъ щхъэ хъуреийэ зэхэтш, къеут ин зыщІэлъ удзхэм ящищ, витаминхэр, каротин куэду хэлъщ. Іашым фы дыдэу яшх. МэкъупІэхэм, хъупІэхэм куэду къышокІ. Къушхъэхъум щыкуэдщ. Цыхум, мэк'уу пиупщын папщикІ, нэгъуэшІ удзхэм яхэту, куэд щауэ трисэурэ къегъэкІ.

Къазудз (черк.) — Горец птичий, гречишка птичья, спорыш — *Polygonum aviculare* L.

Еплъ — гъуэгунапщІэудз.

Къазуц (адыг.) — Горец птичий, гречишка птичья, спорыш — *Polygonum aviculare* L.

Еплъ — гъуэгунапщІэудз.

Къакъий — Нут рогообразный, нут культурный — *Cicer arietinum* L.

Цыхур ижь-ижыж лъандэрэ зэлэжь къэкІыгъэш. Зы гъэкІэ фІэкІ къэкІыркъым, и лъагагъыр *см* 50—80-м нос. Цы щабэ тетш. Къабзийм ешхъ и тхъэмпэм *см* 4—7 и к'ыхъагъщ, тхъэмпэ цыкІуи 10—16-у зэхэтш. Гъэгъа пшэнплъыфэхэр е къашхъуафэхэр тхъэмпэхэмрэ пкъыхэмрэ я зэхуакум къышыпедзэ. Жылэхэм *см* 0,5—1 я инагъщ, гъуэжыгъэш, гъубажафэш е фІыцІафэш. Адрей джэшхэкІ-

хэм еплъитмэ, къакъийр икъукIэ вэгъуейш. Къэуатышхуэ хэлъщ (процент 18—26-м нэс), процент 5—8-м щиггу дагъэу щелъщ. Къэкыгъэр уэгъушыгъум зэрышмышинаам къыхэкIыу, уэш машIу къышеш щыпIэхэм (Индием, Пакистаным, Израилым, н.) къышагъэкI.

Къакъийж жилэхэр археологхэм Палестинэм къышатIэшIаш, ильэс минихкIэ узэлбэкIыжмэ цыхухэм ягъэтIыльяуэ щитауэ.

Къаль — Астрагал — *Astragalus L.*

Лэужыгъуэ заулу зэшхьэшыкI къэкIыгъэ лъепкъыгъуещ. Абыхэм я нэхъыбэр ильэс зыбжанэкI къокI, цы ятетш. Лъабжъэж гъум ящIхэр кууэйкIых, быдэш. Я тхъэмпэхэр къабзийм ешхьщ, тхъэпэцIыкIу куэду зэхэтш. Гъэмахуэпэм гъэгъа хужхэр е пшэплъифэхэр, Ирамэу зэхэту, узд щхъэкIэм къыпедзэ, жылэхэр бжыххьем ирихэлIэу мэхъу. МэкьюпIэхэм, хуупIэхэм, дыгъафIэ джабэхэм къышокI, Ищым щагууэу яшхыркъым цы зэрытетым щхъэкIэ. Гъэгъахэм бжьэм фо къыхах.

Къалъгуль (черк.) — Донник желтый, донник лекарственный — *Melilotus officinalis (L.) Deser.*

Еплъ — фафIэдэжэ.

Къалъыбз — Остролодочник — *Oxytropis DC.*

Ильэс зыбжанэкI къэкI узд лъепкъыгъуещ, лэужыгъуэ зыбжанеу зэхэгъэшхъэхукижащ. Я теплъэкI къаль лэужыгъуэхэм ешхьщ, аүэ я гъэгъахэр зэхуэдэктэйм. Лъабжъэж гъум, кууэ екIыхуу, ящI, я тхъэмпэхэр, къабзийм ешхьу, тхъэмпэ цыкIу куэду зэхэтш. Гъэгъа щхъуантIафэхэр е хужыифэхэр узд щхъэкIэм гъэмахуэпэм къыпедзэ. Къалъыбзхэм уашрохъэлIэ мэкьюпIэхэм, хуупIэхэм, дыгъафIэ джабэхэм, мывалъэ щыпIэхэм. Ищым яшх. Гъэгъахэм бжьэм фо къыхах.

Къаму (адыг., шапс.) — Бутень Прескотта, бутень степной — *Chaerophyllum prescottii DC.*

Еплъ — кхъуэаму.

Къамуыбзы (адыг.) — Купырь длинноносиковый — *Anthriscus longirostris Bertol.*

Еплъ — амудэгү.

Къамуыхъу (адыг.) — Вех ядовитый — *Cicuta virosa L.*

Еплъ — вэдз.

Къамыл — Камыш озерный — *Scirpus lacustris L.*

Ильэс зыбжанэкI къэкI, лъабжъэ ин зиIэ къэкIыгъэ лэужыгъуещ. И лъагагыр м 1,5—2-м нос. И пкъыр занщIэу доклей. Къамыл бзийхэр къыхьщ. Гъэмахуэкум гъашэ къыдедз.

Кавказ Ишхъэрэм и гуэлыжхэм куэду къышыкI псыпцIэ уздэш. Псы инахэм, псы Иуфэхэм ушрохъэлIэ. Къамылым къыхашыкI унагъуэм къышагъэсэбэп арджэн пхъашэ.

Къамылфо (каб.) — Сахарный тростник благородный — *Saccharum officinale L.*

Зи лъагагыр м 2—6-м нэс, цыхум къагъэкI къэкIыгъэ лэужыгъуещ, ильэс зыбжанэкI къокI. Бзий зытемыт, ку гъуанэ зимиIэ и пкъыр занщIэу доклей. Лъабжъэ быдэ ешI. Майм — июным я зэхуакум узд щхъэкIэм гъашэ къыдедз. Хэку хуабэхэм куэду

къышагъэкI, фошыгъу къыхахын папшIэ. Пшхы мэхъу. Иужьрей зэманым дуней псом фошыгъуу къышалэжым и процент 60-р къамылфор (адрэй процент 40-р фошыгъу жэгундэм) къыхах. Къамылфор езыр-езыру къекIыркыым, ар ильэс мин зыбжанэ хъуауэ къогъуэгуркыуэ. ЩэнэгъэлIхэм къызэральытамкIэ, нэхъапэу щашгэу щышгадзар Индиемрэ Китаймрэц. А щыпилтIым, зэрымощлэу цыхухэм къамылфо лIэужыгъуэ зырыз къышагъэкIу щыташ (сур. 75).

Сур. 75. Къамылфо —
Сахарный тростник благородный

Сур. 76. Къэдабэ —
Адонис весенний

Къамылгъашэ (каб.) — Тростник обыкновенный — *Phragmites communis* (L.) Trin.

Еплъ — бгъэн.

Къамылхъу (м. каб.) — Рогоз широколистный — *Typha latifolia* L.

Еплъ — арджэнудз.

Къамыш (шапс.) — Камыш озерный — *Scirpus lacustris* L.

Еплъ — къамыл.

КъамышыкIей (каб.) — Гордовина обыкновенная — *Viburnum Iantana* L.

Еплъ — тобылэгъу.

Къамышыкъуей (каб.) — Гордовина обыкновенная — *Viburnum lantana* L.

Еплъ — тобылэгъу.

Къандэлыкъу (каб.) — Рододендрон кавказский — *Rhododendron caucasicum* Pall.

Еплъ — айгейгъурц.

Къанжэльахъэ (каб.) — Калистегия заборная — *Calystegia sepium* (L.) R. Br.

Еплъ — фэрафиэ.

Къанзидээ (черк.) — Ромашка аптечная — *Matricaria chamomilla* L.

Зы гъекъе фіэкла къэмый узд ліэужыгъуэш. Къудамэ зиэ и пкъыр см 25—40-кіе доклей, и тхъэмпэхэм кы япыткым, зэгуэбза куэд ялэш. Къапщий хужькъе къэухъуреихъа гъэгъахэр гъемахуэм къудамэхэм щхъэ зырызу къапедзэ. И жылэхэр цыкыкүш, хуэкъыхъ щыкъеэш, я фэкъе гъуабжэш. Къекыгъэм мэ дахэ къыкъерех. Губгъуэхэм, хадэхэм, псэупіэм и гъунэгъуу къышоки. Медицинэм хущхъуэу къегъесэбэп. Адыгэхэр куэд щайаэ ироиээш.

Къансолыкъуей (м.-каб.) — Барбарис — *Berberis* L.

Еплъ — къэтхъэнсолыкъуей.

Къансолыкъу (м.-каб.) — плод барбариса.

Еплъ — къэтхъэнсолыкъу.

Къансыкъулыкъуей (м.-каб.) — Барбарис — *Berberis* L.

Еплъ — къэтхъэнсолыкъуей.

Къансыкъулыкъу (м.-каб.) — плод барбариса.

Еплъ — къэтхъэнсолыкъу.

Къанціол (черк.) — Лох узколистный — *Elaeagnus angustifolia* L.

Еплъ — къазмакънэпци.

Къэпраз (шапс.) — Арбуз обыкновенный — *Citrullus vulgaris* Schrad.

Еплъ — хъарбыз.

Къарапыз (адыг., шапс.) — Арбуз обыкновенный — *Citrullus vulgaris* Schrad.

Еплъ — хъарбыз.

Къасмыж (черк.) — Бессмертник — *Helichrysum* D. C.

Еплъ — къэсмыж.

Къаун (шапс.) — Дыня посевная — *Cucumis melo* L.

Еплъ — хъыуан.

Къаш (каб.) — Вика посевная, горошек посевной — *Vicia sativa* L.

Зы гъекъе фіэкла къэмый къекыгъеэш. Занщіеу щыт е зыкъыдэзылэти и пкъым см 50—70 и кыыхъагъш, см 4—10 зи кыыхъагъ и тхъэмпэхэр къабзийм ешхъш, тхъэмпэ цыкыкүи 10—16-у зэхэти, нэгъуэш! къекыгъеэм иризыкъеращіеу, кілсэ цыкыкү япытш. Тхъэмпэхэмрэ пкъымрэ я зэхуакум гъэгъа шакъафэхэр е пшэпльы-фэхэр зырыз-түрүті къыпедзэ июным — июлым. Къащыр цыххүэм куэд щайаэ къагъеки, іашым фыуэ яшх, мэкъу хъарзынэ мэхъу. Ди къэралым куэду къышагъеки Кавказ Ишхъэрэм, Индил губгъуэхэм, нэгъуэш! щыпіхээмі.

Къэб — Тыква — Cucurbita L.

Ижь-ижыхыж лъандэрэ щыхур зэлэж къэкыгье лъэпкыгьюэш. Щиэныгъэлхэм зэратхымкээ, щыхум къагъэкі къэб лъэужыгъуэхэр 5, езыр-езыру къекхэр 18 мэхъу. Щыхум къагъэкі къэбхэр зы ильэс фиэкіа псэуркъым. Щым щылъурэ зызыубгүй къэб къэпсхэм метрипшын нэс я кыыхагыщ. Я тхъэмпэхэр хъуреишхуэш, кы кыых, и кур нэшгү, япытш. Гъемахуэкум къэбхэм я гъэгъа гъуэжышихуэхэм куэду зыкъатиэш. Къэб къащиэкхэр бжыхыэм мэхъу. Къэкыгъэм цы пхъашэ куэду тетш. Къэб гъэвар е гъэжъар шхыныгъуэ хъэлэмэтш, витамин, каротин куэду хэлъщ. Ишчим гусыфі яхуохъу. Къэб жылэ гъэгъуар, сэхураным хуэдэу, яункі. Абы къэуат, дагъэ щиэтш.

Къэбхэм я къежыапіэр тхыдэм жыжье дыдэу щыгъэпшкыаш. Археологхэм Мексикэм, Перум я бгъуэнциагыжхэм къышыщагъэшыжащ ильэс минитхукіэ узэлэбекыжмэ щыхухэм къагъэкыу щита къэб къэпсхэр, жылэхэр, фампіэхэр.

Къебаскъ, къебаскъэ (адыг., шапс., бесл.) — Капуста огородная — *Brassica oleracea L.*

Еплъ — къэбыстэ.

Къебы (адыг., шапс.) — Тыква — *Cucurbita L.*

Еплъ — къэб.

Къэббэгу (черк.) — Тыква мускатная — *Cucurbita moschata Duch.*

Къэб лъэужыгъуэш. Къэб къызэрыгуэкыиим къызэрыщхъяшыкыир и пкъыр хуэпліимэ щыкіэу зэрыштымрэ къэб къышциэкхэр ѹыхыиту зэрызэгүэтимрэш е зэрыхъурей-кыыхыимрэш. И тхъэмпэхэр хъуреиш, кы кыых япытш. Къэббэгум и жылэхэр адрей къэб къызэрыгуэкхэм яйхэм нэхъре нэхъ щыкіуш. Къэкыгъэм ипкъими, и тхъэмпэхэм, тхъэмпекхэм цы пхъашэ тетш. Америкэм къраша къэкыгъэ лъэужыгъуэш. Ди къэралым и щыпіэ хуабэхэм къышагъэкі. Адыгэхэр къэббэгум куэд щиауз йолэж.

Къэбгъуэжь (черк.) — Тыква обыкновенная, тыква твердокорая — *Cucurbita roro L.*

Зы ильэскіэ къэкі хадэхэкіш. Къэб лъэужыгъуэхэм ящыш. Ипкъхэр щылъщ е, зызыкіеращцэн ягъуэтмэ, докіей, я кыыхагыр м 4—5 мэхъу. И тхъэмпэхэр хуэхъурей щыкіэш, лэдэхиплі яиэш, кы кыых япытш. Къэкыгъэм и пкъым, тхъэмпэхэм, тхъэмпекхэм цы пхъашэ тетш. Къэб къышциэкхэр хъурей-кыыхыш, инш, гъуэжыфэш, и щыфэр пхъэм ешхуу быдэш, жылэ куэд еш. Америкэм къраша къэкыгъэш. Адыгэхэр куэд щиауз йолэж.

Къэбгъуэжь гъэвар шхыныгъуэ хъэлэмэтш, ишчми фыуэ яшх. И жылэхэр тебекія ягъэгъури, яункі, къэуат, дагъэ куэду ящиэтш.

Къэбыстэ — Капуста огородная — *Brassica oleracea L.*

Ижь-ижыхыж лъандэрэ щыхум къагъэкі хадэхэкі къэкыгъэш, лъэужыгъуэ зыкъому гуэшац. Абыхэм яхэтш зи тхъэмпэхэм зызэкіуэцалхъэр щхъэ зыщхэр, зи пкъыр хъурей-гъуму кыхэр, зи щхъэр гъэгъа хужь иным ешхуу хъухэр. Урохъэліэ къэбыстэ и щхъэр плъыж-фицифэу. А лъэужыгъуэхэр псори щыхум дежкіэ мыхъэнешхуэ зиэ хадэхэкіш. Къэбыстэхэр ильэситкіэ къокі. Япэ

гъэм къэбыстащхъэ ешц. Къэкыгъэр и лъабжъэр фіэту щымахуэм щыбгъелърэ хэпсэжмэ, къудамэ кыхь куэд къыдедз, гъэгъа къыпредзэри жылэ ешц.

Къэбыстэр щылэм игъэшынэркым, и щыфэхэр трисыким, хуабэ зэргүүтэу, и піэм йоувэж. Витамин зэмыллэужыгъуэхэр, каротин куэд хэлъш.

Ди къэралым и щыллэхэм ящищу къэбыстэр нэхъапэу къагъекыу щылладзар Кавказырш.

Къэбышкай (каб.) — Кабачки — *Cucurbita* pero *gigantontia* Duch.

Куэд щыауэ цыхум къигъэкі хадэхэкіш. И теплъэкіэ, и щытыкіэ-кіэ къэб къызэрыгуэкіым ешхьц. Абы къызэрыщхъэцкыкыр езы къэкыгъэр, къышкіэ къэбэир зэрынэхь цыкіурш, къэб къуэпс зэrimыщырш. Къэбышкайир куэду къэзыгъэкі хозяйствэхэм ильэс къес фейдэшхуэ къахь. Къэбышкай шыуар, гъэфлэхуар шхыныгъуэ хъэлэмэтш. Абы витамин зэмыллэужыгъуэхэр хэлъш.

Къэдабэ (черк.) — Адонис весенний, горицвет весенний — *Adonis vernalis* L.

Гъатхэм пасэу, гъуэжэ дахэу къэгъагъэ къэкыгъэ лэлэужыгъуэш, ильэс зыбжанэкіэ мэпсэу. И пкыр, см 10—20 зи лъагагыр, занщлэу доклэй е машлэу зегъэш, къудамэ цыклюи 2—3 илэш. И тхъэмпэхэм зэгүэбза куу куэд ялэш. Лъабжъэж ищлыр гъумш. Удз щхэкіэм къыпидзэ гъэгъахэм см 4—5 я инагъш, къапшкай гъуэжхэм къаухуреихь, жыжэу укъеплэмэ — къэдабэ гъуэжым ешхьц. Жыллэхэр июлым мэхху. Къышкоки дыгъафлэ, дыгъэмыхуэ джабэхэм, мэкүллэхэм, хъуллэхэм.

Къэкыгъэр медицинэм гууз хүшхъуэу къегъэсэбэп (сур. 76).

Къэдабэшиху — Тополь серебристый, тополь белый — *Populus alba* L.

Зи лъагагыр м 20—30 хьу жыг лэлэужыгъуэш, щиху лъэпкынгъуэш щыщ. Къудамэхэм хъурей-баринэу заубгъу. Тхъэмпэ щылур щхъуантлэ-флышлафэш, и щыгыымкіэ къэдабэ хужым ешхьц. Жы къышцепцэкіэ, жыгыр хужыыфэ дахэ мэхху. Шлэнэгъэллхэм къызэральтыымкіэ, къэдабэшихум и къэххуплээр Кавказ, Европэ Ипшэ, Азие Цыклю, Сыбыр Къухэллэхэгъуэгухэрэш. Мэзхэм, псыххуэхэм, губгъуэхэм къышкоки. Кавказ Ишхъэрэм куэду ушхууээ Тэрч, Шэрэдж, Балък, Гум, Гумцыклю, Псыжь, Инжидж, Уарп, Лабэ псыххуэхэм. Къалэ уэрэмхэм, паркхэм къышагъэк.

Жыгым и пхъэр зэгугах, псэуалъэ къыхашкыкі, тхылльымплэ, мафлэдз, н. къыхах (сур. 77).

Къэзаншей (черк.) — Душица обыкновенная — *Oigitonum vulgare* L.

Еплъ — дадий.

Къэзмакъ — плод облепихи крушиновидной.

Еплъ — къазмакъ.

Къэзмакъбанэ — Облепиха крушиновидная — *Hippophae rhamnoides* L.

Еплъ — къазмакъей.

Къэзмакъей — Облепиха крушиновидная — *Hippophae rhamnoides* L.

Сур. 77. Къэдабэшиху —
Тополь серебристый

Сур. 78. КъазмакънэпцI —
Лох узколистный

Еплъ — къазмакъей.

КъэзмакънэпцI (черк.) — Лох узколистный — *Elaeagnus angustifolia* L.

Зи лъагагъыр м 3—8-м нэс жыг цыкIуш. Зы гъэм и кIуэцIкIэ къыдэх къудамэхэр хужьщ е дыжыныфэш, жы хъуа пхъафэр щхъуангIе-гъуабжафэш. И тхъэмпэ бгъузэ-къыххэр къазмакъейм ейм ешхьщ. ГъатхэкIэм гъэгъахэр, гъуэжыыф машIэ къызыщIэлъадэхэр, тхъэмпэхэмрэ къудамэшIэ цыкIухэмрэ я зэхуакум къыдэз. Пхъещхъемышхъэ къыпыкIэр хъурей-къыхьщ, см 0,5—1 и инагъщ, щхъуэ-хужыыфэш, августым мэхъу, йэфиш. Псыхъуэхэм, мэз лъапэхэм къышокI, паркхэм, гъуэгубгъухэм, мэзкусэхэм щыхасэ. ЩIэнныгъэлIхэм къызэралытэмкIэ, къэзмакънэпцIым и къехъупIэш Кавказыр, Европэ КъуэкIыпIэр, Сыбыр КъухъепIэр, Азие Куртыр, Монголыр, Тибетыр, Китайр. Кавказ Ишхъэрэм къэзмакънэпцIым езыр-езыру къэкIыу нэхъыбэрэ ушрохъэлIэ Шэшэн-Ингушым, Дагыстаным и щыпIэ хуабэхэм, тафэхэм, псыхъуэхэм (сур. 78).

Къэлэр — Черемша, лук победный — *Allium victorialis* L.

Ильэс зыбжанэнкIэ къэкI къэкIыгъе лэужыгъуэш, и лъагагъкIэ см 30—50 нэсу. Бжын-бжыныху лъепкъыгъуэм щыщщ. И тхъэмпэхэр бгъузэ-къыхьщ. Гъемахуэпэм ирихъэлIэу къэлэрым и күпсэр къоцкыкIри гъэгъах жуц цыкIуу зэхэт кыгур къыпедээ. И лъабжъэр бжыныхуэм ешхьщ, кууэ щым щIэлъщ. И тхъэмпэхэм, пкым, гъэгъахэм, бжыныхумэм машIэу ешхьу, мэ дахэ къакIэрех. Мэз щIагъхэм, хуейхэм куеду къышокI. Адыгэхэм, абаэхэм къэлэрыйры лы

гъэвам, нэгъуэш! шхыныгъуэхэм халъхьэ. Къэлэр гъэфIэIуари шхыныгъуэ хъарзынэш.

КъэкIыгъэм хүщхъуэ, витамин зэмьлIэужыгъуэхэр куэду хэлъш.

Къэлэрдэгу — Ландыш майский — *Convallaria majalis* L.

Ильэс күэдкIэ мээ Ѣагхэм къыщыкI узд лIэужыгъуэш, и лъагагъыр см 10—35 мэхъу. И тхъэмпэхэр къэлэрим ейм ешхъш, бгъуэ-къыхъш, цы теткъым. Гъэгъа хужхъэр, Iэрамэ псыгъуэ къыхъу, къэкIыгъэ купсэм къыпедээ майм и кIэм — июным и пэм. Мэ дахэ къыкIэрех. Кую дыдэу емыкIых и лъабжъэжыр быдэш, гъэшааш (сур. 79).

Сур. 79. Къэлэрдэгу —
Ландыш майский

Сур. 80. Къэлгъэн —
Лапчатка прямостоячая

Языныкъуэ ботаникхэм Қавказым къыщыкI къэлэрдэгум «Ландыш закавказский» фIащащ. «Флора СССР» тхылъым къызэригъэлъагъуэмкIэ, Европэм къыщыкI къэлэрдэгурι Қавказым къыщыкIри зы лIэужыгъуэш.

Къэлэрдэш (адыг., черк.) — Ландыш майский — *Convallaria majalis* L.

Еплъ — къэлэрдэгу.

Къэлэрщэху (черк.) — Борец, аконит — *Aconitum* L.

ЛIэужыгъуэ зыбжанэу гуэша узд лъепкъыгъуэш. Ди хэгъуэгухэм

къышыкІ къэлэрщэхухэр псори ильэс зыбжанекІэ мэпсэу. Я тхъэм-пэхэр инш, ледэхи 3—4 яїщ. Гъэгъя шакъафэхэр, хужыффэхэр е къашхъуафэхэр я щхъэкІэхэм, Іэрэмэ къыхы зэхтүү, гъэмахуэм къыпэдзэ. МэкъупІэхэм, хъупІэхэм, псыгүфэхэм къышокІ. Щхъуэ гуашІэ хэлъщи, гэшүм ягухуэ хъуркъым. Мэкъум хэлъмэ, зэраниш.

Адыгэхэр куэд щауэ ироїэзэ. Медицинэм хущхъуэу къегъэсэбэ.

Къэлгъэн (черк.) — Лапчатка прямостоячая — *Potentilla erecta* (L.) Rausch.

Ильэс зыбжанекІэ къэкІ узд ллэужыгъуэш. И лъагагъыр см 20—30 мэхъу. Лъабжъэжь ищыр гъумц, къещиц. Ипкъ занщIэу дэкIейм цы щабэ машцIэ тетщ, и щхъэкІэр къудамэ цыкIу зыбжанэу гуэшащ. Узд лъэдийм деж къышцицI тхъэмпэхэр инш, хъуамбишу е тхууэ зэхэтш, кы къыхы яптыш. Пкъым тет тхъэмпэхэр нэхъ цыкIуш, хъуамбишу зэхэтш, цы ятетш. КъапщIий гъуэжыыфэ зиIэ гъэгъахэр къудамэ щхъэкІэхэм зырызу майм — июным къапедзэ. МэкъупІэхэм, хъупІэхэм, мэз лъапэхэм къышыкIуу урохъэлІэ. Адыгэхэр узд лъабжъэм ироїэзэ. Медицинэм хущхъуэ къыхех.

КъемарыкIу (шапс.) — Ежевика — *Rubus L.*

Еплъ — мэракIуапцIэ.

Къэмбыст (черк.) — Капуста огородная — *Brassica oleracea L.*

Еплъ — къэбыстэ.

Къэмзакъпанэ (адыг.) — Облепиха крушиновидная — *Hippophae rhamnoides L.*

Еплъ — къазмакъей.

Къэмзакъ (адыг.) — Плод облепихи крушиновидной.

Еплъ — къазмакъ.

Къему (адыг.) — Бутень клубненосный — *Chaerophyllum bulbosum L.*

Еплъ — аму.

Къэнтхъурей — Укроп пахучий, укроп огородный — *Anethum graveolens L.*

Еплъ — къуэнтхъурей.

Къэнтхъусолыкъуей (черк.) — Барбарис — *Berberis L.*

Еплъ — къэтхъэнсолыкъуей.

Къэнтхъусолыкъу (черк.) — Плод барбариса.

Еплъ — къэтхъэнсолыкъу.

Къэпраз (адыг.) — Арбуз обыкновенный — *Citrullus vulgaris Schrad.*

Еплъ — хъарбыз.

Къэрабэ — Одуванчик лекарственный — *Taraxacum officinale Wigg.*

Ильэс зыбжанекІэ къэкІ узд ллэужыгъуэш, и лъагагъкІэ см 10—15 мэхъу. И тхъэмпэхэр хъар-къыхыц, и лъабжъэмкІэ къышыдож. Лъабжъэжь гъум ищыр куууэ юкIых. Гъатхэм къэкIыгъэм зы күпсэ ку гъуанэ къоکIыкIри и щхъэкІэм гъэгъя гъуэжь дахэ къыпэдзэ. Гъатхэ пшэдджыжь дыгъэр къышцикIуу хуабэ къышыхъукІэ, къэрабэ гъэгъам зыкъызэкIуэцIех, пшыхъэшхъэпэм дыгъэр щекIуэтэхкІэ, щыIетыIэ мэхъури, гъэгъам зызэкIуэцIелъхъэж. Гъэгъам

бжъэхэм фо къыпах. Жылэ гъуабжэ цыкIухэр, жыху зиIэхэр, майм и кIэм мэхъури жыбыгъэм пехыж, щыпIэ жыжъэхэм ехь, апхуэдэурэ мэбагъуэ.

ХъупIэхэм, джабэхэм, гъуэгу гъунэхэм, мэкъупIэхэм, псэупIэхэм я гъунэгъуу, хадэхэм, жыг щагъхэм къышцокI. КъекIыгъэм и лъабжъэм, и купсэм, шэм ешхуу, псылагъ щIэтщ.

КъекIыгъэм инулин хэлъщ, псом хуэмыйдэу и лъабжъэм. Медицинэм хүшхъуэу къышагъэсэбэп. Къэрабэр адыгэхэм фIыуэ ящэ къекIыгъэ лIэужыгъуэш (сур. 81).

Сур. 81. Къэрабэр —
Одуванчик лекарственный

Сур. 82. Къэтхъэнсолыкъуей —
Барбарис обыкновенный

Къэрабэшэху (черк.) — Скерда — *Cicerbita* L.

ЛIэужыгъуэ зыбжанэу зэшхъэшыхуа къекIыгъэ лъэпкъыгъуэш. Абыхэм яхэтщ илъэс бжыгъэкIе псэухэри, зы илъэскIе фIэкI къэмыкIхэри, языныкъуэ къэрабэшэхухэм я тхъэмпэхэм, пкъыхэм цы ятетщ, адрейхэм ятеткъым. Я гъэгъахэр, щхъэуэ зэхэту, къудамэхэм гъэмахуэм къапедзэ, япкъхэр занщIэу докIей, тхъэмпэхэр хуэкIых щыкIэш. МэкъупIэхэм, хъупIэхэм, пшахъуалъ щыпIэхэм, гъурцхэм яхэту, уашрохъэлIэ.

* **Къэрэгъеш** (каб.) — Вяз пробковый — *Ulmus suberosa* Moench.

Зи лъагагъыр м 20-м нэс жыг ллэужыгъуэш, дыкъуэнагъ лъэпкыгъуэм щыщщ. И пхъафэр гъуабжэ-фыцлафэш, пхъэммыгь трещлэ. И тхъэмпэхэр хъурей-къыхьш, см 10-м нэс я къыхыагъш, 6-м нэс я бгъуагъш, дээ цыкыу ялэш. Дамэ плашлэ зиэ жылэ хъурей цыкыухэр гъатхэклэ мэхъури полъэлъиж.

Къэрэгъешым и къехъуплэу къалъытэ Европэр, Кавказыр, Азие Цыкыур. Кавказ Ишхъэрэм ушрохъэлэ, езыр-езыру мэзхэм, къуэхэм, тафхэм, губгъуэхэм къышыкыу. Псыдээ нэхъ къыззерыкыуэ шыпшэхэм, ягъэбыдэн щхъэлэ, күеду хасэ, мэз кусэхэм, пархэм къышагъекл.

И пхъэр быдэш, псэуалъэ къыхашыкы. Пхъэмым ф тришлээр къытграхри къагъесэбэл.

Къэрэкъурэшай (черк.) — Мята полевая — *Mentha arvensis* L.
Епль — бэрэтинагъуэ.

Къэрэшайшай (чекр.) — Мята водяная? *Mentha aquatica* L.
Епль — адыкылэлэн.

Къэрмэн (каб.) — Вяз эллиптический — *Ulmus elliptica* C. Koch.

Дыкъуэнагъ лъэпкыгъуэм хыхъэ жыг ллэужыгъуэш. Лъагэу, м 40-м нэсу, баринэу къокы. Къудамэшлэ цыкыу къыдидзхэм цы щабэ щатет щылэш, гъуабжэ-щхъуафэш. Жыг пхъафэр гъуабжэ-фыцлафэш, зэгуэча күэд илэш, ахэр къытеуклэпшлэцээ зэптиш.

Тхъэмпэхэр хъурей-къыхьш, инш, см 10—20 я къыхыагъш, см 8—14 я бгъуагъш, папцэхэм, дээ цыкыу, пхъэмым ешхъу, ялэш, кы киэшл яптыш. Гулхэр гъуабжафэш, абыхэм цы щабэ ятетш. Жылэ шыкыухэм я хъуреягъкэ дамэ псыпс цыкыу ятетш см 2—3 я инагъуу, хуэхъурей-къыхъу.

Шынагъэлхэм къалъытэ къэрмэныр Европэ Къуэцишлээм, Кавказым къышыхъуауэ. Ар къышокы Къущхъэхъу мэзхэм. Жыгым ушрохъэлэ Адыгейм, Къэрэшай-Шэрджэсым, Къэбэрдей-Балъкъэрым, Осетием, Шэшэн-Ингушым.

Къэрмэним и пхъэр быдэш, дахэш, псэуалъэ, гупхъэтлэцэу, гудзэ, пхъэкъуаншэ, къэякъ, н. къыхашыкы.

Къэрмэфибл — Гвоздичное дерево, — Евгения ароматная, Кариофиллус ароматный — *Eugenia agamatica* Baill.

Илъэс псом и кыуэцлээ зи тхъэмпэхэр щхъуантлэу езыхъэлэ жыг ллэужыгъуэш. И лъагагъыр м 20—22-м нос, и тхъэмпэ цы зытемытхэр быдэ-Гувщ, түүртлээзэшлэту къудамэхэм тетш. Гъэгъа цыкыухэм кы яптыхэр плъыжыфэш, къапцлэйхэр хужыыфэш е пшеплъыфэш. Абыхэм зыкъамытлэшлэ цыкылэ къыпач, ягъэгъури, шхыныгъуэхэм халъхъэ, дагъэ къышлаку. Ванилин къыхах, парфюмериим, медицинэм къышагъесэбэл. Моллук хы түуашлэхэм езыр-езыру къышокы. XVII ллэшлэгъуэм, а щыпшл Голландиим щиубыдам, къэрмэфиблыр нэгъуэшл хэкухэм къышагъекыну ирамыгъашэу щыташ, фейдэ хъэхүэгъу зыри къахуэмыхъун щхъэлэ. Ауэ французхэм XVIII ллэшлэгъуэм къэрмэфиблыр Ренюон хы түуашлээм күэду къышагъекыну хуежъаш. Абы нүжкылэ англичанхэм Занзибар хы түуашлээм күэду къышагъекыну икли нэгъуэшл къэралхэм ирашэу яублаш. Мы зэмманым Мадагаскар хы түуашлээм къэрмэфибл жыг хадэхэм ину зыщаубгъуаш.

Адыгэхэм къэрмэфиблыр шхыныгъуэхэм халъхьэу, хущхъуэу къызэрагъэсэбэпрэ куэд щлаш. Тропик хэгъуэгухэм къэрмэфибл лЭужыгъуэхэу 700-м нэс къышокI, языныкъуэхэр жыгыу, адрейхэр гъурцу. Куэдым я пхъэшхъэмыххъэм, тхъэмпэм, пхъафэм мэ дахэ шоу, хущхъуэ хэлъщ.

Къэртоп (адыг.) — Картофель — *Solanum tuberosum* L.

Еплъ — кIэртIоф.

Къэрымфибл (черк.) — Гвоздничное дерево, Евгения ароматная, Кариофиллус ароматный — *Eugenia aromatica* Baill.

Еплъ — къэрмэфибл.

Къесмыж (черк.) — Бессмертник — *Helichrysum* D. C.

ЛЭужыгъуэ заулу гуэшыжа узд лъэпкъыгъуэш. Ахэр псори лъахъшэш, я тхъэмпэхэм цы щабэ тетш, гъэгъа къапидзэхэр плъыжьщ, гъуэжьщ, плъыжь-фыцIафэш е пшэплъыфэш. Къогъагъэ июным и кIем къышыщIэдзауэ авгуустын нэсыху. Пшахъуалъхэм, дыгъафIэ джабэхэм, псы нэхъ щымашIэхэм къышокI. ЩэнэгъэлIхэм къызэралытэмкIэ, къесмыж лЭужыгъуэу Кавказым 16 къышокI, ахэр псори ильэс зыбжанэкIэ мэпсэу, лЭужыгъуиблыр, Кавказым мыхъумэ, нэгъуэшI щыпIэ къышыкIыркъым. Хущхъуэу къагъэсэбэп лЭужыгъуэхэр яхэтш.

Къэтхъэнсолыкъуей — Барбарис — *Berberis* L.

Зи лъагагъыр *m* 2—2,5-м нэс гъурц лъэпкъыгъуэш. Ди хэгъуэгухэм къышыкI къэтхъэнсолыкъуейм къудамэшIэ къыдэжхэр гъуэжыфэш е гъуэжь-плъыжыфэш, и пхъафэр щхъуэ-гъуабжафэш, щхъуафэш. Къудамэхэм бэнэ гъуабжафэ куэду ятетш, 3—5 зэкъуэту, *cm* 1—2 я кIыхъагъыу. Тхъэмпэхэр хъурей-кIыхъщ, *cm* 2,5—6 я кIыхъагъыщ, *cm* 1—3 я бгъуагъщ, дээ цыкIу ихъуреягъкIэ яIеш. Тхъэмпэ щыпIур щхъуантIэ-фыцIафэш, ищIагъыр нэхъ хужыфэш. Гъэгъа гъуэжь цыкIухэм *mm* 5—8 я инагъщ, 10—20 хъууэ, Iэрэмэ-Иэрэмээрэ зэхэту гъатхэм къыпэдээ. Пхъэшхъэмыххъэ къыпкыIэхэр хъурей-кIыхъ цыкIухэш, *cm* 0,5—1 я кIыхъагъщ, хъуа нэужь плъыжыфэ дахэш. И пхъэр гъуэжьщ. Кавказым, Европэм, Африкэ Ишхъэрэм къышыхъуаэ къалъытэ. Ди щыпIэхэм куэдрэ ушыхуозэ. Мээхэм, къуэхэм, псы щымашIэ дыгъафIэ джабэхэм къышокI. Дуней псом къэтхъэнсолыкъуей лЭужыгъуэу 175-рэ тетш, ди къэралым езыр-езыру лЭужыгъуэ 12 къышокI.

Хъэцэпэцэ щытрасэ губгъуэхэм я гъунэгъуу гъурцыр къышыкIыныр зэраниш, и тхъэмпэхэм хъэцэпэцэ уз лЭужыгъуэхэр къапыкIынкIэ мэхъури.

Адыгэхэм пхъэшхъэмыххъэр, тхъэмпэшIэ къыдэжахэр яшх, гуашIагъ щIэлъщ, медицинэм хущхъуэу къегъэсэбэп (сур. 82).

Къэтхъэнсолыкъу — плод барбариса.

Къэтхъэнсолыкъуейм къыпкыIэ пхъэшхъэмыххъэрэш. Ди щыпIэхэм узыщрихъэлIэ къэтхъэнсолыкъур, хъуа нэужь, плъыжь дахэш, хъурей-кIыхъ цыкIущ, Iэрэмэ кIыхъурэ зэхэтиш. Бжыхъэр къихъамэ, адыгэхэм, абазэхэм, нэгъуэшI лъэпкъхэм куэду къащып, яшх, ягъавэ.

Къехъэуэ (черк.) — Шоколадное дерево, какао — *Theobroma cacao* L.

Хэку хуабэхэм къышагъэкI жыгыщ, и тхъэмпэхэр сый щыгъуи

щхъуантIэш. Америкэм и хубапIэ щыпIэхэм езыр-езыру къышокI, м 5—9 и лъагагъуу. Цыхум къагъекI къехъеу жыгхэм я лъагагъир ззрыхъур м 3—5 хүдизш. Дээ зимыIэ, цы зытемыт и тхъэмпэхэр хъурей-къыхъщ, мэлыд. И гъэгъахэр, см 1—1,5 хъухэр, хужьш, гъуэжьш е плъыжыфэш, IэрэмэцIыкIуу ззхэту къудамхэм къыдедз. Пхъэшхъемыщхъэ къыпыкIэр инш, см 30-м нэс и къыхъагъуу, см 10—12 и гъумагъуу, грамм 200—600 и хъэлъагъуу. И теплъэкIэ нащэ къыхъым ешхъщ, и кIуэцIыр хужьш е пшэплъыжыфэш, жылэ 25—60-м нэс илъш. А жылэхэрш шоколад къызыхашIыкIыр. Абы къыхах дагъэр, IефIыкIэ щащIкIэ, медицинэм къыщаагъесэбэп.

Ди къэралым къехъеуэр ботаникхэм жыг хадэ щхъэхуэхэм къыщаагъекI. Адыгэхэм къехъеуэр зищIысыр зэращIэрэ, къагъесэбэпу зэраублэрэ куэд щIаш.

Къэцыбанэ (бесл.) — Шиповник, роза — *Rosa L.*

Еплъ — хъэцыбанэ.

Къэцыпанэ, къэцпанэ (адыг.) — Шиповник, роза — *Rosa L.*

Еплъ — хъэцыбанэ.

Къэшхыхъ (черк.) — Дыня посевная — *Melo sativus Sageret ex Poem.*

Адыгэхэм къагъекIыу щыта хъуан лэужыгъуэш. Хъуан къыщIэкIэхэр я фэкIэ гъуэжьш, я теплъэкIэ хъурей цIыкIуш.

Къэщмыж (каб.) — Бессмертник — *Helichrysum D. C.*

Еплъ — къэсмыж.

Къэштау (каб., м.-каб.) — Лжекаштан конский — *Aesculus hippocastanum L.*

Еплъ — жыгдэгу.

Къодэжъые (адыг.) — плод дуба (желудь).

Еплъ — мышхумпIэ.

Къоны (адыг.) — Укроп пахучий, укроп огородный — *Anethum graveolens L.*

Еплъ — къуэнтхъурей.

Къопанэ (адыг.) — Дурнишник обыкновенный — *Xanthium strumarium L.*

Еплъ — кхъуэбанэ.

Къопанэ (адыг.) — Корневище свинороя пальчатого.

КъэкIыгъэм лъабжъэжь псыгъуэ-къыхъэр, масть хуэдэу папцIэу ёшI. А лъабжъэжьхэм Адыгейм щыпсэу языныкъуэхэр къопанекIэйоджэ.

Кърымкъэб (черк.) — Тыква крупноплодная — *Cucurbita maxima Duch.*

Къэб лэужыгъуэхэм ящыщ. Адыгэхэм куэд щIауэ къагъекI, шхыныгъуэ зэмэллэужыгъуэхэр къыхашIыкI. Кърымкъэбир и фэкIэ хужыжыфэш, и теплъэкIэ хъуреишхуэш. Кърымкъэб гъэвар шхыныгъуэ хъэлэмэтш. Щащэ мэхъу. И фэр пашIэш, псыпсещ. И къуэпсым, тхъэмпэ хъурейхэм, тхъэмпэхэм цы пхъашэ куэду ятетш. Ди щыпIэхэм хуабжью щобагъуэ, адыгэ къэбым хуэдэу.

Кърымпкъынэ (черк.) — Щирица хвостатая — *Amaranthus caudatus L.*

Зы гъэкIэ фIэкI къэмыйкI удз лэужыгъуэш, и лъагагъир

м 1—1,5-м нэсу. КъэкІыгъэм и пкыр, къудамэхэр, тхъэмпэхэр, лъабжьэр плъижыфэ дахэш. Кърымудз лъэпкым щыщщ. И тхъэмпэхэр хъурей-кіыхъш, кы кіыхъ япытш. Хадэхэм узд дахэу къышагъекІ, езыр-езыру къышыкІ къохъу. Узд жылэхэр бжыхъэм мэхъу, фыцІэ хъурей цыкIуш.

Кърымпкъынэр Іашым яшхыркым.

Кърымудз (черк.) — Щирица белая — *Amaranthus albus* L.

Еплъ — кърымІэпэху.

КърымІэпэ (черк.) — Щирица — *Amaranthus* L.

Лэужыгъуэ зыбжанеу зэшхъэшцикIыж къэкІыгъэ лъэпкъыгъуэш. Мы лъэпкъыгъуэм щыщщ кърымпкъынэр, къырымудзыр. Ахэр зы гъэкІэ флэкІ псэуркым, зэрэн хъууэ, унэ хадэхэм, жыг хадэхэм къышокІ. КърымІэпэхэр щыцІынэм деж кхъуэхэм яшх. Жэмхэм, мэлхэм, бжэнхэм, шыхэм яхуэшхыркым.

КърымІэпэху (черк.) — Щирица белая — *Amaranthus albus* L.

КърымІэпэ лъэпкъыгъуэм хыхъэ узд лэужыгъуэш, и лъагагъыр см 100—150-м нос, и лъабжьэр куууэ ѹокIых, и пкыр занщIеш щытш. Къудамэ заул къитокІэ. Удзыр зы илъескІэ фIэкІ къэкІыркым. И тхъэмпэхэр хуэкІыхъ щыкIеш, см 3—4 я бгъуагъш, см 6—7 я кіыхъагъш, кы кіыхъ япытш.

КъэкІыгъэм и къудамэ щхъэкІехэр, гъашэм ешхъу, кіыхъу зэхэт гъэгъа щхъуантІэхэмкІэ еух. Удzym и фэр щхъуантІэ-хужыфэш, Іашым яшхыркым. Хадэхэм, губгъуэхэм щыбагъуэ, зэрэн щыхъу удзыжьщ.

КърымІэпэхум Америкэ Ишхъэрэрац и къэхъупIэр (сур. 83).

Къыль (каб.) — Астрагал — *Astragalus* L.

Еплъ — къялъ.

КъымцIей (черк.) — Слива домашняя — *Prunus domestica* L.

Еплъ — къыпцIей.

КъымцIэ (черк., адыг.) — плод сливы домашней.

Еплъ — къыпцIэ.

КъымцIэчыг (адыг.) — Слива домашняя — *Prunus domestica* L.

Еплъ — къыпцIей.

КъыпцIэчыг (шапс.) — Слива домашняя — *Prunus domestica* L.

Еплъ — къыпцIей.

КъыпцIей — Слива домашняя — *Prunus domestica* L.

Күэд щIауэ цыхум къигъэкІ жыг лэужыгъуэш. И лъагагъыр см 4—15-м нос. Гъатхэм, махуэ хуабэхэр къызэрихъуэу, къыпцIейр хужьу мэгъагъэ. КъапшIийхэм пылъэлъижын шрагъажъекІэ, тхъэмпэ хъурей-кіыхъхэр, см 3—5 я кіыхъагъуу, къыпедэз. Тхъэмпэхэм я кіым см 1—2 я кіыхъагъш, тхъэмпэ щыIур щхъуантІэ-фIыцIафэш, цы теткым, и щIагъым цы машIэ тетш. КъудамэшIэ щыкIу къыдэжхэр гъуабжэ-плъижыфэш, жыг пхъафэр щхъуэ-фIыцIафэш.

ЩэнэгъэлІхэм къызэрахутамкІэ, къыпцIейр езыр-езыру къэкІыу дунейм тетакъым. Ар пыжымрэ пхъэгульмрэ къатехъукIаш (яку къыдэкIаш).

Шэч хэлъкым абы и къэхъупIэ-къежъапIэр Кавказ Ишхъэрэр зэрыарам. КъыпцIейр мы зэманым күэду къышагъекІ СССР-у щы-

Сур. 83. Кърым Гэпэху —
Ширица белая

Сур. 84. Къушхэмышхей —
Мушмула германская

там, Европэ къэралыгъүэхэм, Африкэм, Индием, Америкэ Ишхъэрэм. КъыпцIей лэужыгъуэ цыхум къигъэхъуам и бжыгъэр инч — минитым щегъу.

Кавказ Ишхъэрэм и колхозхэм, совхозхэм, адыгэ унагъүэхэм, нэгъуэнI лъепкъхэми къыпцIей лэужыгъуэфIхэр куэду къышагъэкI.

КъыпцIе — плод сливы домашней.

КъыпцIейм къыпцыкIэ пхъещхэмышхъэраш. Я теплъэкIэ хъурей-уэ, хуэкIыхъ щыкIэу, фэкIэ фыцIэу, щхъуантIэу, плъыхыфэ къыщIэлъадэу, удзыфэу, я инагъкIэ зэхуэмыйдэу къагъекI. Абыхэм IэфIу проценти 9—21-м нэс, фIэIуу процент 0,4—1,4 щIэлъщ. Витамин лэужыгъуэ куэд яхэлъщ.

КъыпцIэр адыгэхэм яфIэфIу яшх, фошигъупсым хэльу ягъавэ, шхыныгъуэ щащIкIэ къагъэсэбэп, мэрзей къыхашIыкI.

Къырухугу (черк.) — Незабудка — *Myosotis L.*

Лэужыгъуэ заулу гуэша узд лъепкыгъуэш. Абыхэм яхэтш ильэс зыбжанэкіэ къекіхэри, зы илъескіэ фіекі къемыкіхэри. Я лъагагыр см 20—40 мэхъу, я тхъэмпэхэр бгъуээ-къыхы, я пкыры псыгъуэш, зыкъыдрайтей е щым щылтыш. Къырухуухам я пкымы тхъэмпэхэми цы ятетш. Къудамэ щхъекіхэм къапедзэ гъэгъа къашхъуэ дахэ цыкіу куэд. Ди хэгъуэгухам къышыкі лэужыгъуэхэр июным — июлым къогъагъэ. Губгъуэхэм, мэкъуплэхэм, хъуплэхэм, мэз лъапэхэм, Къущхъэхуэ бгыщхъэхэм ущрохъэлэ.

Жэмхэм яшхмэ, шэм мэ къыхех. Паркхэм къышагъекі, и гъэгъахэр зэрыдахэм къыхэкіу.

Къыфці (бесл.) — плод сливы домашней.

Еплъ — къыпці.

Къыфціей — Слива домашняя — *Prunus domestica L.*

Еплъ — къыпціей.

Къыфціэджыг (бел.) — Слива домашняя — *Prunus domestica L.*

Еплъ — къыпціей.

Къыцэ (черк.) — плод персика обыкновенного.

Къыцейм къыпкіэ пхъещхъэмьщхъэш. Щымыхъуми, хъуа нэужжи цы щабэ тетш. Цыхум мы зэманым къагъекі къыцэ лэужыгъуэхэм яхэтш пасэу, класу хъухэр, я фекі щхъуэнтла-фэхэр, гъуэжыфэхэр, гъуэплыфэхэр. Къыцэ лэужыгъуэхэм я хъугъуэр зэрызэтемыхуэм фейдэшхуэ хэлъщ.

Къыцэхэр я теплъэкіэ хуэхъурей щыкіэш, хуурей-къыхыщ, см 2—14 я инагъщ, грамм 20—400 я хъэлъагъщ. И купкъыр инағъкіи теплъэкіи абрикосым (курхъэм) ейм ешхъщ, ауэ къыцэм ейм зэлъя илэш. Къыцэм Iэфіи фіэбуи щіэлъщ, витамин зыбжани хэлъщ. И купкъым дагъеу проценти 5—55-м нэс щіэтш, абрикосым ейм ешхъщ.

Къыцэжыг (черк.) — Персик обыкновенный — *Persica vulgaris Mill.*

Еплъ — къыцей.

Къыцей (черк.) — Персик обыкновенный — *Persica vulgaris Mill.*

Иж-ижыкж лъандэрэ цыхум къагъекі пхъещхъэмьщхъэ жыг лэужыгъуэш. И лъагагыкіэ м 8—12-м нос, и тхъэмпэхэр къыхыщ (см 10—18 я къыхыагъщ, см 2—5 я бгъуагъщ), папціеш, дээ цыкіу ялэш. Жыгым и пхъафэр гъуабжэ-плыжыфэ-шхъуафэш, къудамэ куэд еші. Къудамеш щыкіхъэр уздзыфэш, дыгъэм хуэгъэза лъены-къуэр плыжыфэш. Апрелым и кіэм, майм, тхъэмпэхэр къыпимыдзэ щыкіэ, гъэгъа пшеплтыфэхэм е плыжыфэхэм зыкъызэкіуэцлах. Пхъещхъэмьщхъэр (къыцейр зыщыщ лэужыгъуэм елъытауэ) гъэмахуэкум, гъэмахуэкіэм, бжыхъэкум, бжыхъэкіэм мэхъу. Кавказ Ишхъэрэм (Къэбэрдейм, Адыгейм, Шэшэн-Ингушым, Дагыстаным) куэду къышагъекі. Къыцейр юбагъуэ Шапсыгым, Абхазым, Грузилем, Армением, Азербайджаным, Азием и хуабаплэхэм щыкіэ къэралхэм, Кърымым, Молдавилем. Къыцей лэужыгъуэу цыхухэм къагъэхъуаш мини 5-м щингъу. Щэнэгъэлхэм къызыэралъытэмкіэ, къыцейм и къэхъуплэ-къежъаплэр Китайрш, къызытехъукыжар езыр-езыру къекіу нобэр къыздэсым ягъуэ-

тыркъым. Къыцейм и къэхъупIэр Персырауэ нэхъапэхэм куэдым къафIэшIырт икIи латиньбзэкIэ жыгым и фIэшыгъэри персыцIэш. А цIэр къыщежъяш пасэрэй урым тхакIуэхэу Колумеллэрэ Плинийрэ я деж.

Къыцей (адыг.) — Абрикос обыкновенный — *Armeniaca vulgaris* (L.) Lam.

Еплъ — абрикосей.

Къыцэ (адыг.) — плод абрикоса обыкновенного.

Еплъ — абрикос.

Къыцэгъожь (адыг.) — Абрикос обыкновенный — *Armeniaca vulgaris* (L.) Lam.

Еплъ — абрикосей.

КъыцещхъантIэ (адыг.) — Персик обыкновенный — *Persica vulgaris* Mill.

Еплъ — къыцей.

Къыцечтыг (адыг.) — Абрикос обыкновенный — *Armeniaca vulgaris* (L.) Lam.

Еплъ — абрикосей.

Къу

Къуаргъынэ (черк.) — Вороний глаз — *Paris* L.

Еплъ — инбыр.

Къуач (черк.) — Дурман обыкновенный — *Datura stramonium* L.

Еплъ — хъэнтIопIэ.

Къуэн (черк.) — Петрушка огородная, петрушка посевная — *Petroselinum sativum* L.

ГъитIкIэ къэкI хадэхэкI къэкIыгъэц. Япэ гъэм кууэ екIых лъабжъэ гъум, тхъэмпэ зэгуэбза куэд ешI, етIуанэм — см 70—150-рэ зи лъагагъ, къудамэу зэхэт пкъыхэр къыдедз. Абыхэм гъэмахуэпэм гъэгъя щхъуантIэ-гъуэжыфэ цыкIухэр, Ирамэ хъурейуэ зэхэту, къапедзэ. Мэ дахэ къызыпих жылэ щхъуэ цыкIухэр июлым — августым мэхъу, щIэхи полъэлтыж. КъэкIыгъэм эфир щIэтщ, и тхъэмпэми витамин, каротин куэду хэльщ. Адыгэхэм ижь-ижыж лъандэрэ къагъекI, шхыныгъуэхэм халхъэ, нащэ, бэдрэжан, нэгъүэшI хадэхэкI щагъефIукиэ къагъесэбэп.

КъэкIыгъэм и къэхъупIэ-къежыапIэр Средиземнэ тенджызым пэгъунэгъу хэгъуэгухэращ. Абдэххэм езыр-езыру къыщикиу урохъэлIэ.

Къуэн (черк.) — Укроп пахучий, укроп огородный — *Anethum graveolens* L.

Еплъ — къуэнтхъурей. Адыгэхэм языныкъуэр мы хадэхэкIым (укроп огородный) къуэнкIэ йоджэ. Дэ къызэрыйтлъытэмкIэ, нэхъ тэмэмщ «Петрушка огородная» жыхуяIэ хадэхэкIым, адыгэхэм я нэхъыбэм «къуэн» зыхужайIэм, мы фIэшыгъэцIэр къыхуэнэмэ.

Къуэнгын (черк.) — Кинза, кориандр посевной — *Coriandrum sativum* L.

Ижь-ижыж лъандэрэ цыкIум къагъекI хадэхэкIщ. Ипкъ къудамэ

куэду зызыгуэшым и лъагагъыр *см* 50—120-м нос. ИшIагъкIэ къышыдиз тхъэмпэхэм лэдэхитI-щы яIэш, адрейхэр хуабжью зэгуэбзаш. Гъэгъа хужыфэхэр е пшэплъыфэхэр, Iерамэ хъурейуэ, узд щхъэкIэм къыпедээ. Удзыпкыым, тхъэмпэхэм, гъэгъахэм мэ дахэ къакIэрех. Жылэхэр бжыхъэм ирихъэлIэу мэхъу, абыхэм эфиру процент 1—1,4, дагъеу процент 16—28 яшIэтш, дыху сабын щашIкIэ къагъесэбэп. Жылэхэр хъурей цыкIухэш, *мм* 3—4 я инагъуу, хъуа нэужь, псынщIэу полъэлъыж.

КъэкIыгъэр зы гъэш къызэрыкIыр. ГъэмахуэкIэм тепсэрэ тхъэмпи 6—10 къицIамэ, щIыIэм щIагъуэу щышиныэжыркыым. Къуэнгыныр Европэм, Африкэ Ишхъэрэм, Азием, Америкэ Ипщэм, Австралием къышагъэкI. Адыгэхэм, абазэхэм, абхъазхэм, ермэлыхэм шхыныгъуэхэм халъхъэ.

Къуэнджын (бесл.) — Кинза, кориандр посевной — *Coriandrum sativum* L.

Еплъ — къуэнгын.

Къуэнджын (бесл.) — Пажитник — *Trigonella* L.

Еплъ — джатэ. Беслъеней къуажэхэм щыпсэу адыгэхэм языныкъуэм къуэнджын зыхужаIэр джатэраш.

Къуэнтхъурей — Укроп паучий, укроп огородный — *Anethum graveolens* L.

Куэд щIаэ цыкIухэм къагъэкI хадэхэкIщ. Мэ дахэ къыкIэрех. И пкъыр занщIэу докIей, *см* 50—80-м нэс и лъагагъуу. И гъэгъахэр щхъуантIэ-гъуэжыфэш, узд щхъэкIэм, Iерамэ хъурейуэ зэхэту, июлым къыпедээ. И тхъэмпэхэм зэгуэбза куэд яIэш, и лъабжъэр *см* 10—15-кIэ ѹокIых.

Зы гъэкIэ фIэкI къэкIыркыым. Я жылэхэр бжыхъэпэм мэхъу, хъурей-пIашIэ цыкIущ, гъубажафэш. КъэкIыгъэм хэлъщ витамин зэммылIэужыгъуэхэр. Адыгэхэм шхыныгъуэхэр ирагъээфI, нащэ, бэдрэжан щашкIэ халъхъэ, ироIээ. Езыр-езыру къышокI Европэм Ипщэм, Египетым, Эфиопилем.

Мы хадэхэкIым осетинхэри къуэнтхъурейкIэ йодже.

Къуэнтхъурейнэпци (черк.) — Тысячелистник благородный, тысячелистник щетинистый — *Achillea setacea* Waldst. et Kit.

Ильэс зыбжанэкIэ къэкI узд лIэужыгъуэш. И пкъыр занщIэу, *см* 50-м нэсу, докIей. КъэкIыгъэм лъабжъэ ешI. Гъэгъа цыкIухэр, къаптий хужь зиIэхэр, Iерамэ хъурейуэ, и щхъэкIэм къыпедээ. И тхъэмпэхэм къуэнтхъурейм ешхъу, зэгуэбза куэд яIэш. Къуэнтхъурейнэпциыр хъупIэхэм, дыгъафIэ джабэхэм къышокI. Адыгэхэр ироIээ.

Къуэнхъурей (черк.), **къонхъурай** (адыг.) — Укроп паучий, укроп огородний — *Anethum graveolens* L..

Еплъ — къуэнтхъурей.

Къуэныжк — Жабрица — *Seseli* L.

ЛIэужыгъуэ заулу гуэша узд лъэпкъыгъуэш. Ди щIыпIэм узышыхуээ зыбжанэкIэ мэпсэу, лъабжъэжь быдэ яшI. И тхъэмпэхэм зэгуэбза куэд яIэш, япкъхэр занщIэу докIей. Къуэныжкхэр хужыфэу е гъуэжыфэу мэгъагъэ, гъэгъахэр, Iерамэ хъурейуэ зэхэту, узд щхъэкIэм къыпедээ. МэкъупIэхэм, мэз лъапэхэм, джабэхэм, къирхэм къышокI.

Къуэныжкуудз (черк.) — Жабрица — *Seseli L.*

Еплъ — къуэныж.

Къуэтыр (каб.) — Шпинат огородный — *Spinacia oleracea L.*

Еплъ — джэдз.

Къуэтланэ (черк.) — Рогоз — *Typha L.*

Еплъ — Йутланэ.

Къуеч (черк.) — Дурман обыкновенный — *Datura stramonium L.*

Еплъ — хъэнтІропІэ.

Къуэрэдэрэ, къуэрэдарэ (черк., адыг.) — Можжевельник — *Juniperus L.*

Ліэужыгъуэ заулу гуэша къэкыгъэ лъэпкъыгъуэш. Абыхэм языныкъуэр гъурцщ, адрейхэр жыг лъахъшэш. Я кхъуакІэхэр псыгъуэш, банэм ешхьщ е зэрытхеу, къудамэм ешхьу, зэхэтш, шабэш. Я фэкІэ щхъуантІэш, я пхъафэхэр гъуабжэ-фыцІафэш. Ботаникхэм къызэрахутамкІэ, Кавказ щынальэм къуэрэдэрэ ліэужыгъуэу блы езыр-езыру къышцокІ. Уэздыгъея мэзхэм, дыгъафІэ къырхэм, мывалъэ джабэхэм уашрохъелІэ. Къуэрэдэрэхэм я жылэхэм, кхъуакІэхэм эфир, дагъэ щІэтш, фитонцид хэлъщ. Къущхъэхъу къурш быдапІэхэм, щыхупІэхэм къышыкІ ліэужыгъуэ гуэрхэр адыгэхэм хушхъуэу къагъесэбэпу щытащ, щІэгъеүэным халъхъэу.

Къуэрэдэрэ (черк., адыг.) — Можжевельник — *Juniperus L.*

Еплъ — къуэрэдэрэ.

Къудас — Ковыль — *Stipa L.*

Еплъ — лъэху.

Къужъчыг (адыг.) — Груша — *Rugus L.*

Еплъ — кхъужъеий.

Къужъы (адыг.) — плод груши.

Еплъ — кхъужъу.

Къужъырсычъыг (адыг.) — Груша обыкновенная (культурная) — *Rugus communis L.*

Еплъ — кхъужъырсысей.

Къужъырсы (адыг.) — плод груши обыкновенной (культурной).

Еплъ — кхъужъырсысэ.

Къултырджэн (бесл.) — Шпинат огородный — *Spinacia oleracea L.*

Еплъ — джэдз.

Къултырджын (бесл.) — Шпинат огородный — *Spinacia oleracea L.*

Еплъ — джэдз.

Къумбылчыг (адыг.) — Тополь — *Populus L.*

Еплъ — щиху.

Къумбылы (шапс.) — Тополь — *Populus L.*

Еплъ — щиху.

Къундхъурей (черк.) — Укроп пахучий, укроп огородный — *Anethum graveoleus L.*

Еплъ — къуэнтхъурей.

Къунтхъурей — Укроп пахучий, укроп огородний — *Anethum graveolens L.*

Еплъ — къуэнтхъурей.

Къурэдарэ (бесл.) — Можжевельник — Juniperus L.

Еплъ — къурэдерэ.

Къурэшай (черк.) — Мята полевая — Mentha arvensis L.

Еплъ — бэрэтинаагъуэ.

Къурэшай (бесл.) — Щавель конский, щавель курчавый — Rumex crispus L.

Еплъ — блэшегъэфіэу.

Къушхъэмымышкыу (адыг.) — плод мушмулы.

Еплъ — къушхъэмымыш.

Къушхъэмымышкучыыг (адыг.) — Мушмула германская — Mespilus germanica L.

Еплъ — къушхъэмымышхей.

Къушхъэмымыш — плод мушмулы.

Къушхъэмымышхейм къыпыкІэ пхъещхъэмымышхъэрщ. И тепльэкІэ хъурей-къыхъщ, см 2—2,5-рэ и инагъщ, цы щабэ тетщ, щымыхъум деж щхъуантіафэш, хъуа нэужь гъуабжафэ къышІолъадэ. Къущхъэмымышхыр адигэхэм бжыхъэм куэду къашып, яшх, ягъэгъу.

Къущхъэмымышхей — Мушмула германская — Mespilus germanica L.

Зи лъагагъыр м 4—6-м нэс гъурц е жыг лэужыгъуэш. Тхъэмпэхэр хуэкъыхъ щыкІэш, и щагъымкІэ цы щабэ тетщ, см 5—10 я къыхъагъщ, см 2—3,5-рэ я бгъуагъщ. Гъатхэм, майм, къущхъэмымышхейм гъэгъа хужь дахэхэр зырызу, түрүтіу къудамэ щхъэкІэхэм къапедзэ, см 2,5—4 я инагъщ. Пхъещхъэмымышхъэ къыпыкІэхэр бжыхъэм (октябрьим) мэхъу. Къущхъэмымышхейм и къэхъупІэ-къежъапІэу щыныгъэлІхэм къалъытэ Кавказыр, Европэ Ипшэр, Ираныр, Тыркур. Ди щыпІэм куэдрэ ушыхуозэ. Къалэ пархэми къышагъэкІ (сур. 84).

Къущхъэхъуару (каб.) — Горец альпийский — Polygonum alpinum All.

Ильэс зыбжанэнкІэ къэкІ удз лэужыгъуэш, и лъагагъыр см 20—50-м нос. И пкыр заншІэу доклейри майм — июным, гъашэм ешхъу зэхэту, гъэгъа плъижыфэхэр къыпедзэ. И тхъэмпэхэр папцІэш, бгъузэ-къыхъщ. Лъабжъэжь гъум, быдэ ешцІ. Къущхъэхъу хъупІэхэм, мэкъупІэхэм, мэз лъапэхэм къышокІ. И тхъэмпэхэм фІэу щыэлъщ. КъэкІыгъэм хущхъуэ хэлъщ, бжъэм фо къыпах.

Къущхъэхъуай (черк.) — Рододендрон кавказский — Rhododendron caucasicum Pall.

Еплъ — агуейгъуц.

Къущхъэхъуучыпци (черк.) — Ольха серая — Alnus incana (L.) Moench.

Зи лъагагъыр м 10-м нэс жыг лэужыгъуэш, екІэпцІэхэм яшишщ. КъудамэшІэ къыдэжхэр щхъуантіафэш, зэман дэкІмэ гъуабжэ мэхъу, дейм ешхъу. И тхъэмпэхэр хуэкъыхъ щыкІэш, см 4—10 я къыхъагъщ, см 3,5—7 я бгъуагъщ, дээ яш. Къущхъэхъуучыпциэм и къэхъупІэ-къежъапІэу къалъытэм яхэтщ Кавкази. Бгышхъэ мэзхэм куэду къышокІ. Жыгыр щобагъуэ псыр ирикъуу зыгъуэт щыпшэрым.

Жыгым и пхъэм адигэхэм псэуальэ къыхашщыкІ, пхъафэм фэ

ираш^I, чы псыгъуэхэр бжыхьу яху. Шык^Iурт^Iым къыпкы^Iэхэр медицинэм къышагъесбээ.

Къущхъэхъушай — Рододендрон кавказский — *Rhododendron caucasicum* Pall.

Епль — айейгъурц.

Кхъу

Кхъуак^Iэщ^Iырыпщ (черк.) — Плаун — *Lycopodium L.*

Лэужыгъуэ зыбжанэу гуэшыжа къэк^Iыгъе лъэпкыгъуэш. Абыхэм гъемахуэми щымахуэми шхъуант^Iэу ирахъек^I, я лъагагъыр см 5—25-рэ мэхъу, ильэс зыбжанэк^I къок^I. Яп^K щым щылъхэм е зыкъыдэзы^Iэтейхэм кхъуак^I цык^Iу куэду ятетщ, и щхъек^Iэм къудамит^I-щыуэ зегуэш. Къущхъэхъу хъуп^Iэхэм, бгышхъэхэм, уэз-дигъей мээ щыгъхэм куэду къышок^I.

Кхъуак^Iэщ^Iырыпщым и шэжыгъэхэр (споры) зэхуахъэсри, сабий цынэм и Иэ-и лъэ зэф^Iэгъещап^Iэхэр лыц^Iынэ щыхъук^I, траудэ.

Кхъуэаму — Бутень Прескотта, бутень степной — *Chaerophyllum Prescottii DC.*

Илъесит^Iк^I эк^I узд лэужыгъуэш, и лъагагъыр м 2—2,5-м нос. Яп^E илъесым тхъэмпэ куэд, лъабжъэжь быдэещ, ет^Iуанэм — и пкъыр къыдож, жылэ къыпедзэ. Удзыпкъыр ку гъуанэш, и тхъэмпэхэм зэгуэбза куэд я^Iэш, инш. Июлым ирихъэл^Iэу узд щхъек^Iэм гъэгъа хужыыфэ цык^Iу куэд, Иэрамэ хъуреишхуэу зэхэту, къыпедзэ. Бжыхъэм м^M 7-м нэс зи инагъ жылэхэр мэхъури полъелъыж.

Илъабжъэм лъабжъэш^Iк^I еш^I. Губгъуэхэм, хадэхэк^Iхэм зэран яхуэхъуу, бжыхъ лъабжъэхэм, чэтып^Iэжъхэм, куэншыб идзып^Iэхэм куэду къышок^I. Иэщым яшхыркъым.

Кхъуэбанэ — Дурнишник обыкновенный — *Xanthium strumarium L.*

Зы гъэк^I ф^Iек^I къэмыйк^I удзыжь лэужыгъуэш, и лъагагъыр см 20—100-м нэсу. И тхъэмпэ пхъашэр, кы кыхъ зи^Iэр, хуэхъурей щык^Iэш, и бгъуит^Iым къибзык^Iа зырыз я^Iэш, и пкъыр занщ^Iэу док^Iей, къудамэ куэд иш^Iу. И лъабжъэр гъумш, быдэш, кууэйок^Iых. Хадэхэк^I къэк^Iыгъэхэм зэран яхуохъу, куэншыб идзып^Iэхэм куэду ушрохъэл^Iэ. И жылэхэр хъурей-кыхъщ, см 1,5—2 я инагъщ, ихъуреягък^Iэланэ зыкъыпк^Iэрызыш^Iэ тетщ. А банэхэм мэлым и цыр, зык^Iэраблэуэр, Ией ящ^I. Кхъуэбанэр Иэщым яшхыркъым. И къэхъуп^Iэ-къежъап^Iэр Америкэрш.

Кхъуэмаму (бесл.) — Бутень Прескотта, бутень степной — *Chaerophyllum Prescottii DC.*

Епль — кхъуэаму.

Кхъуэныжь — Жабрица — *Seseli L.*

Епль — кхъуэныжь.

Кхъуэныжьпапщ^Iэ (черк.) — Шалфей лесной — *Salvia nemorosa L.*

Зи лъагагъыр см 30—50 хъу, ильэс зыбжанэк^I къэк^I узд лэужыгъуэш. И пкъыр занщ^Iэу док^Iейри гъемахуэкум гъэгъа

20—30, Іәрамә кіыхы зәхәту, къыпелдзэ. Ишагъ щІэт тхъэмпәхәр хуәхъурей щІыкІәш, инш, ишхъәкІә къыпидзәхәр нәхъ цыкІуш, хуәкІых щІыкІәш, псоми цы ятетш.

КъышокI хъупІәхәм, мәкъупІәхәм, дыгъафІә джабәхәм, мәз лъапәхәм, гъурц гүэрәнхәм яхәту. Адыгәхәр ироІәззә. Бжъәхәм гъәгъахәм фо къыхах. Іәщым яшхыркым.

Кхъуенныжъудз — Жабрица — *Seseli L.*

Еплъ — къуенныжъ.

Кхъуенныжъыбз (черк.) — Шалфей мутовчатый — *Salvia verticillata L.*

Ильес зыбжанәкІә къәкI узд лІәужыгъуәш. И лъагагъыр см 30—60-м нос. И пкъыр заншIәу докIей, къудамә ешI. И щІагъкІә щІэт тхъэмпәхәр хуәхъурей щІыкІәш, кы кыхы яІәш, и шхъәкІә тетхәр щимә-кіыхыш. Удзым и пкъым, къудамәхәм я шхъәкІәхәм гъемахуәм гъәгъа шакъафә цыкІухәр, 30—40 хъууә, Іәрамә кіыхы зәхәту, къапедзэ. МәкъупІәхәм, хъупІәхәм, мәзыбгъуәм, гъурцхәм яхәту, къышокI. Бжъәхәм гъәгъахәм фо куәду къыхах. Іәщым яшхыркым. Адыгәхәр ироІәззә.

Кхъуенныжъыхъу (черк.) — Шалфей эфиопский — *Salvia aethiopis L.*

Зи лъагагъыр см 50—80-м нәс, ильес зыбжанәкІә къәкI уздш. И пкъыр, и лъабжъәм деж къудамәу зегуәши, заншIәу докIей. Гъәгъа хұжырыфәхәр, Іәрамә кіыхы зәхәту, къудамә къәс къыпедзэ гъемахуәкум. Лъабжъәжъ быдә ешI. КъәкІыгъәм и тхъэмпәхәр хуәкІых щІыкІәш, дәз яІәш, кы япытиш. Удзым ипкъими и тхъэмпәхәми цы куәду ятетш.

ДыгъафІә джабәхәм, губгъуәхәм, уәшх машIәу къышешх щІыпІәхәм къышокI. Іәщым яшхыркым. Бжъәм фо къыхах.

Кхъуәудз (каб.) — Лебеда — *Atriplex L.*

Еплъ — яжъашхъуәжъ.

КхъуәшЫдэ (черк.) — Картофель — *Solanum tuberosum L.*

Еплъ — кіәртІоф.

Кхъуейматехъәл (каб.) — Алтей — *Althaea L.*

ЛІәужыгъуә заулу зәшхъәшыкI къәкІыгъе л'әепкъыгъуәш. Ахәр ильес зыбжанәкІә къокI (зы гъәкІә фIәкI къемыкIи яхәтш). Япкъ заншIәу дәкIейм м 1—2-м нәс я кіыхыагъш, я тхъэмпәхәм кы кіыхы япытиш, ләдәх зәхуәмыдәхәр яІәш, цы щабә ятетш. Гъәгъа пшәплъыфәхәр, шхъуантIәхәр е шакъафәхәр зырызу, къудамәхәмрә тхъэмпәхәмрә я зәхуакум, къыпедзэ гъемахуәм. Я жыләхәр, къуейхъәлым ешхъу, хъурейуә зәкІәшIәсш. Лъабжъәжъ гъум, быдә, кіыхы яшI. КъәкІыгъәхәм цы куәду ятетш, шхъуә-сырыхуфәш. КъышокI мәкъупІәхәм, хъупІәхәм, мәз лъапәхәм, гъурцхәм яхәту, псыхъуәхәм. Қавказ щІыналъәм кхъуейматехъәл лІәужыгъуәу тхум ушрохъәлIә. Адыгәхәм абыхәм ящиш гуәрхәр хущхъуәу къагъесәбәп. Медицинәр ироІәззә. Бжъәхәм гъәгъахәм фо къыхах.

Кхъуейудз (м.-каб.) — Мальва, просвирник — *Malva L.*

ЛІәужыгъуә зыбжанәу гуәша узд л'әепкъыгъуәш. Абыхәм яхәтиш зы гъәкІә фIәкIа къемыкIхәри гъитIкIә къәкIхәри. Я гъәгъахәр къашхъуафәш, пшәплъыфәш, шакъафәш. ҚапшIий цыкІуи, нәхъ

иниңи зиңеңэр яхэттүү. Кхъуейдым и тхъэмпэхэр хуэхъурей щыккэш, кың кыыхь яптыш. Зипкъ занщыл эдеккэй, щыл щылъ лэужыгъуэхэм ди шыппэм уашрохъэллэ. Гъэгъахэр удзыпкыымре тхъэмпэхэм я зэхуакум кыышыдедз. Іашым фынэ яшх яхэттүү. Кавказым лэужыгъубигъум уашрохъэллэ. Псэуппэхэм я гъунэгъуу, гъуэгубгъухэм, унэ хадэхэм, губгъухэм, пабжэхэм, бжыхъ лъажъехэм кыышоккэ. Абыхэм языныккүэр хушхъуэу щыхум къагъесбэл.

Кхъуейхъебазэ (каб.) — Шток-роза — *Alcea L.*

Ильэс зыбжанеккэ къэккэ узд лъепкъыгъуэш, лэужыгъуэш зыбжанэу гуэшыжаш. Абыхэм я лъагагъыр м 0,5—1,1-м нос. Я тхъэмпэхэм машыл эшкыллыккыл элдэх яшш. Я гъэгъахэр хужьш, гъуэжьш, пшеплъифэш, машыл эшкылафэш. Адыгэхэм кхъуейхъебазэхэр хушхъуэу къагъесбэл. Уашрохъэллэ мэккүуппэхэм, пабжэхэм, псэуппэхэм я гъунэгъуу кыышоккэ. Бжъэхэм фо кыыхах.

Щынэгъэллэхэм къызэралытэмкэш, Кавказым кыышоккэ кхъуейхъебазэ лэужыгъуэу 12.

Кхъуейхъыбыкъуэ (адыг.) — Просвирник, мальва — *Malva L.*

Еплъ — кхъуейдэз.

Кхъуейхъэл (каб.) — Алтей — *Althaea L.*

Еплъ — кхъуейматэхъэл.

Кхъужь — плод груши.

Кхъужьеихэм къапыккэ пхъещхъэмьшхъэрш. Ахэр я теплъеккэ хъурейш, я инагъккэ зэхуэдэккыым, езы лэужыгъуэхэр зэрызэхуэмыдэм хуэдэу. Хъуа нэужж гъуэжыифэш. Щыххэм къашып күедүү, ягъэгъу, яшх. Мэз щыкуэд щыппэхэм щыпсэу адыгэхэм кхъужж гъэгъуар яхъэжри, щыакхъуэ яшш.

Кхъужьей — Груша — *Rugus L.*

Жыг лъепкъыгъуэш. Лэужыгъуэ күедүү (хыщыл щигъуу) гуэшыжаш. Абыхэм уашрохъэллэ Кавказым, Европэм, Кырымым, Уссурием, нэгъуэш щыппэхэм.

Кхъужьеихэм я пхъэм адыгэхэм псэуалъэ, Іэмэпсымэ зэммыллэужыгъуэхэр (пхъэпс, пхъэшку, пхъэхъэнцэ, пхъэшынакъ, Іэнлъэ, Іэнэ, бжэмышх, шынакъжьей, бэлагъ, гупхъэтлэккы, хъэкхъуафэ, н.) къыхаш щыккэ. Пхъещхъэмьшхъэр яшх. Щыхум ижъ-ижыж лъандэрэ кхъужьеийр, Іэрисэ ищлауэ, къегъеккэ.

Кхъужьейкугъу — Омела белая — *Viscum album L.*

Кхъужьеихэм къатеккэ кугъум адыгэхэр кхъужьеийкугъуккэ ѹоджэ (Еплъ «кугъу» псальэм).

Кхъужьїерисе — плод груши обыкновенной (культурной).

Кхъужьїерисеим къыпыккэ пхъещхъэмьшхъераш. И инагъыр, и теплъэр, щыхъу зэманыр езы кхъужьеїерисеир зыхуэдэ лэужыгъуэш елъыташ. Кавказ Ишхъэрэм, климатым жыгыр фынэйзэгъри, кхъужьїерисеир зэммыллэужыгъуэ күед къышағъеккэ. Абыхэм яхэттүү зи пхъещхъэмьшхъэр пасэ дыдэу, бжыхъэм ирихъэллэу хъухэр, щымахуэ, гъатхэ пишондэ тыйгъуэу щылхъэр. Кхъужьїерисеим шыныгъуэ зэммыллэужыгъуэхэр къыхаш щыккэ.

Кхъужьейїерисе — Груша обыкновенная (культурная) — *Rugus communis L.*

Еплъ — кхъужьїерисеийр.

КхъужыІэрысей — Груша обыкновенная (культурная) — *Rhus communis* L.

Цыхум ижь-ижыжь лъандэрэ къигъекI, мэзкхъужьеим къитехи-жа жыг ліэужыгъуещ. И тхъэмпехэр бжыхъэ щыхъукI э уфыцыркъым, гъуэплъ дахэ мэхъу. Жыгым и лъагагъыр м 20—30-м нос. И тхъэмпехэр хуэхъурей щыкIэш, и щыкIумкI э щхъуантIэ-фIыцла-фэш, цанлъэш, кIы япытщ. Гъатхэм кхъужыІэрысейр хужь дахэу, жыгхэм уэс пашэ бжыгъэншэхэр къатешэшам хуэдэу, мэгъагъэ. А гъэгъахэм бжьэхэр щызолъатэ, фо зэхуахъэсу.

Псори зэхэту къапштэмэ, кхъужыІэрысей зэмылIэужыгъуэу щыIэш минитхум щIигъу.

Абыхэм я къежьапIэ-къэхъупIэр ди нобэм пэIешIэш илъэс миниш хуэдизкIэ. ЩIэнныгъэлIхэм зэрыхуагъэфащэмкIэ, кхъужыІэрысейр дэгъекIэнныр къезыгъэжъар ижь-ижыж зэманным Кавказым щып-сэухэрш.

Адыгэхэм кхъужыІэрысей зэмылIэужыгъуэ куэд къагъекI. Абыхэм яхэтщ зи пхъэшхъэмыхъэр гъемахуэкIэм, бжыхъэм, щIыма-хуэм хъухэр. Профессор П. М. Жуковский етх: «Нам нужны зимние сорта груши. Известный черкесский сорт Бжихакуж — позднезимний; плоды его снимают в декабре, мякоть плода грубая, но очень сочная и сладкая»*.

Адыгэ бжыхъэ кхъужыІэрысейм щIэнныгъэлIхэм пшIэшхуэ хуашI кIасэу зэрыхъум, IэфIу, псы щIету зэрыштым къыхэкIыу.

ХхъужыІэрысейм таухуа хъыбархэр куэду адыгэ IуэрыIуатэм хэтщ. Абыхэм ящыш зым зэрыжиIэщи, кхъужыІэрысейм мыльку къыдокIуэ, а жыгыр зыгъэгъум, изыупшIыкIым фы къехъулIеркъым.

КхъужыІэрысэджыг (бесл.) — Груша обыкновенная (культурная) — *Rhus communis* L.

Еплъ — кхъужыІэрысей.

Л, Лъ, ЛI

Лабэджэш (черк.) — Клещевина обыкновенная — *Ricinus communis* L.

Куэд щIауэ цыхур зэлэжь къекIыгъеши. XIX лIэшIыгъуэм и ныкьюэм къышыщIэдзауэ Кавказ Ишхъэрэм къышагъекI. Абы лъандэрэ лабэджэшым адыгэхэр йолэжь. КъекIыгъэм нэхъыбэ дыдэу зышиубгъуаш Лабэ губгъуэхэм, Псыжь и Iуфэхэм. Лабэджэшым и лъагагъыр м 2-м нос, баринэу мэкI. Джэшым ешхь и жылэхэм дагъэу процент 47—53—64-м нэс щIэтщ. Ар пшхы хъуркъым, ауэ медицинэм, промышленностыим икъукI щылъапIэш.

Лабэджэшым и къэхъупIэ-къежьапIэу къалъытэр Африкэрш. Нигер, Сенегал пшахъуэшIхэм уащыхуозэ мэзым хуэдэу зэшIэка лабэджэшхэм.

ЛэнкI (адыг.) — Бирючина обыкновенная — *Ligustrum vulgare* L.

* Жуковский П. М. Культурные растения и их сородичи. Л., 1971.

Зи лъагагъыр см 4—6-м нэс гъурц ліэужыгъуэш. И пхъафэр щхъуэ-гъубжэш, гъубжэ-фыцлафэш. Къудамэ лантІэ күэд ешІ. И тхъэмпэхэр хуэкыыхъ щыкІеш, см 5—7 я кыхъагъщ, см 1—2 я бгъугъщ, джафэш.

Июлым ирихъэлІеу гъэгъа хужъхэр, Іэрэмэ кыхъу зэхэту, къудамэ щхъэкІехэм къапедзэ. Пхъэшхъэммыщхъэ къыпыкІехэр хъурейш, см 0,5 я инагъщ, хъуа нэужь, фыцІеш. Мэзхэм къышокI, Кавказ Ишхъэрэм күэдрэ ушрохъэлІе. Щымахуэр щымыткИй щыпІехэм гъурцым и тхъэмпэ языныкъуэхэр щыпылъэлъяжыркыым.

И пхъэр захуэу зэрыдэкІейм папшІэ адыгэхэм гуэзнэч, чий лъэрыкІуэ щахукІе бжэгъуу къагъесбэп. И пхъэшхъэммыщхъэм идэгъэ фыцІе къыхашыкI.

ЛэнI (каб.) — Бирючина обыкновенная — *Ligustrum vulgare* L.

Еплъ — лэнкI.

ЛыкІеуц, лыкІеуцы (шапс., адыг.) — Подорожник большой — *Plantago major* L.

Еплъ — фарийтхъэлэ.

Лыхъулышхын (черк.) — Гвоздичное дерево, Евгения ароматная, Кариафиллиус ароматный — *Eugenia aromatica* Baill, *Caguophyllus aromatica* L.

Еплъ — къэрмэфибл.

Лыц — *Mox*.

Ильэс зыбжанекІе къэкI къэкIыгъеэш. Лъэпкъыгъуэ, ліэужыгъуэ күэд мэхъу. Абыхэм дэнэ щыпIи уашрохъэлІе. Лыцхэр щыкуэдщ псыпIехэм, мэзхэм, Къущхъэхъу бгыжхэм, хъупIехэм, мэкъупIехэм. Тундрэм къышыкI лыцхэр щыххэм яфIэфIу яшх.

Лъабжъэжь (м.-каб.) — Гумай, сорго алеппское — *Sorghum halepense* (L.) Pers.

Еплъ — гумей.

ЛъабжъэфI (каб.) — Солодка голая, солодка гладкая — *Clytorrhiza glabra* L.

Зи лъагагъыр см 60—100-м нэс, ильэс зыбжанекІе къэкI узд ліэужыгъуэш. Тхъэмпэхэр къабзийм ешхъу, тхъэмпэ хъурей-кыыхъ цыкIу түүртүэ зэпэшІету, удзылкыым тетц. Тхъэмпэхэм я кыым, гъэгъахэр къызыпидээ купсэм цы теткыым. АбыкІе къащхъэшокI лъабжъэфIыр езым и лъэпкъэгъу ліэужыгъуэхэм. Мы къэкIыгъем, джэшым и лъэпкъэгъум, и гъэгъахэр, Іэрэмэ кыхъу зэхэту, удзыпкъыимрэ тхъэмпэмрэ я зэхуакум къыдедз, шакъафэ-пшэплъыфэш. И лъабжъэм сахарозэ, глюкозэ күэду хэлъщ.

ДыгъафIе джабхэм, мэкъупIехэм күэду къышыкIу урохъэлІе. Иэшым яшх, бжэхэм гъэгъахэм фо къыхах. Адыгэхэм узд лъабжъэр күэд щлауэ шхыныгъуэу къагъесбэп, ироIэзэ. Глициризину абы проценти 6-м щиггу щэлъщ. Ар фошигъу къызэрэгуэкIым нэхъэрэ хуэдэ 40-кIэ нэхъ ІэфIщ. ЛъабжъэфIыр пасэрэй грекхэм, урымхэм хушхъуэу къагъесбэпу щитащ.

Лъегубанэ (каб.) — Колючник обыкновенный — *Carlina vulgaris* L.

Еплъ — жьуджалэ.

ЛъэгушIеубанэ (каб.) — Колючник обыкновенный — *Carlina vulgaris* L.

Еплъ — жъуджалэ.

Лъэнтхъуий — Гречишко вьюнковая — *Polygonum convolvulus* L.

Зы гъэкІэ фІэкІ къэмыкІ узд лІэужыгъуещ, тхъуий лъэпкъыгъуэм хохъэ. Ипкъ нэгъуещІ къекІыгъехэм дэжайм см 50—150-рэ и къыхъагъщ.

И тхъэмпэхэр папцІэш, бгъуфІэш, кіы кіыхъ яптыш. Гъемахуэм узд щхъэкІем къыпидзэ гъегъахэр фэкІэ хужьщ. И жылэхэр бжыхъхэм ирихъэлІэу мэхъу, и фэкІэ гъуабжэ-фІыцІафэш. Хъесэхэм, губгъуэхэм, хадэхэм, зэрэн хъууэ, къышокІ.

Лъэнтхъуийщэху (черк.) — Повилика — *Cuscuta* L.

Еплъ — алмэстыщхъэц.

Лъэху — Ковыль — *Stipa* L.

Ильэс күэдкІэ къэкІ узд лъэпкъыгъуещ, лІэужыгъуэ зыбжанэу зэхэгъэшхъэукІаш. Абыхэм я лъагагъыр см 30—100-м нос. Япкъхэр занхиэу щытш, я бзийхэр бгъузэш. Уэшх машлІэу къышщеш, зэи ямыва губгъуэхэм, джабэ дыгъафІэхэм, мывалъэ ѢыпІэхэм къышокІ.

Гъатхэм пасэу уздыр фІыуэ яших жэмхэм, шыхэм, мэлхэм, бжэнхэм. Гъемахуэр къихъэмэ, уздыр быдэ, жы мэхъури, яшхыжиркъым, ауз Ѣымахуэм мэлхэм, шыхэм фІыуэ яхъу.

Кавказым, ѢынагъэлІхэм къызэралъитамкІэ, лъэху лІэужыгъуэ 26-рэ къышокІ (сур. 85).

Лъэхъий (м.-каб.) — Повилика — *Cuscuta* L.

Еплъ — алмэстыщхъэц.

Лъэхъц (чек.) — Вьюнок полевой — *Convolvulus arvensis* L.

Еплъ — Мадзу и джэш.

Лъэщимэ (каб.) — Вяз пробковый — *Ulmus suberosa* Moench.

Еплъ — къэрэгъэш.

ЛыжъгъэгуфІэ (каб.) — плод бересклета.

Еплъ — чыцІыпэ.

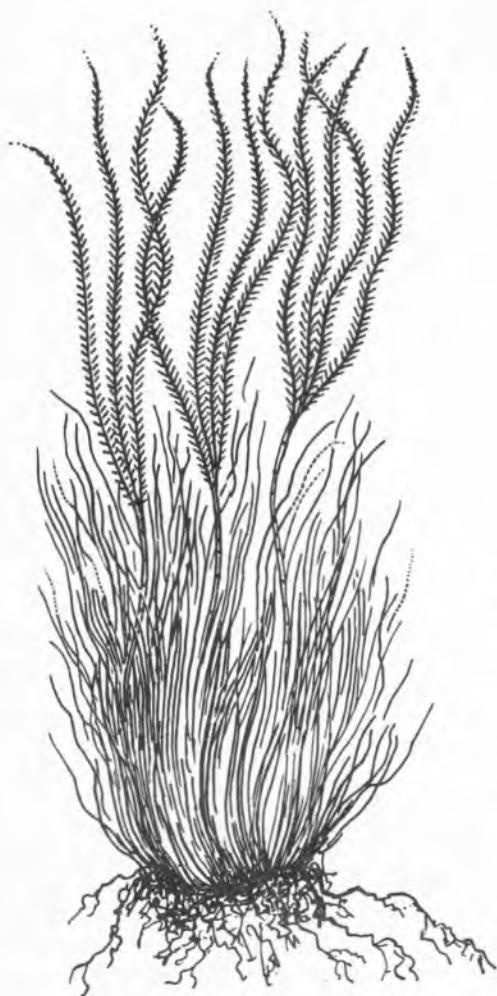
M

Мадзу и джэш — Вьюнок полевой — *Convolvulus arvensis* L.

Ильэс бжыхъэкІэ къэкІ узд лІэужыгъуещ. Зи кіыхъагъыр м 1,5—2,5-м нэс ипкъ псыгъуэхэр и гъунэгъуу къэкІ уздхэм, хадэхэкІхэм зрашэкІыурэ дожай. И тхъэмпэхэр папцІэш. Гъэгъа хужьхэр, бжъамийм ешхъхэр, майм къышцегъэжъяуэ сентябрим нэсиху къыпидзэ, и жылэхэр бжыхъхэм мэхъури, полъэлъиж. ГъавэхэкІхэр, хадэхэкІхэр къышагъекІ губгъуэхэм, унэ хадэхэм зэрэн щохъу. Гъуэгу гъунэхэм, бжыхъ лъабжъехэм, мэкъупІэхэм, пабжъехэм ушрохъэлІэ. Іэшым фІыуэ яших (сур. 86).

МамкъутІэрысэ — плод малины обыкновенной (культурной).

Мамкъутейм къыпкыкІэ пхъэшхъэмыщхъэрш. Хъуа нэужь плънжыфэ дахэш, дзэ цыкІу куэду зэкІэцІэсш, см 1—1,5-м нэс и инагъщ. Цыхухэм мамкъутІэрысэр куэду къагъекІ, къащып, яших, ягъавэ, шхыныгъуэ зэмьлІэужыгъуэхэр къыхашІыкІ. Хушхъуэ хэлъш. Мамкъутым іэфІу проценти 6—11, гуашІэу — процент 0,6—2,2 Ѣэлъш.

Сур. 85. Лъэху, къудас,
нэуэжьщхъэц — Ковыль

Сур. 86. Мыщэхупсей,
мыщэхупцей —
Рябина кавказская

МамкъутIэрысей — Малина обыкновенная (культурная) — *Rubus idaeus* L.

Гъурц дыдэу цымыт къэкIыгъэ лэужьыгъуэш, и лъагагъыр м 1—1,5-м нэсу. Зы гъэм и кIуэцIкэ къыдэжа къудамэхэм цы, банэ цыкIу ятетщ. И тхъэмпэхэр, къабзийм ешхьу, тхъэмпэ цыкIури 3—5-үэ зэгуэтщ. Гъэгъахэр, къапщIий хужыфэ цыкIу зиIэхэр, 1 см я инагыгу, къэкIыгъепкъ щхъэкIэхэм гъатхэм пасэу къыпедзэ. Июным — июлым мамкъут къыпыкIэхэр мэхъу. А земаным лъабжъэм къышыдэжа пкъышIэхэм я щхъэкIэм гъэгъа щIэрышIэхэр къыпедзэ, пхъэшхъэмьщхъэр мэхъу. Апхуэдэурэ жэп къехыхункIэ йокIуэкл. Бжъэм фо нэхъыфI дыдэхэм ящыш къыхах.

МамкъутІэрысейр цыыхухэм къызытрагъехъукIа мамкъут ліэу-жыгъуэр Европэм, Сыбырим къышокI. Унэ хадэхэм куэду къы-щагъекI.

Мамкъут — плод малины.

Мамкъутейхэм къапыкIэ пхъэшхъэмымыщхъерац. Хъуа нэужь, плъжыфэш, мэ дахэ къипех. ЕкIэпцIэ, пхъэхуй, бжей мэзыжхэр щыпаупшIкIэ, мэз щагъуу щитам дыгъэр зэригъуэту, мамкъутейм зэшIещтэ. Алхуэдэ щыпIэхэрш цыыхухэм езыр-езыру къекIа мам-къут къышашыпыр.

Мамкъутей — Малина — *Rubus L.*

Гъурц дыдэу щымыт къекIыгъэ ліэпкъыгъуэш, ліэужыгъуэ заулу гуэшыжащ. Ди хэгъуэгухэм, Къущхъехъу щыпIэхэм, мэзыж-хэм, къуакIэбгыкIэхэм къышокI зы мамкъутей ліэужыгъуэ — *Rubus buschii* (Rosan.) Grossh. (Малина Буша). Мыбы и лъагагъщ 1 м нэс, и тхъэмпэхэр, къабзийм ешхуу, тхъэмпэ цыкIуу 3—5—7-үэ зэхэтш. Тхъэмпэ цыкIухэр хуэхъурей-кIыхьш, дээ цыкIухэм къаухъуреих, я щагъым цы щабж тетш. Гъэгъя хужыфэ цыкIухэр гъатхэкIэм мамкъутей щхъэкIэм къыпедзэ, августым, сентябрим мамкъутыр мэхъу. Мамкъутей гъэгъахэм куэду бжьэм фо къыхах.

Маму (бесл., шапс.) — Бутень клубненосный — *Chaerophyllum bulbosum L.*

Еплъ — аму.

Матэжъажъэ (черк.) — Клевер шуршащий — *Trifolium strepens* Crantz.

Зи лъагагъыр см 15—25-рэ хъу, зы гъэкIэ фIэкI къэмымкI узд ліэужыгъуэш. Тхъэмпиш ліэпкъыгъуэм ящищ. И тхъэмпэхэр щырышурэ зэгъусэш, ику итым кIы иНэш. И пкъыр занщIэу докIей. ГъатхэкIэм гъэгъя хужыфэхэр узд щхъэкIэм, щхъэ хуэрейүэ зэхэту, къыпедзэри, июлым — августым жылэхэр мэхъу, гъэгъахэр бырыбу мэгъуж, жым щигъэхъейкIэ, бжээ лъатэ макъ ящIу. Арагъэнщ абы матэжъажъэкI щIеджэри.

ДыгъафIэ джабэхэм, псы щымашIэ щыпIэхэм, мэз лъапэхэм къышокI.

Матэххуей (черк.) — Мальва, просвирник — *Malva L.*

Еплъ — кхъуейудз.

МатэххуейцикIу (черк.) — Мальва приземистая, просвирник приземистый — *Malva pusilla* Smith.

Зи гъэкIэ е гъитIкIэ къекI узд ліэужыгъуэш, и лъагагъыр см 10—60 хъууэ. ХъбыкIуэ ліэпкъыгъуэм ящищ. И лъабжъэр гъумш, куууэ йокIых, и тхъэмпэхэм кIы кIыхх ЯНэш, хуэрейш. Гъэгъя къащхъуэ-хужыфэхэр уздыпкъымрэ тхъэмпэхэм я зэхуакумрэ гъатхэм къыдедз. Жылэхэр, кхъуейхъэл цыкIум хуэдэу, хуэрейүэ зэкIэшIэсш. ПсэупIэхэм я гъунэгъуу, жыг щагъхэм, гъуэгубгъухэм къышокI. И щым фIыу яшх. Хущхъуэ зыхэль къекIыгъэш.

Матэххуеишхуэ (черк.) — Алтей — *Althaea L.*

Еплъ — кхъуейматэхъэл.

МатэххуейщхъуантIэ (черк.) — Алтей лекарственный — *Altha-ea officinalis L.*

Ильэс зыбжанекIэ къекI узд ліэужыгъуэш. И лъагагъыр

м 1—1,5-рэ мэхъу. И пкыры заншIеу докIеий, и щхъэкIэм къудамэ заулу зегуэшыж. И тхъэмпехэр хуекIых щыкIещ, ледэх машIеу ту яIещ, кIы кIых япытщ. Къудамэхэмрэ тхъэмпехэмрэ я зэхуакум гъэгъа пшэплыфешхуэхэр зырызу е тбурытIу гъемахуэм къыпедзэ. И жылэхэр хъурейуэ, матэхууейм ешхуу, зэкIешиIеcщ. И лъабжъэжь гъумыр кууэ йокIых. МэккупIехэм, псыхуэхэм, мэзыбгъухэм къышокI. Адыгэхэм, абавэхэм, нэгъуэшI лъепкъхэм хушхууэу къагъесбэп. Бжъэм фо къыхах.

МатIкочыг (адыг.) — Шелковица, тутовое дерево — *Morus L.*
Еплъ — мэракIуей.

Махъшэуц (адыг.) — Верблюжья колючка — *Alhagi Tourp ex Adans.*

Лэужыгъуэ зыбжанэу гуэша, гъурц дыдэу щымыт, куэду бэнэ зытет къэкIых ёлэпкъыгъуэш. Джэш лъэпкъым хохъэ. И лъагагъыр см 40—120-м нос. И тхъэмпехэр хъурей-кIых цыкIухэш, кIы кIешиI япытщ. И гъэгъахэр пшэплыфэш, плтыжыфэш. И лъабжъэр куу дыдэу, м 10-м щигъукIэ йокIыхри, псыр, ИфIыр къыдрешей. КъэкIых ёлэужыгъуэхэр зэрызэшхъэшыкI щигъуэ щыIекъым, я тхъэмпехэм, бэнэхэм я инагъымкIэ, гъэгъа къапшIийхэм яIут дээ цыкIухэмкIэ мыхъумэ.

Ди къералым лэужыгъуитху (Кавказым — лэужыгъуит) къышокI. Къум дыдэу щымыт щыпIехэм, къумхэм куэду къышокI. Кавказ Ишхъэрэм и хуабапIэ губгъуэхэм, тафэхэм куэдрэ уашрохъэлIэ. Махъшэхэм сыйтим щыгъуи яшх, мэлхэм щахъур къэкIыхъэм и цынэгъуэм, бэнэхэр щыцIыхIум щыгъуэш. Мэккуу паупшI, узд хъэжыгъе яшIа нэужуя IешиI фыуэ яшх. Бжъэм куэду фо къыхах. Цыхум хушхууэу къыщаgъесбэп щыIешиI.

МафIасэ (каб.) — Дурнишник зобовидный — *Xanthium strumarium L.*

Еплъ — бэнэдэгу.

Мэдахэ (черк.) — Ландыш майский — *Convallaria majalis L.*

Еплъ — къэлэрдэгу.

Мэжджытжыг (черк.) — Сирень — *Syringa L.*

Дахэ дыдэу къэгъагъэ гъурц лъэпкъыгъуэш, лэужыгъуэ 30-м нэсу гуэшыжащ. Гъатхэм пасэу я тхъэмпэ папцIэ бгүүфIехэр къыдедз, майм и пэм къудамэ щхъэкIехэм гъэгъа Iерамэхэр, кIых дахэу зэхэтхэр, къыпедзэ. Мэжджытжыгхэр къалэхэм, къуажэхэм, пархэм куэду къыщаgъэкI.

Лэужыгъуэ куэдхэр щыIэм зэрыщымышынэм, сый хуэдэ щыгульми зэрэзгъым къыхэкIыу, Кавказ Ишхъэрэм куэд щауэ къыщаgъэкI, цыхухэм фыуэ ялъагъу. Нэхъыбэу къагъэкIыр *Syringa vulgaris L.* лэужыгъуэраш.

Мэзбэй (черк.) — Папоротник мужской, щитовник мужской — *Dryopteris filix-mas (L.) Schott.*

Еплъ — енэб.

Мэздэжъый (шапс.) — Лещина обыкновенная — *Corylus avellana L.*

Еплъ — дей.

Мэздей (каб.) — Лещина обыкновенная — *Corylus avellana L.*

Еплъ — дей.

Мээдзэл (каб.) — Ива прутевидная — *Salix viminalis* L.

Зи лъагагыр *м 5—10-м* нэс жыгщ е гъурциш, дзэл лэужыгъуэш. И тхъэмпэхэр бгъузэ-къыхыц, *см 10—15* я къыхагьщ. И пхъафэр щхъуафэш. Гъатхэм пасэу и гульхэр къотIэПри тхъэмпэ цыкIухэр къыпэдээ, къогъагъэ. Бжъэхэм гъэгъахэм фо къыхах. Псыхъуэхэм, мээхэм гүэрэну къышокI. Щыгу пхъапхъэ, пшахъу э зыхэлхэм, псы хуэмыныкъуэхэм нэхъыфIу къышокI. Псыдээ уапIэхэм щыхасэри, куэду къышагъэI, щыгур псым имылъесын папцIэ.

Мээдзэлыг псыгъуэ цыкIухэм адыгэхэм, нэгъуэшI лъэпкъхэм матэ къыхашцыкI, жыхахпхъэ щашIкIи къагъесэбэп.

Мэзкхъужъыг (адыг.) — Груша кавказская — *Rugus caucasica* Fed.

Еплъ — мэзкхъужъей.

Мэзкхъужь — плод груши кавказской.

Мэзкхъужъейм къыпыкIэ пхъэцхъэммышхъэраш. И теплъэкIэ хъурейш, *см 2—3* и инагъщ, кы къыхи иIещ. Хъуа нэужь, гъуэжьыб-зэш, мэ дахэ къыкIэрех, гуашIещ, ткIыбжьщ. Адыгэхэм мэз кхъужъыр зэрыхъуу куэду къыпач, къашып, ягъэтIылъри зыкъомрэ щагъэлъ, ягъэгъу, фоупсым, фошигъупсым хэлъу ягъавэ. Мэзкхъужь Тыгъуар шхыныгъуэ хъарзынэш, и фэкIэ гъуабжэ мэхъу, хушхъуэ яхуоху кIапцIэ, кIэтий узхэм.

Мэзкхъужъей — Груша кавказская — *Rugus caucasica* Fed.

Зи лъагагыр *м 20—30-м* нэс кхъужъей лIэужыгъуэш. Къудамэ-щIэ къыдэжахэр гъуабжэ-щхъуафэш. Къудамэхэм бинэ куэду ятетш. Жыг пхъафэр гъуабжэ-фIыцIэ-щхъуафэш. Мэзкхъужъейм и тхъэм-пхэхэр инш, хъурейш е хъурей-къыхыц, *см 3—5* я къыхагьыу, *см 2—3* я бгъуагъуу, папцIещ, кы къыхи яптыш. И гъэгъа хужь дахэхэр, *см 2—3* я инагъыу, 2—3-үэ зэгъусэу гъатхэм къыпэдээ, бжъэм фо къыхах.

Жыгыр баринэ дахэу мэкI, къудамэ куэд ешI. Мэз кхъужъейм и пхъэм адыгэхэм я унагъуэхэр зыхуэныкъуэ хъэкъущыкъу (шынакъ, шынакъжъей, бжэмышх, бэлагъ, бжэмышхыхуэ, н.), пхъэхъэнцэ, пхъэшку, Iэжъэлъэгу, пхъэпс къыхашцыкI, псэуалъэ щаухуэкIэ къагъесэбэп.

И къехъуПэ-къежъапIэр Кавказыриц. Ди щыпIэхэм мы зэмани гъунэжу къышокI.

МээмэракIуэ — плод костяники.

МээмэракIуэйм къыпыкIэ пхъэцхъэммышхъэраш. Хъуа нэужь, плъыжыфэ дахэш. Iэфи-гуашIэ зэрышIэтым, витамин зэрыхэлъым къыхекIкIэ мээмэракIуэр цыкхухэм куэду къашып, яшх, ягъавэ.

МээмэракIуей — Костяника — *Rubus saxatilis* L.

Илъэс зыбжанэнкIэ къэкI къэкIыгъеэш, и лъагагыр *см 15—30* мэхъу. И тхъэмпэхэр щыуэ зэгүэтш, кы къыхи яIещ. Тхъэмпэ щIагъхэр щабэш, щхъуантIэ-хужыфэш. Майм къэкIыгъэ щхъэкIэм къыпидээ гъэгъахэр цыкIуш, хужыфэш. МэракIуэ къыпыкIэр, хъуа нэужь, плъыжь дахэш, яшх. Нэхъыбэр къышыкIыр уэздыгъей, псеi, пхъэхуэй мээхэрш.

МээмэракIуэ (бесл.) — Ежевика — *Rubus* L.

Еплъ — мэракIуапцIэ.

Мээмэркыу (адыг.) — Ежевика — *Rubus L.*

Епль — мэракІуапцІэ.

Мээмей — Яблоня восточная — *Malus orientalis Ugl.*

Кавказ Ишхъэрэм щыІэ мэзхэм куэду къышыкІ жыг ліЭужыгъуэш. И лъагагыр *m* 10—12-м нос, баринэ дахэу мэкІ. И тхъэмпехэр хъурейщ, хуэхъурей е хуэкІыхъ щыкІэу, *см* 3—8 я кіыхъагъщ, *см* 2—4 я бгъуагъщ, тхъэмп щыагъхэр хужыфэш, щабэш, кіы кіыхъ, *см* 1—3 хъуэ, яптыщ. Жыг пхъафэр щхъуафэш, къудамэшІэ цыкІу къыдэжхэм цы щабэ ятетщ, гъуабжэ-фыцІафэш. Гъэгъа хужыхэр е пшэплъыфэхэр, 3—6-үэ зэгъусэу, апрелым — майм къыпедээ, *см* 3—4 я инагъщ, бжъэм фо къыхах.

Пхъэшхъэмьшхъэ къыпыкІэхэр бжыхъэм мэхъу. Мей тхъэмпехэр, жэп темыхэ щыкІэ, адыгэхэм къашып, къыпач, дыгъэ темыпсэу ягъэгъу, шейуэ ягъавэ. Мейм и пхъэм пхъэпс, Іэжъэлъэгу, бжы къыхашІыкІ. И къэхъупІэ-къежъапІэу къалъытэ Кавказыр, Кърымыр, Азие ЦыкІур.

Мээмы — плоды яблони восточной.

Мейм къыпыкІэ пхъэшхъэмьшхъэрш, и теплъэкІэ хуэхъурей щыкІэш, *см* 3—4 и инагъщ, хъуа нэужь гъуэжыфэ-плъыжыфэ дахэш, кіы кіыхъ, *см* 2—2,5-рэ хъуэ, иІэш.

Мир адыгэхэм куэду къашып, яшх, ягъэгъу, ягъефІэу, фоупсым, фошыгъупсым хэлъу ягъавэ. Мир даптищи узыншэш, абы хъэпІацІэ еуэркъым, уз къеуалІэркъым. Бжыхъэм куэду къэбугъуейрэ щыну-нэм щыбгъэтІылъмэ, гъатхэ — гъемахуэ пшондэ ягъэ емыкІуу щылъщ.

Мэзпкъынэ (черк.) — Купена — *Polygonatum Adans.*

Илъэс зыбжанэнкІэ къэкІ, ліЭужыгъуэ зыбжанэу гуэша удз лъэпкъыгъуэш. Кавказым ушрохъэлІэ мэзпкъынену ліЭужыгъуихым. Ахэр исори мэзхэм, гъурцайхэм къышокІ, я теплъэкІэ, къэкІыгъэ тхъэмпехэмкІэ, гъэгъахэмкІэ зэшхъэшокІ. Хушхъуэу къагъесебэп яхэтщ. Мэзпкъынхэм псоми лъабжъэжь ящи.

Мэзтхъэркыуэф — Мать-и-мачеха обыкновенная — *Tussilago farfara L.*

Епль — анэрэ-анэнэпІэсрэ.

Мэзшэдыгъуей — Вишня птичья, черешня — *Cerasus avium (L.) Moench.*

Зи лъагагыр *m* 30—35-м нэс жыг ліЭужыгъуэш. И пхъафэр щхъуафэ-плъыжь-фыцІафэш. И къудамэ лъэшхэр занщІэу доклэй. И тхъэмпехэр хуэкІыхъ щыкІэш, папцІэш, *см* 6—15 я кіыхъагъщ, *см* 3—7 я бгъуагъщ. Гъэгъа хужыхэр гъатхэм къудамэ щхъэкІэхэм куэду къапедээ, *см* 2—3 я инагъщ, кіы кіыхъ, *см* 2—6 хъуэ, яІэш. Шэдыгъуэ къыпыкІэхэр гъемахуэкІэм плъыжь-фыцІафэу мэхъу, я теплъэкІэ хъурейщ, *см* 1—1,5 я инагътуу. Кавказ Ишхъэрэм къышыкІ мэзшэдыгъуейм къыпыкІэ шэдыгъуэр пшхы хъуркъым, дыджщ. Абхъазым, Шапсыгъым къышыкІхэм я пхъэшхъэмьшхъэр ІэфІщ, яшх. Мэзшэдыгъуейхэр бжай, тхуей мэзхэм куэду къышокІ, я гъэгъахэм бжъэм фо къыхах, я пхъэм адыгэхэм псэуальэ къыхашІыкІ. Жыгым и къэхъупІэ-къежъапІэу къалъытэ Европэр, Кавказыр.

Мээшэдьыгъу (каб.) — плод вишни птичьеи, черешни.

Еплъ — мээшэдьыгъуэз.

Мээшэдьыгъуэз — плод вишни птичьеи, черешни.

Мээшэдьыгъуейм къыпыкІэ пхъэцхъэмыйщхъэрц. Кавказ Ишхъэрэм щыдыджщ, яшхыркым. Адыгэхэм зэхуахъэсү иІэгъэ къышыхах щыІэш. Абхазым, Шапсыгым щыІэ мээхэм къышыкІ шэдьыгъуейм къыпыкІэ шэдьыгъуэхэр ІэфІш, яшх.

Мээзыдэ (каб.) — орех лещины обыкновенной.

Еплъ — дэцыкыу.

Мэкъуауз — Герань — *Geranium L.*

Еплъ — хъурмыж.

Мэкъут (каб.) — Тростник обыкновенный — *Phragmites communis (L.) Trin.*

Еплъ — бгъэн.

МэкъупІэудэшабэ (черк.) — Овсяница овечья — *Festuca ovina L.*

Еплъ — мэлудз.

Мэкъушай (черк.) — Душица обыкновенная — *Origanum vulgare L.*

Еплъ — дадий.

Мэкъушай (бесл.) — Зверобой продырявленный, зверобой обыкновенный — *Hypericum perforatum L.*

Еплъ — гъуэжкуудз.

Мэламу — Бутень розовый — *Chearophyllum roseum Bieb.*

Ильэс бжыгъэкІэ къэкІ удз ліэужыгъуэш, и лъагагъыр см 25—50-м нэсу. И пкъыр къудамэ заулу гуэшащ, и тхъэмпэхэр куууэ икІи куэду зэгуэбзащ, кЫи кыхъ яІэш. Къудамэ щхъэкІэхэм гъэгъа пшэплъыфэхэр, Іэрамэ хъурейуэ зэхэту, июным и кІэм къыпедзэ. И лъабжъэр быдэш, куууэ йокыых. Жылэхэр гъэмахуэкІэм ирихъэлІэу мэхъу. И ўшым фыгуе яшх, мэкъум хэлъмэ сэбэпш. Къущхъэхъу хъупІэхэм, мэкъупІэхэм, мэз лъапэхэм, бгыщхъэ лъагэхэм къышокІ.

Мэлкъуас (адыг.) — Мальва, просвирник — *Malva L.*

Еплъ — кхъуеийудз.

Мэлмаму — Бутень розовый — *Chearophyllum roseum Bieb.*

Еплъ — мэламу.

Мэлудз — Овсяница овечья — *Festuca ovina L.*

Ильэс зыбжанэкІэ къэкІ удз ліэужыгъуэш, и лъагагъыр см 15—25-м нэсу. Лъабжъэ быдэ, лъэхъц куэд ешІ. И бзийхэр бгъузэ-кыыхъщ, тцууэ и кыхъыпІэмкІэ зэтэуплІэнцІаш, цы лъепкъ ятеткъым, я фэкІэ къашхъуэ-щхъуантІафэш. Удзыпкъыр занщІэу см 20—30-кІэ докІей, июным — июлым гъашэ цыкыу къыдедз. Жылэхэр августым мэхъури полъэлъыж.

Нэхъыбэу къышокІ уэшх машцІэу къышешх губгъуэхэм, дыгъафІэ джабэхэм, хъупІэхэм. Мэлхэм, бжэнхэм, шыхэм фы дыдэу яшх.

Мэлудзшабэ (черк.) — Овсяница овечья — *Festuca ovina L.*

Еплъ — мэлудз.

Мэлыхъуэсабын — Очиток испанский — *Sedum hispanicum L.*

Зы гэкІэ фэкІла къэмыхкІ къэкІыгъэ ліэужыгъуэш. И лъагагъыр см 20—25-м нос, и пкъым, и лъашцІэм деж къышегъэжъяуэ, къудамэ .

зыбжанэу зегуэш. Гъэгъахэр, къапцIиих хъухэр, хужьыбзэш, майм къыпедзэ. Жылэхэр июлым мэхъу.

Мывалъэ, пшахъуалъ щыпчэхэм, дыгъафIэ джабэхэм къышокI. Къущхъэхъу хъупчэхэм ушыхуозэ.

Удзыр щыцIынэм деж, сабын папчIэу Іэшыхъуэхэм къагъесэбэп.

МэракIо (шапс.) — Земляника — *Fragaria L.*

Еплъ — губгъуэмэракIуэ.

МэракIу (адыг.) — Земляника — *Fragaria L.*

Еплъ — губгъуэмэракIуэ.

МэракIуапцIэ — Ежевика — *Rubus L.*

Лэужыгъуэ куэд хъу, гъурц дыдэу щымыт къэкIыгъэ лъэпкъыгъуэш. ИльеситI нэхърэ нэхъыбэкI мыслеу, бандын зытет пкъы ешI, и лъабжъэжъхэр ильэс зыбжанэкIэ мэпсэу. МэракIуапцIэхэм я тхъэмпэхэр хуэхъурей щыкIэ тхъэмпэ щыкIу щырышу зэхэтш, я гъэгъахэр нэхъыбэм хужьш. МэракIуапцIэхэм къапыкIэ мэракIуэр, хъуа нэужь, фыцIещ е плъыжь-фыцIафэш, ІэфI, гуашIэ щIэлъш. Езыр-езыру къэкI мэракIуапцIэ лэужыгъуэу 200-м щIигъу щыIещ. Абыхэм уашыхуозэ Америкэм, Европэм, Африкэм, Азием, Кавказым. Ди къэралым щыргъуэтнынуш мэракIуапцIэ лэужыгъуэу щэшшым щIигъу (абыхэм я нэхъыбапIэр къышыкIыр Кавказырш). МэракIуапцIэр, хъуа нэужь, щыххэм куэду къащыл, яшх, ягъэгъу, ягъавэ фоупсым, фошигъупсым хэлъу.

МэракIуэхужьджыг (бесл.) — Шелковица белая, тутовое дерево белое — *Morus alba L.*

Еплъ — мэракIуейхужь.

МэракIуэфIыцIэджыг (бесл.) — Шелковица черная, тутовое дерево черное — *Morus nigra L.*

Еплъ — мэракIуейфIыцIэ.

МэракIуэджыг (бесл.) — Шелковица, тутовое дерево — *Morus L.*

Еплъ — мэракIуей.

МэракIуэнэнцI — Лапчатка гусиная — *Potentilla anserina L.*

Еплъ — псымэракIуэ.

МэракIуэтумэ (каб.) — Клубника — *Fragaria ananassa Duch.*

Еплъ — мэракIуэйрысэ.

МэракIуэйрысэ — Клубника — *Fragaria ananassa Duch.*

Ильэс зыбжанэкIэ къэкI, лъабжъэжь зиэ къэкIыгъэш. Удзш, и лъагагъыр см 15—30 мэхъу. И пкъыр япэ щыкIэ заншIэу щытыш, иујкIэ мэракIуэ къыпыкIэхэм ягъэгъуэлъ. И тхъэмпэхэр тхъэмпэцIыкIу щырышу зэхэтш, кIы кIыхъ яптыш, гъэгъахэр хужьш, инш. МэракIуэйрысэм тумэ къэхъукIэ иIэш (лэужыгъуитым яку къыдэкIаш). Щыххэр куэд щIауз йолэжь, хадэхэм къышагъэкI. МэракIуэ къыпыкIэхэр инш, ІэфIш, яшх, фоупс, фошигъупсым хэлъу ягъавэ.

МэракIуей — Шелковица, тутовое дерево — *Morus L.*

Ди хэгъуэгухэм лэужыгъуитI хъууэ къышагъэкI жыг лъэпкъыгъуэш. Абыхэм м 15—20-м нэс я лъагагъш, я пхъафэр гъуабжэморафэш. Къудамэ ин ящIри, жыгъэр баринэу мэкI. И пхъэр быдэш, гъуэжыифэ дахэш, куэдым къышагъесэбэп. МэракIуэ къыпыкIэхэр пшыхынкIэ хъэлэмэтш, щIэныгъэлIхэм къыззерахутамкIэ, хущхъуэшхуэ яхэлъш.

Мэз кусэхэм, жыг хадэхэм куэду къышагъэкI. Шылэ хъэпIацIэхэм и тхъэмпэхэр ирагъэшх.

МэракIуейхужь — Шелковица белая, тутовое дерево — *Morus alba* L.

Зи гугъу тщIа мэракIуейхэм яшыщ зыш. Лъагэу, баринэ дахэу мэкт. И тхъэмпэхэр инш, хуэхъурей щIыкIещ, кы кIыхь (см 3 хъууэ) яIещ, папцIещ, зэээмзыз лэдэхитI щаIэ къохъу, см 6—15 я кIыхъагъщ, см 4—8 я бгъуагъщ, дээ цIыкIу куэду яIещ. Гъатхэм пасэу мэгъагъэ. МэракIуэ къыпыкIехэр дээ цIыкIу куэду зэкIещIесщ, хъуа нэужь, гуашIагъ лъэпкъ щIемылъу, IефIщ.

МэракIуейхужьыр Китаймрэ Япониемрэ кърашри, шылэхъэпIацIехэм я гъусэу, VII лэшIыгъуэм Европэм къашауэ щытащ. Абы лъандэрэ ди щIыпIехэм къышагъекI.

МэракIуейфIыцIэ — Шелковица черная, тутовое дерево черное — *Morus nigra* L.

МэракIуейхужьым щIагъуэкIэ къыкIерымыхуу докIей, жыг баринэ дахэц. И тхъэмпэхэр хуэхъурей щIыкIещ, см 6—14 я кIыхъагъщ, см 4—10 я бгъуагъщ, кы кIыхь яптыщ, лэдэхитI щаIэ къэхъуу. МэракIуэ къыпыкIехэр, хъуа нэужь, фIыцIещ, плтыжыфэ машIэ къышIэлъадэу, IефIщ, гуашIагъ машIэ щIэту. Азие КъухъепIэм, Афганистанам къраша къэкIыгъещ. И пхъэр, мэракIуэр цIыхум куэд щIауэ къагъесэбэп.

Еплъ — мэракIуей.

МэракIочыг (адыг.) — Шелковица, тутовое дерево — *Morus L.*

Еплъ — мэракIуей.

МэракIофыжъчыг (адыг.) — Шелковица белая, тутовое дерево белое — *Morus alba* L.

Еплъ — мэракIуейхужь.

МэракIошIуцIечъыг (адыг.) — Шелковица черная, тутовое дерево черное — *Morus nigra* L.

Еплъ — мэракIуейфIыцIэ.

Мэрчэн (черк.) — Коричное дерево (один из видов).

ЩIыпIэ хуабэхэм къыщыкI жыг лIэужыгъуэш. Адыгэхэм куэд щIауэ къагъесэбэп, и пхъафэр хущхъуя ящI, шхыныгъуэхэм халъхъэ, ирагъэIефI.

Мэрчэнпхъафэ (черк.) — высушенная кора одного из коричных деревьев. Мэрчэн жыг къудамэ псыгъуэхэм къытраха пхъафэ гъэгъуахэр адигэхэм хущхъуэу куэд щIауэ къагъесэбэп, шхыныгъуэхэм халъхъэ. Мэрчэнпхъафэм мэ дахэ къызыкIерих пкъыгъуэхэр хэлъщ.

Мэхъыч (каб.) — Гвоздичное дерево, Евгения ароматная, карифиллус ароматный — *Eugenia aromatica* Baill., *Caryophyllus aromatica* L.

Еплъ — къэрмэфибл.

Мэхъычплъыж (каб.) — Гвоздичное дерево, Евгения ароматная, карифиллуса ароматного). Карифиллус ароматный — *Eugenia aromatica* Ball, *Caryophyllus aromatica* L.

Еплъ — къэрмэфибл.

Мэхъычпхъафэ (каб.) — высушенная кора гвоздичного дерева. Мэхъыч жыг къудамэ псыгъуэхэм къытраха пхъафэ гъэгъуахэр адигэхэм шхыныгъуэхэм халъхъэ, хущхъуэуи къагъесэбэп.

Мэш — Просо посевное — *Panicum miliaceum* L.

Епль — ху. Адыгэхэр мы гъавэ ллэужыгъуэм (къышыкI земаным деж) «мэшкIэ» йоджэ, ардыдэм Іуахыжа, жылэхэр къышІаІуакIыжа нэуж зэрэджэр «хущ». Ди бзэр къулейш мэшым ехъэлІа псалъэхэм-кIэ.

Къэбгъэлъагъуэмэ, мэшыпкъэ, мэш губгъуэ, мэш хъэсэ, мэшышІэ, мэшутэ, мэшых, мэш бэв, нэгъуещI куэдми белджылы тщащI а къэкIыгъэр щIым къызэрыхэкIыр, абы лъабжъэ, бзий, пкъы зерищIыр, гъашэ къызэрыдизыр, и жылэхэр хъуа нэуж зэрыІуахыжыр.

Мэшыр адыгэхэм ллэужыгъуэ зыбжанеу ягуэш, абы и жылэхэр зэрызэшхъэцькIым хуэдэу (хугъуэ, хуплъыжь, хуфIыцIэ).

Мэш щIэнныр адыгэхэм иж-ижыж лъандэрэ къадогъуэгуркIуэ. Абы ехъэлІа таурыхъхэри хъыбархэри Ѣыкуэдщ-ди лъепкъ ІуэрыІуатэм, уеблэмэ нарт эпосым.

Мей — Яблоня дикая — *Malus Mill.*

Ллэужыгъуэ куэду гуеша жыг лъепкъыгъуэш. ЩIэнныгъэлIхэм къалъытэ мей ллэужыгъуэу 35-м щIигъу езыр-езыру къекIыу ѿыIэу. Абыхэм яшыу пшIырди д къэралым къышокI. Мейхэм я тхъэмпехэр хуэхъурей ѢыкIэш, кIы яIэш. Гъэгъахэр хужьш е пшеплъыфэш. Пхъэшхъэмымыхъэ къапыкIэр хуэхъурей ѢыкIэш, я инагъкIэ, фекIэ зэхуэдэкъым. Мейхэм илъэс 200—300-кIэ псэу яхэтш.

Бжъэхэм гъэгъам фо къыхах. Пхъэм псэуалъэ, Іэмэпсымэ зэмымллэужыгъуэхэр къыхашIыкI.

Мы — плод яблони.

Мейхэм къапыкIэ пхъэшхъэмымыхъэрш. Хъуа нэужь, цIыхухэм къашип, яшх, ягъэгъу, ягъэфIеу, фоупсым, фошыгъупсым хэльу ягъавэ.

МывэкъуршхэкIыкI (черк.) — Кольподиум — *Colpodium Trin.*

Епль — жьгъырыудз.

Мыгур (адыг.) — Слива домашняя — *Prunus domestica* L.

Епль — къыпцIей.

Мые, мыччыг (адыг.) — Яблоня — *Malus Mill.*

Епль — мей.

Мыехафэ (адыг.) — Яблоня восточная — *Malus orientalis* Ugl.

Епль — мэзмей.

Мылъхуэгын — Ятрышник — *Orchis L.*

Епль — Іэдэм и Iэ.

Мыру (адыг.) — Незабудка — *Myosotis L.*

Епль — кърухугу.

Мыстхъэ, мыстхъы (адыг.) — Вяз пробковый, карагач — *Ulmus suberosa* Moench.

Епль — къэрэгъеш.

Мысхъы (шапс.) — Вяз пробковый, карагач — *Ulmus suberosa* Moench.

Епль — къэрэгъеш.

Мысырбжъэхуц — Хлопчатник египетский, хлопчатник перуанс-кий — *Gossypium barbadense* L.

Күэд щIауэ цIыхум къагъэкI бжъэхуц ллэужыгъуэш. И налъэхэр

зэрыкIыхыымкIэ, зэрыфIымкIэ адрей бжъехуцхэм къашхъэшокI. Ди къэралым и щыпIэ хуабэхэм къышагъэкI.

Мышкло (шапс., адыг.) — плод дуба (желудь).

Еплъ — мышхуэмпIэ.

МышклютI, мышклю (адыг.) — плод дуба (желудь).

Еплъ — мышхумпIэ.

МышхуэмпIэ (черк.) — плод дуба (желудь).

Еплъ — мышхумпIэ.

МышхуэмпIей (черк.) — Дуб. — *Quercus L.*

Еплъ — жыгей.

МышхумпIэ (черк.) — Плод дуба (желудь).

МышхумпIейм (жыгейм) къыпыкIэ дэхэрщ. Цыыхухэм къашыпри хасэ, мэз кусэхэм папщIэ жыгышIэ цыкIухэр кърагъэкIыкI. Абы нэмэшIу мышхумпIэр мэракIуэшай щашIкIэ куэду халъхъэ. Кхъуэхэм фIыуэ яшх.

МышхумпIей (черк.) — Дуб — *Quercus L.*

Еплъ — жыгей.

Мышэхупс (черк.) — плод рябины.

Мышэхупсейм къыпыкIэ пхъэцхъэмыххъэрщ, Іэрэмэ хъурейуэ зэхэтщ. Хъуа нэужь, гъуэплъыфэ дахэш, см 0,5—1-м нэс и инагыщ, хъурейщ. Жэп теха нэужь, ткIыбжыр щIокI, цыыхухэм къашып, яшх, фошыгъупсым хэлъу ягъавэ. Адыгэхэм мышэхупсыр куэд щIауэхущхъуэу къагъесбээп. Витамин зэммылIэужыгъуэхэр хэлъщ.

Мышэхупсей (черк.) — Рябина — *Sorbus L.*

Лэужыгъуэ заулу гуэша жыг лъэпкъыгъуэц (гъуриц лэужыгъуэ яхэтщ).

Дунейм тетщ езыр-езыру къекIыу лэужыгъуэ 84-рэ, абыхэм яшьщу 34-м ди къэралым ушрохъэлIэ. Я тхъэмпэхэр къабзийм ешхъу, тхъэмпэ цыкIу куэду зэхэтщ (шыIещ къызэрыйгуэкI жыг тхъэмпэхэм ешхъхэри), псоми я хъуреягъкIэ дээ цыкIу Иутщ. Гъэгъахэр цыкIуш, хужьщ, Іэрэмэ хъурейуэ зэхэтщ.

Кавказ Ишхъэрэм и мэзхэм, бгыщхъэ чыцэхэм, Іуашхъэхэм мышэхупсей лэужыгъуэу 8 къышокI. Абыхэм къапыкIэ пхъэцхъэмыххъэр хуэххъурей щIыкIещ, гъуэплъыфэ-плъыжыфэш, ІэфIу проценти 10—13-м нэс щIэлъщ, гуашIэ-ткIыбжьщ, жэп техэмэ—ІэфIщ. Паркхэм, мэз кусэхэм къышагъэкI, и пхъэр псэуальэ щашIкIэ къагъесбээп (сур. 87).

Мышэхупщ — плод рябины.

Еплъ — мышэхупс.

Мышэхупшней — Рябина — *Sorbus L.*

Еплъ — мышэхупсей.

Мышъехупшней (адыг.) — Рябина — *Sorbus L.*

Еплъ — мышэхупсей.

Мышхъ (шапс.) — Яблоня восточная — *Malus orientalis Ugl.*

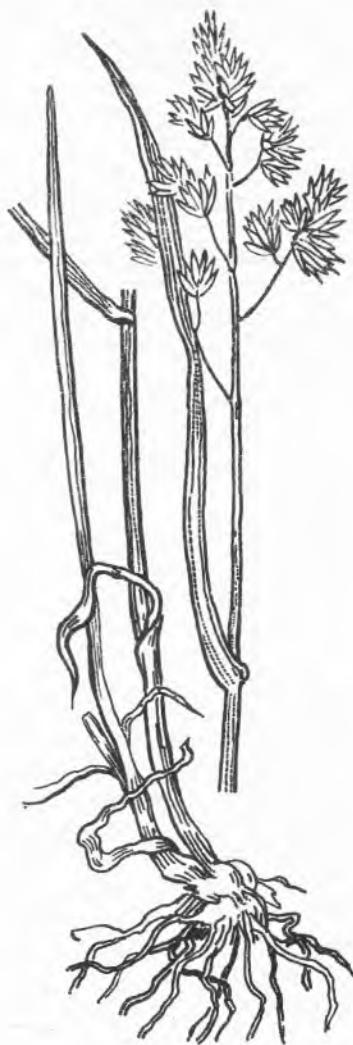
Еплъ — мэзмей.

МыIэрысэ — плод яблони домашней (яблоко).

МыIэрысейм къыпыкIэ пхъэцхъэмыххъэрщ. Лэужыгъуэ куэд мэхъу, шыIещ мыIэрысэ хъурейхэр, хъурей-къыххэр, гъемахуэм, бжъыххэм хъуяхэр, щIымахуэр, гъатхэр къесыхукIэ щылъхэр. Абыхэм

Сур. 87. Мадзу и джэш —
Вьюнок полевой

Сур. 88. Набдзэтху —
Ежа сборная

яхэтш гъуэжыхэр, плъыжыхэр, гъуэплъыфэхэр, джабэлъхэр, зэрышхъуантшэу щылъхэр, грамм 50, 80, 150, 200, 300-м нэс зи хъэльягъхэр. МыIэрысэр зыщыш лэужыгъуэм елъытааш IэфIу, фIэIуу, витамину щIэлъым и куэдагъыр.

МыIэрысэр яшх, ягъэгъу, фошыгупсым хэлъу ягъавэ.

МыIэрыс (адыг.) — плод яблони домашней (яблоко).

Еплъ — мыIэрысэ.

МыIэрысэджыг (бесл.) — Яблоня домашняя — *Malus domestica* Borkh.

Епль — мыІэрысей.

МыІэрысечыг (адыг.) — Яблоня домашняя — *Malus domestica* Borkh.

Епль — мыІэрысей.

МыІэрысей — Яблоня домашняя — *Malus domestica* Borkh.

Ижъ-ижыкъ лъандэрэ цыхум къигъекI жыг ліэужыгъуэш, и лъагагъыр м 5—10-м нос.

Дунейм мыІэрысей ліэужыгъуэ минипщиым нэс къыщагъекI. Ахэр я тепльекI, къапыкI мыІэрысэхэм я щытыкIэхэмкI эзыхъещокI. МыІэрысейхэм я тхъэмпэхэр инш, хъурей-къыхъщ е хъурейщ, я хъуреягъкI дээ цыкIу яштищ, я щагъымкI энхъыбэу, я щылумкI энхъ машцIу цы ятетщ, гъэгъахэр инш, хужьщ е пишплъыфэш. МыІэрысейхэм яхэтщ зи пхъэшхъэмыхъэр гъэмахуэкIэм е бжыхъэм хъухэр, гъэмахуэм пасэу күэдыхъэр, щымахуэм, гъатхэм нэсыхункI э тыйгуэу щылъхэр.

МыІэрысейр къызытекIа мей ліэужыгъуэ зэхехауэ пхужыл-нукым. Ауэ шэч хэлъкым Европэм къыщагъехъуа мыІэрысейхэр абы къыщицI мейхэм, Кавказым къыщагъехъухэр — абы щылэ мэзмейхэм къазэритеекIам. ЩIэнныгъелIхэм къалъытэ Европэ, Кавказ, Азие мыІэрысей къэгъехъупIэхэр зыкIи зэпымышIауэ.

Жыг гъэкIынымкI э ІашIагъелI-щIэнныгъелI куэдым ягъещIагъуэ Урыс-Кавказ зауэм и зэрэнкI э Тыркум Іепхъуа адыгэхэм къащIэннижа жыг хадэхэм нобэр къыздэсым езыр-езыру мыІэрысей ліэужыгъуэфIхэр къызэрышыкIыр. Абы теухуауэ профессор Жуковский П. М. мыпхуэдэу етх:

«В Краснодарском крае сохранились староместные черкесские сорта. Деревья их оказались долговечными, со слабо выраженной периодичностью плодоношения. Следы черкесских садов сохранились до наших дней в виде самосевных потомков, имеющих гены черкесских сортов. Они передают такие признаки, как сахаристость, высокую урожайность, долговечность, лежкость и др»*.

Адыгэхэм мыІэрысей тхъэмпэхэр гъэмахуэм къыпач, псывэм хашиэри, дыгъэ темыпсэу ягъэгъу, шейхэдээ ящI. Псывэм хамыщIауэ, жъауэрыгъэгъу къудейуэ къызэтеувыIэхэри куэдщ. Кавказ Ишхъэрэр (псом хуэмыдэу Къэбэрдейр, Адыгейр, Краснодарскэ крайр) мыІэрысей жыг хадэхэмкI э икъукI э бейщ, абыхэм фейдэшхуэ къапокI.

H

Набдзэйлэ (черк.) — Прострел — *Pulsatilla Adans.*

Ліэужыгъуэ зыбжанеу гуэша узд лъэпкъыгъуэш, ильэс зыбжанэкI э мэпсэу, лъабжъэжь ешI. Набдзэйлэ ліэужыгъуэхэм, къышыкI щIыпIэм и хуабагъ-щIыIагъым елъытауэ, мартым, апрелым, майм, июным гъэгъахэр къапедзэ, жылэхэр апрелым — июлом мэхъу. Къущхъэхъу мэкъупIэхэм, хуупIэхэм, дыгъафI э джабэхэм, гъурцхэм яхэту, къышокI. Щхъуэ гуашI э хэльщ, медицинэм хущхъуэ къыхех.

* Жуковский П. М. Культурные растения и их сородичи. Л., 1971. С. 445.

Кавказ Ишхъэрэм набдзэйІеу ліэужыгъуитху къышокІ.

Набдзетеху (черк.) — Ежа сборная — *Dactylis glomerata* L.

Ильес зыбжанекІе къэкІ, мэккуфІ хъу узд ліэужыгъуещ. Удзыпкъыр занщІеу докІей см 50—140-м нэс и къыхъагъыу. И бзийхэр къыхъщ, мм 4—5 я бгъуагъщ. Лъабжъэжы быдэ, лъэхъы псыгъу куэд ещІ. Июным — июлым гъашэ къыдедз. Жылехэр бжыхъэм ирихъелІеу мэхъу. МэккупІехэм, хъупІехэм, мэз лъапэхэм куэду къышокІ. Іэцым фыуэ яшх. Мэккуу трасэ. Набдзетеху гъэужыры псынщІе дыдэу къокІыж. Абы къыхъекІыу уэшх куэду къышешх Къущхъехъу мэзхэм я гъунэгъу губгъуэхэм набдзетеху тепсэмэ, зы гъэм тіеу мэккуу ущеуэфынущ, ешанэмги гъэужыры бэгъуауэ къекІыжынущ (сур. 88).

Нагъуэ (каб.) — Душица обыкновенная — *Origanum vulgare* L.

Еплъ — дадий.

Напэлэ (черк.) — Пион тонколистный — *Ranunculus tenuifolia* L.

Ильес зыбжанекІе къэкІ узд ліэужыгъуещ. И лъагагъыр см 30—50-м щегъу. Хъумбэ бгъузэ-къыхъу зэхэт и тхъэмпэхэр и лъабжъэм къышыдож, и лкъым тетщ. Гъатхэм къекІыгъэм и щхъекІем гъэгъа плъыжь-фыцІафэ см 5—10 зи инагъхэр къыпедзэ. Мэз лъапэхэм, гъурцайхэм, мэккупІехэм, хъупІехэм, губгъуэхэм къышыкІыу урохъелІе. Бжъэм фо къыхах. Хушхъуэу къагъесэбэп. Мы къекІыгъэм и лъэпкъэгъу ди щынальэм ліэужыгъуитху къышокІ.

Напцэ (шапс.) — Мушмула германская — *Mespilus germanica* L.

Еплъ — къущхъэмыхшай.

Нартей (каб.) — Тис — *Taxus* L.

Еплъ — псеийщэху.

Нартыху — Кукуруза — *Zea mays* L.*

Бэвагъ ин къэзыт, цыхум ижъ-ижыж лъандэрэ къигъекІ гъавэхэкІ къекІыгъещ. Щы пшэрым къышыкІмэ, нартыхур м 4—6-м нэсихункІе докІей. И бзийхэм метрым нэс я къыхъагъщ, см 5—8 я бгъуагъщ. Июлым гъашэ, шхъэц къыдедз, сэмб къещІ, гъемахуэкІэм — бжыхъэм нартыхущхъехэр мэхъу.

Нартыхум и къэхъупІэ-къежыапэр Америкэрш. Абы ялэ дыдэ тетхыхъар Колумбш, 1496 гъэм Кариб тенджызым хэт островхэм къришири, Европэм къишауэ щытащ. Адыгэхэр нартыхум зэрэлжэхэр куэд щыаш. Ди щыпІэм нартыху ліэужыгъуэ 1эдже къышагъекІ. Зыхуэдэ ліэужыгъуэ елъытауэ абы къеуату (белокыу) проценти 8—20-м нэс хэлъщ. Адыгэ нартыху лъэпкъхэр Кавказ Ишхъэрэм фы дыдэу щобагъуэ.

Адыгэхэм абы къыхащыкІ пластэ, мырамысэ, мэжаджэ, хъэтыкъ, нэгъуещІ шхыныгъуэхэри.

Нартыхугудэ (черк.) — Кукуруза.

Адыгэхэм къагъекІыу щыта нартыху ліэужыгъуэхэм ящыщ зыщ.

Нартыхуплъыж — Кукуруза кремнистая красная.

Нартыхущхъэ языныкъуэхэм, хъуа нэужь, хъэдээ ятетхэр плъыжь-фыцІафэш. Апхуэдэ жылехэр зи унэ хадэм щытезысэу къэзыгъекІ унагъуэхэри щыяш. Нартыхур цылаухыжкІе, нартыху плъыжь закъуетІакъуэ къыхэкІмэ, ахэр къыхахри унэм е гүэшым щыпалээ. Адыгэхэм къалъытэ апхуэдэ нартыхуплъыжым гъавэфІ къыдэкІуэу.

* Нартыху зэмьліэужыгъуэ псоми латиныбзэм щаэр а зы фышыгъэрш.

Нартыхухъэцыбанэ — Кукуруза лопающаяся.

Нартыху ліЭужыгъуещ. И пкъыр лъагэу дэкіейркъым, пасэу гъаши, щхъэци къыдедзри, адрес нартыхухэм нэхърэ нэхъ псынщІеу мэхъу. И сэмбэр цыкІуш. Нартыхур хъууз гъужа нэужь, хъэдзэхэм банэ цыкІу зырыз зэрьтетым гу лъыботэ. Адыгэхэм куэд щлауэ нартыхухъэцыбанэр къагъэкI, ягъэпІэнкI, щхъэлкI щабэу яхъэжри, хъэкъуртыфI яшI.

ЩІэнныгъэлІхэм къызерахутамкI, нартыхухъэцыбанэм къеуат (протеин, белок) нэхъыбэ хэлъщ, адрес нартыхухэм нэхърэ.

Нартыхуфо — Кукуруза сахарная.

Нартыху ліЭужыгъуещ. И хъэдзэ зэлъахэм ІефI куэду яшІэлъщ. Щхыныгъуэ зэмыйлІэужыгъуэхэм къицынэмьщІауэ, фо къыхах. Нартыхуфор щІэнныгъэлІхэм къышашІар 1779 гъэрщ. Күэдрэ къэгъуэгурлыкІуаш хадэ цыкІу къекІыгъэу.

Иджы консерв щашI предприятхэм нэхъ къышагъесэбэп.

Нартыхушыдзэ — Кукуруза зубовидная.

Иужьрэй зэманны Кавказ Ищхъэрэм щыІе колхозхэмрэ совхозхэмрэ куэду къышагъэкI нартыхушыдзэ ліЭужыгъуэхэр. Абыхэм я пкъыр, я бзийхэр нэхъ инци, силосыпхъэу нэхъыбэ къат, нартыхущхъэ къадекІэхэри нэхъ плащэш. Нартыху хъэдзэр щабэш, крахмалу процент 67—75-рэ хэлъщ. Аүэ сэбэпынагышхуэ зиІе аминокислотахэр машIэ дыдэуш зерыхэлъыр. Абы къыхэкІыуи нартыхушыдзэхэм адигэхэм, абазэхэм, нэгъуэшI лъэпкъхэми шхыныгъуэ къыхашІыкІыркъым, къызэрагъесэбэпир Іусыпхъэуш.

Нартыхушыдзэхэр куэду къэзыгъэкI къэралыгъуэхэм, гъавэм къыхах Іусыпхъэхэр щызэхалъхъэкI, процент 50—60-р нартыхуу халъхъэ.

НартыхуІеврэкин, нартыхуІеврэчин (черк.) — Кукуруза зубовидная.

Октябрь революцэм и пэкIэ Америкэм къраши Кавказ Ищхъэрэм къашау щытащ нартыхушыдзэ ліЭужыгъуэхэр, я фэкIэ хужьу, клаcэу хъууэ. Адыгэхэм а ліЭужыгъуэхэм «нартыхуІеврэчин» флащау щытащ. Адыгэ нартыху хужхэмрэ нартыхуІеврэчинхэмрэ зэгъусэу трасэурэ нартыху лъэпкъ хъэлэмэтхэр къагъехъуау щытащ. Абыхэм «Кабардинская (Черкесская, Адыгейская) белая зубовидная» флащау щытащ. Адыгэхэр ягъуэтауэ, щыпIэ куэдхэм къышагъесэбэпу, къышагъэкІу щытащ.

НартыхуІэмрэкин (каб.) — Кукуруза зубовидная.

Еплъ — нартыхуІеврэкин.

Нары — Гранат — Punica granatum L.

Зи лъагагъыр м 5-м фІэмыкI жыг лъахъшэ цыкІуш е гъурцш. Езыр-езыру къышшокI Къущхъэхъу адрышIым (Куржым, Абхъязым, Азербайджаным), Дагъыстаным, Азие Курыйтим, Азие ЦыкІум, Ираным, Афганистаным. И тхъэмпэхэр бгъузэ-къыхъщ, см 5—8 я къыхъагъщ, см 1,5—2,5-рэ я бгъуагъщ, дээ ягъэкым, цафтэш. Къудамэ кIэшI цыкІухэр, башэм хуэдэу, папцIеш. Гъэгъахэр плъыжыифэ дахэш, см 4—5 я инагъщ, тхъэмпэхэмрэ пкъыххэмрэ я зэхуакум зырызу е түрүтI-шырышу гъатхэм къыпедээ. Пхъэшхъэмышхъэ къыпкIэр инш, хъурейщ, и кIуецIым, зэриджэм ешхуу, Іуву зэкIэшIэс хъэдзэ цыкІухэр куэду ирешIэ.

Нары жыгхэр цыхухэм ижь-ижык ж лъандэрэ Іәрысэу къагъэкІ. Зи пхъещхъэмымышхъэхэр ин (см 10, 15) хъу ллэужыгъуэ күедхэр къыщагъехъуаш цыхухэм хэгъуэгу зэхуэмымдэхэм. Нарым и пхъещхъэмымышхъэм ІэфIагтыу проценти 10—20-м нэс щІэтш, лимон кислотау проценти 9-м нэс щІэлъш, витаминхэмкІ бейш.

Адыгэхэм, псом хуэмымдэу шапсыгхэм, убыххэм нары жыгыр нэхъапэхэм къагъэкІыу щытащ.

Нартыф (адыг.) — Кукуруза.

Еплъ — нартыху.

Натрыфгъожь (адыг.) — Кукуруза кремнистая желтая.

Еплъ — адыгэ нартыхугъуэжь.

Натрыфплъижь (адыг.) — Кукуруза кремнистая красная.

Еплъ — нартыхуплъижь.

Натрыффыжь (адыг.) — Кукуруза кремнистая белая.

Еплъ — адыгэ нартыхухужь.

Натыф (шапс.) — Кукуруза.

Еплъ — нартыху.

НатІэгъяуэ (черк.) — Дурман обыкновенный — *Datura stramonium* L.

Еплъ — хъэнтIоплІэ.

НатІэфоч (м.-каб.) — Дурман обыкновенный — *Datura stramonium* L.

Еплъ — хъэнтIоплІэ.

Нашэ (шапс.) — Арбуз обыкновенный — *Citrullus vulgaris* Schrad.

Еплъ — хъарбыйз.

Нашэбэгу (адыг.) — Огурец посевной — *Cucumis sativus* L.

Еплъ — нащэ.

Нашэ (адыг.) — Дыня посевная — *Cucumis melo* L.

Еплъ — хъэуан.

Нащэ — Огурец посевной — *Cucumis sativus* L.

Зы гъекІе къэкІ хадэхэкІ ллэужыгъуэш. И пкъыр щІым щылъш, ауэ, зызыкІэрищІэн игъуэтмэ, дэжеинуш. И гъэгъахэр гъуэжьш, дахэш, июным къыпэдээ. И тхъэмпэхэр хуэхъурей щІыкІэш, хъуамби 5—6 яэш, кы кіыххэр ку гъуанэхэу япытш. КъэкІыгъэм ипкъми и тхъэмпэхэми цы пхъашэ тетш. Нащэм витамин зэмылIэужыгъуэхэр хэлъш.

Нащэм и къэхъуплІэ-къежъаплІэу щІэнныгъэлIхэм къалъытэр Индиераш. А хэгъуэгум мы къэкІыгъэр, илъэс минитхукІэ узэлбэкІыжмэ, цыхухэм щащІэу щытащ. Нащэр къызыткеIыжауз къэплъытэ хъуну, езыр-езыру къэкІ къэкІыгъэ щыIэу щІэнныгъэлIхэр щыгъуазэкъым.

Ди къэралым нащэу щащІэ дуней псом а къэкІыгъэм щыуэ щиубидым и зэхуэдитым хуэдиз. Нащэм бэвагыу къет гектарым хуэзэу центнер 300—400.

Адыгэхэм нащэр ижь-ижык ж лъандэрэ къагъэкІ, яшх, яшу, ягъефIэу.

Нащэ (бесл., черк.) — Дыня посевная — *Cucumis melo* L.

Еплъ — хъэуан.

Нащэбэгу (бесл., черк.) — Огурец посевной — *Cucumis sativus* L.

Еплъ — нащэ.

Нащэкъэшхыхъ (чек., бесл.) — Дыня посевная — *Cucumis melo* L.

Еплъ — къэшхыхъ.

Нащэгъэбагъуэ — Клевер пашенный — *Trifolium arvense* L.

Тхъэмпиш ліэужыгъуэхэм ящыш зыш. Зы гъекІэ фіекІ къэкыркым. И лъагагъыр см 5—20-м нос. И тхъэмпэхэр цыкIуущ, щуэ зэгуэтш, кыххуу кы япытш. Гъэгъа цыкIухэр, хъурейуэ зэкІэшІесу, гъэмахуэм узд щхъэкІем къыпедзэ. КъекIыгъэм и пкъым, и тхъэмпэхэм цы щабэ тетш. МэкъупIехэм, хъупIехэм, псыхъуэхэм, дыгъафІэ джабэхэм къышыкIуу күэдрэ урохъэлэ.

НащэгъэфIэly (чек.) — Укроп пахучий, укроп огородный — *Anethum graveolens* L.

Еплъ — къуэнтхъурей.

Нащэмамэ — Дыня посевная — *Cucumis melo* L.

Адыгэхэм къагъэкIуу щыта хъэуан ліэужыгъуэш.

Еплъ — хъэуан.

Нащэластэ (чек., бесл.) — Дыня посевная — *Cucumismelo* L.

Хъэуан ліэужыгъуэхэм ящыш. Адыгэхэм күэду къагъэкIуу щыташ. Еплъ — хъэуан.

Нащешу — Укроп пахучий, укроп огородный — *Anethum graveolens* L.

Еплъ — къуэнтхъурей.

Нэрат (каб.) — Сосна — *Pinus* L.

Еплъ — уездыгъей.

Нэратей — Тис — *Taxus* L.

Еплъ — псеїщху.

Нэуэжъщхъэц (чек.) — Ковыль — *Stipa* L.

Еплъ — лъэху.

Нэуэжъыдзэ (чек.) — Заразиха — *Orobanché* L.

Еплъ — фызыжъыдзэ.

Ныбэуэзгин (чек.) — Папоротник мужской — *Dryopteris filix-mas* (L.) Schott

Еплъ — енэб.

Ныбгъуэжъяуэ (чек.) — Спаржа аптечная — *Asparagus officinalis* L.

Еплъ — губгъуэжъяуэ.

Ныбгъуэхугу (чек.) — Неслия метельчатая — *Neslia paniculata* (L.) Desv.

Зы гъекІэ фіекІ къемыкІ узд ліэужыгъуэш, и лъагагъыр см 20—50 мэхъу. И пкъыр заншІеу доклей, къудамэ күэд пытиш. ИшIагъкІэ щІэт тхъэмпэхэр инш, хуэкIыхъ щыкІэш, папцIэш, ишхъэкІэ тетхэр цыкIуущ, бгъузэ-кыхьш. Гъэгъа гъуэжъ цыкIухэр майм — июным къыпедзэ. Жылэхэр цыкIуущ, хъурейш, гъэмахуэкІем мэхъу. Хадэхэм, губгъуэхэм, зэрэн хъууэ, къышокI.

НысащIашхъэ (чек.) — Клубни бутеня клубненосного.

Амум и лъабжъэм къышІекІэ лъабжъэшІекІэрш. Адыгэхэм гъатхэм къатIурэ яшх. Я теплъекІэ хъурейш.

Ныхае (шапс.) — Осина, тополь дрожащий — *Populus tremula L.*

Еплъ — пхъэшабэ.

Ныхы (шапс.) — Осина, тополь дрожащий — *Populus tremula L.*
Еплъ — пхъэшабэ.

О

Остыгъае (шапс.) — Сосна — *Pinus L.*

Еплъ — уэздыгъей.

П

Паштэдахэ (черк.) — Ветреница, анемона — *Anemone L.*
Еплъ — тхъэкIумэкIыхыпаштэ.

Паштэнэ (черк.) — Очиток едкий — *Sedum acre L.*

Илъес бжыгъэкI къекI, зипкъри, тхъэмпехэри Йув-Цынэ къе-
кыгъещ. И лъагагъыр см 5—10 мэхъу, и тхъэмпехэр хъурейш. Гъэгъа
гъуэжь-дыщафэхэр майм — июлым удз щхъэкIэм къыпедзэ. Псы
щымаштэ джабэхэм, къырхэм, мывалъе щыпIэхэм къышокI. Удзым
псы щIэтым щхъуэ хэлъщ (сур. 89).

Паштэтеч (черк.) — Дурнишник колючий — *Xanthium spinosum L.*

Еплъ — банэху.

Пэльяуэ (каб.) — Лютик — *Ranunculus L.*

Лэужыгъуэ заулу зэцхъэшыкI къекIыгъэ лъэпкъыгъуэш. Удзиш.
Я нэхъыбер илъес зыбжанэнкI къоокI. Удэ тхъэмпехэм лэдэх яIеш,
гъэгъахэм я фэр нэхъыбэм гъуэжь-дыщафэш. Илъес бжыгъэкI къекI
лэужыгъуэхэм лъабжъэ быдэ яшI. МэкъупIэхэм, хъупIэхэм,
псыхъуэхэм, мэзхэм куэду къышокI. Щхъуэ хэлъщи, пэльяуэхэр
Iэцым яIухуэ хъуркъым. Абыхэм языныкъуэр хүшхъуэу къагъэсэбэп
(сур. 90).

Пэльеджан (адыг.) — Томат съедобный, помидор — *Lycopersicon esculentum Mill*

Еплъ — бэдрэжан.

Пэльыркъиху — Лютик — *Ranunculus L.*

Еплъ — пэльяуэ.

Пэнапцэ (адыг.) — Барбарис — *Berberis L.*

Еплъ — къэтхъэнсолыкъуей.

Пэнэпцанэ (адыг.) — Облепиха крушиновидная — *Hippophae rhamnoides L.*

Еплъ — къазмакъей.

Пэнэпцанэ (адыг.) — Дурнишник колючий — *Xanthium spinosum L.*

Еплъ — банэху.

ПэнэшIуцэ (адыг.) — Барбарис — *Berberis L.*

Еплъ — къэтхъэнсолыкъуей.

Сур. 89. Пащэнлэ —
Очиток едкий

Сур. 90. Пэдльаэ,
пэлтыркъиху —
Лютик кавказский

Пэрыхъумэ (черк.) — Картофель — *Solanum tuberosum* L.
Еплъ — кіэртлоф.

ПегъэмбарІэпэль (адыг.) — Наперстянка — *Digitalis* L.
Еплъ — бегъымбарІэпэль.

ПкIае (адыг.) — Ясень — *Fraxinus* L.
Еплъ — кіей.

ПкIаефыжь (адыг.) — Ясень цветочный, ясень белый — *Fraxinus ornatus* L.

Зи лъагагъыр м 5—10 хъу жыгш, кіей лъэпкъыгъуэм щыщ. И пхъафэр щхъуэц, къудамэхэм деж зэгуэча щиІекъым, и гулъхэр хужыфэц, см 0,5—1 я кіыхъагъщ. И тхъэмпэхэр, къабзийм ешхъу, тхъэмпэ цыкIуи 7—9-үэ зэхэтщ. Тхъэмпэ цыкIухэр хуэхъурей-кіыхъщ, см 5—7 я кіыхъагъщ, см 2—4 я бгъуагъщ, кіи кіәшI япытщ. Гъэгъя хужыфэхэр Іэрамэу зэхэтщ, см 12 я кіыхъагъуу, Жылэ къицхэм дамэ цыкIу зырыз япытщ, см 2—2,5 я кіыхъагъуу, см 0,4—0,5 я бгъуагъуу. Гъэгъахэр апрелым — майм къыпедзэ.

И къэхъупэ-къежъапIэу къалъытэ Кавказыр, Европэ Иллэр, Азие ЦыкIур. Мэзхэм езыр-езыру къышкоР. И пхъэм псеуалъэ,

Іэмэпсымэ зэмылІэужыгъуэхэр (джыдэкI, уадэкI) къыхашыкI.

ПкIеччыг (адыг.) — Ясень — *Fraxinus L.*

Епль — кIей.

ПкIесанэ (адыг.) — Крапива двудомная — *Urtica dioica L.*

Епль — шыпсыранэ.

ПкIей (каб.) — Клен остролистный, клен платановидный — *Acer platanoides L.*

Епль — блашэ.

ПкIие (адыг., шапс.) — Бук восточный — *Fagus orientalis Lipsky.*

Епль — бжей.

ПкIынэ — Бальзамин, недотрога бальзаминовая — *Impatiens balsamina L.*

Зы гъекIэ фIэкI къэмыкI узд лIэужыгъуэш, и лъагагъыр см 30—70-м нэсу. И тхъэмпэхэр кIыхьщ е хуэхъурей щIыкIэш, кIы япытщ. Гъэгъа пшэплъыфэхэр е плъыжыфэхэр узд щхъэкIэм гъемахуэм къыпедзэ. Жылэхэр бжыхъэм мэхъу.

Адыгэхэм куэд щIауэ къагъэкI, Иэбжъанэхэр, Иэхъуамбэхэр, мэлыц хужьыр, ахъшэдэш къагъэсэбэтурэ, плъыжь дахэу пкIынэ-кIэ ираIэ.

И къехъупIэ-къежыапIэр Индиерш.

ПкIынальэ (черк.) — Бальзамин, недотрога бальзаминовая — *Impatiens balsamina L.*

Епль — пкIынэ.

ПкIынэфафIэ (черк.) — Чистяк калужницилистный — *Ficaria calthifolia Reishb.*

Ильэс куэдкIэ къэкI узд лIэужыгъуэш, и лъагагъыр см 15—20 мэхъу. Лъабжъэжь гъум, кууэ екIыхыу, ешI, и тхъэмпэхэр джафэш, хуэхъурей щIыкIэш, кIы япытщ. Узд щхъэкIэм гъатхэм, гъемахуэпэм къыпидзэ гъэгъар гъуэжьщ, къапший ирийуэ зэхэтщ. ЩыпIэ псыIэхэм, мэкъупIэхэм, мэз лъапэхэм къышокI. Хушхъуэу къышагъэ-сэбэп щIыкIэш.

ПкIырымпкIынэ (черк.) — Щирица хвостатая — *Amaranthus caudatus L.*

Епль — кърымпкIынэ.

ПкIыуэгын — Портулак огородный — *Portulaca oleracea L.*

Зы гъэкIэ фIэкI къэмыкI узд лIэужыгъуэш, и лъагагъыр см 10—30-м нэсу. И пкIыр щIым щыльу къышыкI къохъу, къудамэ куэд иIэш. И тхъэмпэхэр йувщ, цынэш, цыкIущ, хуэхъурей щIыкIэш, см 0,5 я бгъуагъщ. Гъэгъа гъуэжыфэхэр къудамэ щхъэкIэм, 2—3-үэ зэгъусэу, гъемахуэкум къыпедзэ. И лъабжъэр быдэкъым. ПсэупIэхэм я гъунэгъуу, гъуэгубгъухэм, хадэхэм къышыкIуу урохъэлIэ. Адыгэ-хэм хущхъуэу къагъэсэбэп.

Прунж — Рис посевной — *Oryza sativa L.*

Ижь-ижыкI лъандэрэ цыхум къыдэгъуэгурыйуэ гъавэхэкI къэкIыгъэш. И лъагагъыр см 50—150-м нос, псы куэду зыщIагъэлъа-дэ лIэужыгъуэхэр уеблэмэ м 2—5-кIэ докIей. И лъабжъэр лъэхъцу зэхэтщ, см 30—40-кIэ йокIых, и пкIыр, хъэцэпэцэ къызэрыгуэкIым ешхуу, кунэшIщ. КъэкIыгъэм цы теткъым, и бзийхэр бгъузэ-къыхьщ, см 15—25-рэ я кIыхыагъщ, см 1—2 я бгъуагъщ, зы гъекIэ

фIэкI къэкIыркъым. Гъемахуэм гъашэ къыдедз, бжыхъэм и жылэхэр мэхъу. Бэвагъ ин къэзыт къэкIыгъещ.

Ди къэралым и щыпIэ хуабэхэм, псыIэрышэ здэшыIэхэм, куэду къышагъэкI (Украинэм, Узбекистаным, Кавказ Ишхъэрэм, Кыргызым, Тыркумэным, нэгъуэшI щыпIэхэм).

Прунжыр цыхухэм щашIэ щы гектар миллиони 135-м, гуздым къышинэмымщIауэ, мыбы хуэдэу щы куэд зыубыд зы къэкIыгъи щыIэкъым.

Прунжым и къэхъупIэ-къежъапIэу щIэнныгъэлIхэм къалыйтэр Индиеращ. Адыгэхэм прунжыр къагъэкIыу щымытами, куэд щIауэ шхыныгъуэу къагъэсэбэп, къэкIыгъэр зыхуэдэри фIыуэ ящIэ.

Псае (адыг., шапс.) — Пихта — *Abies Mill.*

Епль — псей.

Псае (адыг., шапс.) — Ель — *Picea Dietr.*

Епль — псей.

Псэдахэ (черк.) — Василистник — *Thalictrum L.*

ЛIэужыгъуэ заулу гуэшижа узд лъэпкъыгъуэш. Ди щыпIэм къышыкI псэдахэхэр илъэс зыбжанэкI мэпсэу, я лъагагъыр см 10-м къышыцIэдзауэ см 100-м нос, Кавказ Ишхъэрэм псэдахэу лIэужыгъуий къышокI. Абыхэм я гъэгъа цыкIухэр узд щхэкIэм майм, июным къыпедзэ, жылэ ящI. Лъабжэ быдэ яIэш. Уаш-рохъэлIэ мэз лъапэхэм, мэкъупIэхэм, пабжъэхэм, джабэхэм, бгыщ-хъэхэм.

Ди щыпIэхэм къышыкI псэдахэ лIэужыгъуэхэм ящышу тхум щхъуэ яхэлъш.

Псей — Ель — *Picea Dietr.*

Гъемахуи щымахуи щхъуантIэу езыхъэкI жыг лъэпкъыгъуэш, лIэужыгъуэ куэду зэххэшыгъэкIаш. Дунейм псейуэ лIэужыгъуэ 40-м щIигъу тетш, ди къэралым езыр-езыру къышокI лIэужыгъуипщи.

Псейхэм я пхъафэр гъубажэ-морафэш, я къудамэхэр къеупсэха щыкIэш, я кхъуакIэхэр папцIэш, щхъуантIэш, щхъуантIэ-фыцIа-фэш. Къущхъэхуу бгыжхъэм, уэздыгъейхэр я гъусэу, къышокI. И пхъэм псэуальэ къыхашIыкI, быдэши, куэдрэ (илъэс 250—500-кIэ) мэпсэу, промышленностым къышагъэсэбэп, тхылъымпIэ къыхашIыкI.

Кавказ Ишхъэрэм езыр-езыру къышокI зы псей лIэужыгъуэ (Ель восточная — *Picea orientalis* (L.) Link).

Мы псейм и лъагагъыр м 50-м нос. Куэдрэ ушрохъэлIэ Псыжыщ-хъэ, Даут псыхъуэ къышегъэжъауэ Къущхъэхъум и къухъепIэ лъэныкъуэхэм нэскIэ.

Псей — Пихта — *Abies Mill.*

Адыгэхэм ящыщ зыбжанэр мы жыг лъэпкъыгъуэми псейкIэ йоджэ. Мыпхуэдэ лIэужыгъуэу дунейм тетш 40-м щIигъу. Кавказ псом къышыкIыр зы лIэужыгъуэ закъуэш (Пихта Нордманна или кавказская — *Abies nordmanii piana* (Stev.) Sprech.). Мы жыг лIэужыгъуэм и лъагагъыр м 50-м нос. Куэду ушрохъэлIэ Псыжыщ-хъэ, Даут псыхъуэ, КъухъепIэ лъэныкъуэмкIэ щыIэ Къущхъэхъу мэзыжхъэм. Адыгэхэм псейм и пхъэр куэду къагъэсэбэп, псэуальэ щаухуэкIэ. Псейм и пхъафэм кIэрищIэ мэзышыр Къущхъэхъу щыIэ

адыгэ, абазэ Іәшыхъуэхэм, шэм хагъевыхъри, сагъыз папшІэу сабийхэм къыхуахь. Қылә паркхэм, уәрамхэм къышагъекІ.

Псейщэху (черк.) — Тис — *Taxus L.*

Гъемаху щЫмаху щхъуантІэу щыт жыг е гъурц лъэпкъыгъуэш, и кхъуакІэхэр ильэс зыбжанәкІэ мәспеү. Псейщэху лІэужыгъуэу дуней 8 тетш, абы ящыцу къэралым лІэужыгъуитІш езыр-езыру къышыкІыр. Қавказым ушрохъелІэ зы псейщэху лІэужыгъуэ (Тис ягодный). Ар ильэс мини 3—4-кіэ мәспеү, м 10—25 зи лъагагъ жыг дахэш. Пхъэщхъэмыхъэ къылыкІэр плъыжыфэ дахэш, Іәфиш, бзухэм яш. Пхъэщхъэмыхъэм мыхъуме, жыгым и кхъуакІэхэм, пхъафәми, пхъэм, лъабжъехэм шхъуэ гуашІэ хэлъш. Жыгым и пхъафэр шхъуэ-гъубажафәш, пхъэр плъыжыфэ-фІыцлафәш, дахэш, кхъуакІэхэр шхъуантІэ-фІыцлафәш, см 3—5 я кыхъагъщ. Қавказ Ишхъэрэм бжей, тхуей, псей мәзхэм къышыкІыу ушрохъелІэ. Шапсыгъым псейщэхурэ чәшчирэ фІэкІ къышымыкІыу мәз щыләш. Ар дуней псом щынәхъ гъещІэгъуэн мәзхэм ящыш зыщ. Адыгэхэм псейщэхум псевуалъэ, Іэмәпсымә зэмымлІэужыгъуэхэр къыхашыкІ. Адыгэ унагъуэжхэм уашрихъелІэу щыташ псейщэхум къыхашыкІа пхъэ плимэ-кыыхъ, ету папшІэу къагъесәбәп Іэмәпсымәу (сур. 91).

Сур. 91. Псейщэху —
Тис ягодный

Сур. 92. Пхъэмыйфей —
Дуб пробковый

Псылъэдзэху (каб.) — Тростник сомнинис (L.) Trin.

Еплъ — бгъэн.

Псылъэудз — Хвощ — *Equisetum L.*

Еплъ — удззэрыки.

ПсымәракІуэ — Лапчатка гусиная — *Potentilla anserina L.*

Ильэс зыбжанәкІэ къэкІ узд лІэужыгъуэш. Ипкъ щЫрыпщхэм см 15—40-м нэс я кыхъагъщ, и тхъэмпэхэр, къабзийм ешхъу, тхъэмпэ цЫкІу 12—20 зэхэтш. Гъэгъа гъуэжыифэхэр зырызу күпсэ кыыххэм къапедзэ. Щым щылъ ипкъхэм лъабжъэ яшІ, йокыыхъ. Жыләхэр гъемахуэкІэм мәхъу. Псыхъуэхэм, гуэл Іуфэхэм, псынащ-

хъэхэм къышыкІыу урохъэлІэ, хущхъуэу къагъесэбэп.

Псыпкынэ (черк.) — Водяной перец, горец перечный — *Polygonum hydropiper* L.

Еплъ — арусыр.

ПсыпцІэкъамыл — Камыш озерный — *Scirpus lacustris* L.

Еплъ — къамыл.

ПсыпцІэсэрэш (каб.) — Ситник растопыренный — *Juncus effusus* L.

Илъэс зыбжанекІэ къокІ, сэрэш ліэужыгъэм хохъэ. И лъагагъыр см 50—120-м нос, лъабжъэжь щырыпщ быдэ ешІ. Ипкъ хъурей ку гъуанэм тхъэмпи цын теткъым, гуэрэнү зэхэту, занщэу док'ей, и фэкІ щхъуантІэш. Гъэгъа гъубажафэхэр, гъашэм ешхъу зэхэту, удзыпкъым къыдедз гъемахуэкум. Псыхъуэхэм, псыпцІэхэм, гүэл Гүфэхэм къышокІ.

ПсыпцІещыдэ (черк.) — Водяной орех, чилим — *Tara* L.

Еплъ — аштрам.

Псыудз — травянистые растения, произрастающие в водоемах.

ПсыпцІэхэм, гуэлхэм, псы инахэм, псы хуэмхэм къышыкІ узд ліэужыгъуэхэм адыгэхэр псыудзкІэ йоджэ.

Псыуц (адыг., шапс.) — Рогоз широколистный — *Typha latifolia*.

Еплъ — арджэнудз.

Псыуц (адыг., шапс.) — Травянистые растения, произрастающие в водоемах.

Еплъ — псыудз.

Псыхъуэсэрэш (каб.) — Ситник жабий — *Juncus bufonius* L.

Зы гъэкІэ фІекІ къэмыкІ къэкІыгъэш, и лъагагъыр см 15—20 хъуэ. Сэрэш лъэпкъыгъэм щыщ. Лъабжъэ псыгъуэ цыкІу куэд ешІ, и пкъым къудамэ цыкІу заулу зегуэш. И бзийхэр, Іуданэм хуэдэу, псыгъуэш, кІэшш. Гъэгъа гъубажафэхэр зырызу къудамэ щхъекІэхэм июным, июлым къыпедзэ. Нэхъыбэу къышокІ псыхъуэхэм, псы инахэм, щыпІэ псыпцІэхэм, псынащхъэхэм.

Псыхъуэудз (черк.) — Осока — *Carex* L.

Илъэс зыбжанекІэ къэкІ узд лъэпкъыгъуэш, ліэужыгъуэ куэду зээхъяющыкІыжу. Абыхэм я лъагагъыц см 5-м къышыщІэдзауз см 120-м нэсиху. Я щытыкІекІэ, теплъекІэ, къэкІыкІекІэ псыхъуэудзхэр эзхуэдэкъым. ЩыпІэ гъущэхэм къышыкІхэр мэлхэм, бжэнхэм, шыхэм, жэмхэм фыуэ яшх.

Псычэтшыруц (адыг.) — Мятлик однолетний — *Poa annua* L.

Зы гъэкІэ, зэээмизэ гъиткІэ къэкІ уздзш. И лъагагъыр см 5—15 фІекІ хъуркъым, ауэ зыхуэныкъуэм хуэдиз псыре щын пшэррэ игъуэтмэ, см 20—30-м нэс щыдэк'ей щыпІэш. Гъашэ къыдидзым см 3—5 и къыхагъыц. Удзыр щхъуантІэ, фагъуафэ дахэш, лъагуэу, Іуву зэхэту къокІ. Куэду ушрохъэлІэ псы Гүфэхэм, псыхъуэхэм, псынэ къежэхыпІэхэм. Іашым, джэдкъязым фыуэ яшх.

Пхъапхъэ (черк.) — Трясунка — *Vitis* L.

Ліэужыгъуэ заулу гуэша узд лъэпкъыгъуэш. ЩынэгъэлІхэм къызэралъытамкІэ, Кавказ щынальям езыр-езыру къышокІ пхъапхъэ ліэужыгъуэш. Абыхэм языныкъуэр илъэс зыбжанекІэ мэпсэу, адрейхэр зы гъэкІэ фІекІ къэкІыркъым. Пхъапхъэхэм я лъагагъыц

см 20—80-м нэс, я бзийхэр бгъузэш, см 10—15 я кыыхагьщ, я гъашэр июным — июлым къадедз, я лъабжъэр лъэхъц псыгъе цыкIу куэду зэхэтщ. МэкъупIэхэм, хъупIэхэм, мэз лъапэхэм, гъурцейхэм къышокI. Иэшым фыуэ яшх, мэкъуфI мэхъу.

Пхъапхъэдахэ (черк.) — Полевица — *Agrostis L.*

Ильэс зыбжанэнкIэ къэкI узд лъэпкъыгъуэш, лъэужыгъуэ заулу гуэшыжауэ. Кавказ цыналъэм къышыкIу къалъытэ пхъапхъэдахэу лъэужыгъуий. Абыхэм яхэтщ см 10 хуэдиз хъухэри см 120-кIэ дэклейхери. Я бзийхэр бгъузэш, кыыхьщ. Лъэхъц куэду зэхэт лъабжъэ яшцI. Гъашэр июным, июлым къыдедз, бжыхъэм ирихъэлIу жылэхэр мэхъу. Ди хэгъуэгум къышыкI пхъапхъэдахэхэм нэхъыбэу уашрохъэлIэ Къущхъэхъу мэкъупIэхэм, хъупIэхэм, Иэшым фыуэ яшх, гъашэр къаццыидзым ирихъэлIу пыбувшIмэ, мэкъу хъэлэмэт мэхъу.

ПхъапцIэ (чек., адыг.) — Крушина ломкая, крушина ольховидная — *Frangula alnus Mill.*

Жыг лъахъшэш е гъурц инц. И лъагагъыр м 6—8-м нэсынуш. Пхъафэ фыцIэ-шхъуафэр теплъэфмэ, науэ мэхъу жыгым и пхъэр зэрыплъыжь дахэр. И тхъэмпэхэр хъурей-кыыхьщ, см 3—8 я кыыхагьщ, см 2—5 я бгъуагьщ, кы кIэшцI япытищ. Гъэгъа гъуэжыфэхэр, 2—7-үэ зэгъусэу, тхъэмпэхэмрэ къудамэ псыгъуэхэмрэ я зэхуакум гъатхэм къыдедз. Пхъэшхъэмыхъэ къыпыкIэхэр хъурей цыкIухъэш, хъуя нэужж, фыцIэ-шакъафэш, купкъ щырыш ярлыщ. ПхъапцIэм и къэхъупIэ-къеъжапIу къалъытэхэм ящищ Кавказри. Ди мэзхэм куэду къышокI. Пхъафэр адыгэхэм хущхъуэу къагъэсэбэп, Иэгъэ къыхах.

Пхъэгульджыг (бесл.) — Алыча, слива растопыренная — *Rupinus divaricata Ledeb.*

Еплъ — пхъэгульей.

Пхъэгульей — Алыча, слива растопыренная — *Rupinus divaricata Ledeb.*

Баринэ дахэу къэкI жыг цыкIу лъэужыгъуэш, м 4—10 и лъагагьщ. И пхъафэр шхъуэ-фыцIафэш. И тхъэмпэхэр хуэхъурей цыкIэш, папцIэш, см 3—8 я кыыхагьщ. Гъатхэм, апрелым и кIэхэм, гъэгъа хужхэр апхуэдизкIэ куэду къудамэхэм къапедээри — жыгыр хужж зэфээш мэхъу. Пхъэшхъэмыхъэ къыпыкIэхэр хуэхъурейш я хъурей-кыыхьщ, см 3-м нэс и инагьщ, хъуя нэужж, зы лъэужыгъуэхэр гъуэжьщ, адрейхэр фыцIэш, плъыжыфэш, фыцIафэш.

Адыгэхэм, абазэхэм, абхъазхэм пхъэгульейр куэд щлауэ жыг хадэхэм къышагъэкI. Мэз кусэхэм щыхасэ.

Пхъэгуль — плод алыхи, сливы растопыренной.

Пхъэгульейм къыпыкIэ пхъэшхъэмыхъэраш. И теплъэкIэ зыжыг лъэужыгъуэм къыпыкIэхэр хъурейщ, адрейхэм — хуэхъих цыкIэш, я инагъки зэхуэдэкъым. Пхъэшхъэмыхъэм ИэфIу процентий хуэдиз цэлъщ, витамин С, провитамин А хэлъщ.

Адыгэхэм, абазэхэм пхъэгультыр ягъавэ, мэрзэй яшцI, ягъэгъу, абхъазхэм, шапсигъхэм Иэпэшылс къыхашцыкI.

Пхъэгульгъуэжэ (чек.) — Алыча, слива растопыренная — *Rupinus divaricata Ledeb.*

Пхъэшхъэмыхъэ къыпыкIэхэр, хъуя нэужж, гъуэжыфэ дахэш. Адыгэхэр апхуэдэ пхъэгульгъуэжэкIэ йоджэ.

Пхъэгульгъуэжь (черк.) — Плод алычи, сливы растопыренной.

Еплъ — пхъэгуль.

Пхъэгульеiplъыжь (черк.) — Алыча, слива растопыренная — *Ripinus divaricata* Ledeb.

Пхъэгуль плъыжь къызыпыкІэ жыг лІэужыгъуэхэм адигэхэр пхъэгульеiplъыжькІэ йоджэ.

Пхъэгульiplъыжь (черк.) — Плод алычи, сливы растопыренной.

Пхъэгульеихъурей (черк.) — Алыча, слива растопыренная — *Ripinus divaricata* Ledeb.

Пхъэгуль хъурей шащэ къызыпыкІэ адигэхэм къагъэкІ жыг лІэужыгъуэхэм пхъэгульеихъурейкІэ йоджэ.

Пхъэгульхъурей (черк.) — Плод алычи, сливы растопыренной.

Еплъ — пхъэгуль.

Пхъэгульчъыг (шапс., адиг.) — Алыча, слива растопыренная — *Ripinus divaricata* Ledeb.

Еплъ — пхъэгульей.

Пхъэдзых (черк.) — Аристида перистая — *Aristida pennata* Trin.

Илъес зыбжанекІэ къекІ узд лІэужыгъуэш, и лъагагъыр см 30—40-м нэсу. Лъехъц куэду зэхэт лъабжъэ быдэ ешІ, и бзийхэр бгъузэ-къыхыш. Удзыпкыр занщІэу доклей. Майм ирихъэлІэу гъашэ къыдедз. ПшахъуэшІхэм, уэих машІэу къышещ щыпІэхэм къышокІ. Кавказ Ишхъэрэм псыншэ губгъуэхэми уашрохъэлІэ.

Пхъэзэз (черк., адиг.) — Бересклет — *Evonymus L.*

Еплъ — чыцЫпей.

Пхъэмымф (черк.), пхъэмымшту (адиг) — Тис ягодный — *Taxus baccata* L.

Еплъ — псеийшэху. Черкесым, Адыгейм щыпсэу адигэхэм мы жыгым пхъэмымф, пхъэмымшту псальхэмкІэ йоджэ. Черкесым щыпІэш щыпІэ «Пхъэмымфыкъуэ» цІэ иІэу жыгыр куэду къызэрыйыкын щхъэкІэ. ДызэригугъэмкІэ, мы фІэшыгъэцІэращ жыгым нэхъапэм игъяутаэ щытар.

Гу зэрылъыттамкІэ, урыс къэхутакІуэхэр Хэкужым япэ дыдэ къышыхам щыгъуэ адигэ щыпІэцІэхэр, псыцІэхэр, къуажэцІэхэр, жыгыцІэхэр, н. къ. езым я бзэкІэ зэрадзэкІырт (калькэ ящырт), е урысым зэрыхужыІеным хуэдэу ятхырт. Броневский С. и «Новейшие географические и исторические известия о Кавказе» (М. 1823 г.) тхылъым апхуэдэ куэдым дышыхуозэ. Псалъэм пашщІэ, Урысейм къышымыкІ пхъэмымф жыгым хуэгъэзауэ. Абы етх: «В землях между Малою и Большою Лабою, по выше Бесленейцев, растет в изобилии тиссовый или негноевый лес». Жыгхэмрэ гъурцихэмрэ къыздрибжэкын деж аргуэрү дышыхуозэ: «Тисс или негниющее дерево». Шэч хэлькъым адигэ фІэшыгъэцІэ пхъэмымфыр урыс къэхутакІуэхэм калькэ зэращам.

Пхъэмымфей — Дуб пробковый — *Quercus suber* L.

Зи лъагагъыр м 20—22-рэ хъу жыгщ. Жыгей лъепкыгъуэм щыщщ. И пхъафэр йувщ, гъуабжафэш, пхъэмымф къыхашІыкІ И тхъэмпхэр хъурей-къыхыш, см 3—7 я къыхагъщ, илъеситл дэкл нэужъ къыпохуж. МышхумпІэ къыпыкІэхэр зы гъэкІэ мэхту, хуэкыыхъ щыкІэш, см 3 я къыхагъщ. КъудамэшІэ къыдэжхэм,

тхъэмпэ щIагъхэм цы щабэ ятетщ. Пхъэмифейр гъемахуи щIымахуи щхъуантIЭш. Ильэс 20—30 хъуа жыгхэрэц (пхъэмиф ящын папщи) зи пхъафэр къыттрахыр.

Пхъэмифейм и къехъупIЭ-къежьапIэр Средиземнэ тенджызым и къухъэпIЭ лъэнныкъуэрщ. Ауэ, зи гугъу тщIам ешхь дыдэу, Португалиеми зы пхъэмифей лIЭужыгъуэз езыр-езыру къышокI (Дуб пробковый западный). ЛIЭужыгъуитIри куэд щIауэ Шапсыгъым, Шачы (Сочи) и Ихэлъахэм, Кърымым къышагъекI (сур. 92).

Пхъэмышъу (шапс.) — Дуб пробковый — *Quercus suber* L.

Еплъ — пхъэмифей.

Пхъэнкыпхъэ (адыг.) — Сорго веничное — *Sorghum technicum* (Koern.) Roshev.

Еплъ — жыхапхъэ.

Пхъэплъыжь (каб.) — Крушина ломкая, крушина ольховидная — *Frangula alnus* Mill.

Еплъ — пхъапци.

Пхъэхуей Береза — *Betula* L.

ЛIЭужыгъуэз куэду зэшхъещыгъекIа жыг лъэпкъыгъуэш. Пхъэхуей лIЭужыгъуэу дунейм тетщ 120-рэ, ди къералым езыр-езыру лIЭужыгъуэ 40 (Кавказым —5) къышокI. Пхъэхуейхэм яхэтщ гъурцхэу Тундрэм, Сыбырым, нэгъуэшI щIыпIэ щIыпIэхэм къышыкIхэу зы метр-метритI хуэдиз фIэкIа мыхъухэри, 5—15, 20—30 зи лъагагъхэри. Мэзышхуэхэм къышыкI пхъэхуейхэм илъэси 100—120-рэ къагъашIэ.

Кавказ Ишхъэрэм къышыкI пхъэхуейхэм я пхъафэр хужвщ, къудамэшIэхэр фIыцIэ гъуэплъыфэш, я тхъэмпхэр хуэшимэ щIыкIэш е хуэхъурей-къыхъщ, дээ цыкыу яIэш. Къущхъэхъу мэзхэм уашрохъэлIэ. Зэрыдахэм щхъекIэ губгъуэхэм, мэз кусэхэм, къялэ уэрамхэм, паркхэм къышагъекI

Адыгэхэм пхъэхуейм и пхъэм псэуалъэ, пхъэшынакъ, бжэмыхш,

Сур. 93. Пхъэхуей —
Береза повислая

Сур. 94. Пхъэшабэ —
Тополь дрожащий, осина

шынакъжьей, пхъэхъэнцэ, пхъэшку хуэдэхэр къыхащыкI, гъэсынуи къагъесбэп. ПшцантIэ, уэрам къабзэхэр зи щасэхэм пхъэхуей жыхапхъэхэр зэрахь.

Пхъэхуей пхъафэхэмкIэ уэтIпыситIхэм деж мафIэ зэшIагъанэ (сур. 93).

Пхъэфые (шапс.) — Береза — *Betula L.*

Еплъ — пхъэхуей

Пхъэфыж (адыг.) — Тополь дрожащий, осина — *Populus tremula L.*

Еплъ — пхъэщабэ.

Пхъэщабэ — Тополь дрожащий, осина — *Populus tremula L.*

Зи лъагагъыр м 20—30 хъу жыг лIэужыгъуэш. И пхъафэр шхъуантIэ-хужыыфэш, тхъэмпэхэр хуэхъурей щыкIэш, см 4—8 я инаргъщ, дээ машцIе яIэш, кы кIыхъ япытиц. Мэзышхуэхэм къышыкIкIэ, захуэу докIей, и закъуэмэ — къудамэшхуэ куэд ешI. Псы нэхъыбэу щыым зыщигъуэт щылIэхэм фIыуэ къышокI. Ди мэзхэм куэду уашрохъэлIэ. Пхъэщабэр адыгэхэм къахующхъэпэ, псэуальэ щащIкIэ. МафIэдз щащI фабрикэхэм куэду къышагъесбэп, тхылъым-ни къыхащыкI (сур. 94).

Пхъэщабэху — Тополь серебристый, тополь белый — *Populus alba L.*

Еплъ — къэдабэзхиу.

Пхъэшъабэ (адыг.) — Тополь дрожащий, осина — *Populus tremula L.*

Еплъ — пхъэщабэ. Адыгэхэм языныкъуэр зи пхъэр щабэ нэгъуэшI жыг лIэужыгъуэхэми пхъэщабэкIэ щеджэ къохъу.

Пхъэшъебэчъыг (адыг.) — Тополь дрожащий, осина — *Populus tremuln L.*

Еплъ — пхъэщабэ.

Пхъэшхъэмьшхей (м.-каб.) — Мушмула — *Mespilus germanica L.*

Еплъ — къущхъэмьшхей.

Пхъэшхъэмьшх (м.-каб.) — плод мушмулы.

Еплъ — къущхъэмьшх.

Пхъы — Морковь посевная — *Daucus carota L.*

Щыхум куэд щIауэ къигъекI хадэхэкI лIэужыгъуэш. ИлъэситIкIэ къокI. Япэ илъэсым, гъатхэм жылэр тепсэмэ, тхъэмпэ куэд ешI. Бжыхъэм ирихъэлIэу лъабжъэ гъум кIыхъ, и фэкIэ гъуэплъыфэу, ешI. ЕтIуан гъем, лъабжъэр щымахуэм щылъя нэужь, щIэрыщIэу щыим хэплъхъэжмэ — удзыпкъ къидож, гъемахуэпэм гъэгъа хужыфэхэр, Иэрэмэ хъурейуэ, узд щхъекIэм къыпэдзэ. И тхъэмпэхэм зэгуэбза куэд яIэш. КъэкIыгъэм и лъабжъэр яшх, къэбыстэм хэлъя ягъэфIэIу, яшу, шхыныгъуэхэм халъхъэ, витамин куэд хэлъщ.

КъэкIыгъэм и къехъупIэ-къежыапIэр Афганистанырш. Зи лъабжъэр хуужь е гъуэж пхъы лIэужыгъуи щыIэш. Ар Iэщым папщIэ Iусыпхъэуу къагъекI.

Пхъышщху (черк.) — Морковница — *Astrodaucus Drude.*

ЛIэужыгъуэ заулу гуэша узд лъэпкъыгъуэш. Кавказым лIэужыгъуиц къышокIри, щыри илъэситIкIэш зэрыпсэур. Майм и кIэм—июным гъэгъахэр узд шхъекIэм, Иэрэмэ хъурейуэ зэхэту, пхъым ейм

ещхуу къыпедзэ. Жылэхэр гъэмахуэкІэм мэхъу. Псы щымашІэ дыгъафІэ джабэхэм, хъупІэхэм, мэкъупІэхэм къышокІ. Іэшым яшхыркъым.

Пцел, пцелы (адыг.) — Ива — *Salix L.*

Еплъ — дзэл.

Пцелфыжь (адыг.) — Ива серебристая, ива белая — *Salix alba L.*

Еплъ — дзэлкъэдабэ.

Пцеш, пцешчыг (адыг.) — Ива — *Salix L.*

Еплъ — дзэл.

Пчэнүц (адыг.) — Короставник горный — *Knautia montana* (Bieb.) D. C.

Еплъ — бжэнудз.

Пшахъуашхэ (каб.) — Хвощ — *Equisetum L.*

Еплъ — удззэркі.

Пшесын (адыг.) — Крапива двудомная — *Urtica dioica L.*

Еплъ — шыпсыранэ.

Пшысанэ (адыг.) — Крапива двудомная — *Urtica dioica L.*

Еплъ — шыпсыранэ.

Пшынэлэлэ (каб.) — Солодка голая, солодка гладкая — *Glycyrhiza glabra L.*

Еплъ — лъабжъэфІ.

ПщэдэгъэсыкІ (черк.) — Шиповник, роза — *Rosa L.*

Еплъ — хъэцыбанэ.

Пщэхупший (каб.) — Рябина — *Sorbus L.*

Еплъ — мышэхупсей (сур. 85).

Пщэхупш (каб.) — плод рябины.

Еплъ — мышэхупс.

Пщымахуэ и шей (черк.) — Зверобой изящный — *Hyparrhenia elegans* Sterh.

Зи лъагагъыр см 40—60 хъу, илъэс зыбжанэкІэ къэкІ узд лэужыгъуэш. И пкъыр занщІэу доклей. И тхъэмпэхэр цыкIущ, хуэкІыхъ щыкІэш. Июным узд щхъекІэм гъэгъахэр къыпедзэ. ДыгъафІэ джабэхэм, мэкъупІэхэм къышыкІыу урохъэлІэ. Адыгэхэм хущхууэу къагъесбэпу, шейүэ ягъавеу щыташ.

Пыжъбанэ — Терн, слива колючая — *Prunus spinosa L.*

Еплъ — пыжъей.

Пыжъджыг (бесл.) — Терн, слива колючая — *Prunus spinosa L.*

Еплъ — пыжъей.

Пыжъей — Терн, слива колючая — *Prunus spinosa L.*

Зи лъагагъыр м 2—3-м нэс гъурциш. И пхъафэр щхъуэ-фыцлафэш, и тхъэмпэхэр хъурейш е машцІэу кыыхъш. Къудамэ цыкIкуу куэд, банэу къыпхеуэу, тетш. Гъатхэм пасэу гъэгъа хужыхэр, тхъэмпэ къимыцІ щыкІэ, къыпедзэ. Пыж къыпхыкІэхэр хъурейш, см 1,1,5-рэ я инагъщ. Гъэгъахэм бжъэм фо къыхах. КъышокІ мэз лъапэхэм, къуэхэм, гъурцейхэм. Пыжъейм и къэхъупІэ-къежъапІэу къалъытэ щыпІэхэм ящыщ ювази.

Пыж куэду къышыкІ щыпІэхэм адигэхэр «пыжгуэнкІэ» йоджэ.

Пыжь — плод терна, сливы колючей.

Пыжьем къыпкылэ пхъещхъэмьщхъэращ. Бжыхъэм, хъуа нэужь, фыцлэ-къашхъуафэш, пшхы мэхъу. Жэп теха нэужь, ткыбжьагъ щэтыр нэхъ машэлэ мэхъу, нэхъ лэфлэш.

Пыжым витамин С куэду хэльш, лэфлагыу проценти 8 щэтыш. Адыгэхэм куэду къашып, ягъавэ, яшх, хущхъуэу къагъесбэп.

Пындж, пынджы (адыг.) — Рис посевной — *Oryza sativa* L.
Еплъ — прунж.

Пырежъый (адыг.) — Терн, слива колючая — *Prunus spinosa* L.
Еплъ — пыжьей.

Пырамыбж (адыг.) — Крапива двудомная — *Urtica dioica* L.
Еплъ — шыпсыранэ.

Пырамыджы (шапс.) — Бузина черная — *Sambucus nigra* L.
Еплъ — бэрэжьей.

Пырамыжъ (адыг.) — Бузина черная — *Sambucus nigra* L.
Еплъ — бэрэжьей.

Пырамыжъ (адыг.) — Черника обыкновенная — *Vaccinium myrtillus* L.

Еплъ — шыгъулды. Клахэм щылэ адыгэ языныкъуэхэм мы фытшыгъэр зыхуахыр шыгъулдыращ.

Пшлэйжыг (черк.) — Бук восточный — *Fagus orientalis* Lipsky,
Еплъ — бжей.

ПI

Плав (черк.) — Дурман обыкновенный — *Datura stramonium* L.
Еплъ — хъэнтлроплэ.

Плэтлрэжан (черк.) — Помидор, томат съедобный — *Lycopersicon esculentum* Mill.

Еплъ — бэрэжан.

Плитро (черк.) — Ячмень заячий — *Hordeum leporinum* Link.

Зы гъеклэ фыэкл къэмькыл удз лэужьыгъуэш. И лъагагъыр см 15—25-м нос, и пкъыр занцлэу доклэй е и лъэдийм деж зыщегъэш. И бзийхэм см 10—12 я къыхъагъщ, я бгъуагъыр мм 5—8 мэхъу. Июным хъэцыпэ куэд зыптыт щхъэмьжыр къыпедээ, жылехэр августым мэхъури, удзыр мэгъуэлэж. Гъатхэм, щхъэмьж къимыш щыклэ, йашым фытуэ яшх, пыбувшлэ, мэкъу хъарзынэ мэхъу. Губгъуэхэм, жыг щагъхэм, щылэ бгынэжахэм къышокл.

Плитлробэтиф (черк.) — Цикорий обыкновенный — *Cichorium intybus* L.

Еплъ — фафлэгын.

ПырыпI — Физалис обыкновенный, мохунка обыкновенная — *Physalis alkekengi* L.

Зи лъагагъыр см 25—60 хъуа къеклэгъэ лэужьыгъуэш. И пкъыр занцлэу доклэй. Илъэс зыбжанэкл мэпсэу. И тхъэмпэхэр хъурей-къыхъщ, дээ цыкыл щалэ къохъу. Гъэгъа хужыыфэхэр къудамэхэмэр тхъэмпэхэмэр я зэхуакум къыпедээ гъемахуэпэм. ПырыпI, хъуа нэужь, хъурейщ, гъуэплъыфэ дахэш. Мэз лъапэхэм, пабжэхэм, къуэхэм къышокл.

Сур. 95. Пырып — Физалис обыкновенный

Іэфіагъ куэд щіэмымъ пэтми, адыгэхэм яшх, хушхъуэ зэрыхэлъым папшцэ (сур. 95).

ПырыпнепцI (черк.) — Кубышка желтая — *Nuphar luteum* (L.) Sm.

Илъэс зыбжанекіэ псы инахэм, псыпціехэм, псы цыкіухэм хэту къекі узд ліэужыгъуэш. Лъабжъэжь гъум цынэ, м 1—2 и кыыхгъу, еші. Ищіагъкі щіэт тхъэмпэхэр псым хэльш, ищхэмкі щыіэ тхъэмпэ хъурей инхэр псы щыіум телъш. Гъемахуэм узд щхъекіэм зы гъэгъа ин, и фэкіэ гъуэплъыфэу, къыпедзэ. Жылэхэр бжыххъэм ирихъэлІэу мэхъу. Адыгэхэр къекіыгъэм ириіэзэу щыташ. Узд лъабжъэжым хэль нуфаринир медицинэм къышагъесэбэп.

C

Сабийгин (черк.) — Тамус обыкновенный — *Tamus communis* L.

Илъэс зыбжанекіэ псыэу къекіыгъэ ліэужыгъуэш. Жыгей, бжей мэзхэм кыышыкыу урохъэлІэ. Лъабжъэжь псыгъуэ-кыыхъ куэду иІэш, ипкъ псыгъуэ м 2—3 зи кыыхагъхэмкіэ, жыгхэм зрашэкіыурэ, дожей. И тхъэмпэхэр инш, папшцэш, я теплъекі щимэш, кы кыых яІэш. Гъэгъа цыкіухэр, Іәрамэ кыыххъуэ зэхэту, къекіыгъэм гъемахуэм къыпедзэ.

Сабийгинимрэ абы и лъэпкъэгъу «Диоскорея кавказская (*Dioscorea caucasica* Lipsky) — жыхуаләмрэ Шапсыгъ, Убых мэзхэм кыышокI. Я лъабжъэхэр куэд щауэ хушхъуэшхуэу къагъесэбэп.

Сабийуц (адыг.) — Девясил высокий — *Inula helenium* L.

Еплъ — андыз.

Саней — Смородина — *Ribes* L.

Ләүжыгъуэ зыбжанәу зәшхъәшыкі гъурц лъәпкъыгъуәш. Абыхәм я лъагагъыц см 50, 70, 150-м нәс. Я къудамәхәр щхъуәхүжыфәш е щхъуә-фыңғафәш, я тхъэмпәхәм ләдәх машіләу 2—4 яәш. Гъәгъа щхъуантғафәхәр е хүжыфәхәр гъатхәм пасәу, Іәрамәу зәхәту, къапедзә. Пхъәшхъәмымыщхъә къапыкіләхәр хъурей цыкыуаш, зыңыш ләүжыгъуәхәм елъытауә плъыжыш, фыңғафәш, плъыжь-фыңғафәш.

Дунейм езыр-езыру къышокі саней ләүжыгъуәу 150-м нәс (ди къэралым — 37-рә, Қавказым — 4). Ди хәгъуәгүхәм уашрохъәләхамә щыныпіләм къраша саней ләүжыгъуитіләм (Смородина обыкновенная, Смородина золотистая).

Мәзхәм, гъурцейхәм, Қүшхъәхъум къышокі. Адыгәхәм санейхәр күзд щылауэ къагъәкі пхъәшхъәмымыщхъәфі къапыкіләхәм щхъекі, и тхъэмпәхәр філәгъәхәм халъхъә.

Санә — плод смородины.

Санейхәм къапыкіләм пхъәшхъәмымыщхъәраш. Щыныпіләм плъыжыу, фыңғафәш, плъыжь-фыңғафәу къызылыкі санейхәр. Санәхәм процен-ти 4,5—12,8 іефіу яшіләтш, гуаштагъ гурыхъ яәш, витамины А, С гүунәжу яхәлъиц. Санәр адигәхәм күзд щылауэ къагъәсәбәп: шхыныгъуэ зәмылләүжыгъуәхәр къыхаштыкі, ягъавә, и псыр къыштаху, хушхъуэ яші.

Сан (шапс.) — Виноград культурный — *Vitis vinifera* L.

Еплъ — жызумей.

Санейплъыжы — Смородина красная обыкновенная — *Ribes vulgare* Lam.

И лъагагъыр м 1—1,5-рә мәхъу, саней лъәпкъыгъуәм хыхъә гъурц ләүжыгъуәш. И тхъэмпәхәр хүэхъурей щыкіләш, см 6—7 я инагъыш, ләдәх машіләу 2 е 4 яәш, дәз яштиш, см 5-м нәс зи цыкыуаш кыяяптиш. Гъәгъа щхъуантілә-гъуәжыфәхәр, Іәрамәу кыйхъ цыкыу зәхәту, гъатхәкіләм къапедзә. Бжъэм фо къыхах. Пхъәшхъәмымыщхъә къызылыкіләм мм 7-м нәс я инагъыш, хъуа нәужъ, плъыжь дахәш.

Санейплъыжын и къәхъупілә-къөжәяпіләр Европәраш. Ди щыныпіләми күзду къышагъәкі.

Санәплъыжы — плод смородины красной (обыкновенной). Саней-плъыжын къызылыкіләм пхъәшхъәмымыщхъәраш. Іефіш, гуаштагъи щіләтш, витамин зәмылләүжыгъуәхәр хәлъиц. Санәплъыжын хушхъуэ зәрыхәлъым къыхәкішу, ар цыкыуаш күзду ягъавәри щынахуәм, гъатхәм хуагъетілъ.

Санейфыңға — смородина черная — *Ribes nigrum* L.

Зи лъагагъыр м 1—1,5 хъу саней лъәпкъыгъуәм щың гъурц ләүжыгъуәш. Къудамәшіләц шыкыухәр щхъуә-морафәш, къудамәжъхәм ятель пхъафәр гъуабжә-фыңғафәш, зәгуеча иәш. Тхъэмпәхәр хүэхъурей щыкіләш, см 5—10 я инагъыш, ләдәх машіләу 2 е 4 яәш. Пшәплъыфә машіләм къызылыкіләдә, мм 7—8 нәхъ зи мынагъ гъәгъахәр гъатхәкіләхәм дәж къыапедзә, Іәрамә цыкыу зәхәту. Бжъэм фо къыхах. Пхъәшхъәмымыщхъә къызылыкіләр хүрәйш, мм 7—10 и инагъыш, хъуа нәужъ фыңғафәш. Мыращ цыкыуам къагъәкі ләүжыгъуәр къызытырахыжар. Санейфыңға езыр-езыру Қүшхъәхъу.

Сур. 96. Санейфыңзэ —
Смородина черная

Сур. 97. Сэху —
Живучка ползучая

щыпцэхэм къышок. И къехъупцэ-къежъапцэхэм яшыщу къалъытэ Кавказыр (сур. 96).

Санэфыңзэ — плод смородины черной.

Санейфыңзээм къыпыкцэ пхъещхъэмшхъэраш. Хъуа нэужь, фыңцафэ мэхъу, витамин зэмымлэуухыгъуэ куэду хэлъш, гуашцэ, цэфцэлъш. Хушхъуэ зэрыхэлъым къыхэкыу, санэфыңзээр ягъавэри щымахуэм, гъатхэм хуагъэтцыль.

Санэху — Виноград культурный — *Vitis vinifera L.*

Къэбэрдей, бесльэней ллакъуэхэм яшыщ адыгэхэр пасэ зэманхэм жызум хужь къызыпцыэ ллэуухыгъуэхэм зэрэджэу щытар санэхут. Мы зэманым санэхур къызэрыдгүрүүэжыр жызум хужым къыхэштыкфа (шагъыр) хужьущ.

Санэпль — Виноград культурный — *Vitis vinifera L.*

Къэбэрдей, бесльэней ллакъуэхэм яшыщ адыгэхэр нэхъапцэхэм

жызум плъыхыфэ, плъыхъ-фыцлафэ къызылыкІэхэм санэплъкІэ еджэу щыташ. Санэплъыр нобэ къызэрыдгуралуэжыр жызум плъыхыфэ, фыцлафэхэм къыхаштыкІа фадэ (шагъыр) плъыхжыууш.

Сәдҗызд (каб.) — Чемерица Лобеля — *Veratrum lobelianum Bergn.*

Епль — шеджызд.

Сәрәбәгъүэ — Настурция большая — *Tropaeolum majus L.*

Зы гъэкІэ фіэкІ къэмыйкІ къэкІыгъэ ліэужыгъуещ, и лъагагъыр см 30—60-м нос, зыдэжеин игъутэмэ. Ар мыхъумэ, щым щылъущ зэрэкІыр. И тхъэмпэхэр хуэхъурей щыкІэш, цынэш икІи Іувщ. Гъеммахуэм къыпидээ гъэгъга Пашэхэр гъуэплъыфэ дахэш, см 4-м нэс я инагъщ. Адыгэ къуаждэсхэм сәрәбәгъуэр күэд щыгаэ хушхъуэу къагъесэбэл. ЩыныгъэлІхэм къызэрахутамкІэ, къэкІыгъэр витамин зэмэлІэужыгъуэхэмкІэ, каротинкІэ, фитонцидкІэ хуабжыу бейш. И къехъупІэ-къежыапІэр Америкэ Ипшэраш.

Сәрәш (каб.) — Ситник — *Juncus L.*

Ліэужыгъуэ зыкъому зэцхъэшчухужа къэкІыгъэ ліэужыгъуещ. Удзш. Щыиэш зы гъэкІэ, нэхъыбэкІэ къэкІ ліэужыгъуэхэр. Сәрәшхэм я нэхъыбэм я пкъыр ку гъуанэш, тхъэмпэ, бзий ятектым, лъабжъэжь быдэ ящI. Ди хэгъуэгухэм уашрохъэлІэ псыпцІэхэм, псы Іуфэхэм, гуэл Іуфэхэм, псынаххъэхэм, щыпІэ псыІэхэм. Іэшым яшхыркъым.

Сәрәшпсыгъуэ (каб.) — Ситник нитевидный — *Juncus filiformis L.*

Ильэс зыбжанэнкІэ къэкІ удз ліэужыгъуещ, сәрәш лъэпкъыгъуэм щыщщ. И лъагагъыр см 25—50-м нос. Лъабжъэжь быдэ, лъэхъц күэд ешI. Ипкъ тхъэмпэншэ-бзинишэр псыгъуещ, ку гъуанэш, заншIэу докIей, и фэкІэ щхъуантІэш. Гуэрэну зэхэту къоکI. Псы Іуфэхэм, псыхъуэхэм, гуэл Іуфэхэм күэдрэ ушрохъэлІэ.

Сәнашхъэ (адыг.) — Виноград культурный — *Vitis vinifera L.*

Епль — жызумей.

Сәрсэлам — Малиния — *Molinia Schrank.*

Удз лъэпкъыгъуещ. Қавказ щынальэм сәрсэламу ліэужыгъуитІш къышыкІыр. Адыгэхэм я хэгъуэгухэм, щыр щыпсыІэ мэкъу-пІэхэм, хъупІэхэм къышыкІ сәрсэламы (Малиния голубая — *Molinia coerulea (L.) Moench.*) см 60—150-м щыгъу и лъагагъщ. Ар ильэс күэдкІэ мэпсэу, и бзийхэм см 20—40 я къыхъагъщ, мм 5—8 я бгъуагъщ. Лъабжъэ быдэ, лъэхъц күэд ешI. Гъашэ псыгъуэ къыхыр, см 20—30 я къыхъагъуу, класэу июлым — августым е сентябрим къыдедз, и фэкІэ къашхъуэ-фыцлафэу, шакъафэу.

Ботаникхэм къэкІыгъэм и пкъым щхъуэ хэлъу ятх. Ауэ мы сәрсэламыр мэкъуауэгъуэм ирихъэлІэу пыбулшIмэ, и гъашэ къыдэдзгъуещи, мэкъу беричэт мэхъу. Инжидждэс Хъэбээз къуажэм и гъунэгъуу сәрсэлам күэд къышокI. Абы СәрсэламыщІкІэ, Сәрсэлам-кІэ йоджэ.

Сәрымэ (каб.) — Мята перечная — *Tentha piperita L.*

Ильэс зыбжанэнкІэ къэкІ удз ліэужыгъуещ. ЗаншIэу дэкIей и пкъым см 30—100-м нэс и лъагагъщ. И тхъэмпэхэр хуэкІыхъ щыкІэш, дээ цыкIу ялэш, кы япытш. Гъэгъа пшэплъыфэ-шакъафэ

цыкIухэр июлым ирихъэлIеу узд щхъекIем къыпедээ, жылэхэр бжыхъем мэхъу. Дагъэ зэрышIетым къыхъекIыу цыкIухэм, трасэурэ, къагъекI.

Сэрымэр езыр-езыру къышыкIи ѢшIещ, цыхум щытрасауэ щита губгуэхэм, хадэхэм пэгъунэгъуу. Сэрымэр тумэш, Ирысэц. Щэ-ныгъэлIхэм къызэралъытэмкIе, ар XV лIэшIыгъуэм Англием къышыкI къекIыгъэ лIэужыгъуитIым (Мята водяная — *Mentha aquatica* L., Мята колосковая — *Mentha spicata* L. жыхуаIехэм) къытрагъехъукIаш.

Сэрымэ гъэгъахэм бжъэм фо къыхах. Дагъэ ѢшIетым ментолу процент 50—70-м ѢшIигъу хэлъш. Сэрымэ дагъэм сэбэпышхуэ хъу хущхъуэ зэммылIэужыгъуэхэр къыхах, парфюмерием къышагъэсэбэл. Адыгэхэм куэд шIауэ сэрымэр зыхуэдэр яшIе, къагъекI, пищацэ цыкIухэм цIээу фIаш.

Сэтэней — Лабазник — *Filipendula Adans.*

МэкъупIехэм, хъупIехэм, хуейхэм къышыкI къекIыгъэ лъэнкъыгъуэш. Ди ѢшIипIехэм апхуздэу лIэужыгъуитI къышокI. Зым и гъэгъахэм къапщИитху, адрейм — къапщИих иIеш.

КъапщИих зиIэ сэтэнейм языныкъуэ адыгэхэр Губгуэ сэтэнейкIе йоджэ (Лабазние шестилепестный — *Filipendula hexapetala Cilib.*). Илъэс зыбжанекI мэпсэу, лъабжэжь гъум ешI. И пкыр закъуэу, занщIеу, см 30—60-кIэ докIей, и щхъекIэр пшэплъифэ дахэу мэшхъэльэ, и гъэгъахэм Иерамэ хужь хүрэй дахэу зыкъызэкIуэцлах, мэ IефI, дахэ къапех. КъекIыгъэм и тхъэмпэхэр къабзийм ешхыц, къыхыц, зэгуэбза куэд яIеш. КъышыкI ѢшIипIэм и хуабагъ-Щынагъым елъытауэ нэхъ пасэу е нэхъ кIасэу (май мазэм) къогъагъэ. Губгуэхэм, хъупIехэм, мэкъупIехэм къышокI. Хущхъуэу адыгэхэм къышагъэсэбэл къохъу. Бжъэм фо къыхах. Губгуэ сэтэнейм и къещхъэллэгъуэ пшIондэ гъатхэ вэн-сэныр ирагъекIуэш. «Сэтэнейр къещхъэллэамэ, гъунэ иумылтыж», — жаIэ адыгэхэм.

КъапщИитху зиIэ сэтэнейр псыхъуэхэм, мэзыбгъухэм, хуейхэм, къуэ дурэшхэм, бгысхъэхэм, ѢшIипI ѢшIиIехэм къышокI. Адыгэ лыжь-фызыжъхэр, губгуэрыс цыкIухэр а къекIыгъэм МэзсэтэнейкIе йоджэ (Лабазник вязолистный — *Filipendula ulmaria* (L.) Max.

КъекIыгъэр м 1—2-кIэ докIей, и тхъэмпэхэр, къабзийм ешхьу, тхъэмпэ цыкIуи 4—10-уэ зэхэтиш, я ѢшIагыр хужьш, щабэш. Илъэс зыбжанекI мэпсэу, лъабжэжь быдэ иIеш. Гъэгъахэр Иерамэ хужьшхуэу узд щхъекIем июном — июлым къыпедээ, губгуэ сэтэнейр уигу къигъекIыу, мэ дахэ къипех. Адыгэхэм хущхъуэу къышагъэсэбэл къохъу.

Сэху (каб.) — Живучка — *Ajuga L.*

ЛIэужыгъуэ зыбжанеу гуэша узд лъэнкъыгъуэш. Ди ѢшIипIехэм къышыкI сэхухэр илъэс зыбжанекI мэпсэу. Кавказым сэху лIэужыгъуэу 7 къышокI. Абыхэм ящыц зыр гъурц лъахьш цыкIуш. Сэхухэм я лъагагыц см 10-м къышегъэжьеуэ см 50-м нэс, ахэр я тхъэмпэхэмкIе, я гъэгъахэм я фэмкIе зэшхъэшокI. Щхъуэ зыхэлтияхэтш. Сэхухэм я нэхьыбэм бжъэм фо къыхах. МэкъупIехэм, хъупIехэм, бгыхэм, гъурцэхэм яхэту, къышокI (сур. 97).

Сэхуран (каб.) — Подсолнечник обыкновенный — *Helianthus annuus* L.

Цыхум куэд щIауэ къигъэкI къэкIыгъещ, лъабжъэ гъум быдэ ешI, кууэ ѹокIых. Ипкъ гъумыр занщIэу докIей, м 1,5—2-м нэс и лъагагъщ. И тхъэмпэхэр инщ, хуэшимэ щIыкIэш, кIы кIых яптыш. Июлым ирихъэлIэу сэхураным щIхъэ къещI, гъуэжь-дышафэ дахэу мэгъагъэ. СэхураныщIхъэр къэзухъуреихъ къапщIийхэм см 5—7 я кIыхъагъщ, см 2 я бгъуагъщ. КъэкIыгъэм и пкъым, тхъэмпэхэм цы пхъашэ ятетщ. И жылэхэм дагъэ куэд ящIэтщ (процент 30—50), ахэр яшх, промышленностын къышагъесбэп. Бжъэм гъэгъахэм фо къыхах.

Сэхураныр 1510 гъэм Америкэ континентын къраши Европэм къашауэ, Мадрид дэт жыг хадэм къышагъэкIыу щIадзащ. Абы иужыIуэкIэ (XVI лIэшIыгъуэм и етIуанэрэй Iыхъэм) Америкэ Ищхъэрэм и индейцхэм къагъэкI сэхуран жылэхэр французхэми зыIерагъехъауэ щитащ. Урысейм сэхураныр паштыхь Петр Езанэм къишащ, Голландиим къриши.

Сэхурангъэгъу (каб.) — Заразиха — *Orobanché L.*

Еплъ — фызыжыздээ.

Семычык (адыг.) — Подсолнечник обыкновенный — *Helianthus annuus L.*

Еплъ — сэхуран.

СемышкIэ (черк.) — Подсолнечник обыкновенный — *Helianthus annuus L.*

Еплъ — сэхуран.

Сомсақь [м.-каб.] — Чеснок обыкновенный — *Allium sativum L.*

Еплъ — бжыныху.

Сострэч (каб.) — Тополь серебристый, тополь белый — *Populus alba L.*

Еплъ — къэдабэшиху.

Стхъумбыл (абыг.) — Тополь — *Populus Pus L.*

Еплъ — щиху.

Суданмэкъу — Суданская трава, суданка — *Sorghum sudanense (Pip) Starf.*

Цыхум куэд щIауэ къагъэкI узд лIэужыгъуэш. Зы гъэкIэ фIэкI псэуркъым. Удзыпкъхэр занщIэу докIей, м 1,5—2,5-м нэс я лъагагъщ. И бзийхэм см 20—50 я кIыхъагъщ, мм 8—12 я бгъуагъщ, я фэкI щIхъуантIеш. Гъашэр июлым къыдедз, и жылэхэр бжыхъэм ирихъэлIэу мэхъу. Мэкъуу Кавказ Ищхъэрэм, щIыпIэ хуабэхэм куэду къышагъэкI.

Езыр-езыру Суданым, Нил псыхъуэ къышокI. А щIыпIэхэрауэ къалытэ мы къэкIыгъэм и гъэхъупIэ-къежыапIэр.

Сырыб (адыг.) — Бузина черная — *Sambucus nigra L.*

Еплъ — бэрэжье.

T

Ташын (черк., м.-каб.) — один из видов коричных деревьев, произрастающих в тропических странах.

Ташыныр адыгэхэм пасэ зэманхэм хүшхъуэу къагъесбэпу щытащ. Хэку хуабэхэм къышокI.

Ташынхъяфа (черк., м.-каб.) — кора, снимаемая с побегов одного из видов коричных деревьев.

Ташыным къытракх пхъафраш адыгэхэм хүшхъуэу къагъесбэпу, шхыныгъуэхэм халъхъуэу щытар.

Тэтэргъян (каб.) — Черемша, лук победный — *Allium victorialis L.*
Еплъ — къэлэр.

Тэтэртхъуйий — Гречиха татарская — *Fagopyrum tataricum (L.) Gaertn.*

Зы гъекIэ къэкI удз лIэужыгъуэш. Тхъуйий лъепкъыгъуэм щыщщ. И лъагагъыр см 20—60 мэхъу. И тхъэмпхэм, зи теплъэр трамэ щыкIэхэм, кы кыых яIещ. Гъэгъа плъыфэхэр, мэ зимыIэхэр, удз щхъэкIэм гъемахуэм къыпедзэ. Цыхухэм къагъэкI къэкIыгъэхэм зэрэн яхуэхъуу, хъесхэм къышокI. Губгъуэхэм, жыг хадэхэм уашрохъэлIэ.

Тэрджэм, терджэм (каб.) — Жимолость — *Lonicera L.*

ЛIэужыгъуэ зыбжанэу зээххъэшыкI гъурц лъепкъыгъуэш. Ди хэгъуэхүхэм къышыкI тэрджэмхэм я лъагагъыр зэрыхъур м 2—4 хүедизш. Кавказ Ишхъэрэм езыр-езыру къышокI тэрджэм лIэужыгъуи 5. Абыхэм я тхъэмпхэр хъурей-кыыхьш, папцIещ, кы япытхэр кIэшIещ. Гъэгъа къапидзэхэм бжъэм фо къыхах. Пхъэшхъэмыхъэ къапыкIэхэр плъыжыфэш, плъыжь-Фыцлафэш, хъурейш, тIурытIу зэкIэшIесу къызыпыкIэ лIэужыгъуэхэр яхэтш.

Мэзхэм, гъурцхэм яхэту, къышокI, къалэ паркхэм къышагъэкI.

Тэрджэн, терджэн (черк.) — Жимолость — *Lonicera L.*

Еплъ — тэрджэм.

Тобылэгъу, тоблэгъу — Гордовина обыкновенная — *Viburnum Lantana L.*

Зи лъагагъыр м 3—4 хъу гъурц лIэужыгъуэш. И пхъафэр гъуабжэ-хужыфэш, щабэш. И тхъэмпхэр хъурей-кыыхьш, инш, см 4—11 я кыыхьагъыш, см 3—8 я бгъуагъыш, дзэ цыкIу яIутш, см 1—2,5 я кыыхьагъыу кы япытш. Тхъэмпэ щагъым цы щабэ щхъуэ-хужыфэ щIэшш. Гъэгъа хужь-гъуэжыфэхэр, Iэрамэ хъурейуэ, къудамэ щхъэкIэхэм гъатхэм къыпедзэ. Пхъэшхъэмыхъэ къыпыкIэхэр хъурей-ПашIещ, см 0,5—1,0 я инагъыш, мыхъу щыкIэ плъыжыфэш, хъуа нэуужь ФыцIэ-Цууужш.

Мэзхэм, гъурцейхэм къышыкIуу урохъэлIэ. Адыгэхэм тобылэгъум баш, кнутыкъу, щIопщикуу къыхашыкI, и пхъафэр зэрытельуу. Ар щытрамыхыр зэрышабэр, щымахуэм зэрыхуабэраш. Тобылэгъум и пхъэр быдэш.

Тобылыгъу — Гордовина обыкновенная — *Viburnum lantana L.*

Еплъ — тобылэгъу.

Томбылыгъу (каб.) — Гордовина обыкновенная — *Viburnum lantana L.*

Еплъ — тобылэгъу.

Томбылыгъу (каб.) — Гордовина обыкновенная — *Viburnum lantana L.*

Еплъ — тобылэгъу.

Тутей — Шелковица, тутовое дерево — *Morus L.*

Еплъ — мэракIуей.

Тутейжыг (каб.) — Шелковица, тутовое дерево — *Morus L.*

Еплъ — мэракIуей.

Тутейхужь (каб.) — Шелковица белая, тутовое дерево белое — *Morus alba L.*

Еплъ — мэракIуейхужь.

ТутейфыцIэ (каб.) — Шелковица черная, тутовое дерево черное — *Morus nigra L.*

Еплъ — мэракIуейфыцIэ.

Тутын — Табак — *Nicotiana tabacum L.*

Зы гъэкIэ фIэкI къэмыкI къэкIыгъещ. Цыхухэр куэд щIауэйолэжь. Европэм тузыныр япэ дыдэ 1560 гъэм Францием и лыкIуэ Жан Нико кърихаш. Ботаникшхуэ Карл Линей тузыным латиныбзэкIэ «никотина» фIишауэ щыташ.

КъэкIыгъэм и лъагагъыр *m* 1—1,5-м нос. И тхъэмпэхэр инш, хъурей-къыхъщ. Гъемахуэкум узд щхъэкIэм гъэгъа щхъуантIафэхэр къыпездэ, и жылэхэр хъурейщ, цыкIуущ, гъуабжафэш. Тхъэмпэхэр къыгуашцIыкI, дыгъэ темыпсэу ягъэгъу, яубзытэри тузыну ираф. Тузыным никотинкIэ зэджэ щхъухъ гуашцIэ хэльщ. Мы зэманым куэду тузыныр Шапсыгъым, Абхъазым къышагъэкI, тхъэмпэ гъэгъуахэр фабрикэхэм щизэхуашэри тузын зэмылIэужыгъуэхэр къыхашцIыкI.

Тутыншъабэ (адыг.) — Табак — *Nicotiana tabacum L.*

Еплъ — тузын.

Тфие (шапс.) — Граб — *Carpinus L.*

Еплъ — тхуей.

Тхуей — Граб — *Carpinus L.*

Лэужыгъуэ зыбжанэу гуэша жыг лъэпкъыгъуэш. Абыхэм яхэтщ «гъурцщ» зыхужыпIэ хъунухэри. Тхуейуэ дунейм лэужыгъуэ 50 тетщ (Кавказ щIынальэм езыр-езыру къышокI лэужыгъуиш).

Ди лъахэ мэзыжхэм къышыкI тхуейм (Граб кавказский — *Carpinus caucasica Grosssp.*) *m* 25—30-м нэс и лъагагъыщ. И пхъафээр щхъуафэ-фIыцIафэш, и гулъхэр папцIэш, *mm* 8-м нэс я къыхъагъыщ. Гъатхэм, мэзхэм щIэрэшцIэн щыщIадзэм деж, тхуейхэми къапеддэя тхъэмпэ хъурей-къыхъхэр. Абыхэм дээ цыкIу ятетщ, *cm* 7—15 я къыхъагъыщ, *cm* 4—7 я бгъуагъыщ, кы цыкIуухэр, цы щабэ зытетхэр яптыш. Жылэ хъурей-къыхъ цыкIуухэм цы ятеткъым. Адыгэхэм тхуейм и пхъэм псыуалъэ зэмылIэужыгъуэхэр къыхашцIыкI, ар гъесынхъэ хъэлэмэт мэхъу (сур. 98).

Тхушэ — Платан — *Platanus L.*

Лэужыгъуэ зыбжанэу гуэша жыг лъэпкъыгъуэш. Абыхэм я лъагагъыщ *m* 30—40, уеблэмэ *m* 50-м нэс. Я пхъафээр щхъуафэгъуабжафэш, я тхъэмпэхэр инш, лэдэх яIеш, кы къыхъ яптыш. Тхушэхэр псынцIэу мэкI. Тхушэ лэужыгъуэу дунейм 8 тетщ. Ахэр езыр-езыру къышокI Америкэ Ишхъэрэм, Средиземнэ тенджызым и Iашэлъашхэм (ди къэралым щыIэр зы лэужыгъуэш). Тхушэхэр паркхэм, мэз кусэхэм куэду къышагъэкI. Адыгэхэм а жыгыр куэд щIауэ къагъэкI, псыуалъэ къыхашцIыкI.

Тхушэдеяфэ — Платан восточный — *Platanus orientalis L.*

Сур. 98. Тхуей —
Граб кавказский

Сур. 99. Тхэгъэгурым —
Лопух войлочный

Тхушэ лъэнкъыгъуэм щыщ зы жыг лъэужыгъуэш. И пхъафэ щхъуэ-фицлафэр тыншу сый щыгъуи къыкIэроукIэпшыкI. Къудамэшхуэ куэд ешI, м 30—40-кIэ доклей.

И тхъэмпэхэм см 12—15 я кIыхъагъщ, см 15—20 я бгъугъщ, лэдэх куууэ 4—6 яIещ, см 5—7 хъу кIы кIыхъ япытщ. Тхуэшдэяфэм и къэхъупIэ-къежъапIэш Европэ Ипшэр, Азие ЦыкIур. Адыгэхэм тхушдэяфэр куэд щIауэ къагъекI, и пхъэм псэуалъэ къыхашIыкI.

Тхэгъурымыгъу (черк.) — Тысячелистник — *Achillea L.*

Еплъ — бэджкъиш.

Тхэгъэгурым — Лопух войлочный — *Arctium tomentosum Mill.*

ИлъеситIкIэ къэкI къэкIыгъэ лъэужыгъуэш, и лъагагъыр м 2-м нос. Удзщ. И тхъэмпэшхуэхэм я щIагъыр щабэш, хужыифэш, и щыIумкIэ щхъуантIэш, кIы кIыхъ япытщ, трамэ щIыкIэш. Япэ илъесим къэкIыгъэм тхъэмпэхэмрэ лъабжъэ гъумрэ ешI, етIуанэм и пкъыр къыдедз. Илюлом къудамэ къуабэбжъабэхэм я щхъэкIэхэм гъэгъа шакъафэхэр, Iэрэмэ хъурейуэ зэхэтү, къыпедзэ, бжыхъэм и жылэхэр мэхъу. ПсэупIэхэм я гъунэгъуу, бжыхъ лъабжъэхэм, пабжъэхэм куэду къышокI. Гъэгъахэм бжъэм фо къыхах. И лъабжъэр, и пкъыр яукъэбэри адыгэхэм яшх, хущхууэ къагъэсэбэп, Iещым, тхъэкIумэкIыхым фыгуэ яшх (сур. 99).

ТхэгъуцицацIэ (черк.) — Колокольчик — *Campanula L.*

Лъэужыгъуэ куэду гуэша узд лъэнкъыгъуэш. Кавказым, бота-

никхэм зератхымкіэ, езыр-езыру тхъэгъуцлаціэ ліэужыгъуэ 91-рэ къышкокі. Абыхэм яхэтш ботаникхэм «адыгэ тхъэгъуцлаціэ» зыфташар (колокольчик черкесский). Нэхъыбэр илъэс зыбжанәкіэ къокі, илъэситікіэ фіэкі мыспеуххэри яхэтш. Я лъагагъыр см 20, 60, 120-рэ мэхъу. Мэккупіэхэм, мэз лъапэхэм, гъурцейхэм, мывалъэ джабэхэм, къырхэм къышыкыу урохъэліэ. Зи лъабжъэр адигэхэм яых ліэужыгъуэххэри яхэтш (сур. 100).

Сур. 100. Тхъэгъуцлаціэ —
Колокольчик персиколистный

Сур. 101. Тхъуйи —
Гречиха посевная

Тхъэклиш — Люцерна — *Medicago L.*

Узд лъепкъыгъуэш, ліэужыгъуэ заулу гүэшауэ. Кавказ щыналъэм езыр-езыру тхъэклиш ліэужыгъуэу 29-рэ къышкокі, адигэ хэгъуэгухэм — 14. Абыхэм я лъагагъыр см 10-м къышегъэжкауэ см 40—100-м нос. Я тхъэмпэхэр тхъэмпэ цыкыу бгъузэ-кыыхыц, щырышту зэгуэтш. Я гъэгъахэр гүэжыфэу е шакъафэу узд щхъэклэхэм июном — июлом къапедзэ.

Зы тхъэклиш ліэужыгъуэ (Люцерна посевная — *Medicago sativa L.*) ижъ-ижъыж лъандэрэ цыхум къагъекі, мэккуу паупщри іэщым ирагъэшх. Губгъуэхэм, мэккупіэхэм, хъупіэхэм, дыгъафіэ джабэхэм, къырхэм къышыкыу урохъэліэ.

ТхъэкIумэгъэдэгу — Рогоз — *Typha L.*

Еплъ — Итланэ.

ТхъэкIумэкIыхыпашIэ (черк.) — Анемона, ватреница — *Anemone L.*

Лэужыгъуэ зыбжанэу зэшхъэшыкI узд лъэпкъыгъуэш, илъэс зыбжанэкI къокI. И тхъэмпэхэм лэдэх яIэш, гъатхэм гъэгъа къыпидзэхэр гъуэжыфэш, хужыфэш, пшэплъыфэш. ЩыпIэ псыэхэм, псыхъуэхэм, мэкIупIэхэм, хъупIэхэм, Къущхъэхъум къышокI. Бжъэм фо къыхах.

ТхъэкIумэкIыхыудз — Свинорой пальчатый — *Cupodon dactylon (L.) Pers.*

Илъэс зыбжанэкI къекI, лъабжъэжь зиIэ узд лэужыгъуэш. Ипкъ занщIэу дэкIеим см 10—50 и лъагагъщ, и бзийхэм см 10—13 яIыхыагъщ, мм 4—6 яI бгъуагъщ. Гъашэ цыкIу, Ипишу е плыуэ зэхэту, июным къыдедз.

КъэкIыгъэм цы теткъым, протеину процент 13—24-м нэс хэлъш.

Иэшым фы дыдэу яшх. МэкIупIэхэм, хъупIэхэм, псыупIэхэм я гъунэгъуу къышокI. МэкIу хъэлэмэт мэхъу, гъашэ къыдэдзыгъуэм пыбувшIмэ.

ТхъэмпилI (черк.) — Вороний глаз обыкновенный — *Paris quadrifolia L.*

Еплъ — инбыр.

Тхъэмпищ — Клевер — *Trifolium L.*

Лэужыгъуэ куэду зэшхъэшыкI узд лъэпкъыгъуэш. Абыхэм я нэхъыбэр илъэс зыбжанэкI мэпсэу, зы гъэкI фIэкI къэммыкIхэри яхэтщ. Я лъагагъыр см 10—20, 40—60-м нос, я тхъэмпэхэр тхъэмпэ цыкIу щырышурэ зэхэтш, кыI къых яIэш. Я гъэгъахэр щхъэ хъурейуэ узд щхъекIхэм къапедзэ, я фэкI хужыщ, плъыжъщ, пшэплъыфэш, гъуэжыфэш, мэ дахэ къакIэрех. Бжъэм фо къыхах. Кавказым езыр-езыру къышыкIу тхъэмпищ лэужыгъуэу 52-м (адыгэ хэгъуэгухэм — 33-м) уашыхуозэ.

Иэшым фыуэ яшх. МэкIупIэхэм, хъупIэхэм, псыхъуэхэм, мэз лъапэхэм, Къущхъэхъум къышокI. Цыхум къигъекI лэужыгъуэхэр яхэтщ.

Тхъэрлыкъожъ (адыг.) — Лопух — *Arctium L.*

Еплъ — тхъэрлыкъуэф.

Тхъэрлыкъуэф — Лопух — *Arctium L.*

Лэужыгъуэ зыбжанэу зэхэгъэшхъэхукIа къэкIыгъэ лъэпкъыгъуэш. Удзщ. Кавказ щыналъэм езыр-езыру къышокI тхъэрлыкъуэф лэужыгъуи 7. Ахэр псори илъэситIкIэш зэрыпсэур. Япэ гъэм къэкIыгъэхэм тхъэмпэ ин куэд, лъабжъэ гъум-къых ящI, етIуанэм — япкъхэр къадедз, мэгъагъэ, жылэ ящI.

Адыгэхэр щыпсэу хэгъуэгухэм тхъэрлыкъуэф лэужыгъуэу 4 къышокI. Абыхэм я гъэгъахэм бжъэм фоуфI дыдэхэм ящыщ къыхах. ПсыупIэхэм я гъунэгъуу, губгъуэхэм, гъуэгубгъуэхэм, мэкIупIэхэм, мэз лъапэхэм уашрохъэлIэ. Адыгэхэм тхъэрлыкъуэф лъабжъэр хүшхъуэу къагъэсэбэп. Я тхъэмпэхэр Иэщым, тхъэкIумэкIыхым фыуэ яшх.

Тхъэрлыкъуэфдэгу — Мать-и-мачеха обыкновенная — *Tussilago farfara L.*

Еплъ — анэрэ анэнепІэрэ.

Тхъечэттыруц (адыг.) — Гречишка птичья, горец птичий, спорыш — *Polygonum aviculare* L.

Еплъ — гъуэгунапшІэудз.

Тхъуалэудз (бесл.) — Горец, гречишка — *Polygonum* L.

Еплъ — ару.

Тхъуалэ (бесл.) — Горец, гречишка — *Polygonum* L.

Еплъ — ару.

Тхъуйий — Гречиха посевная — *Fagopyrum sagittatum* Gilib.

Цыхухэм куэд щIауэ къагъекI хадэхэкI къекIыгъещ. Зы гъекIэ фIэкIа къекIыркъым. ЗанщIэу дэкIей и пкъым см 20—60-м нэс и къыхыагъщ. И тхъэмпехэр трамэ щIыкIэщ, кIы къыхы япытщ. Июлым гъэгъя хужыфэхэр, мэ дахэ къызыкIэриххэр, узд щхъекIэм Іэрэмэу къыпедзэ. Жылэхэр, хъуа нэужь, шимэш, гъуабжафэш. Тхъуйий бэвагъ ин къэзыт, къэуат зиIе къекIыгъехэм ящищ. И гъэгъахэм бжъэм фо хъэлэмэт къыхах.

Тхъуйийм и къэхъупIэ-къежъапIэу щIэнныгъэлIхэм Непалым хуагъэфащ. Тхъуйий гуам шхыныгъуэфIхэр къыхащIыкI (сур. 101).

Тхъумбыл (адыг.) — Тополь — *Populus* L.

Еплъ — щиху.

Тхъурымбей (каб.) — Хмель обыкновенный — *Humulus lupulus* L.

Еплъ — хъумбылэй.

Тыгъэгъазэ (адыг.) — Подсолнечник обыкновенный — *Helianthus annuus* L.

Еплъ — сэхуран.

Тыгъужынэплъ (адыг.) — Адонис весенний, горицвет весенний — *Adonis vernalis* L.

Еплъ — къэдабэ.

Тыкъуэнагъ (черк.) — Вяз, ильм — *Ulmus* L.

Еплъ — дыкъуэнагъ.

Тырэхъум и гын (черк.) — Коровяк обыкновенный, медвежье ухо — *Verbascum thapsus* L.

ГъитIкIэ къекI узд лIэужыгъуэш. Япэ гъэм тхъэмпехэмре лъабжъэ гъум къыхъэр ешI, етIуанэм — удзыпкъыр къокIыкI, см 50—60-кIэ занщIэу докIей. Къудамэ щхъекIэхэм гъэгъя гъуэжъхэр, Іэрэмэ къыхъу зэхэту, июным — июлым къапедзэ. И тхъэмпехэм куэду цы Iув ятетщ. Ди щIыпIэхэм Тырэхъум и гынам куэдрэ ушрохъэлIэ Псыжь, Инжыдж псыхъуэхэм, мывэкъурш, пшахъуэ зэтрихъэпIэхэм. КъекIыгъэм япэ илъесым къыдидз и тхъэмпехэм хушхъуэ зэрыхэлъыр япэ къэзыхутар адыгэ Іээзшхуэ Тырэхъумш. Абы и цэр уздым къыхуэнаш (сур. 102).

T

Талыбэ (каб.) — Овсяница — *Festuca* L.

ЛIэужыгъуэ зыбжанэу гуэша узд лъепкъыгъуэш. Ди щIыпIэхэм Талыбэхэр псори илъес зыбжанекIэ щопсэу. Япкъхэр занщIэу

Сур. 102. Тырэхъум и гын
Коровяк обыкновенный

Сур. 103. Талыбэмекъу —
Овсяница луговая

докіей, лъэхъц быдэ ящI. Абыхэм яхэтш см 10—15 нэхъ мылъагэхэри, см 100—150-кIэ дэкіейхэри, йышым фыгуэ яшххэри, ямышххэри.

Ботаникхэм зэратхымкIэ, Кавказым езыр-езыру талыбэ лЭужьыгъуэу 21-рэ (адыгэхэр щыпсэу щыпIэхэм — 15) къышокI.

Губгүүэхэм, мэкъупIэхэм, хъупIэхэм, мэз лъапэхэм, хуейхэм ушрохъэлIэ. Щыхухэм зы талыбэ лЭужьыгъуэу (Овсяница луговая) күэд щIауэ Йэрысэ ящIаш.

Талыбэмекъу (каб.) — Овсяница луговая — *Festuca pratensis* Huds.

Талыбэ лъэпкъыгъуэм щыщщ, мэкъуфI хъу удз лЭужьыгъуещ. ЗанщIэу дэкіей ипкхэм см 100—120-м нэс я лъагагьщ, и бзийхэм см 15—20 я кIыхагьщ, мм 5—7 я бгъуагьщ. КъэкIыгъэм бзий куэд тетщ. И лъабжъэр лъэхъц псыгъуэ куэду зэхэтш. Июлым и пэхэм гъашэ къыдедз. Йышым фыгуэ яшх, мэкъуфI мэхъу. Губгүүэхэм, мэкъупIэхэм, хъупIэхэм, мэз хуейхэм, мэз лъапэхэм къышокI.

Щыхухэм күэд щIауэ Йэрысэ ящIаш. МэкъупIэхэр, хъупIэхэр шрагжэфIакIуэкIэ талыбэмекъу Йэрысэм и жылэхэр нэгъуещI мэкъу удз Йэрысэхэм я жылэхэм я гъусэу трасэ. Кавказ Ишхъэрэм мэкъуудз жылэ фIэкI къэзымыгъэкI совхозхэри щыIэш (сур. 103).

Тламы (черк.) — Апельсин, цитрус китайский — *Citrus sinensis* L.

Зи лъагагъыр м 7—12-м нэс, гъемахуи щымахуи щхъуантлэу езыхъэкI жыг лЭужыгъуещ. И пхъафэр щхъуещ, зэгуэча куэд иIеш. Къудамэхэм я хъуреягъкI заубгъури, жыгым и теплээр баринэ мэхъ. И тхъэмпэхэр щхъуантлэ-фыцIафэш, см 7—10 я кыхъагъщ, хъурей-кыхъщ. Гъэгъа хужхэр гъатхэм къудамэ щхъекIэхэм, 3—4-үз зэгтусэу, къапедзэ. Пхъэцхъэмьщхээ къыпыкIэр хъурейщ, инш, хъуа нэужь гъуэплыфэш, витамин зэмьллЭужыгъуэхэр куэду хэлъш. Ди къэралым нэхъыбэу къышагъекI Шалсыгъым, Убыхым, Абхазым, Аджарым.

Помпыш (каб.) — Красавка кавказская — *Atropa caucasica* Kreyer.

Еплъ — жыгуздыдэ.

Пуп — Бузина черная — *Sambucus nigra* L.

Еплъ — бэржэй.

Пуп — Аморфа — *Amorpha* L.

Зи лъагагъыр м 2-м нэс гъурц лъэпкъыгъуещ. Езыр-езыру Америкэ Ишхъэрэм лЭужыгъуэ 15 кыщокI, псори иктукI эзэххуу. Абыхэм ящышу лЭужыгъуи 9-р ди къэралым къышагъекI. Я пхъафэр щхъуэ-гъубажафэш, я тхъэмпэхэр, къабзийм ешхуу, тхъэмпэ цыкIу куэду зэхэтш. Гъэгъахэр, Iерамэу зэхэту, къудамэ щхъекIэхэм гъатхэм къапедзэ, бжъэм фо къыхах. Кавказым, нэгъуэшI щыпIэ хуабэхэм куэд щауэ къышагъекI. Иужьрей зэманым мэз кусэхэми щыхасэ. Псым дихынкIэ шынаагъэ зиIэ щыпIэхэр ирагъэбыдэ.

У

Уэздыгъей — Сосна — *Pinus* L.

ЛЭужыгъуэ зыбжанэу зэххъэшыха жыг лъэпкъыгъуещ. Уэздыгъей лЭужыгъуэ дунейм 100-м нэс тетш, абыхэм ящышу плIыш Кавказым езыр-езыру къышыкIыр, а псоми ди хэгъуэгухэм куэду уашрохъэлIэ.

Кавказым къышыкI уэздыгъейхэм м 30—40-м нэс я лъагагъщ. Я щхъэфэр морафэш, жыгым, жы щыхъукIэ, зэгуэча инхэр егъуэт. Гъемахуи щымахуи щхъуантлэу езыхъекI я кхъуакIэхэм см 4—15-м нэс я кыхъагъщ, тIурытlu зэгтусэу къыдедз. Уэздыгъейхэм къапыкIэ шыкIуртIымхэр я инагъкIэ, теплъэкIэ зэшхъэшокI, жылэ цыкIухэр шыкIуртIымхэм ярещIэ.

Уэздыгъейхэр Къущхъэхуу бгыжхэм, къуэ дурэшхэм, быдапIэхэм, Iещ, цыху здэмькIуэф щыпIэхэм куэду къышокI. Я пхъэр пхъэпI дыдэхэм ящышщ, цыхухэм иж-ижыж лъандэрэ къагъэсэ-бэп, псэуалъэ зэмьллЭужыгъуэхэр къыхашыкI (сур. 104).

Уекъу — Донник. — *Melilotus* L.

Зы илъескIэ, тIукIэ е нэхъыбэкIэ къэкI удз лъэпкъыгъуещ, лЭужыгъуэ зыбжанэу ягуэш. Кавказым уекъу лЭужыгъуэу 8-м (адыгэ хэгъуэгухэм лЭужыгъуи 5-м) уашрохъэлIэ.

Ди деж къышыкI уекъухэм я пкыыр занщIэу докIей, м 1—1,5-м нэс я кыхъагъщ. Лъабжъэ гъум кыхъ яшI. Гъэгъа гъуэжъхэр, хужхэр

Сур. 104. Уэздағъей —
Сосна крючковатая

Сур. 105. ФағІэгын —
Цикорий обыкновенный

къудамэ щхъэкіехэм, Іэрамэ псыгъуэ кіыхъу зэхэтү, къапедзэ. Мэкъум хэлъмэ сэбэпш. Гъуэгубгъухэм, пабжъехэм, хъесехэм, мэкъупіехэм, джабехэм къышокI. Бжъэм фо къыхах. Адыгехэм уэкъухэм щышхэр хущхъуэу къагъесэбэп.

Уэкъуло (каб.) — Ракитник — *Cytisus L.*

Лэужыгъуэ зыбжанэу гуэша гъурц лъенкъыгъуэш. Кавказ Ишхъэрэм езыр-езыру къекіуу уашрохъеллэ уэкъуло лэужыгъуитхум. Абыхэм см 30—150-м нэс я лъагагъщ. Я тхъэмпэхэр тхъэмпэ цыкIуишу зэхэтш, кы кіыхъ япытш. Гъэгъа гъуэжкыфэхэр гъатхэкіэм, Іэрамэу зэкіешіесхэу, къудамэ щхъэкіехэм къапедзэ. Мывалъэ джабехэм, къуэ дурэшхэм, щыпIэ пшахъуалъехэм, мэз лъапэхэм, гъурцейхэм яхэту, къышокI. Бжъэм фо къыхах.

Уэкъуло — Ракитник — *Cytisus L.*

Еплъ — уэкъуло.

Удыпанэ (адыг.) — Шиповник, роза — *Rosa L.*

Еплъ — хъэцыбанэ.

Удзбамэ (каб.) — Ромашка аптечная — *Matricaria chatotilla L.*

Еплъ — къанзидзэ.

Удзбжъамий (каб.) — Гладиолус, шпажник — *Gladiolus L.*
Еплъ — гуашъхъэц.

Удздэгу (м.-каб.) — Лебеда — *Atriplex L.*
Еплъ — яжъашхъуэжъ.

Удздэжей (м. каб) — Вьюнок полевой — *Convolvulus arvensis L.*
Еплъ — Мадзу и джэш.

УдззэрыкI — Хвощ — *Equisetum L.*

ЛЭужыгъуэ зыбжанэу гуэша узд лъэпкъыгъуэш. Ильэс зыбжа-
некIэ къоkI, лъабжъэжъ быдэ ешI. Зи лъагагъыр см 15 нэхъыбэ
мыхъу лЭужыгъуэхэри яхэтш, адрейхэр см 90-м нэс доклэй.
Кавказым удззэрыкI лЭужыгъуэу 10 (адыгэ хэгъуэгухэм —
8) къышокI.

УдззэрыкIхэм тхъэмпэ ялэкъым, япкъри я къудамэхэри щхъуан-
тIэш, Ыыхэ цыкIухэу зерокI. Мэз щагхэм, псыхъуэхэм, щыпIэ
псыIэхэм уашрохъэлIэ. КъэкIыгъе трасэхэм зэрэн щахуэхъу къохъу.
Иэщым яшхыркъым. Адыгэхэр ироIэзэ. Медицинэм къышагъэсэбэп.

Удзежъужь — Чертополох — *Carduus L.*

Еплъ — ежъужъудз.

Удзкъэдабэ (м.-каб.) — Канатник — *Abutilon theophrasti Medic.*

Зы гъэкIэ фIэкI къэмыкI къэкIыгъэ лЭужыгъуэш. Куэд щауэ
циыхухэм къагъэкI. И лъагагъыр см 80—150-м нос, и пкъыр занщIэу
доклэй. Къэдабэм ешхъ и тхъэмпэхэр трамэ теплъэш, хуэхъурей
циыхIэш, кIы кIыхъ ялэш, щабэш. Гъемахуэкум ирихъэлIэу узд
щхъэкIэхэм гъэгъа гъуэжъхэр къапедзэ, жылэ гъуабжэ-фицифаэ
циыхIухэр сентябрим мэхъу. КъэкIыгъэм и пкъым щэп хъэлэмэт
къытрах. Хъесэхэм зэрэн яхуэхъуу, кIэсэжу къышокI щыIэш.

Удзкъэс (каб.) — Звездчатка — *Stellaria L.*

ЛЭужыгъуэ зыбжанэ хъу узд лъэпкъыгъуэш. Абыхэм яхэтш зы
гъэкIэ, нэхъыбэкIэ псыIэхэм къышокI. Удзкъэхэм я пкъым см 10, 30,
50 я кIыхъагъщ, щыпIэ машцIэу зыкъыдраIэтей. Я тхъэмпэхэр
бгъузэ цыкIуш, кIыхъщ е машцIэу хуэхъурей щыIэш. Я лъабжъэхэр
быдэкъым, гъэгъахэр хужыфэш, узд щхъэкIэхэм гъемахуэкум
къапедзэ.

МэкъупIэхэм, хъупIэхэм, пабжъэхэм, щыпIэ псыIэхэм къышокI.
ХадэхэкIхэм зэрэн щахуэхъу щыIэш. Кавказ Ишхъэрэм удзкъэс
лЭужыгъуэу 7 къышокI.

Удзлъэрьиджэ (бесл.) — Гречишка вьюнковая — *Polygonum convolvulus L.*

Еплъ — лъэнтхъуий.

Удзлъэрьижэ (м.-каб.) — Очиток — *Sedum L.*

ЛЭужыгъуэ заулу гуэша узд лъэпкъыгъуэш. Кавказым удзлъэ-
рыжэ лЭужыгъуэу 21-рэ (адыгэ хэгъуэгухэм —10) къышокI.
Абыхэм яхэтш зы ильескIэ, нэхъыбэкIэ псыIухэр. Япкъхэр щыпI
щылъщ е занщIэу доклэй, я лъагагъыр см 5-м къыщегъэжъяуэ см 60,
70-м нос. Тхъэмпэхэр йувщ, цынэш. Гъэгъа гъуэжъхэр, пшэнлъы-
фэхэр, хужыфэхэр гъатхэм, гъемахуэм уздыпк щхъэкIэхэм къа-
педзэ. ДыгъафIэхэм, къырхэм, пшахуэшIхэм къышокI. Паркхэм
къышагъэкI. Бжъэм фо зи гъэгъахэм къызыхаххэр яхэтш, адыгэхэм
лЭужыгъуэ гуэрхэр хущхъуэу къышагъэсэбэп щыIэш.

Удзмышх (черк.) — Хвощ — *Equisetum L.*

Еплъ — удззэрыкI.

Удзфлей (каб.) — Чемерица Лобеля — *Veratrum lobelianum Bernh.*

Еплъ — шэджызд.

Удзщабэ — Овсяница овечья — *Festuca ovina L.*

Еплъ — мэлудз.

Удзыбз (черк.) — Белена черная — *Hyoscyamus niger L.*

Еплъ — дахэтхъэмпэ.

Удзыхъуудзыбз (каб.) — Белена черная — *Hyoscyamus niger L.*

Еплъ — дахэтхъэмпэ.

УдзлэфI (каб.) — Оносма кавказская — *Onosma caucasicum Levin.*

Еплъ — бжэнлъакъуз.

Удздэху (черк.) — Мята длиннолистная — *Mentha longifolia (L.) Huds.*

Еплъ — гуашэлэпэ.

УкIуэл (каб.) — Куколь обыкновенный — *Agrostemma githago L.*

Еплъ — кIуэкIуэл.

УнагъоцIумпэ (адыг.) — Клубника — *Fragaria ananassa Duch.*

Еплъ — мэракIуэлэрысэ.

Унэшэдыгъуей (черк.) — Вишня садовая, вишня обыкновенная — *Cerasus vulgaris Mill.*

Еплъ — балийжыг.

Урыскъеб (черк., адык.) — Тыква обыкновенная, тыква твердокорая — *Cucurbita pepo L.*

Еплъ — къэбгъуэж.

Урыскъон (адыг.) — Укроп пахучий, укроп огородный — *Anethum graveolens L.*

Еплъ — къуэнтхъурей.

Уцдыдж (адыг.) — Полынь — *Artemisia L.*

Еплъ — хъунгъалIэ.

Уцдыджыбз (адыг.) — Полынь горькая — *Artemisia absinthium L.*

Зи лъагагъыр см 60—100 хъу, илъэс зыбжанэкIэ къэкI удзлэужыгъуэш, хъунгъалIэхэм ящищ. И тхъэмпэхэм зэгуэбза куэдяIэш, кIы кIыхъ япытш.

КъэкIыгъэр щхъуэ-щхъуантIэ-хужыфэш, абы цы щабэ куэду тетш, лъабжъэж къуаббэжъабэ ешI, кууэ екIыхъу. Гъэгъа гъуэжыфэ машIэхэр, мм 1,5—2 я инагъыу, гъэмахуэм (июлом) Iэрамэ псыгъуэ кIыхъу зэхэту, къудамэ щхъэкIэхэм къапедзэ.

Губгъуэхэм, дыгъафIэ джабэхэм, мэккупIэхэм ушрохъялIэ. Адыгэхэм хущхъуэ къыхах. Медицинэм къегъэсэбэп, къэкIыгъэм абсинтин, анабсинтин пкыгъуэхэр зэрыхэлтым папшIэ. Iэщым яшхыркъым.

Уцдыджыхъу (адыг.) — Полынь обыкновенная — *Artemisia vulgaris L.*

Илъэс зыбжанэкIэ псэу, хъунгъалIэ лъэпкъыгъуэм хыхъэ удз

ліэужыгъуещ. И лъагагъыр см 60—150-м нос, и тхъэмпэхэр инш, зэгуэбза куэд яІещ; я щхъэмкі щхъуантІэ-фыцлафэш, я щагъкі цы щабэ ятетш, хужыфэш. Гъэгъахэр къудамэ щхъэкІэхэм, Іэрэмэ кыыху зэхэту, гъемахуэм (июлым — августым) къапедзэ, къуэхэм, псыхъуэхэм, щыжъхэм, гъурцейхэм, хуейхэм кыышокі.

ҮлгъякІ (каб.) — Очиток кавказский — *Sedum caucasicum* (Grossh.) Boriss.

И лъагагъыр см 30—50 хъу, илъэс зыбжанэкІэ къэкІ узд ліэужыгъуещ. И пкъыр занщІэу докІей. Трамэ теплъэ зиІэ и тхъэмпэхэр Іувщ, цынэш, удзыпкъыр зэшІаубыдэ щыкІэш. Гъэгъа хужыфэхэр узд щхъэкІэхэм, Іэрэмэ хъуреийуэ, гъемахуэм (июлым — августым) къапедзэ.

ДыгъяпІэхэм, мывалъэ джабэхэм кыышыкІыу урохъэлІэ. Адыгэхэм хущхъуэу къагъесэбэп.

Үлгъягын (черк.) — Портулак огородный — *Portulaca oleracea* L. Еплъ — пкъыуэгын.

Үлгъятхъэпэ — Подорожник большой — *Plantago major* L. Еплъ — фарийтхъэпэ.

Ф, ФІ

ФафІэгын (черк.) — Цикорий обыкновенный — *Cichorium intybus* L.

Илъэс зыбжанэкІэ къэкІ узд ліэужыгъуещ, и лъагагъкі см 40—80 хъууэ. И пкъыр занщІэу докІей, и тхъэмпэхэр кыыхьщ, джафэш. Удзыпкъымрэ тхъэмпэхэмрэ я зэхуакум (гъемахуэкум) гъэгъа къашхъуафэ дахэхэр зырызу кыышыпедзэ. И лъабжъэр кууэ йокІын, быдэш. Гъуэгубгъухэм, хадэхэм, мэкъупІэхэм, посүпІэхэм я гъунэгъуу кыышокі. Іэшым яшх, бжъэм гъэгъахэм фо кыыхах. Адыгэхэм, нэгъуещІ лъэпкъхэм къэкІыгъэм и лъабжъэр хущхъуэу къагъесэбэп (сур. 105).

ФафІэдэжэ, фафІэдажэ (черк.) — Донник желтый, донник лекарственный — *Melilotus officinalis* (L.) Deser.

Уэкъу лъэпкъыгъуэм щыщщ, ильэситІкіэ къэкІ узд ліэужыгъуещ, и лъагагъыр м 1—1,5-м нос, и пкъыр занщІэу докІей, къудамэ куэд иІещ. Щырышу зэгуэт и тхъэмпэхэм цы ятеткъым, кы япытиш. Гъэгъа гъуэжъхэр къудамэ щхъэкІэхэм, Іэрэмэ псыгъуэ-кыыххэу зэхэту, июнум — июлым къапедзэ. Жылэхэр августым мэхъу. Мэкъум хэлъмэ, Іэшым фыуэ яшх. Губгъуэхэм, хадэхэм, гъуэгу гъунэхэм, пабжъэхэм куэду кыышокі. Мэкъуу паупщиин, силосяпхъэхэм халъхъэн папшэ трасэри къагъекІ. Бжъэм фо кыыхах. Адыгэхэм хущхъуэу къагъесэбэп.

ФафІэтхъэпэ (черк.) — Цикорий обыкновенный — *Cichorium intybus* L.

Еплъ — фафІэгын.

Фэлъыркъэб (черк.) — Тыква горлянка, горлянка обыкновенная, «посудная тыква» — *Lagenaria vulgaris* Ser.

Зы гъэкІэ фІекІ къэмыйкі хадэхэкІщ. Қъеб лъэпкъым щыщщ.

Метрит^Іым нэс зи кіыхъагъ илкъхэр щім щылъш е, нэгъуэш^I къек^Iыгъехэм зык^Iеращ^Iеурэ, дожей. И тхъэмпэхэр хъурейщ, лэдэхи 3—5 ща^Iе кіохъу, и гъэгъахэр хужьш. Къеб къыш^Iек^Iэр хъурей-кіыхъш, кхъужы^Iерысэм ешхъш, хъуа нэужь, пхъэм хуэдэу быдэш. Адыгэхэм куэд щлауэ къагъек^I, фэльыр, псылъэ, шынакъ, нэгъуэш^I щыкъухэри къыхаш^Iык^I. Америкэм къраша къек^Iыгъэш.

Фишджыг (бесл.) — Черешня, вишня птичья — *Cerasus avium* L.

Еплъ — мэзшэдьгъуэй.

Фонашэ — Дыня посевная — *Cucumis melo* L.

Еплъ — хъэуан.

Адыгэхэм къагъек^Iыу щыта хъэуан лэужыгъуэхэм ящыш.

Фопыт^I (каб.) — Дыня посевная — *Cucumis melo* L.

Еплъ — хъэуан.

Адыгэхэм къагъек^Iыу щыта хъыуан лэужыгъуэхэм ящыш.

Фоуку (каб.) — Василек бледно-желтый — *Centaurea cheiranthifolia* Willd.

Ильэс зыбжанэк^Iе къек^I узд лэужыгъуэш, лъагагък^I см 20—40 хъууэ. И пкъир занщ^Iеу доклей, и тхъэмпэхэр кіыхъш, см 1—4 я бгъуагъш. Лъабжъэжь быдэ еш^I. Узд щхъек^Iэм гъемахуэм (июнским — августым) къыпидээ гъэгъахэр гъуэжыфэш. Бжъэм фо къыхах. Фоукур къышок^I бгыщхъэхэм щы^Iэ мэктуп^Iэхэм, Къущхъэхъу хъуп^Iэхэм.

Фошигъужэгундэ — Свекла обыкновенная (сахарная) — *Beta vulgaris* L.

Фошигъу къызыыхах жэгундэ лэужыгъуэш. Адыгэхэр щыпсэу хэгъуэгухэм (Къэрэшэй-Шэрджэсым, Ставрополь, Краснодар край-хэм) куэду къышагъек^I.

Еплъ — жэгундэ.

Фошигъупхъэжэгундэ — Свекла обыкновенная (сахарная) — *Beta vulgaris* L.

Еплъ — фошигъужэгундэ, жэгундэ.

Фыгъо (шапс.) — Просо посевное — *Panicum miliaceum* L.

Еплъ — хугъуэ.

Фызмыгъальхуэ — Ятрышник — *Orchis* L.

Еплъ — Іадэм и Іэ.

Фызыжыдээ (черк.) — Заразиха — *Orobanché* L.

Зы гъек^Iе къек^I узд цыннэжьш, и лъагагъыр см 10—25 хъууэ. Тхъэмпэ теткъым, и пкъым щхъуант^Iагъэ лъепкъ къыш^Iэлъадэркъым. Абы къегъэлъагъуэ фызыжыдээхэр нэгъуэш^I къек^Iыгъехэм я Іэ-фыимрэ псымрэ къыш^Iафык^Iыурэ зэрыпсэур. Я гъэгъахэр шакъафэш е морафэш. Губгъуэхэм, хадэхэм, мэктуп^Iэхэм уашрохъэл^Iэ. Тутынным, щ^Iэпым, бэдрэжаным, сэхураным, хүунгъял^Iэм, нэгъуэш^I къек^Iыгъехэми я лъабжъэхэм к^Iэрок^Iэ, зэран къехь (сур. 106).

Фышынчыг (адыг.) — Вишня садовая, вишня обыкновенная — *Cerasus vulgaris* Mill.

Еплъ — балийжыг.

Фышын (адыг.) — плод вишни садовой.

Еплъ — балий.

Фиарий — Подорожник — *Plantago* L.

Сур. 106. Фызыжыйыдзэ —
Заразиха

Сур. 107. Фарийтхъэпэ —
Подорожник большой

Зы гъекІэ е нэхъыбэкІэ къекІ удз лъэпкъыгъуещ; ліэужыгъуэ зыбжанэу зэцхъяшокІ. Абыхэм яхэтщ зи тхъэмпэхэр хъурей, хъурей-кыых, бгъузэ-кыыххэр. Кавказ псом фариий ліэужыгъуэу 20-м нэс къышокІ. Адыгэ хэгъуэгухэри фариийхэмкІэ бейщ. Я лъабжъэхэр кууэ екыыхыркъым. См 15—20 нэс зи лъагагъ купсэхэр июным къыдедз, гъэгъя щхъуэ-хужьыфэхэр, щхъэмыйжым ешхъу, Іэрамэу зэхэту къапеддээ. Іашым фыгуэ яшх, хущхъуэу къагъесэбэп, адыгэхэм шейуэ ягъавэ ліэужыгъуэхэри яхэтщ.

Фарийтхъэпэ (черк.) — Подорожник большой — *Plantago major L.*

Ильээс зыбжанэкІэ псэу удзщ, фариий лъэпкъыгъуэм щыщщ. И тхъэмпэ хъурей инхэр псори и лъабжъэм деж къышещІ. Июным см 20—30-м щигъу зи кыыхыагъ купсэ закъуэ къыдож, и щхъэкІэм гъэгъя щхъуэ-хужьыфэхэр къыпеддээ. Жылэхэр июлым — августым мэхъури полъэлъыж. И лъабжъэр кууэ екыыхыркъым. Витамин

зэмыл¹эужыгъуэхэр хэлъщ. Адыгэхэм куэд щауэ хущхъуэу къагъесэбэп. Куэду къышокI гъуэгубгъухэм, жыг щагъхэм, псэуп¹эхэм я гъунэгъуу (сур. 107).

Фіерафі (каб.) — Калистегия заборная — *Calystegia sepium* (L.) R. Br.

Ильэс зыбжанэкI къэкI узд лэужыгъуэш, лъабжэжэ псыгъуэйыхъ ешI. Метриш-плIы зи къыхагъ ипкъ псыгъуэхэр щым щылъш е, зызыкIэращIэн ягъуэтмэ, зрашэкIыурэ дожей. И тхъэмпэхэр трамэ щыкIэш, папцIэш, гъэгъахэр инш, хужь-пшэплыфэш, июным куэду къыпедээ. Псыххъуэхэм, гуэл Iуфэхэм, пабжъэхэм, хадэхэм къышыкIу урохъэлIэ. Узд дахэу къышагъекIи щыкIэш.

X, Xy

Хадэжыхапхъэ, Хадэжыхампхъэ (черк.) — Сорго веничное — *Sorghum technicum* (Koern.) Roshev.

Еплъ — жыхапхъэ, жыхампхъэ.

Хэшай (шапс., адыг.) — Самшит — *Buxus L.*

Еплъ — чэшай.

Хывбанэ (каб.) — Татарник обыкновенный — *Oporogdon acanthium* L.

ГъитIкIэ фIэкI къэмыкI, зи лъагагъыр *m* 1—2-м нэс удзыжь лэужыгъуэш. ИшхъэкI тет тхъэмпэхэр хъурей-къыхъщ, я гъунэхэм баш хупс пытщ, и кум къышыдидзхэр хуэкIыхъ щыкIэш, лэдэх яIэш. Гъэгъахэр щхъэ зырызу узд щхъэкIэхэм гъемахуэкум къапедээ, *см* 4—6 я инагъщ, шакъафэ дахэш. Бжъэм фоуфI дыдэхэм ящиш къыхах. КъэкIыгъэм, бэджыхъым ешхъу, цы щабэ тетщ. Пабжъэхэм, гъуэгу гъунэхэм, щыжхъэм, псэуп¹эхэм я гъунэгъуу къышокI.

Xу — Прoso посевное — *Rapicium miliceum* L.—

Цыхухэм ижь-ижыж лъандэрэ къагъекI гъавэхэкI лэужыгъуэш. ЗанщIэу доклэй, и пкым *см* 70—100-м нэс и лъагагъщ, и бзийхэм *см* 20—22-рэ я къыхагъщ, *мм* 7—9 я бгъуагъщ. КъэкIыгъэм цы тетщ, уэгъум щышынащэркъым. Июлым гъашэ къыдедзри августым мэхъу. Фейдэшхуэ къэзыхъ къэкIыгъэхэм ящишщ. Адыгэхэр хум ижь-ижыж лъандэрэ йолэжь, ди лъэпкъым къигъэхъуауэ ху лэужыгъуэфI куэд щылац нэхъапэхэм. Хугум къеут щэлъщ, шхынгъуэ зэмыл¹эужыгъуэхэр къыхашщI. Арагъэнщ «ХугукIэр лъэнкIапIэш» щыжайэр. И пкъыр Iащым мэкъу яхуохъу.

Хум ныбжышхуэ иIэш, ар къызытехъукIа къэкIыгъэр дунейм тетыжкъым. ЩIэнныгъэлIхэм зэрыхуагъэфащэмкIэ, хум и къехуп¹э-къежъапIэр Китайрш.

Адыгэхэм къызэррагъэкIрэ илъэс мини 3—3,5-рэ хъууэ къалтытэ археологхэм. Нарт эпосым хум и хъыбар куэд хэтщ.

Хүэрдже (м.-каб.) — плод абрикоса обыкновенного.

Еплъ — абрикос.

* Xu зэмыл¹эужыгъуэ псоми латиныбзэкIэ а зы фIэшыгъеращ яIэр.

Хуэрдже́й (м.-каб.) — Абрикос обыкновенный — *Armeniaca vulgaris* (L.) Lam.

Еплъ — абрикосей.

Хуэшэ — Хмелеграб обыкновенный — *Ostrya carpinifolia* Scop.

Зи лъагагъыр *m* 15—20-м нэс жыг ллэужыгъуэш. И пхъафэр гъуабжэ-фыцлафэш, машцэу къыкIороукIепшIыкI. И тхъэмпэхэр хуэхъурей щIыкIеш, см 4—10 я къыхагъщ, см 3—6 я бгъугъщ, зи см зи къыхагъ клы япытщ, дээ цыкIу яIеш, щхъуантIэ-хужыфэш, къышыдзагъашIэм цы щабе ятетщ. И къудамэхэр псори зы лъэнныкъуэкI гъэшхъяуэ щытщ.

Кавказ Ишхъэрэм щыIэ мээхэм хуэшэм куэдрэ ушрохъэлIэ. И пхъэр быдэш, дахэш. Адыгэхэм псэуалье къыхашIыкI. Хуэшэ ллэужыгъуэу дунейм плIыш тетыр. Абыхэм ящышу Түр — Америкэ Ишхъэрэм, зыр — Японием, еплIанэр — Кавказым къышокI.

Хугъуэ — Просо посевное.

Адыгэхэм къагъэкIыу щыта ху ллэужыгъуэхэм ящыш зыщ. Хур хъуа нэужь, и фэкI гъуэжыфэш, хъурейш. Хугъуэм и хъыбар нарт эпосым куэду хэтш.

Хуей — Береза — *Betula* L.

Еплъ — пхъехуей.

Хужьбаринэ (каб.) — Клевер ползучий, клевер белый — *Trifolium repens* L.

Еплъ — къазудз.

Хуплъыжь — Просо посевное.

Адыгэхэм куэду къагъэкIыу щыта ху ллэужыгъуэш, хъуа нэужь, плъыжыфэ дахэш. Иужьрей зэманым щIэнныгъэлIхэм хуплъыжыр нэхъыфI ящIаш икИ абы «просо кабардинское» цIэр флащац. Хуплъыжыр Кавказ Ишхъэрэм щыIэ колхозхэм, совхозхэм куэду къышагъэкI, бэвагъ ини къышрахъэлIэ.

ХуфыцIэ (черк.) — Просо посевное.

Адыгэхэм къагъэкIыу щыта ху ллэужыгъуэхэм я нэхъыфI дыдэш. Хъуа нэужь, фыцIэ дахэт, ху хъэдзэхэр инт, хъурейт, ди щIыпIхэм хуабжь щыбагъуэрт, хуфампIэу текIыр машцIэт, къэуат ин хэлт. Мы зэманым хуфыцIэм и жылэр щыIэжкъым.

Хушхъебапхъэ (черк.) — Просо посевное (дикая форма).

Нартыху, сэхуран, кIэртIоф, фошигъужэгундэ хъесэхэм езыр-езыру къышокI, зэрэн мэхъу. Ипкхэр *m* 1—1,5-м нэскIэ докIей, бзий куэд ящI. Июлым и кIэхэм гъашэ щхъэ бапхъэ къыдедз, августым — сентябрим хур мэхъури полъэлъыж.

И фэкIэ жылэхэр гъуабжэ-фыцIафэш, хуэпIашIэ щIыкIеш. КъыззэрыгуэкI ху хъэдзэхэм нэхъре хуэдитI-щыкIэ нэхъ цыкIуш. ХуфампIэр текIыгъуейш. И пктыр Iещым яшх, мэкъу мэхъу.

Xь

Хъэ — Ячмень обыкновенный — *Hordeum vulgare* L.

Цыхум ижь-ижыкж лъандэрэ къигъэкI хъэцэпэцэ ллэужыгъуэш. Зы гъэкIэ фIэкI къекIыркъым. ЗанщIэу дэклей ипкъ ку гъуанэхэм

см 80—120-м нэс я лъагагъщ. И бзийхэм *см* 20—25-м нэс я кы-хъагъщ, *см* 1—1,5-рэ я бгъугагъщ. Июным щхъэмыхжэр, хъэцыпэ куэд зытетхэр, кыдедз, июлым жилэхэр мэхъу. Кавказ Ишхъэрэм куэду къышагъэкI. Ар ягу, хъяэж, шхыныгъуэ зэмьлэужыгъуэхэр къыхашыкI. ГусынхъэфИ мэхъу. Англием, Европэм, Китайм, Японием, Кореем, Америкэ Ишхъэрэм куэд щлауэ къышагъэкI нэгъуэщI зы хъэ лъэпкъ — ячмень двурядный.

Адыгэхэм пасэ зэманым хъэ зэмьлэужыгъуэхэр къагъэкIыу щытащ. Абыхэм ящыщхэр бгыщхъэ лъагэхэм, дунейр нэхъ щыщылэ-тылэхэм фыуэ щыбагъуэрт.

Щэнэгъэлхэм зэралъытэмкIэ, хъэр гъавэхэкI къэкIыгъуэ щылэ-я нэхъыжьщ.

Археологхэм щиин къатлэещыжахэм къышыщахыжа хъэ жылэ-хэм я ныбжыр илъэс 7000-м нос. Абы нэхърэ нэхъыжь пкъыгъуэ цыыхум къитлэещыжакъым, мэкъумэш щииним (къэкIыгъе къэгъе-къиним) ехъеллауэ.

Хъзаму (каб.) — Бутень тысячелистный — *Cleophaea millefolium* DC.

Ильэс зыбжанэнкIэ къэкI, зи лъагагъыр *см* 20—60 хъу къэкIыгъэ лэужыгъуэщ. Лъабжъэжь ешI, и пкъыр занщIэу докIей. И тхъэм-пэхэм зэгүэбза куэд ялэш, мэ къакIэрех. Гъэгъа хужыифэ-шшэплъыфэхэр, лэрэмэ хъурейуэ, июном — июлым удз щхъэкIэм къыпепдээ, жылэхэр бжыхыхэм мэхъу. Къущхъэху хъуплээм, мэкъуплэ-хэм къышокI. Ищым яшх. Мэкъум хэлъмэ сэбэпщ.

Хъэбжын — Лук круглый — *Allium rotundum* L.

Зи лъагагъыр *см* 30—60 хъу, ильэс зыбжанэнкIэ къэкI бжын лэужыгъуэщ. И купсэр занщIэу докIей, бжыныщхъэ ищIыр кууэ щыны хэлъщ. И тхъэмпэхэр бгъузэ-кыыхьш. Июлым ирихъеллэу и кыгум плъыжь-шакъафэ дахэу зыкъетлэшI. Губгъуэхэм, хъуплэхэм, мэкъуплэхэм къышыкIыу куэдрэ урохъеллэ. Жэмхэм ящхмэ, шэм мэ къыхех.

Хъэбжыныф (адыг.) — Лук мускатный — *Allium moschatum* L.

Еплъ — хъэбжыныху.

Хъэбжыныху — Лук мускатный — *Allium moschatum* L.

Зи лъагагъыр *см* 10—25 хъу, ильэс зыбжанэнкIэ псэу къэкIыгъэ лэужыгъуэщ. Бжын-бжыныху губгъуэрыкIхэм ящыщиц. И тхъэм-пэхэр бгъузэ-кыыхьш. Лъабжъэр бжыныщхъэм ешхьш, хуэкIыхь щыкIеш, бжыныхумэ щоу. ДыгъафIэ джабэхэм, псы щымашIэ щылэхэм къышокI.

Хъэбзэгу — Подорожник большой — *Plantago major* L.

Еплъ — фларийтхъэлэ.

Хъэбык'уэ — Мальва, просвирник — *Malva* L.

Еплъ — кхъуейудз.

Хъэгъэбэк'уэ (каб.) — Ярутка полевая — *Thlaspi arvense* L.

Зы гъэкIэ фIэкI къэмых, зи лъагагъыр *см* 20—40 хъу удз лэужыгъуэщ. И пкъыр занщIэу докIей. И лъабжъэмкIэ къышыщиц тхъэмпэхэр хуэкIыхь щыкIеш, кы япытщ, и пкъым тетхэр нэхъ щыкIущ, бгъузэ-кыыхьш, кы япыткъым. Гъэгъа хужь щыкIухэр удз щхъэкIэм зэпмыуэ (апрелым къышыщIедауэ гъемахуэр икIыху)

къыпедзэ. Губгъуэхэм, хъесэхэм, хадэхэм, зэран хъууэ, къышокI, джабэхэм, пабжэхэм ушрохъэлIэ.

Хъэгъэжк (каб.) — Волчье лыко, волчник обыкновенный — *Daphne mezereum* L.

Еплъ — дыгъужьгъалIэ.

Хъэгъубанэху (каб.) — Осот — *Sonchus* L.

ЛIэужьгъуэ зыбжанэу зэцхъяэшыгъэкIа къэкIыгъэ лъэпкъыгъуэш. Зы гъэкIе е илъэс зыбжанэкIе къокI. Языныкъуэ лIэужьгъуэхэм, илъэс куэдкIе псеухэм, лъабжэжж къых ящI. Хъэгъубанэхуэхэм я тхъэмпэбгъухэм бандхупс куэду ятетш. Гъэгъахэр, щхъэ цIыкIуу зэхэту, узд щхъэкIехэм гъэмахуэм къапедзэ. Губгъуэхэм, хадэхэм куэду къышыкIкIе, хадэхэкIхэм зэранышхуэ яхуохъу, Iащым яшхыркъым (сур. 108).

Сур. 108. Хъэгъубанэху —
Осот огородный

Сур. 109. Хъэиуей — Айва

ХъэгъуцацIэ (бесл.) — Подснежник — *Galanthus* L.

Еплъ — ажэгъуэмэ.

Хъэджэш, хъэджэнш (черк.) — Конские бобы, бобы обыкновенные — *Faba vulgaris* Moench.

Зы гъэкIе фIэкI къэмыйкI къэкIыгъэш. Ипкъ занщIу дэкIеихэм м 1—1,5-м нэс я къыхагъщ. И тхъэмпэхэр, къы къых зилхэр, тIурытIу-плырыплIу зэхэтш. Гъэгъа пшэплътыфэ-шакъафэхэр, 2—5-уэ зэгъусэу, и пкъымрэ тхъэмпэхэмрэ я зэхуакум июным къыдедз, мэ дахэ къакIэрех, см 1,5—3-м нэс зи къыхагъ и жылэ хъурей-къыххэр

августым — сентябрьм мэхъу. Цыхум куэд щIауэ щIыпIэ уэлбанэри-лэхэм къышагъэкI.

И жылэхэм шхыныгъуэ къыхашыкI, яхъэжри, Iэщым ирагъэшх. И пкыры, щыцынэм деж, силосыпхэхэм (нартыхум) халъхъэ, къеуатыр нэхъыбэ ищIын папщIэ.

Средиземнэ тенджизыбгүм, Индием, Азием и щIыпIэ щхъэхуэхэм щыпсэу лъэпкъхэм хъэджэш лIэужыгъуэхэр куэду къагъэкI, шхыныгъуэ ящIын папщIэ. Жылэхэм къеуату процент 29—35-рэ ящIэлъщ.

Хъэдзэл — Верба, шелюга — *Salih daphnoides* Vill.

Дзэл лъэнкъыгъуэм щыщ жыг лIэужыгъуэш. И лъагагъыр см 15-м нос, и пхъафэр гъуабжэ-щхъуафэш. И пкыым къудамэ куэду зегуэш, баринэу мэкI. Гъатхэм, тхъэмпэ къимыщI щIыкIэ, гъэгъа щхъуантIафэхэр къыпедзэ, Iэрамэ цыкIуу зэхэту. И тхъэмпэхэр бгъузэ-кIыхъщ. Пхъафэр хуабжыу дыджш, салицин куэду хэлъщ. Езыр-езыр къышокI Европэм и бгыщхъэхэм. Цыхум куэд щIауэ къышагъэкI пшахъуэшIхэм, паркхэм, мэз кусэхэм, уэрамхэм. Гъэгъахэм бжъэм фо къыхах.

ХъэжакIэ (черк.) — Ячмень фиолетовый — *Hordeum violaceum* Boiss. et Huet.

Ильэс бжыгъекIэ къэкI узд лIэужыгъуэш. И лъагагъыр см 55—90-м нос, и пктыр занщIэу докIей. Гъэмахуэпэхэм деж уздым щхъэмыж шакъафэ, хъэцыпэ куэд тету, къыпедзэ. И бзийхэм см 15-м нэс я кIыхъагъщ, см 0,5 я бгъуагъщ. Iэщым фIыуэ яшх, мэкъуфI мэхъу, и чэзум пыбуpщIмэ. Бгыщхъэхэм щIыпIэ мэкъупIэхэм, хъупIэхэм къышокI.

Хъэжгуащэджэш, хъэжгуащэджэнш (черк.) — Фасоль обыкновенная — *Phaseolus vulgaris* L.

Еплъ — джэш.

ХъэжыкIэ (каб.) — Шалфей — *Salvia* L.

ЛIэужыгъуэ зыбжанэу гуэша узд лъэнкъыгъуэш. Абыхэм яхэтшзы гъэкIэ, нэхъыбэкIэ къэкIхэр. Япкъхэм я кIыхъагъыр см 20-м щегъэжжауэ см 100-м нос. Я тхъэмпэхэр пхъашэш, цы ятетш. Я гъэгъа пшэплъыфэхэм мэ къакIэрех. Кавказым хъэжыкIэ лIэужыгъуэ 33-рэ езыр-езыру къышокI, зы лIэужыгъуэр цыхум къагъэкI, хушхъуэ къыхахыу. Губгъуэхэм, мэкъупIэхэм, хъупIэхэм къышокI.

Хъэжыкъэб (черк.) — Тыква крупноплодная — *Cucurbita maxima* Duch.

Еплъ — кърымкъэб.

ХъэжыкIэ (м.-каб.) — Шалфей — *Salvia* L.

Еплъ — хъэжыкIэ.

Хъэзэнтхъ (адыг., черк.) — Овсяног — *Avena* L.

ЛIэужыгъуэ зыбжанэу зэхэгъэшхъэхукIа къэкIыгъэ лIэужыгъуэш. Зы гъэкIэ фIэкI къэкIыркъым. И лъагагъыр см 20-м къыщегъэжжауэ см 100-м нос. Нэхъыбэм езыр-езыру къышокI дыгъафIэ джабхэм, щIыпIэ гъущэхэм, пшахъуэшIхэм. Хъэцэпэцэхэм яхэтмэ, зэрэн яхуоху. Хъэзэнтхъхэр Iэщым фIыуэ яшх. Ди щIыпIэхэм зы хъэзэнтхъ лIэужыгъуэ къышокI, хъэцэпэцэхэм зэрэнышхуэ яхуэхъу — Овсяног (*Avena sativa* L.)

Кавказым ушрохъэлІэ хъэзэнтхъ лІэужыгъуэу 11-м.

Хъэзэрыш — Клевер пузырчатый — *Trifolium vesiculosum* Savi.

Зи лъагагъыр *см* 20—40 хъу, тхъэмпищ лъэпкъыгъуэм щыш удз лІэужыгъуэц. Зы гъэкІэ фІекІ къекІыркъым, къудамэ щхъэкІэхэм майм, июным къыпедзэ гъэгъахэр, щхъэ хъурейуэ зэхэту, *см* 2—3 я инагъуу. Я фекІэ хужьщ, бжъэм фо къыхах. Гъэгъахэр пылъэлъыжа нэужь, шэрыб гъэпщам ешхъ мэхъу, щхъэ хъурейщ, кы къыхъ яптыщ, адыгэ сабийхэр күэдрэ ироджэгү.

Псыхъуэхэм, дыгъафІэ джабэхэм къызыкІыу урохъэлІэ. Іэщым яшх.

Хъэниуэжыг (каб.) — Айва — *Cydonia oblonga* Mill.

Еплъ — хъэниуей.

Хъэниуей (каб.) — Айва — *Cydonia oblonga* Mill.

Цыхухэм куэд щауэ къагъекІ жыг лІэужыгъуэц. И лъагагъыр *м* 5—7-м нос, и пхъафэр щхъуафэ-фІыцІафэц, и тхъэмпэхэр хуэхъурей щыкІэш, *см* 10 я къыхъагъщ, *см* 7 я бгъуагъщ. Гъэгъа пшэплъыфэхэр е хужыифэхэр майм къудамэ щхъекІэхэм къапедзэ. Пхъэшхъэмьшхъэ къыпыкІэхэр инщ, хъурей-къыхъщ, бжъыхъэм ирихъэлІэу гъуэжж дахэ мэхъу, цы щабэ йуву тельщ, щымахуэм тЫгъуэу щолъ.

Хъэниуейм и къехъупІэ-къежжапІэр Кавказырщ. Мы щыпІэм щыпсэухэраш жыгыр Іэрысэ зыщIари. Нэхъ иужыгыгІэ, хьетхэм я зэманым, хъэниуейр Кавказымирахи Азие ЦыкIум къыщыхутащ, абы икIри алдыжхэм (элинхэм) яІэрыхъаш. Алдыжхэм я деж иужькІэ къыщежжаяуэ, хъыбару яІуатэ тхъэ бзылхуугъэхеу Юнонэ, Венерэ, Минервэ сымэ щызэдэуауэ щытар мы мыІэрысэу, атІэ хъэниуерауэ.

Хъэниуейр ди лъэпкъым ижъ-ижыж лъандэрэ Іэрысэу къигъекІыу зэрыштым шэч къытумыхъэж уесцІ щызныгъэлІ цІэрыгІэ профессор Жуковский П. М. итхам: «В СССР имеется немало хороших сортов (айвы.— Б. Х.), плоды которых поражают своей величиной; так, например, сорт Кышайву, найденный в старом черкесском саду на Кавказском побережье Черного моря, дает плоды, достигающие 3 кг)*. Адыгэхэм хъэниуейр нобэр къыздэсым къагъекІ, пхъэшхъэмьшхъэр яшх, ягъэгъу, ягъява фоупсым, фошигъупсым хэлъу (сур. 109).

Хъэниуэ — плод айвы.

Хъэниуейм къыпыкІ э пхъэшхъэмьшхъэраш. И теплъекІэ хъурей-къыхъщ, инщ, хъуа нэужь гъуэжжыфэ дахэш, мыІэрысэм ешхъщ, ауэ нэхъ гуашІэш. Бжъыхъэм, щымахуэм тЫгъуэу щылъщ. Хъэниуэ хъуам ІэфІагъуу проценти 9—13-м нэс щылъщ, витамин зэмы-лІэужыгъуэхэмкІэ бейш.

ХъэкІэзэпх — Мышней зеленый, щетинник зеленый — *Setaria viridis* (L.) R. B.

Зы гъэкІэ фІекІ къэмыхыкІ удз лІэужыгъуэц. Ипкъ занщІэу дэклейхэм *см* 60—80 я къыхъагъщ, и бзийхэр къыхъщ, бгъузэш. Гъэмахуэкум щхъэмых щхъуантІэхэр къыдедз, *см* 10—12 я къыхъагъуу, баш цыкIу тетхэмкІэ зыкъыпІэрашІэ. Нартыху, сэхуран

* Жуковский П. М. Культурные растения и их сородичи. Л., 1971.

хъесехэм, зэрэн хъууэ, къышокI. БажекIэм и лъепкъэгъуш.

ХъэкIэзэрыхъе (черк.) — Липучка — *Lappula Moench*.

Лъеужыгъуэ заулу гуеша узд лъепкъыгъуэш. Абыхэм языныкъуэр зы гъекIэ, адрайхэр гъитIкIэ къокI. См 15, 20, 30 я лъагагъщ. Я тхъэмпэхэр бгъузэ-къыхьщ. КъэкIыгъехэм цы ятетш. Гъэгъя къашхъуэхэр къудамэ цыкIу щхъекIэхэм, 3—4-үэ зэгъусэу, гъемахуэм къапедээ. Жылэ хъурей цыкIухэм куэду ятет банхэмкIэ мэлыцыр, зыкIэращIэурэ, яуцIэпI. ДыгъафIэ джабэхэм, куэншыб идзыпIэхэм, псеупIэхэм я гъунэгъуу, хъупIэхэм къышокI.

ХъэкIэпхъ (черк.) — Ячмень заячий — *Hordeum leporinum Link*.

Еплъ — пытIро.

ХъэкIэрынэ — Прицепник липучковый — *Caucalia lappula (Web.) Grande*.

Зи лъагагъыр см 10—40 хъу, зы гъекIэ псеу къэкIыгъэ лъеужыгъуэш, пхъым, амум, кхъуэамум я лъепкъэгъуш. И тхъэмпэхэм кууэ изба куэд ялещ, гъэгъахэр, Ирамэ хъурейуэ зэхэту, узд щхъекIэхэм къапедээ, я фэкIэ хужьщ е пишэлтъыфэш. Жылэхэр, хъуа нэужь, гъуабжафэш, хъурей-къыхьщ, ПашIэш, мм 6—8 я къыхьагъщ. Абыхэм ятет банэ цыкIухэм я къыхьагъыр мм 4—5 мэхъу. Пабжъэхэм, хъесехэм, губгъуэхэм къышокI, зэрэнгъэ къахьу. Цым кIэронэ.

ХъэкIышай (м.-каб.) — Слива домашняя — *Prunus domestica L.*

Еплъ — къыпцIей.

ХъэкIыш (м.-каб.) — плод сливы домашней.

Еплъ — къыпцIэ.

Хъэкъэлэр (каб.) — Ландыш майский — *Convallaria majalis L.*

Еплъ — къэлэрдэгу.

Хъэкъырш — Сурепа, горчица полевая — *Sinapis arvensis L.*

Зы гъекIэ, къэкI зи лъагагъыр см 40—100-м нэс узд лъеужыгъуэш. И лъабжъэр кууэ ѹокIых, и пкъым къудамэ куэду зегуэш, и закъуэу, зэрэн къыхуэмыххуулауэ къышыкIым деж. И щагъкIэ щIэт тхъэмпэхэр инщ, бгъуз-къыхьщ, лэдэх ялещ, и щхъэIуэкIэ тетхэр куэдкIэ нэхъ цыкIущ, бгъузэш. Гъемахуэпэхэм деж гъэгъя гъуэжжэхэр къудамэ щхъекIэхэм, Ирамэу зэхэту, къапедээ. Бжьэм фо къыхах. Жылалъэхэр псыгъуэ къыхьщ, см 1,5—2 я къыхьагъщ, жылэ гъуабжэ, хъурей цыкIуи 8—17 ярлыщ. КъэкIыгъэр къэмигъагъ щыкIэ Iещым яшх, къэгъэгъя нэужь яшхыжыркъым. Гъуэгубгъухэм, хъесехэм, хадэхэм, зэрэн хъууэ, куэду къышокI.

Хъэкъыршдэгу (черк.) — Жерушник — *Scoparia Scop.*

Лъеужыгъуэ зыбжанэу гуеша узд лъепкъыгъуэш. Ди щыпIэхэм къышыкI хъэкъыршдэгухэр ильэс зыбжанэнкIэ мэпсэу, лъабжъэ гъум, быдэ ящI, см 10-м къышегъэжжауэ см 100-м нэс я лъагагъщ. Я тхъэмпэхэр хъурей-къыххэш, лэдэх зиИ зимиИ яхэтш. Къудамэ куэд ящI. Гъэгъя гъуэжжэхэр, гъуэжжыфэхэр, Ирамэу, гъатхэм, гъемахуэм къапедээ. Бжьэм фо къыхах. Жылалъэхэр псыгъуэ-къыхьщ, см 5—18 я къыхьагъщ, хъурейщ, хъурей-къыхьщ щыт жылалъэ зиИ яхэтш. Къущхъэхъу хъупIэхэм, мэкъупIэхэм, щыпIэ псыпIэхэм, псылъэхэм, шэдхэм къышокI.

Хъэкъыршхъуантлэ (каб.) — Ночная фиалка, вечерница—
Hesperis matronalis L.

Епль — губгъуэбалыджэ.

Хъэкхъужь (черк.) — плод груши.

Епль — кхъужь.

Хъэкхъужьей (черк.) — Груша — *Rhus* L.

Епль — кхъужьей.

Хъэмгурзей (черк.) — Бирючина обыкновенная — *Ligustrum vulgare* L.

Епль — лэнкI.

Хъэмгурзэ (черк.) — плод бирючины обыкновенной. Хъэмгурзейм къыпыкIэ пхъэшхъэмышхъэраш. Хъуа нэужь, шакъафэ-фIыцIафэш, хүэхъурейхэш, *мм* 5—6 я инагьщ. Адыгэхэм хъэмгурзэм иIэгъэ фIыцIэ къыхащIыкI.

ХъэмкIутIей — Боярышник — *Crataegus* L.

Лэужьыгъуэ куэду гуэша жыг лъахъшэ лъэпкъыгъуэш е гъурциц. Ди хэгъуэгухэм езыр-езыру къыщицI хъэмкIутIейхэм я тхъэмпэхэм лэдэх яIешц. Къудамэ куэд ящI. Банэ ятетщ. Я пхъафэр щхъуэхужьыфэш е щхъуэ-гъуабжафэш. Гъатхэм гъэгъахэр, хужь Iерамэу зэхэтхэр, къудамэ цыкIу щхъекIэхэм къапедзэ, хъэмкIутI къапыкIэхэр бжыхъэм мэхъу.

Кавказ Ишхъэрэм хъэмкIутIей лэужьыгъуих езыр-езыру къы-

Сур. 110. ХъэмкIутIей —
Боярышник пятипестичный

щокI. ЩэнныгъэлIхэм къызэралъятымкIэ, хъэмкIутIей лIэужыгъуэу дунейим тетщ 1250-м нэс. Ахэр мэпсэу илтэс 200—300-кIэ. Адыгэхэм хъэмкIутIейм и пхъэр ягъэлри баш плъыжь дахэ, кнутIыкъу, дамэкъуэ, уадэкI къыхашIыкI (сур. 110).

ХъэмкIутI — плод боярышника.

ХъэмкIутIейм къыпыкIэ пхъещхъэммыщхъэращ. Хъуа нэужь IефIщ, хъэмкIутIейр зи лIэужыгъуэм елъытащ абы и пхъещхъэммыщхъэм и фэр, и инагъыр. ХъэмкIутIейхэм яхэтщ хъэмкIутI гъуэплъыфэ, плъыжьыфэ, плъыжь-фIыцIафэ, фIыцIафэ къызыпыкIэхэр. ХъэмкIутIыр адыгэхэм яшх, къащып, ягъэгъу, уеблэмэ ироIэзэ.

Зыкъом щIауэ (1946 гъэ лъандэрэ) хъэмкIутIыр, абы и гъэгъахэр медицинэм хушхъуэу къегъэсбэп.

ХъэмцIый (шапс.) — Рожь посевная — *Secale cereale L.*

Еплъ — хъэпцIий.

ХъэмшкIутIчъыг, хъэммышкIунтIчъыг (адыг.) — Боярышник — *Crataegus L.*

Еплъ — хъэмкIутIей.

ХъэмшкIутI, хъэмшкIунтI (адыг.) — плод боярышника.

Еплъ — хъэмкIутI.

ХъэмшкIутIплъыжьчъыг (адыг.) — Боярышник согнутостолбиковый — *Crataegus kytostyla Fingerh.*

Жыг лъахъшэц е гъурцщ, *м* 8-м нэс щыдэкIей щыIэш. КъудамэшIэ къыдэжхэр морэ-плъыжьыфэш, къудамэшхуэхэр — щхъуэ-гъуажафэш.

И тхъэмпэхэр хуэхъурей щIыкIэш, лэдэхи 2—4 яIэш, *см* 2—5 я къыхъагъщ, *см* 1,5—4 я бгъуагъщ, *см* 2—5 зи къыхъагъ къыяптыш. Гъэгъахэр хужьщ, *см* 1,5-рэ я инагъщ, Iэрэмэ хъурейуэ зэхэту, къудамэ щхъэкIэхэм майм — июным къапедзэ. Бжъэм фо къыхах. Пхъэшхъэммыщхъэ къыпыкIэр, хъуа нэужь, плъыжьщ.

Мэз лъапэхэм, джабэхэм, къуэхэм, псыхъуэ дыхъэпIэхэм къышокI. И пхъэр быдэш, ягъэлри, баш плъыжь дахэ, дамэкъуэ, уадэкI къыхашIыкI.

ХъэмшкIутIплъыжь (адыг.) — плод боярышника согнутостолбикового.

ХъэмшкIутIплъыжьчъыгkIэ KIахэм щыпсэу адыгэхэр зэджэ жыг цIыкIум къыпыкIэ пхъещхъэммыщхъэращ. Хъуа нэужь, плъыжь дахэш, зы купкъ закъуэц илъыр хъурей-къыхъщ. Адыгэхэм куэду къащып, яшх, ягъэгъу, хушхъуэу къагъэсбэп.

ХъэмшкIутIшIуцIчъыг (адыг.) — Боярышник пятипестичный — *Crataegus pentagyna Waldst.*

Жыг лъахъшэц е гъурцщ, *м* 3—8 и лъагагъщ. КъудамэшIэ къыдэжхэр плъыжьыфэш, цы ятетщ. Къудамэ нэхъ инхэр щхъуэш, банэ куэду ятетщ. И тхъэмпэхэр хуэхъурей щIыкIэш, *см* 2—6 я къыхъагъщ, *см* 1,5—5 я бгъуагъщ, лэдэхи 2—6 яIэш, *см* 1,5—3 зи къыхъагъ къыяптыш. Гъэгъа хужьхэр, *см* 1—1,5-рэ зи инагъхэр, Iэрэмэ хъурейуэ зэхэту, майм — июным къудамэшIэ щхъэкIэхэм къапедзэ. Бжъэм фо къыхах. Пхъэшхъэммыщхъэ къыпыкIэр, хъуа нэужь, фIыцIэш, хъурейщ. И пхъэр быдэш, адыгэхэм, ягъэгъури, баш дахэ, уадэкI, дамэкъуэ къыхашIыкI. Мэз гъунэхэм, джабэхэм, псыхъуэхэм, къуэхэм, губгъуэхэм къышокI.

ХъэмшкIутIшIуцIэ (адыг.) — плод боярышника пятипестичного.

Кахэм щыпсэу адыгэхэр хъэмшкIутIшIуцIэ зэджэ жыг цыкIу лIэужыгъюэм къыпыкIэ пхъэцхъэмыхъэращ. Августым — сентябрьм мэхъу, фIыцIэш, см 1—1,2-рэ и инагъщ, хъурейщ, купкъи 3—5 илъщ. Адыгэхэм къащып, яшх, ягъегъу, хушхъуэуи куэд щIауэ къагъесэбэп.

ХъэмшутI (черк.) — Самшил — *Buxus L.*

Еплъ — чэшней.

Хъэндрэхуашэтхъэмпэ (черк.) — Подбел лекарственный, белокопытник лекарственный — *Petasites officinalis Moench.*

Ильэс зыбжанэкIэ къэкI узд лIэужыгъуэш, хъэндрэхуашэ лъэпкъыгъюэм щыщщ. Гъэгъа къызыпидзэ и пкъым тхъэмпэ теткъым, см 6—20-м нэс и кIыхъагъщ, мм 10—20 и гъумагъщ. Гъатхэм пасэу къоцIыкI, къоцхъэльэ, гъэгъа плъыжыфэхэм зыкъатIэшI, мэгъагъе, жылэ ящIри мэгъуэлэж. Абы иужькIэ тхъэмпэшхуэхэр, кIы кIыхъ зиIэхэр, и лъабжъэм къыдедз. Абыхэм я щIыIур щхъуантIэшI, цIафтэш, я щIагъым цы щабэ ятетщ, хужыфэш. И лъабжъэжым и гъумагъыр см 3—5 мэхъу. ЩIыПIэ псыIэхэм, псыхъуэхэм, псынащхъэхэм, мэз лъапэхэм къышокI. Гъэгъахэм бжъэм фонъыхах.

Хъэндрэхуашэ (черк.) — Подбел, белокопытник — *Petasites Caertn.*

ЛIэужыгъуэ зыбжанэу гуэша, ильэс бжыгъэкIэ къэкI узд лъэпкъыгъуэш. Ботаникхэм зэрлатхымкIэ, Кавказ щIыналъэм хъэндрэхуашэу лIэужыгъуилI (ди хэгъуэгухэм — тIу) къышокI. Гъатхэм пасэу гъэгъа къызыпыкIэ купсэхэр къоцIыкI, псынцIэу мэгъагъе, жылэ ящIри мэгъуэлэж. Я тхъэмпэхэр хуэхъурей щIыкIэшI, хуэрей-кIыхъщ, инщ, кIы кIыхъ яптыщ. Гъэгъахэр гъуэжжыфэш, плъыжыфэш, гъузжэ-хужыфэш. Бжъэм фо къыхах. ЩIыПIэ псыIэхэм, кIуэ дурэшхэм, псынащхъэхэм, псы цыкIу къежэхыпIэхэм, мэз лъапэхэм, псыхъуэхэм къышокI.

Хъэндиргъуей (черк.) — Мята — *Mentha L.*

Еплъ — бэрэтиинэ.

ХъэндиркъуакъуэкIэнтхъ (черк.) — Ряска маленькая — *Lemna minor L.*

Псы инахэм хэлъу къэкI къэкIыгъэ лIэужыгъуэш. Ильэс зыбжанэкIэ мэпсэу, мм 3—4 хъу ипкъ хуэрей пIашIэхэр псы гущыIум тельщ, и лъабжъэр псыгъуэ-кIыхъщ, псым хэлъщ. Бжъыхъэм ирихъэлIэу и гулъ щIыкIур, и пкъымрэ и лъабжъэмрэ я гъусэу, псы щIагъым щIотIысыкIри, щIымахуэр ирехъэкI. Мис апхуэдэурэ ильэс зыбжанэкIэ мэпсэу. ХъэндиркъуакъуэкIэнтхъым апхуэдизу псынцIэу зегуэши, псы инар зэман кIэшIкIэ зэрышту щхъуантIэ ецI.

Зи гугту тщIам нэмыщIу, ди хэгъуэгухэм хъэндиркъуакъуэкIэнтхъ лIэужыгъуитIым уашрохъэлIэ (Ряска тройчатая, Ряска горбатая). Ахэри псы инахэм къышокI.

Хъэндиркъуальэ (каб.) — Пастушья сумка — *Capsella bursa-pastoris (L.) Medic.*

Еплъ — ашэмыхъэ.

Хъэндыркъуакъуэпкъынэ (черк.) — Мелколепестник канадский — *Erigeron canadensis* L.

Зы гъэкІэ къэкІ узд ліэужыгъуэш. Ипкъ занщІэу дэкІейм m 1—1,5-м нэс и кыхъагъш, и щхъекІэм деж къудамэ цыкІу куэду зегуэш. Тхъэмпхэм дээ цыкІу ялэш, цы щабэ шытет щылэш, хуэбгъузэ-кыхъ щыкІэш. Къудамэ цыкІухэм я щхъекІэм гъэгъа хужыфэхэр июлым — августым къапеддэ. И лъабжъэр кууэ екыхъркъым. Жылэ щхъуэ-хужыфэ цыкІухэр ПашІэш, $m m$ 1—1,5-рэ я кыхъагъш, $m m$ 0,25 я бгъуагъш, гъэмахуэкІехэм деж мэхъу. Псыхъуэхэм, гуэл Гүфэхэм, щыпІэ псылэхэм, гъуэгубгъуэхэм, хадэхэм, хъесэхэм, губгъуэхэм, зэран хъууэ, кыышокI. И къехъупІэ-къежъапІэр Америкэ Ишхъэрэраш.

ХъэндыркъуакъуэцІэнль (каб.) — Ряска маленькая — *Lemna minor* L.

Еплъ — хъэндыркъуакъуэцІэнтхъ.

Хъэндыркхъуэшэ (черк.) — Лопух войлочный — *Arcium tomentosum* Mill.

Еплъ — тхъэгъэгурым.

ХъэнтІропІэ (черк.) — Дурман обыкновенный — *Datura stramonium* L.

Зы гъэкІэ къэкІ узд ліэужыгъуэш, и лъагагъыр m 1—1,2-м нос. КъэкІыгъэм мэ Іей кыкыкІэрех. Тхъэмпэ щимэхэм кы кыхъ яптыш, щхъуантІэ-фыцлафэш, цы ятеткъым. И пкъым къудамэ зыбжанэу зегуэш, гъумш, и лъабжъэр быдэш, кууэ йокIых. Гъэгъа хужь инхэр, см 10-м нэс я кыхъагъуу, къудамэ зэхуакухэм гъатхэм, гъэмахуэм къадеддэ. Жылалъэм жылэ фыцІэ цыкІу куэд ирешІэ, гъэмахуэкІэм, бжыхъэм мэхъури, къолъэлъыж. Хадэхэм, псеупІехэм я гъунэгъуу, куэншыб идзыпІехэм кыышыкІу урохъэлІэ.

КъэкІыгъэм и тхъэмпхэм, и пкъым, жылэхэм щхъуэ хэлъш. Медицинэм къегъесэбэп. И къехъупІэ-къежъапІэр Америкэ Ишхъэрэраш (сур. 111).

ХъэпцИй — Рожь посевная — *Secale cereale* L.

Цыхум ижь-ижыкж лъандэрэ къагъэкІ хъэцэпэцэ къэкІыгъэш. ЗанщІэу дэкІей ипкъхэм m 1,5—2 я кыхъагъш. И бзийхэм см 25-рэ я кыхъагъш, см 1—1,5-рэ я бгъуагъш. Щхъэмыйжхэр, хъэцып кыхъ зиІехэр, июным — июлым къыдедз, августым и пхэхэм хагъуэ хеддэ. ХъэпцИйр кыышагъэкІ нэхъ щыпІэ щылэтиІехэм.

ЩіэнныгъэлІхэм къызэралъытэмкІэ, хъэпцИйм и къехъупІэ-къежъапІехэм яицыш юважу Кавказ Ишхъэрэри. Цыхухэм хъэпцИйр къагъэкІыу щадзац илъэс мини 3—4-кІэ узэлэбэкІыжмэ. ХъэпцИйр къытрагъэхъукаш хъэм, гуэдзым щыгъуу, зэран хъууэ, езыр-езыру къэкІ (Рожь сорно-полевая) хъэпцИй ліэужыгъуэм. Адыгэхэм хъэпцИйр ижь-ижыкж лъандэрэ къагъэкІ. ХъэпцИй хъэжыгъэр щакхъуэу ягъажьэ, нэгъуэшI шхыныгъуэхери къыхашыкI.

ХъэпцацІэудз (черк.) — Мытник — *Pedicularis* L.

Ліэужыгъуэ зауулу зэшхъещыкI узд лъэпкъыгъуэш. Ди хэгъуэгүхэм къышыкI хъэпцацІэудзхэр илъэс зыбжанэкІэ мэпсэухэр. Абыхэм япкъхэр занщІэу докней, см 10—20-м къышегъэжжаэ см 40—60-м нэс я кыхъагъш. Я гъэгъа гъуэжыфэхэр узд щхъекІехэм Іарамэ кыхъу

Сур. III. ХъентиропІэ —
Дурман обыкновенный

къаледээ, къудамэ яїэкъым. Я тхъэмлэхэр хуэкъыхъ щыкіещ, зэгуэбза яїэш. Мэкъуплэхэм, хъуплэхэм къышокI. Адыгэхэм хуцхъуэу къышагъесэбэп къохъу.

ХъэретомпI (каб.) — Дурман обыкновенный — *Datura stramonium* L.

Еплъ — хъентиропІэ.

Хъэуэбжыныху (черн.) — Чеснок обыкновенный (озимый) — *Allium sativum* L.

ХадэхэкI къекIыгъэш. Бжыныху къизэрыгуекIц. И жылэхэр бжыхъэм тепсэмэ, къокIыкIри, щымахуэр къэсыхукIэ куууэ щым хокIэ. ЩыIэр емыгуауэу гъатхэр къэсыху щым щIэлъш, итланэ къокIыкI, кIыгу ешI. Июным мэгъагъэ, августым и жылэхэр мэхъу. Адыгэхэм куэд щIауэ къагъекI, шхыныгъуэхэм халъхъэ, ироIэзэ.

Лъэпкъ Йуэры Йуатэм ущыхузэ хъэуэбжыныхум и тхъэусыхэ: «Сэ лъэбжъанэкъ самоукъэбзатэмэ, узыгъуйблыр схуэгъекъ Йуэдынт». Къэ-къыгъэм хущхъуэ куэд хэлъш.

Хъэудз (черк.) — Свинорой пальчатый — *Cynodon dactylon* (L.) Pers.

Еплъ — тхъэкъумэкъыхъудз.

Хъэуц (адыг.) — Свинорой пальчатый — *Cynodon dactylon* (L.) Pers.

Еплъ — тхъэкъумэкъыхъудз.

Хъэуцлацъ (бесл.) — Подснежник — *Galanthus L.*

Еплъ — ажэгъуэмэ.

Хъэфцыху (черк.) — Овсянка — *Avena L.* Еплъ — хъэзэнтхъ.

Хъэфцуантъ (бесл.) — плод боярышника.

Еплъ — хъэмкъути.

Хъэфтуантъей, хъэфтуантъеджыг (бесл.) — Боярышник — *Crataegus L.*

Еплъ — хъэмкъутъей.

Хъэцыбанэ, хъэцбанэ — Роза, шиповник — *Rosa L.*

Лъэужыгъуэ куэду гуэша гъурц лъэпкъыгъуещ. И лъагагъыр м 0,5—3-м нос, и пхъафэр щхъуафэш, къудамэштэхэр плъыжыфэш, морафэш, щхъуантъеш. Къудамэхэм банэ куэду ятетщ. Гъатхэкъем пшэплъыфэ дахэу, хужьу мэгъагъэ. Пхъещхъэмыхъэ къапыкъэхэр, хъуа нэужь, плъыжьш. Хъэцыбанэхэм яхэтщ зи пхъещхъэмыхъээр хущхъуэу къагъесбэп. Цыхум куэд щлауэ къагъекъи зи къапщиийхэм уасэшхуэ ялэ, дагъэ къызыштлаху лъэужыгъуэхэр. Паркхэм къалэ уэрамхэм щагъэкъ дахэу гъагъэ хъэцыбанэ Йэрысэхэр. Куэду уицыхузэ мэзыгъухэм, псыхъуэхэм, къуэхэм, джабэхэм, мэкъуптэхэм, хъуптэхэм.

Адыгэхэм хъэцыбанэри, ар къызыпыкъэ къудамэхэри шейм халхъэ, пхъещхъэмыхъэри гъурцим и лъабжъэри хущхъуэу къагъесбэп (сур. 112).

Хъэч — Ива козья — *Salix caprea L.*

Жыг лъахъшэ цыкъиуш е гъурцщ. И лъагагъыр м 6-м флэ-къиркъым. Къудамэштэхэр щхъуафэш, цы щабэ ятетщ, зэман дэкимэ, плъыжыфэ мэхъуж, цыи темытыжу. Гулъхэр

Сур. 112. Хъэцыбанэ —
Роза собачья,
шиповник собачий

Сур. 113. Хъумбылэй —
Хмель обыкновенный

гъуабжэ-плъыжыфэш. Тхъэмпэхэр хъурей-кыыхьш, см 8—18 я кыыхьагъш, см 4—8 я бгъуагъш, я щылхэр щхъуантIэ-фыцIафэш, я щIагъхэр щхъуэ-шхъуантIафэш.

Кавказ Ишхъэрэм и псыхъуэхэм, мэз лъапэхэм, гъурцейхэм яхэту, бгыщхъэ лъагэхэм ушыхуозэ.

ХъэIуей (каб.) — Азалия желтая — *Azalea pontica* L.

Еплъ — аIуей.

ХъэIу (шапс.) — Трутовик — *Polyporus* Fr.

Еплъ — штамылэ.

ХъэIу (шапс.) — Грибы лесные.

Еплъ — Iэгъебэгу.

Хъ, Хъу

Хъарбыз, хъарбызд — Арбуз обыкновенный — *Citrullus vulgaris* Schrad.

ЩылпIэ хуабэхэм куэд щлауэ къышагъэкI хадэхэкI лIэужыгъуэш. Зы гъэ фIэкI къэкIыркъым, и пкъыр щылъш, и тхъэмпэхэм лэдэхи 2—4 яIеш. Гъэгъга гъуэжкыфэхэр майм — июным къыпедээ. Хъарбызыр июлым, августым мэхъу.

Адыгэхэм япэм хъарбыз лIэужыгъуэ куэд къагъэкIыу щыташ. Абыхэм яхэтт хуабапIэхэм фIыуэ къышыкIхэри къуакIэбгыкIэхэм, дыгъафIэ джабэхэм хъэлэмэту щыхъухэри.

Хъарбызым и къэхъупIэ-къежъапIэр Африкэр зэрыарам шэч къытехъэгъуэйш, сыйту жылпIэмэ абы щылпIэ Калахари хэгъуэгум, нэгъуэшIхэми нобэр къыздэсым хъарбызыр езыр-езыру къышоцI.

Хъарбызыр цыхухэм Китайм щынахъэсар X лIэшIыгъуэраш, КъуапIэ Европэм — XI — XII-нэм, Россием тэтэрхэраш къэзыхъяар.

Хъаун (адыг.) — Дыня посевная — *Cucumis melo* L.

Еплъ — хъэуан.

Хъэуан, хъыуан — Дыня посевная — *Cucumis melo* L.

Зы гъэкI фIэкI къэмымкI хадэхэкIш. Ипкъ щылъхэм м 2—3 я кыыхьагъш, цы пхъашэ ятетш. И тхъэмпэхэр хуэхъурей щылпIэш, кы кыыхь яIеш. Гъэгъга гъуэжкъхэр майм къышегъэжъяуэ сентябрьр къихъеху къапедээ. ЩылпIэ нэхъ хуабэхэм куэду къышагъэкI. Хъэуан хъуам IэфI куэду щIэлъш.

Хъэуаныр цыхум ижь-ижъыж лъандэрэ къыдэгъуэгурыйIуэ хадэхэкIш. ЩIэныгъэлIхэм къызэральтытэмкIэ, ар къэкIыгъэ Iэрысэ нэхъыжь дыдэхэм ящишш. И къэхъупIэ-къежъапIэр Азие Курь-тырш.

Нобэр къыздэсым а щылпIэм щыкуэдш хъэуан лIэужыгъуэфIхэр.

Хъэуаныр Кавказ Ишхъэрэм фIыуэ къышохъу. Адыгэхэм куэд щлауэ хъэуан зэмымлIэужыгъуэхэр къагъэкI.

Хъырцечъыг (адыг.) — Персик обыкновенный — *Persica vulgaris* Mill.

Еплъ — къыцей.

Хъырцэ (адыг.) — плод персика обыкновенного.

Еплъ — къыцэ.

Хъыуантлатэ (черк.) — Дыня посевная — *Cucumis melo* L.

Еплъ — хъеuan

Хъумбылэ, хъумбыл — Шишка (соплодие) хмеля обыкновенного.

Хъумбылем кыпыкылэ шыкүрттим цыкүхэм хъумбылкэй йоджэ. Цыхухэм куэд щлауэ ар къагъесэбэп. Адыгэхэм щакхъуэ ирагъетдж. Бэджынэ (пиво) къышыцлагъек заводхэм, медицинэм куэду къышагъесэбэп. Хушхъуэ хэлтыш (валокардин, милокардин жыхалэхэр хъумбылраш къызыахахыр).

Хъумбылей — Хмель обыкновенный — *Humulus lupulus* L.

Ильэс зыбжанэкэй къеки къекыгъэ лэужыгъуэш. Ипкъ псыгъуэхэм м 5—10 якынхъагъщ, жыгхэм, гъурцхэм зрашэкыурэ дожей. Лъабжъэжж бидэ ящи, ар щым кууэ (м 5-м нэсихукэй) йокых. Абы къокыкылж пщы бжыгъэ хъу ипкъхэр. И тхъэмпэхэр хъуамбищтууэ зэгуэтш, кы кынхъ ялэш. Мэз гъунэхэм, гъурцайхэм, псыхъуэхэм къышоки. Адыгэхэм куэд щлауэ я унэ щыхъэпэхэм деж къышагъехъу. Къералыгъуэ куэдым (Германием, Англием, Чехословакием, Польшем, Бельгием, Японием, Китайм, Америкэм, н.) къышагъеки (сур. 113).

Хъумпылэ, хъумпыл — Шишка (соплодие) хмеля обыкновенного.

Еплъ — хъумбылэ, хъумбыл.

Хъумпылэй (черк.) — Хмель обыкновенный.—*Humulus lupulus* L.

Еплъ — хъумбылэй.

Хъунгъалэ — Полынь—*Artemisia* L.

Лэужыгъуэ куэду гуэша узд лъэпкыгъуэш. Хъунгъалхэм яхэтш зы гъекэй, нэхъыбэки къекихэр. Я тхъэмпэхэм зэгуэбза куэд ялэц, гъэгъяхэр щхъуафэш, хужыфэш, гъуэплъафэш. Ильэс зыбжанэкэй къеки хъунгъалэ лэужыгъуэхэм лъабжъэжж бидэ ящи. Япкъхэр занщэу доклэй. Псы щымашцэ щыпэхэм, пшахъуэшхэм, пшахъуалъэхэм, шыгъулъэхэм, дыгъафэй джабэхэм, къирхэм, пабжъэхэм къышыкыу урохъэлэ. Мэ лей къызыкылэрих хъунгъалэ лэужыгъуэмкэй адигэхэм хъунхэр, нэгъуэшцэ хъэпшхупшхэр ягъаштэ. Хушхъуэ къагъесэбэхэр яхэтш (сур. 114).

Хъурмэ — плоды видов хурмы.

Хъурмайхэм къапыкэ пхъэцхъэмшихъэраш. Я теплъекэй хъурей щыкэхэш, зыхуэдэ лэужыгъуэм елъытауэ см 2,5—8 я инагъщ, хъугъуэ зыхидзахэр гъуэжыфэш, гъуэплъыфэш, хъуахэр плъыжыфэш, плъыжь-морафэш.

Хъурмэ процент 40-м нэс IэфIу (глюкозэу, фруктозэу) щэлъщ.

Хъурмей — Хурма—*Diospyros* L.

Лэужыгъуэ куэду гуэшыжа, щыпэхэм хуабэхэм къышыкэ жыг лъэпкыгъуэш. Абыхэм яхэтш жыг дыдэм нэмысхэри, зи тхъэмпэхэр гъэм и къэм къыпхуххэри, сый щыгъуи щхъуантэу езыхъекихэри. Дунейм тетш хъурмэ лэужыгъуэу 200-м нэс. Кавказым и щыпэхэм хуабэхэм езыр-езыру къышыкэ хъурмейм (Хурма кавказская—*Diospyros lotus* L.) и лъагагъщ м 20—25-м нэс, и тхъэмпэхэр бжыхъэм похуж. Хъурмэ къыпхыкээр хъурей щыкэш, хъугъуэм шынэскэй — гъуэжыфэш, хъупэмэ — къашхъуэ-фыцгафэш.

Сур. 114. Хъунгъал
удздыджыхъу —
Полынь обыкновенная

Сур. 115. Цырамыш —
Чумиза, гоми

Шапсыгъхэм, убыххэм, абхъазхэм куэд щауэ къагъэкі.

НэгъуэнзI зы хъурмей ллэужыгъуи (Хурма восточная — *Diospyros kaki* L.) Китайм, Японием кърашауэ, куэд щауэ къыщагъэкі Кавказым и Хы фыцIэ Йүфэм (Шапсыгъым, Убыхым, Абхъазым, Куржым). Абы къыпыкIэ хъурмэр Пашещ, хуэхъурей щыкIещ, см 8-м нэс и инагъщ. Жыгым м 10—15-м нэс и лъагагъщ, и тхъэмпэхэр джафэш, къурэш, хъурей-къыхъщ. Бжыхъэм плъыжыфэ дахэ мэхъури похуж. Гъэгъя хужыфэхэр июном и пэхэм, 2—3-үэ зэгъусэу, къудамэ цыкIу щхъэкIехэм къапедзэ. Пхъэшхъэмшхъэр октябрим мэхъу.

Хъурмыдж (черк.) — Череда трехраздельная — *Bidens tripartita* L.

Еплъ — кIэрынэ.

Хъурмыж (каб.) — Герань — *Geranium L.*

Ллэужыгъуэ куэду гуэша удз лъэпкъыгъуэш. Абыхэм яхэтц зы гъэкIэ е ильяс зыбжанэнкIэ къекIхэр. Япкъхэр заншIэу докIей е машIэу зыкъыдралэтей. Ильяс зыбжанэнкIэ пэзу ллэужыгъуэхэм лъабжъэж бидэ-гъум яшI. Я гъэгъахэр удз щхъэкIэм къыпэдзэ гъемахуэм ирихъелIэу, я фекIэ шакъафэш, пшэплъыфэш. Губгъуэхэм, мэкIупIехэм, хъупIехэм, мэз лъапэхэм, гъурцейхэм къыщокI. Кавказым хъурмыж ллэужыгъуэу 29-рэ езыр-езыру къыщокI. Ахэр мэкIум хэлъмэ, йашым яшх.

Хъурмыж (черк.) — Череда трехраздельная — *Bidens tripartita* L.

Еплъ — кІэрынэ.

Хъурсанэ (каб.) — Паслен черный — *Solanum nigrum* L.

Еплъ — джәдхъурсанэ.

Ц, Щ

Цейдадий (черк.) — Душица обыкновенная — *Origanum vulgare* L.

Еплъ — дадий.

Цейдаду (черк.) — Душица обыкновенная — *Origanum vulgare* L.

Еплъ — дадий.

ЦыкІэрынэ (черк.) — Липучка — *Lappula Moench.*

Еплъ — хъэкІэзэрыхъэ.

Цикъэ (шапс.) — Тис — *Taxus L.*

Еплъ — псейщэху.

Цумпэ (адыг.) — Клубника — *Fragaria ananassa* Duch.

Еплъ — мэракІуэІэрысэ.

Цырамыш (черк.) — Чумиза, гоми — *Setaria italicica* (L.) Beauv.

Хум машIэу ешхъ гъавэ лъэпкыгъуэш. Цыхум илъэс 2700-рэ хъуауз къагъекI. Ипкъ занщIэу дэклейхэм *м 1—1,2-м* нэс я кIыхъагъщ, и бзийхэр бгъузэ-кIыхъщ, зы илъэс нэхъыбэ псэуркъым. Июлым гъашэ Iув къыдедз, августым жылэхэр мэхъу. Цырамыш гуар хугум щIагъуэкIэ къыкІэрыхуркъым, и хъэуазэр Iэнчым фIуэ яшх. И къехъупIэ-къежъапIэр Китайрщ. Абы щыпсэу цIыхухэм пасэ зэманхэм цырамышыр я гъавэхэкI нэхъышхъэт. Адыгэхэм куэд щIауз къагъекI, шхыныгъуэхэр къыхашIыкI. (сур. 115).

Цырбыжь (шапс.) — Бутень клубненосяный — *Chaerophyllum bulbosum* L.

Еплъ — аму.

Цыхугъэдэгу (черк.) — Чий раскидистый — *Lasiagrostis sagana* Trin. et Rupr.

Илъэс зыбжанекIэ къекI узд лIэужъыгъуэш, и лъагагъыр *см 80—100-рэ* мэхъу. И пкыр занщIэу докIей, и бзийхэр бгъузэ-кIыхъщ. Гъашэ бапхъэу щытыр ионым къыдедз. Щхъэмых цыкІу-хэм, *см 1,5-рэ* я кIыхъагъыу, хъэцыпэ япытщ. Уэшх машIэу къыщеш губгъуэхэм, дыгъафIэ джабэхэм къышокI. Гъашэ къызыдимыдза къекIыгъэр Iэнчым фIуэ яшх.

ЦыхуфIын (черк.) — Девясил высокий — *Inula helenium* L.

ЦыхуIейгин (черк.) — Валериана лекарственная — *Valeriana officinalis* L. (S. L.)

Еплъ — блэгын.

Ч

Чэдыгъуэджыг (бесл.) — Вишня обыкновенная, вишня садовая — *Cerasus vulgaris* Mill.

Еплъ — балийжыг.

Чэдыгъуэ (бесл.) — плод вишни садовой.

Еплъ — балий.

Чэрэзхәфэ (шапс.) — Вишня обыкновенная, вишня садовая — *Cerasus vulgaris* Mill.

Еплъ — балийжыг.

Чэрэз, чэрэзчыг (адыг.) — Черешня, вишня птичья — *Cerasus avium* (L.) Moench.

Еплъ — мэзшэдьгъуей.

ЧэрдәшІ (каб.) — Хатьма — *Lavatera* L.

Лэужыгъуэ зыбжанэу гуэша узд лъэпкыгъуэц. Ботаникхэм къызэралъытэмкіэ, Кавказым чэрдәшІ лэужыгъуитІш къышыкыр. Зыр ильэс зыбжанэкіэ мэпсэу (Еплъ — Губгъуэмэтакхуей — Хатьма тюрингенская — *Lavatera thuringiaca* L.), адрейр зы ильэсц къызэрлыкыр (Хатьма точечная — *Lavatera punctata* All.). ЧэрдәшІхэм я гъэгъахэр июным, июлым къапедзэ, я къапш҃ийхэр пшэплъыфэц, пшэплъыфэ-шакъафэш. КъышокІ мэз лъапэхэм, пабжъэхэм, гъурцейхэм яхэту, дыгъафІэ джабэхэм. Бжъэм фо къыхах.

Чэтамышх (шапс.) — Щавель альпийский — *Rumex alpinus* L.

Еплъ — джэдмышх.

ЧэтгъялІэ (адыг.) — Паслен сладкогорький — *Solanum dulcamara* L.

Еплъ — джэдгъялІэ.

Чэтэн (черк., бесл., адыг.) — Лен обыкновенный — *Linum usitatissimum* L.

Цыхухэр ижъ-ижыхыж лъандэрэ зэлэжь къекІыгъэ лэужыгъуэц. И пкым къытрах фэм щэкІ (чэтэн) къыхашыкыр, и жылэхэм дагъэ къышаху. КъекІыгъехэм см 60—150-м нэс я къыхагъщ, заншІеу докіей, я тхъемнэхэр бгъузэ-къыхьщ, цыкIуш. Зы ильэс фіекІ къекІыркыым. Гъэгъа къашхъуэ цыкIухэр узд щхэкІэм июлым къыпедзэ, махуитІ-иши нэхъ дэмыкыу полъэлъыж. ЩэкІ къызыхах лэужыгъуэхэр ди къералым и ииххэрэ шыпIэхэм куэду къышагъекІ, абы нэмышыкІэ куэду Ѣытрасэ Францием, Бельгием, Голландием. Чэтэн Тэрысэр цыхум къызытрагъехъукыжар лен узколистный — *Linum angustifolium* Huds жыхуаIеращ. Ар езыр-езыру къышокІ Кавказым, Балканым, Азие ЦыкIум, Кърымым я мэзхэм, гъурцейхэм, дыгъафІэ джабэхэм, губгъуэхэм.

Чэтэн къэгъекІыныр, щэныгъэлІхэм къызэралъытэмкіэ, цыхухэм къышрагъэжъаш (ильэс мини 6—7-кіэ узэбэкІыжмэ) Месопотамием, Ассирием, Египетым, Индием.

ЧэтыукІэ (адыг.) — Тысячелистник обыкновенный, деревей обыкновенный — *Ashillea millefolium* L.

Еплъ — джэдууукІэ.

Чэтыусанэ (шапс.) — Девичий виноград пятилисточковый — *Parthenocissus quinquefolia* (L.) Planch.

Жыгдэжейщ, м 15—20-м нэскэдэй. И къехъуплэ-къежьаплэр Америкэ Ишхъэрэраш. И тхъэмпэхэр хъумбитхуу зэхэтш, и кын см 6—8 и кыыхагьщ. Хъумбэхэм см 4—12 я кыыхагьщ. Гъэгъа щхъуантлафхэр, йарамэу зэхету, къудамэ щхъэкэхэм июлым къапедзэ. Пхъэцхъэмьыхъэ къыпыкплэр бжыхъэм хъурей фыцлафэу, мм 6—8 я инагыуу, мэхъу. Тхъэмпэхэр, щылэр кыышыкэ, пшэпллыыфэ-шакъафэ къашцолъадэри полъелъыж, ипкъхэри мэгъуж. Цыхухэм къагъэки.

Чэшэй — Самшиит — *Buxus* L.

Лэужыгъуэ зыбжанэу гүэшыжа, гъемахуи щымахуи зи тхъэмпэхэр щхъуантлэу езыхъекэ жыг цыклю лъэпкъыгъуэш. Дунейм чэшэй лэужыгъуэ 30-м нэс тетщ. Ди къэралым езыр-езыру лэужыгъуиш кыышоки.

Абыхэм ящишу түум ди хэгъуэгухэм уашхуозэ (Самшиит гирканский — *Buxus hirculus* Pojark., Самшиит колхидский — *Buxus colchica* Pojark.). Зи гугту тща чэшэй лэужыгъуитлэр я теплэкээ зэшхьщ — я пхъафэр щхъуафэш е щхъуэ-гъуэпллыыфэш, цлафтэш, я тхъэмпэхэр хъурей-кыыхьщ, къурэш, цы ятеткъым. Зы гъэм и куэцкээ къадидз къудамэхэр щхъуантлэш, банэ цыклю шатет къохъу. Гъатхэм къудамэ цыклю щхъэкэхэм къапидзэ гъэгъяхэр гъуэжыфэш. Бжьэм фо кыыхах. Чэшепхъэр быдэ дыдэш, абы адигэхэм лэмэпсымэ зэмыллэужыгъуэхэр (гүщэ, шэнт, матэ, шынакъжье, бжемышх хуэдэхэр) кыыхашцик. Лыжхэм къауэтэжу зэхэсхаш адыгэ зауэлхэм чэшэйм и пхъэм фочышэ кыыхашцикыу щытауэ.

Инжидж дэс Хъэбээз къуажэм щыпсэуаш чэшэй пхъэм хъэкъуущыкъу кыыхэнцикыныкээ лээз Туарши Тенджыз (ар 1960 гъэм, и ныбжыр илъесицэм күэдкээ щигъуауэ, дунейм ехыжащ). Абы ишцауэ щыта хъэкъуущыкъуэхэм ящищ күэдэр нобэр къыздэсэм сэкъатыншэш, уеблэмэ щигъыпсыфэш. Си анэш нанэм фээплъу къизитыжауэ Тенджыз и зы чэшэй шынакъжье ди унагъуэми щыдохъумэ.

Чэшэйхэр кыышоки Шапсыгъым, Убыхым, уеблэмэ чэшэй мэзхэри щылэш. Бжай мэзыжь Клахэ лъэныкъуээмкэ щылэхэмэ закъуэтлахъуэ уашрохъэллэ.

Чын (черк.) — Ромашка аптечная — *Matricaria chamomilla* L.

Еплъ — къанзицэдэ.

Чыплъ (адыг.) — Свекла обыкновенная — *Beta vulgaris* L.

Еплъ — жэгундэ.

Чыпцэ, чыфцэ — Крушина ломкая, крушина ольховидная — *Frangula alnus* Mill.

Еплъ — пхъапцэ.

Чыпцэпщхъэпэ (черк.) — Черемуха — *Padus* Mill.

Лэужыгъуэ зыбжанэу гүэша жыг лъахъшэ лъэпкъыгъуэш. Абыхэм я лъагагьщ м 6-м кыщегъэжжауэ м 15—18-м нэс. Я пхъафэр фыцлафэш, тхъэмпэхэр хуэхъурей щыкээш е хъурей-кыыхьщ. Ди щыпцэм кыышыкчи чыпцэпщхъэпэм и гъэгъяр хужьщ, йарамэ кыыху зэхету, къудамэ цыклю щхъэкэхэм къапедзэ майм. Къущхъэхъу

мээхэм зы чыпціәпщхъәпэ ләүжыгъуэ къышокI (Черемуха обыкновенная — *Padus racemosa* (L.) Gilid.).

Абы и лъагагъыр м 15—20-м нос. И пхъафэр щхъуэ-фыциафәш. И гъэгъахэм бжъэм фо къыхах. Дунейм тетиц чыпціәпщхъәпэу ләүжыгъуэ 20 (ди къэралым езыр-езыру къышокI ләүжыгъуих, Кавказым — ләүжыгъуитI).

ЧыцЫбыжъэ (черк.) — Финиковая пальма, финик финиконосный — *Phoenix dactylifera* L.

Зи лъагагъыр м 30-м нэс, тропикхэм, субтропикхэм цыыхухэм къышагъэкI къэкIыгъэ ләүжыгъуэш. Ипкъ занщIэу дэкIейм и гъумагъыр метритIым нос. И тхъэмпэхэр къабзийм ешхыц, м 4—6 я къыхъагъщ. Зы къэкIыгъэм и щхъэкIэм см 7,5-м нэс и къыхъагъщ, см 3,5-м нэс и гъумагъщ, хъуа нэужь тIатIэш, гъубажафәш, IефIу процент 70-м щигъу хэлъш. И купщIэр хъурей-къыхъщ, бжъэм ешху гъешаш. КъэкIыгъэр ильэсисшэм нэскIэ мэпсэу, ар цыыхухэм къагъесбэл чыцЫбыжъэ жыг хадэшIэхэр къышагъэхъукIэ.

ЧыцЫбыжъэр езыр-езыру къэкIыркъым, ар цыыхухэраш зи Iеүжыр. Куэдыщэ щIашк къызэрагъэхъури, къызытекIар щIенныгъэлIхэм нобэр къыздэсым яхуэгъэбелджылакъым. Археологхэм къагъуэтыжка щIенихэм щынагуэш а къэкIыгъэр зэманыжь дыдэхэм, ильэс минибгъукIэ уззIэбэкIыжмэ, шумерхэм къагъэкIуу, абы пицIешхуэ хуашцу зэрыштытар. Шумерхэраш чыцЫбыжъэ жыг хадэхэр къэгъэкIыныр къэзыублар. Нэхъ иужкIэш а къэкIыгъэр Ассирием, Египетым, нэгъуэшI щIыпIэхэм ишынэсар. Iуэтэгъуейш чыцЫбыжъэм и тхыдэ гъэшIэгъуэнныр. НэгъуэшI зы къэкIыгъи къыщыкIыфыркъым ар здэшыIэ къум щIыпIэхэм. ЧыцЫбыжъэм и лъабжъэр куу дыдэу йокIых, щIым щIэт шыгъушыпсыр лъэшцу къызэцIешэ. Абы къыххэкIуу жыгыр ин, быдэ щIым хохъухь, къумым къышещэ жыбгъэшхуэхэм яшышинэркъым.

ЧыцЫбыжъэ жыгысхуэхэм я щIагъым нэгъуэшI къэкIыгъэхери къышокI. Ар сэбэп ин мэхъу къумым оазис (къэкIыгъэр щыкуэд щIыпIэ) хъэлэмэтхэр къышызэгъэпэшынэмкIэ.

ЧыцЫпы (каб.) — плод бересклета.

ЧыцЫпайм къыпыкIэ жылэхэраш. Ахэр плыуэ зэгуэтш, фэ щхъуантIэ-гъуэжыифэ ятельш.

ЧыцЫпай (каб.) — Бересклет — *Evonymus* L.

Ләүжыгъуэ заулу зэшхъэцыхуа гъурц лъэпкъыгъуэш. Ди хэгъуэгухэм къышыкI чыцЫпайхэм м 2—5 я лъагагъщ, я пхъафэхэр щхъуантIэш е щхъуафәш, тхъэмпэхэр хъурей-къыхъщ. Гъуэжыифэ машцэ къышыцIэлъадэ я гъэгъахэм купсэ плыжь щыкIуу тIурытI ярытиш, майм къыпедэ.

ЧыцЫпай ләүжыгъуэ дунейм тетш 220-м нэс. Ди къэралым езыр-езыру къышокI ләүжыгъуэ 17, Кавказым — ләүжыгъуибл. Ди хэгъуэгухэм къышыкI чыцЫпай ләүжыгъуэхэм уашыхуозэ мэзьбгъухэм, гъурцейхэм, псыхъуэхэм, къуэхэм, нэгъуэшI щIыпIэхэм.

ЧыцЫпайхэм я лъабжъэм тель фэр хъэфэ щащIкIэ къагъесбэп. Адыгэхэм чыцЫпайм и пхъэр шырыкъу Iунэ, пхъе Iунэ, уадэкI яшI (сур. 116).

Сур. 116. Чыцтыпей —
Бересклет бородавчатый

Сур. 117. Шеджыдз —
Чемерица Лобеля

Чыгай (шапс.) — Дуб — *Quercus* L.
Еплъ — жыгей.

Чыгфыжъ (адыг.) — Тополь серебристый, тополь белый —
Populus alba L.

Еплъ — къедабэщиу.

Чыгылыбыц (шапс.) — Мх (различные виды мха, поселяющиеся на деревьях).

Еплъ — жыглыц.

Чыпльэ (адыг.) — Свекла обыкновенная — *Beta vulgaris* L.

Еплъ — жэгундэ.

Чыркю (адыг.) — Топинамбур, земляная груша — *Helianthus tuberosus* L.

Еплъ — щэркыуэ.

Шабий, шэбий — Коротконожка перистая — *Brachypodium repens* (L.) P. B.

Ильяс зыбжанәкі үзділ Ләужыгъуещ, и лъагагъыр см 60—80-м нэсу. Ипкъхэр занщізу докіей, и бзийхэм мм 4—6 я бгъугъыщ, см 25—20 я кыыхагъыщ. Лъабжъэжь быдэ еші, июлым и пәхэм щхъемыж псыгъуэ кыых кыдедз. Удзыщіэр іәшым фыуэ яшіх, мәкүфіи мәхъу, гъеу ж хъуамә яшхыжыркъым. Джабәхэм, мәкүпіхэм, къуэ дурәшхэм, іәш нәхъ здынәмис щыпіхэм кыышокі. Адыгәхэм шабийр къахырт, жәп техәу щабә хъуа нәүжъ, пхыру зәкіуәцапхәрти, гъущапім пальерт. Щымахуэ щыіэр къесамә, шабийр іәфә вакъэм (гуэншәркъым) иралъхъэрт.

Шабийудз, шэбийудз (черк.) — Коротконожка перистая — *Brachypodium repens* (L.) P. B.

Еплъ — шабий.

Шажэ (шапс.) — Черника обыкновенная — *Vaccinium myrtillus* L.

Еплъ — шыгъулды.

Шамбыр — Бамбук — *Bambusa Schreb.*

Ильяс күедкі тропикхэм кыышыкі къекіыгъе лъепкъыгъуещ. Дунейм шамбыр Ләужыгъуэу 600-м щигъу тетищ. Абыхэм лъабжъэжь быдэ дыдэ ялещ, м 40—50 зи лъагагъхэр, см 30 зи гъумагъхэр яхэтш. Шамбырхэр маҳуз 30—45-рә фіекі кыркъым, ильесищэм нәсиху псөу пәтми. Къекіыгъэр псөухукі эз фіекі жылә ишшыркъым, абы иужыкі эзыри мәгъуж. Шамбыр мәзыжъхэм гъужауэ тропикхэм күедрә уашрохъелі.

И пкъым псөуалъэ, псыльэ, псыр щы щлагъкі зәрашә бжъамий, тхылъымпі кыыхашыкі. И пхъэр икъукі быдәщ. Кавказым (Хыфыци іүфәм) ильяс 70—80 хъуауэ кыышагъекі. Адыгәхэм шамбырым баш, күнчукъыкі, н. кыыхашыкі.

Шапці — Латук, молокан — *Lactuca L.*

Ләужыгъуэ зыбжанэу зәщхъэшыгъекіа үзділ лъепкъыгъуещ. Кавказым ушрохъелі езыр-езыру къекіыу Ләужыгъуэ 14-м. Абыхэм яхэтш зы ильескі, ильеситікі, нәхъыбекі псөухэр. Ильяс зыбжанәкі къекіхэм лъабжъэжь гъум-кыых яші. Я лъагагъы см 15—35, 50—70, 80—100-м нэс. Джабәхэм, пабжъэхэм, мәкүпіхэм кыышокі. Мәкүм хәльмә зәранкъым. Гъегъахэм бжъэ төтіксіхъэ.

Шапціэжь (черк.) — Молочай — *Euphorbia L.*

Еплъ — бләшэ.

Шэбар (черк.) — Гордовина обыкновенная — *Viðiglum lanata L.*

Еплъ — тобыләгъу, тобләгъу.

Шэгъефіеу — Шавель кислый — *Rumex acetosa L.*

Ильяс зыбжанәкі къекі үзділ Ләужыгъуещ, и лъагагъыр см 60—120 мәхъу. Ипкъхэр занщізу докіей, и тхъемпәхэр папціеш, см 10—15 я кыыхагъыщ, см 3—5 я бгъуагъыщ, кы кыых япытищ, гуашыгъ яшіелъщ. Гъемахуэ үзділ щхъекіхэм къапедзә гъегъа шәплъыфә щыкіухэр, іәрамә кыыхуэ зәхәту. Жыләхэр августым мәхъу.

ШэгъефІэур яшх, и тхъэмпэхэм шхыныгъуэ къыхашыкI. Цыыхухэм къагъекI.

ШэгъефІэуцIыкIу — Щавелек, щавель кисловатый — *Rumex acetosella* L.

Илъес зыбжанэкIэ къекI, зи лъагагъыр см 30—50-м нэс узд лэужыгъуэц, шэгъефІэум и лъэпкъэгъуш. И тхъэмпэхэр бгъузэ-къыхьщ, шабзэпэм ешхьщ, папцIэц, кIы къыхь япытщ. Майм — июном узд щхъекIэхэм, гъашэ псыгъуэ къыхым ешхьу зэхэту, гъэгъа пшэллъыфэ машцIэхэр къапедзэ. Тхъэмпэхэм гуашIагъ, щхъуэ хэлъу, ящIэлъщ.

Бгыщхъэхэм щыIэ мэкъупIэхэм, хъупIэхэм къышокI.

Шэдыгъу (каб.) — плод вишни птичьеи, черешни.

Еплъ — мэшэдьыгъуэ.

Шэдыгъуэ — плод вишни птичьеи, черешни.

Еплъ — мэшэдьыгъуэ.

Шэдыгъуэ (черк.) — плод вишни садовой.

Еплъ — балий.

Шэдыгъуей — Вишня птичья, черешня — *Cerasus avium* (L.) Moench.

Еплъ — мэшэдьыгъуей.

Шэдыгъуей (черк.) — Вишня садовая, вишня обыкновенная — *Cerasus vulgaris* Mill.

Еплъ — балийжыг.

Шэджыдз — Чемерица Лобеля — *Veratrum lobelianum* Bernh.

Илъес зыбжанэкIэ къекI, Къущхъэхъу хъупIэхэм, мэкъупIэхэм куэду щыбагъуэ, зэрэн щыхьу удзыжь лэужыгъуэц. И лъагагъыр см 70—150-м нос, лъабжэжь быдэ гъум ешI, и тхъэмпэхэр хъурей-къыхьщ, и пкыр занщIэу докIей. Илъеси 4—5-м деж зэ закъуэ гъэгъа щхъуантIафэ-гъуэжыфэхэр, Іэрэмэ къыхьу, узд щхъекIэм къыпедзэ, жылэхэр августым ирихъэлIэу мэхъу. КъэкIыгъэм и тхъэмпэхэм, и пкыр щхъуэ гуашIэ хэлъщи, гъатхэм, гъемахуэпэм Іещым Іухуэ хъуркъым. Гъемахуэкум, гъемахуэкIэм удзым щхъуэ хэлъыр машцIэ дыдэ мэхъу, Іещым яшх. Адыгэхэр, нэгъуэцI лъэпкъхэр узд лъабжээм ироIэзэ. Медицинэм (ветеринарием) хушхъуэу къышагъэсбэл (сур. 117).

Шэджыц (шапс.) — Чемерица Лобеля — *Veratrum lobelianum* Bernh.

Еплъ — шэджыдз.

Шэзэшэш (шапс.) — Клен — *Acer* L.

Жыг лъэпкъыгъуэц, лэужыгъуэ куэду зэшхъэшокI. Дунейм тетц лэужыгъуи 150-м нэс, ди къэралым езыр-езыру къышокI лэужыгъуэ 25-рэ, Кавказым — лэужыгъуэ 11. Абыхэм яхэтщ жыг лъахъшэ цыкIу-гъурцхэр. Ди хэгъуэгухэм къышыкIхэр псори жыгщ, м 10, 20, 30, 40 ялъагагъыц, я тхъэмпэхэр иниц, лэдэхи 2, 4, 6 яIещ. Я гъэгъахэр щхъуантIафэц е гъуэжыфэ-щхъуантIафэц. Бжъэм фо къыхах. Мэзхэм къышокI. Адыгэхэм псэуалъэ, щыхур зыхуэныкъуэ Іэмэпсымэ зэммылIэужыгъуэхэр къыхашыкI.

Шэкъиж — Молочай — *Euphorbia* L.

Еплъ — блэшэ.

Шэкъуд (черк.) — Крушина ломкая, крушина ольховидная — *Fragaria alnus* Mill.

Еплъ — пхъапцэ.

Шэмамэ (адыг.) — Молочай — *Euphorbia L.*

Еплъ — блэшэ.

Шэмэдж (черк.) — Герань — *Geranium L.*

Еплъ — хъурмыж.

Шэмэджгъэдыргъ — Зверобой продырявленный, зверобой обыкновенный — *Hypericum perforatum L.*

Еплъ — гъуэжкузд.

Шэмэджщъэрпыхъуэн — Горошек заборный, вина заборная — *Vicia sepium L.*

Ильэс күэдкіэ къэкі узд ліэужыгъуэш, см 40—60 и лъагагъш. И гъэгъахэр Іәрамэ кыых цыкіуш, 6—7-үэ зэхэту, июлым къыпедээ узд щхъекіэм, я фэкіэ къашийхэр шакъафэш, мм 10—13 я кыхъагъш. Жылэхэр августын мэхъу, фыціеш, хъурей цыкіухэш, жылалъе кыых цыкіухэм ярылъш. И тхъэмпэхэр къабзийм ешхуу, тхъэмпэ цыкіуу зэхэтш, түрүтүү зэпэціэту, 10—12-хъууэ. Гъэгъахэм бжъэм фо кыыхах. Мэкъупіхэм, хъупіхэм къышокі, Іәщым фыуэ яшх.

Шэндигъю (шапс.) — плод черешни (культурной).

Еплъ — балийІәрысэ.

Шэндигъочыг (шапс.) — черешня (культурная) — *Cerasus avium (L.) Moench.*

Еплъ — балийІәрысей.

Шэндигъуошыціэ (шапс.) — Вишня птичья, черешня — *Cerasus susavum (L.) Molnch.*

Еплъ — мээшэдигъуей.

Шэндигъуей (черк.) — Вишня садовая, вишня обыкновенная — *Cerasus vulgaris Mill.*

Еплъ — балий.

Шэрыгъавэудз (каб.) — Белена черная — *Hyoscyamus niger L.*

Еплъ — дахэтхъэпэ.

Шэудз — Молочай — *Euphorbia L.*

Еплъ — блэшэ.

Шэфран (черк.) — Шафран — *Crocus L.*

Ліэужыгъуэ зыбжанеу гүэша узд лъэпкъыгъуэш, ильэс зыбжанекіэ мэпсэу. Ди щыпіхэм къышыкі шэфран ліэужыгъуэхэм я лъагагъыр см 5—10-м фіэкіыркъым. Я лъабжъэр бжынышхъэм ешхъш. Гъэмахуэм узд щхъекіэм зы гъэгъа къыпедээ. Дыгъафіэ джабэхэм, мэкъупіхэм, хъупіхэм къышокі. Адыгэхэм хущхъуэу къагъесэбэп.

Шэфталь (каб.) — Персик обыкновенный — *Persica vulgaris Mill.*

Еплъ — къышцей.

Шэфтальбацэ (каб.) — Персик обыкновенный — *Persica vulgaris Mill.*

Еплъ — къышцей.

Шэфтыхунэ (м.-каб.) — Донник белый — *Melilotus albus Desr.*

Ильэситікіэ къекі узд ліэужыгъуэш, и лъагагъыр см 60—100

мэхъу. И пкыр занщIэу докIей, къудамэ ешI, и тхъэмпэхэр тхъэмпэ цыкIу щырыцу зэхэтщ, кIы япытщ. Гъэгъа хужь цыкIухэр, *мм* 5—6 я инагъыу, къудамэ щхъэкIехэм, Iэрамэ псыгъуэ кIыхъу зэхэту, июлым къыпедзэ. Джабэхэм, мэкъупIехэм, пабжъехэм къышыкIу урохъэлIэ. Iэшым фIыуэ яш. Къеуату (протеину) проценти 10—11 хэлъщ. Иужьрэй зэманным колхоз-совхозхэм къагъэкIу щадзащ, Iэшым хуагъэтIылъ мэкъумылэр нэхъыбэ, нэхъыфI ящын щхъэкIэ.

ШэцIыдэ (черк.) — Колокольчик необычный — *Campanula apomala* Fom.

Илъес зыбжанэкIэ дыгъафIэ къирхэм, мывэ зэгуэчыпIехэм къышыкI узд лIэужыгъуещ. И лъагагъыр *см* 5—15 нэхъыбэ хъуркъым. И лъабжъэжхэм деж гъатхэм пасэу тхъэмпэ куэд къышыдедз, я теплъекIэ трамэ щыкIэу, *см* 6 я кIыхъагъыу, *см* 3—4 я бгъуагъыу, кIы кIыхъхэр япыту. Удзыпкъым и щхъэкIем июным и кIэм, июлым и пэм гъэгъа шакъафэхэр къыпедзэ. Гъатхэм адигэхэм, къэрэшайхэм, абазэхэм шэцIыдэм и лъабжъэр къыхах, яукъэбзи яш.

ШейтIанмастэ (адыг.) — Ковыль волосатник — *Stipa capillata* L.

Губгъуэхэм, дыгъафIэ джабэхэм, щы гъущэхэм къышыкI уздш, лъэху лъэпкыгъуэм щыщщ. Илъес куэдкIэ мэпсэу, и лъагагъыр *см* 40—60 мэхъу. И жылэхэм хъэцынэ кIыхъ япытщ, быдэу, пхъашэу. И бзийхэр шыхъаш, я щыкIум цы щабэ тетщ. Удзым щифIыгъуэм деж Iэшым яш, гъэужь хъумэ, яхуэшхыжыркъым.

ШейтIансыхъат (адыг.) — Герань — *Geranium* L.

Еплъ — хъурмыж (каб.).

Шей, шай — Чай — *Thea sinensis* L.

Гъурцщ е жыг цыкIущ, и лъагагъыр *м* 1,5—3, 5, 10 хъууэ. И тхъэмпэхэр щхъуантIэ-фIыцIафэш, хъурей-кIыхъщ, папцIещ. Гъэгъа пшэплъыфэхэр е хужхъэр августым — сентябрим къыпедзэ, мэ дахэ къакIэрех. Цыхухэм куэд щIауэ къагъэкI. Ди къералым и щыпIэ хуабэхэм (Куржым, Абхъазым, Шапсыгъым) куэду къышагъэкI. Шейм и къехъупIэ-къежъапIэр Китайрщ, абы щыпсэу цыхуххеращ а къекIыгъэр Iэрысэ зыщIар. Шей гъэвэныр Китайм щыхабзэу щытащ илъес 2500-кIэ узэIэбэкIыжмэ.

Шейудз, шайдуз — Душица обыкновенная — *Oreganum vulnigerum* L.

Еплъ — дадий.

ШейтIанбыдз (черк.) — Молочай — *Euphorbia* L.

Еплъ — блэшэ.

ШейтIанджэш (каб.) — Вьюнок полевой — *Convolvulus arvensis* L.

Еплъ — Мадзу и джэш.

ШейтIанлулэ (черк.) — Филипея красная — *Phelipaea coccinea* Poir.

Илъес зыбжанэкIэ псэу, нэгъуэшI къекIыгъэхэм я лъабжъэм кIэрыкIэ узд лIэужыгъуещ. И лъагагъыр *см* 25—40-м нос, и пкыр занщIэу докIей, тхъэмпэ тектъым. Гъэгъари лъэныкIуэкIэ гъэцхъяаш, езыри плъзыж дахэш. МэкъупIехэм, хъупIехэм уашрохъэлIэ, Iэшым еIусэркъым, бжъэри тетIысхъэркъым.

Шейтәнлъакъуэ (каб.) — Первоцвет — *Primula L.*

Ләүжыгъуэ куэду зәңхъэшыкI, гъатхэм пасэ дыдэу къэкIын, къэгъэгъян езыгъажъе узд лъепкыгъуэш. Ди щыпIэхэм къышыкIхэр ильэс зыбжанәкIэ мәспэу. Я тхъэмпэхэр хъурей-кIыхыщ, ахэр узд лъабжъэмкIэ къышыдэз. Гъэгъя гъуэжыфэхэр, гъуэжь-хужыфэхэр я күпсэ-псыгъуэхэм я щхъэкIэхэм, 4—5-үэ зэгъусэу, къапедзэ. Мэз щагъхэм, мэкүпIэхэм, Къушхъэхъу хъупIэхэм куэду къышокI. Иэшым яшыркым (сур. 118).

Сур. 118. Шейтәнлъакъуэ —
Первоцвет Рупрехта.

Сур. 119. Шыгъулды —
Черника обыкновенная

Шейтәнсыхъэт (бесл.) — Герань — *Geranium L.*

Еплъ — хъурмыж.

Шейтәнудэ (м.-каб.) — Бешеный огурец — *Ecballium (L.) Rich.*

Еплъ — шейтәнхъарбыз.

Шейтәнхъарбыз (каб.) — Бешеный огурец — *Ecballium (L.) Rich.*

Ильэс зыбжанәкIэ къэкI узд ләүжыгъуэш. И пкым

см 60—150-м нэс и кыыхьагыщ, лъабжъэ гъум ешI. И тхъэмпэхэр, лэдэх машIэ зиIэхэр, хуэхъурей щIыкIэц, пхъашэц, кы яптиц, я щIагыр хужыифэц, цы ятетщ. Гъэгъахэр гъуэжь-хужыифэц, июным — сентябрьм къыпидзэ зэптиурэ йокIуэцI. Шейтанхъарбызым кышIэкIэхэр хъурейш е хъурей-кыыхьщ, см 3—6 я инагыц, хъуа нэуж щхъуантIэ-къашхъуафэц, и кым къыпохури зэгуоуд, жылэ псыфхэр къоцIэфт.

Пабжъэхэм, джабэхэм къышокI. Щхъуэ хэлъщ.

Шейтанхъэл (черк.) — Герань — *Geranium L.*

Еплъ — хъурмыж.

Шейтанхъэц (черк.) — Ковыль — *Stipa L.*

Еплъ — лъэху.

Шейтанышэ (черк., м.-каб.) — Молочай — *Euphorbia L.*

Еплъ — лъэшэ.

ШейтанIэнэ (черк., м.-каб.) — Белена черная — *Hyoscyamus niger L.*

Еплъ — дахэтхъэпэ.

ШейтанIущхъэ — Чистотел большой — *Chelidonium majus L.*

Илъэс куэдкIэ къекI узд лIэужыгъуэц, и лъагагыр Iэ см 60—100-м нос. И тхъэмпэхэм лэдэх куу яIещ, джафэц, и пкъыр занщIэу докIей, къекIыгъэм, хуиту къышыкIэ, и пкъым куудамэ ешI. Гъэгъа гъуэжь-дыщафэхэр, 3—4-үэ зэгъусэу, узд щхъэкIэм гъатхэм къыпидзэ, къапщIийлэм мы 7—10 я кыыхьагыщ. Лъабжъэ гъум кыыхь ешI, кууэ екыыхыу. КъекIыгъэр къыпипчмэ, псылагь гъуэплъыфэ къышцож. Щхъуэ, алколоид лIэужыгъуэу 14 хэлъц. Мэзхэм, гъурцейхэм, мэкьюIэхэм, унэ хадэхэм, жыг щIагхэм къышокI. Медицинэм къышаагъесэбэп, цыыхухэр ироIэзэ.

ШкIэмпIылэй (каб.) — Дуб пробковый — *Quercus suber L.*

Еплъ — пхъэмыйфей.

ШкIэпль — Румянка красная, синяк красный — *Echium rubrum Jasq.*

ГъитIкIэ къекI, зи лъагагыр см 20—30 хъу къекIыгъэ лIэужыгъуэц. И пкъыр занщIэу докIей, лъабжъэжь быдэ ешI, кууэ екыыхыу. И тхъэмпэхэр бгъузэ-кыыхьщ, гъэгъа плъыжь-фIыцIафэхэр узд щхъэкIэм, Гэрэмэ кыыхьу, гъэмахуэкум къыпидзэ. КъекIыгъэм цы плъыжыфэ куэду тетщ. МэкьюIэхэм, хъупIэхэм къышокI. Адыгхэм ильэс хуэдиз зи ныбжь шкIэпльым и лъабжъэр хунхъуэу къагъесэбэп.

ШынакъцIыкIу (черк.) — Белена черная — *Hyoscyamus niger L.*

Еплъ — дахэтхъэпэ.

ШынакъыкI (черк.) — Мытник — *Pedicularis L.*

Еплъ — хъэпIашIеудз.

Шхэгын (черк.) — Шалфей эфиопский — *Salvia aethiopis L.*

Еплъ — кхъувэныжъыхъу.

Шхъо (адыг.) — Незабудка — *Myosotis L.*

Еплъ — кърухугу.

Шхъожжий (адыг.) — Незабудка мелкоцветковая — *Myosotis micrantha Pall.*

Зы гъекIэ фIекI къэмыхI, кърухугухэм яшыц къекIыгъэ

ләүжыгъуэш. И лъагагъыр см 20-м нос. Гъэгъа къашхъуэ цыкылухэр апрелым — майм узд шхъэкіэм къынедзэ. Къэкыгъем псоми цы тетиц, и тхъэмпэхэр бгъузэ-кыыхъ цыкылущ. И лъабжъэр кууэ екыыхыркым. Дыгъаф! э джабэхэм, пшахъуэш! хэм, псы щымаш! э щып! эхэм къышоки.

Шхъомчы (адыг.) — Орех каштана посевного.

Епль — шхъуэмч.

Шхъомчыгы (адыг.) — Каштан посевной, каштан культурный — *Castanea sativa* Mill.

Епль — шхъуэмчжыг.

Шыбжий — Перец однолетний — *Capsicum annuum* L.

Цыхухэм куэд щауэ къагъекі хадэхекі ләүжыгъуэш. И пкъым къудамэ заулу зегуэш, см 30—80-кіэ доклей. И тхъэмпэхэр хуэкыыхъ щыкылеш, папциэн, кы кыыхъ янытш. Гъатхэм деж гъэгъа хужхэр зырыз-түрлүү къудамэ зэхуакухэм къашыпедзэ.

Шыбжийр сырщ, хъуя нэужь плъыжь дахэш, см 2—5-м къышегъекъяуэ см 15—25-м иэс и кыыхъэгъыш. Цыхухэм къагъехъуаш сыр зыхэмъиль шыбжийр къагъекі, яих. Ди къэралым и щып! э хуабэхэм (Кавказым, Азие Курыйым) фыгуэ къышоки. Шыбжий и къехъуп! э-къежыап! эхэр Мексикэрш, Европэм япэ дыдэ къизыхъар Колумбиц. Абы Америкэр къынцигъуэтам, а щып! эм щып! эу лъэпкъхэм (антекхэм) куэду яш! эрт шыбжийр, ар шыгъу папци! эу къагъесбэпирт, шхыныгъуэхэм халъхъэрт.

Адыгэхэм я деж шыбжийр къызэркыуа щыкылэр, къышыкыуа зэмшыр зэк! э убзыхуа хъуакым.

Шыгъажетхъэпэ (м.-каб., адыг.) — Подорожник большой — *Plantago major* L.

Епль — фариитхъэпэ.

Шыгъэцыыв (каб.) — Рогоз — *Typha* L.

Епль — йутанэ.

Шыгъулды (черк.) — Черника обыкновенная — *Vaccinium myrtillus* L.

Гъурц лъахышэ щыкылущ, и лъагагъыр см 10—20-м къышегъекъяуэ см 30—40-м нос. И тхъэмпэхэр хъурей цыкылущ, дээ щыкыу я! эу, бжыхъэм полъэлъыж.

Гъэгъа пшеплъыф-хужыгъифэхэр гъатхэм къыпедзэ. Абыхэм бжьэм фо къыхах. Шыгъулдым къыпык! э пхъэцхъемыщхэр, хъуя нэужь, фыц! афэц с къашхъуафэ къыш! олъядэ, къашын, яих, хушхъуэу адигэхэми, нэгъуэш! лъэпкъхэми къатъесбэп. Къуцхъехъу хъуп! эхэм, бгышхъэ лъагагъэм, уэздыгъеий мэзыгъухэм къышоки (сур. 119).

Шыгъулдыплъыжь (черк.) — Брусника обыкновенная — *Vaccinium vitis-idaea* L.

Гъэмахуи щымахуи щхъуант! эу езыхъек!, зи лъагагъыр см 10—20 хъу гъурц цыкыу ләүжыгъуэш. И пкъыр занщ! эу доклей, лъабжъэ быдэ, къудамэ цыкыу куэд еш!. Зы гъэм и куэц! къыдидз къудамэхэр щхъуант! афэц, жы хъуя нэужь — гъуабжафэц. И тхъэмпэхэр хуэхъурей щыкылэн, къурэц, йувщ, цафтэш, см 1,5—3 я

кыыхагъщ, см 0,5—1,5 я бгъуагъщ. Құудамәхәм я щхъэкіем гъэгъа пшэплтыфә-хужыыфәхәр, 3—8-үе зэгъусәу, июным — июлым кынпедзэ. Пхъещхъэмьщхъэ кыыпыкіәхәр хъурейщ, мән 7—10 я инагъщ, бжыхъэм, хъуа нәужъ, плыжъщ, дахәш. Цыхухәм къашып, яшх. Уэздыгъей, псеи мәзхәм куәду кыышқол.

Шыгъулдыкъашхъуә (чек.) — Голубика обыкновенная — *Vaccinium uliginosum* L.

Зи лъагагъыр см 20—40 хъу гъурц цыкіу ліэужыыгъуәщ. Құудамә куәд ищыркым, и тхъэмпәхәм см 1—3 я кыыхагъщ, см 0,5—2 я бгъуагъщ, хуэхъурей щылыкіәщ. Зы гъэзи ныбжъ куудамәхәм я щхъэкіем гъэгъа пшэплтыфәхәр, 2—3 зэгъусәу, июным, июлым кынпедзэ. Пхъещхъэмьщхъэ кыыпыкіәхәр хъурейщ е хтүрәй-кыыхъщ, мән 9—12 я инагъщ. Цыхум къашып, яшх. Шыгъулдыкъашхъуәм уэздыгъей, псеи мәзхәм (Кыущхъәхъу аүеир къышыкі щылыкіәхәм) ушрохъелә.

Шыдууз — Пырэй ползучий — *Agropyron repens* (L.) Beauv.

Зи лъагагъыр зы метрым нәс, ильәс зыбжанәкіә псәу узд ліэужыыгъуәщ. Ипкъхәр заншылә докіей, и бзийхәм см 20—25-рә я кыыхагъщ, мән 7—10 я бгъуагъщ, лъабжъәжъ быдэ еші, щы щылагъым зыщиугъуу. Июным — июлым щхъэмьж псыгъуә-кыыхъ кынпедзэ. Удзыр щхъантіә-фыңғафән, Іәшым фылуу яшх, мәкъу хъэләмәт мәхъу. Губгъуәхәм, хадәхәм зәраял щохъу, мәкъуптәхәм, хъуптәхәм, мәз күсәхәм куәду ушрохъелә.

Шыдыуә (каб.) — Цикорий обыкновенный — *Cichorium intybus* L.

Еплъ — фафіәгын.

Шыкүртіымей — Сибирский кедр, сосна сибирская — *Pinus sibirica* (Rupr) Mayg.

Сыбыр мәзхәм къышыкі жыг ліэужыыгъуәщ, уэздыгъей лъепкъәм щыщш. И лъагагъыр м 30—35-м нос, и пхъафәр гъуабжафән, и кхъуакіәхәр щхъантіә-фыңғафәш, тхурытхуу зэгъусәш. И пхъэр псәуалъә щашкіә къагъесәбәп. Жыгым къегъашылә илъәс 500-м нәс. И закъуу къышыкіә, илъәс 25-рә хъуа нәужъ, шыкүртіым къыпыкіәу щыедзэ. Мәзым щыщіәтим деж шыкүртіым къышитыр и ныбжыр илъәс щә ныкъуем нәсмәш.

И пхъэр, уэздыгъейм ейм хуэдәу, быдәш, фыңш (сур. 120).

Шыкүртіым — шишки с орехами Сибирского кедра.

Шыкүртіымей жыгым къыныкіә дәхәр зәрыйлымрә езы дәхәмрә зэгъуәсәу шыкүртіымкіә йоджә. Я фәкіә гъуабжә-хужыыфәш, см 6—13 я кыыхагъщ, см 5—8 я гъумагъщ. Жыләхәр (дәхәр) илъәситі зэхуакуқіә мәхъури, абы иужыкіә шыкүртіымхәр къыпохуж. Цыхухәм къашып, яшх, дагъә къышлаху.

Шыкүртіымщәжу (чек.) — Кипарис вечнозеленый — *Cupressus sempervirens* L.

Зи лъагагъыр м 25—30 хъу, гъемахуи щымахуи щхъантіәу езыхъәкі жыг ліэужыыгъуәщ. И пхъафәр щхъуә-гъуабжафән, зэгъуэча куәду иләш. И пкъыр псыгъуә-кыыхъ дахәу докіей. Ди къералым и щылыкіә хуабәхәм (Кырымым, Қавказым) куәд щылау къышлагъәкі.

Шынәшынә (каб.) — Ромашка — *Matricaria* L.

Сур. 120. Шыкүртімей —
Сибирский кедр

Сур. 121. Шыпсыранәндәгу —
Яснотка белая

Ләүжығъуэ зыбжанәу гүеша узд лъәпкъыгъуещ. Абыхэм япкъхэр занщIэу докIей, къудамә күэд зыщIхэр яхэтш. Я лъабжъехэр см 10—15-кіэ йокIых. Шынәшынәхэм я тхъэмпәхэм ибза яIәш. Гъэгъахэм якухэр гъуәжъыш, я къапцIийхэр хужыш. Псыхъуәхэм, мәкүпIәхэм я гъунәгъуу къышыкIыу урохъелIэ. Хушхъуәу къагъесәбәпхэр яхэтш.

Шыпсыранә, шәпсанә, шупсанә, шыпсанә — Крапива двухдомная — *Urtica dioica* L.

Илъес зыбжанәкIэ къекI къекIыгъең, и лъагагъыр см 60—150 мәхъу. Лъабжъәжъ быдэ иIәш, ипкъхэр занщIэу докIей, къудамә ищIыркъым. Дзэ зиIэ и тхъэмпәхэр трамә сурэтш, инш, кIы кIыхъ япытш. Гъэгъя щыхъантIәхэр и щыхъекIәм июным — июлым къыпидзә, жыләхэр августым мәхъу. Жыләхэр къызызыпкIәхэр къекIыгъе шхъехуәхэраш, шәжыгъе (пильца) къэззыщIхери нәгъуәшIш, хъу, бзыуэ гүәшаш. Шыпсыранәм ипкъхэм, и тхъэмпәхэм цы пхъашетым, и кIуцIым псы итым щыфэр ес. Пабжъәхэм, пәсүпIәхэм я гъунәгъуу, чәтыпIәжъхэм, бжыхъ лъабжъәжъхэм куәду къышокI. КъекIыгъем каротин, витамин, протеин куәду хәлъш. Адыгәхэм хущхъуәу къагъесәбәп, ягъавәри гүәгушхэм ирагъеш.

Шыпсыранәндәгу — Яснотка белая, глухая крапива — *Lamium album* L.

ГынтI-шыкIе нәхъыбәкIе псәу узд ләүжығъуещ. И лъагагъыр см 20—60 мәхъу. И пкъыр плIимәш, кIы зыпты и тхъэмпәхэм дзэ яIәш, папцIәш, трамә сурэтш. Тхъэмпәхэмрә удзыпкъымрә я зәхуакум (июным — июлым) гъэгъя хужъ цыкIухэр, 8—9-үэ зәгъусәу, къы дедз. Бжәэм фо къыхах. Мәзхэм, пабжъәхэм, пәсүпIәхэм я гъунәгъуу къышокI. Медицинәм хущхъуәу къегъесәбәп (сур. 121).

ШыпсыранәцIыкIу, шәпсанәцIыкIу (чирк.) — Крапива жуя — *Urtica urens* L.

Зы гъэкІэ е нэхъыбэкІэ къэкІ шыпсыранэ ллЭужыгъуэц. И тхъэмпэхэр хуэхъурей щыкІэц, дээ цыкІу яІещ, кы япыти. И пкыр занцІэу докІей. КъекІыгъэм цы ихъашэ тетым, и куэцІым псы итым щыфэр къес. Пабжъэхэм, пеүнІэхэм я гъунегъуу, куэду къышокІ.

ШычЫбыуц (адыг.) — Портулак огородный — *Portulaca oleracea* L.

Еплъ — пкъыуэгын.

ШыщЫбыын (черк.) — Портулак огородный — *Portulaca oleracea* L..

Еплъ — пкъыуэгын.

Шъоучъыг (адыг.) — Гледичия колючая — *Gleditschia triacanthos* L..

Еплъ — баржыг.

Шъоушыгъуыныпль (адыг.) Свекла обыкновенная (сахарная) — *Beta vulgaris* L.

Еплъ — фошигъужгундэ.

Шъхъештофай (адыг.) — Головня на хлебных злаках.

Еплъ — щхъэлъацІэфай.

Шъхъешбыжъий (адыг.) — Перец черный — *Piper nigrum* L..

Еплъ — бурш.

Штамий (шапс.) Плющ — *Hedera* L.

Гъемахуи щымахуи щхъуантІэу езыхъэкІ жыгдэжей лъэнкъыгъуэц, илъэс куэдкІэ пеүүү. Штамий ллЭужыгъуэу 15-ш дунейм тетыр, абыхэм яшыну б-р ди къэралым езыр-езыру къышокІ. Қавказым ллЭужыгъунцым уашрохъэлІэ. Япкъ исыгъуэхэм ж 15—20—30 я кыыхыгыц, жыгхэм, кырхэм, гүэхунІэхэм зыкІера-шІэурэ дожей. Я тхъэмпэхэр зэшхъукым, папцІэхэм, хъурей-кыыхыц е трамэ теплъэц, е ледэхи 2—4—6 яІещ. Ди хэгъуэгухэм къышыкІ щтамийхэм гъэгъя къызышидэ къудамэ цыкІухэм ятет тхъэмпэхэр, лэдэх зиІэхэм ямышхуу, хъурей-кыыхыц, папцІэц. Гъэгъахэр авгуустым сентябрим октябрим къынедээ, Іэрэмэ хъурейу 8—12, 12—35-үэ зэхэту. ҚъапщИйхэр щхъуантІафэ-хүжыфэш е щхъуантІафэ-гъуафэш. Жылэхэр етІуанэ гъэм, гъатхэр къихын энэжь, мэхъуу.

КъекІыгъэхэм куэду уашрохъэлІэ Шапсыгъ. Убых, Абхъаз мэзхэм, закъуэтІактууэу къышокІ Инжиджышхуу, Уарп, Лабэ, Хуарзэ, Хужь псыхъуэхэм. Гъэгъахэм бжъэм фо къихах. Адыгэхэм узд дахэу я унхэм къынцаагъекІ.

Шорейтхъапэ (адыг.) — Подорожник большой — *Plantago major* L.

Еплъ — фIарийтхъэпэ.

Шорэй (адыг.) — Щавель конский, щавель курчавый — *Rumex crispus* L..

Еплъ — блэшэгъэфІэу.

Щ

Щай, щеуц (адыг.) — Чай — *Thea sinensis* L.

Еплъ — шей, шай.

ЩэгъещIолу (адыг.) — Извевель кислый — *Rumex acetosa* L.

Еплъ — шэгъефIэлу.

Шэрмэтджэнш (черк.) — Вьюнок полевой — *Convolvulus arvensis* L.

Еплъ — Мадзу и джэш.

Щиху — Тополь — *Populus* L.

Лэужыгъуэ күэду зэшхъяңыкI жыг лъэпкъыгъуэш. Дунейм тетыр щиху лэужыгъуи 110-рэш, ди къералым езыр-езыру лэужыгъуэ 30 къышокI (Кавказым — лэужыгъуэ 11). Ди хэгъуэгухэм езыр-езыру мэзхэм, псыхъуэхэм, къуэхэм, джабэхэм къышыкIыу лэужыгъуэу 8-м уашыхуозэ.

Щихухэр псынщIэу, лъагэу мэкI, *м* 15, 20, 25, 30, 40 зи лъагагъхэр гъунэжщ. Зи жыгыпкъым *м* 1—1,5 зи гъумагъ лэужыгъуэхэри машIэкъым. Я пхъафэр гъуабжэ-фIыцIафэш, къудамэшIэхэри Ѣхъуафэ-щихъуантIафэш. Я тхъэмпер щимэ ѢыкIэш, хъурейш, языныкъуэм дзэ яIэш, адрайхэм яIэкъым, папцIэш, мыпапцIэхэри яхетц, кIы кIыхъ япытиц.

Щихупхъэр щабэш, псеуальэ щашIкIэ къагъесэбэп, тхылъымпIэ, мафIэдз къыхашIыкI.

ЩихуфIыцIэ (каб.) — Тополь черный, осокорь — *Populus nigra* L.

Щиху лъэпкъыгъуэм щынц жыг лэужыгъуэш. И лъагагъыр *м* 20—30-м нос. КъудамэшIэхэм тель пхъафэр Ѣхъуэш, жы хъумэ фIыцIафэ къыщIолъадэ. Тхъэмпэхэр инш, щимэ тепльэш, *см* 5—10 я кIыхъагыц, *см* 4—8 я бгъуагъш, я ѢыкIи я ѢагъкIи цы ятеткъым, кIы кIичь, упIенцIа ѢыкIэу, япытиц. Тхъэмпэ къимышI ѢыкIэ гъэгъахэр, ѢхъуантIэ-гъуэжыфэу, Iэрамэ кIыхъу зэхэту, къанедзэ, бжъэ тотIысхъэ. Мэзхэм, псыхъуэхэм къышокI. Пархэм, къалэ уэрамхэм къышагъекI, и пхъэр псеуальэ ящI.

Щтамылэ (черк.) — Трутовик — *Polyporus fomentarius* Fr.

Жы хъуа, фын езыгъэжъа жыгхэм я пхъэм къыкIэрокIэ. И тепльэкIэ хъурейш, *см* 20—30-м нэс и инагъш, и фэкIэ Ѣхъуэгъуабжафэнц. Къушхъэхъу мэзхэм күэду ушыхуозэ. Адыгэхэм Ѣтамылэ гъущу щабэ хъужам псынщIэу мафIэ зэрыхидзэр күэдрэ къагъесэбэну Ѣытац.

Къушхъэхъу ѢыкIэ Ѧашыхъуэхэм Ѣтамылэр зэхуахъэсирт, ягъехъэзырыти (ягъавэрти ягъегъуицыжырт) къуажэхэм къыздахъырт.

Щтамыл (каб., шанс.) — Трутовик — *Polyporus fomentarius* Fr.

Еплъ — Ѣтамылэ.

Щоджэныпль (м.-каб.) — Румянка красная, синяк красный — *Echium rubrum* Jacq.

Еплъ — шкIэплъ.

Щхъэлхъурей (каб.) — Мальва, просвирник — *Malva* L.

Еплъ — кхъусийудз.

ЩхъэлъашІэфІей — Головня на хлебных злаках.

ГъавэхэкІ къэкІыгъэхэм (нартыхум, хум, гуэдзым, хъэм, зэнтхъым, хъэпшійм, н.) зэрэн яхуэхъуу къатокІэ. ЩхъэлъашІэфІейр лІэужыгъуэ куэду зэшхъэшокІ. Ахэр зыкІэришІа къэкІыгъэм жылэ ишІыжыркъым. ЩІэнныгъэлІхэр куэд щІауэ мэлъыхъуэ щхъэлъашІэфІейр зэраггэкІуэдыну Іэмалхэм ик'и иужьрэй зэманым ехъулІэныгъэфІхэр зыІэраггэхъаш.

ЩхъэлъэфІей — Головня на хлебных злаках.

Еплъ — щхъэлъашІэфІей.

Щхъырыб — плод крыжовника обыкновенного.

Щхъырыбейм къыпыкІэ пхъэшхъэмышхъэрш. Ар хъуа нэужь щхъуантІафэш е пшэплъыфэ машІэ къышІолъадэ, хъурейш е хъурей-кІыхъш, см 1—2 и инагъш. ИэфІ, каротин, витамин С куэду хэлъш, хуцхъуэш.

Щхъырыбей — Крыжовник отклоненный, крыжовник обыкновенный — *Grossularia reclinata* (L.) Mill.

Зи лъагагъыр м 1—1,5-рэ хъу гъурц лІэужыгъуэш. И тхъэмпэхэр хуэхъурей щІыкІэш, лэдэх, дзэ цыкІу яІэц, см 2—6 я кыхъагъш, кы яптиш. Гъурцым банду куэду тетш. Гъэгъа хужыифэхэр е хужь пшэплъыфэхэр, 2—3-үү зэгъусэу, къудамэ щхъэкІэхэм пасэу гъатхэм къапедээ, абыхэм бжъэм фо къыхах. Пхъэшхъэмышхъэр июлым — августым мэхъу, хъурейш е хъурей-кІыхъш. И къехъупІэ-къежъапІэхэм яшыщ Кавказыр. Цыхухэм куэд щІауэ къагъекІ. Щхъырыбей лІэужыгъуэхэу, езыр-езыру къекІыу, дунейм тетш 50-м щигъу, абыхэм яшышу 3-м ди къэралым уашхуозэ. Кавказым, ди хэгъуэгухэм, зи гугъу тщІа лІэужыгъуэхэраш къышыкІыр.

Щхъуасэ — Синяк обыкновенный — *Echium vulgare* L.

ГъитІкІэ къэкІ удз лІэужыгъуэш. И лъагагъыр см 20—100 мэхъу. Яптиш гъэм тхъэмпэ куэд, лъабжъэ гъум-кІыхъ ешІ, етІуанэм — удзыпкыр къыдедз, мэгъагъэ, жылэ ешІ. И лъабжъэмкІэ къыщишІ тхъэмпэхэр инш, кыхъш. Гъэгъа къашхъуафэхэр удз щхъэкІэхэм, Іэрэмэ кыхъу зэхэту, гъемахуэм къапедээ, абыхэм бжъэм фо къыхах. КъекІыгъэм цы пхъашэ тетш. МэккупІэхэм, хъупІэхэм, джабэхэм, пажъэхэм къышокІ.

Щхъуэ (бесл.) — Незабудка — *Myosotis* L.

Еплъ — кърухугу.

Щхъэжъеий (бесл.) — Незабудка мелкоцветковая — *Myosotis micrantha* Pall.

Еплъ — шхъожкий (адыг.).

Щхъуэмч (черк.) — орех каштана посевного.

Щхъуэмч жыгым къыпыкІэ дэраш. Хъуа нэужь гъуабжафэш, хуэхъурей щІыкІэш, и щхъэмкІэ папцІэш, см 3—3,5-рэ и инагъш. Цыхухэм куэду къашып, ягъэгъу, ягъавэри яшх. Адыгэхэм, ахъазхэм щхъуэмчыр иж лъандэрэ шхыныгъуэу къагъесэбэп.

Щхъуэмчжыг (черк.) — Каштан посевной, каштан культурный — *Castanea sativa* Mill.

Зи лъагагъыр м 30—35-м нэс жыг лІэужыгъуэш. И тхъэмпэхэр хуэкІыхъ щІыкІэш, папцІэш, дзэ цыкІу, кы кІэшІ яІэш, цы ятеткъым, см 10—25 я кыхъагъш, см 5—8 я бгъуагъш. И пхъафэр

щхъуэ-гъубжафэш, зэгуэча куухэр куэду иIэш. Жыгыпкъым и гъумагъыр м 1—2-м нос. Майм — июным гъэгъа щхъуантIафэ-гъузжы-фэхэр къыпэдзэ. Дэхэр, I—4-үэ зэгъусэу, далъэ хъурейм, бэнэ куэд зытетхэм, ярылъщ. И къехъупIэ-къежъапIэхэм яшыщ Кавказыр. Щхъуэмч мэзыжхэр куэду къышокI Шапсыгъым, Убыхым, Абхъазым, Кавказ Ишхъэрэм и къухъэпIэ лъэнэкъуэхэм, Краснодар крайим щхъуэмч мэзхэм щаубыд гектар мин 74-м нэс.

И пхъэр быдэш, псэуалъэ зэмылIэужыгъуэхэр къыхашIыкI, бжэ, щхъэгъубжэ, чей, фэндырэ ящI. Адыгэхэм щхъуэмчжыгым, ар къышыкI мэзхэм дашшэщи гултытэшхуэ, пицIешхуэ хуашI (сур. 122).

Сур. 122. Щхъуэмчжыг —
Каштан посевной

Сур. 123. Щыжкуудз —
Пустырник пятилопастный

Щхъуэс (каб.) — Черноголовка обыкновенная — *Rupinella vulgaris* L.

Зи лъагагъыр см 10—30 хъу, илъэс зыбжанэкIэ къэкI удз лъэужыгъуэш. Кы зиIэ и тхъэмпэхэр хуэщимэ щыкIэш. И гъэгъа шакъафэхэр удз щхъэкIэм, Iэрамэ хъурей къыхуу зэхэту, гъемахуэм къыпэдзэ. Бжьэм фо къыхах.

Щыбжкий (адыг.) — Перец однолетний — *Capsicum annuum* L.

Еплъ — шыбжий.

ЩыгынкIэрынэ (каб.) — Мыший зеленый, щетинник зеленый — *Setaria viridis* (L.) R. B.

Еплъ — хъэкIэзэпх.

ЩI

ЩIагърыкIуэ (каб.) — Топинамбур, земляная груша — *Helianthus tuberosus* L.

Епль — щIэрыкIуэ.

ЩIакIуэнIэ (м.-каб.) — Душица обыкновенная — *Origanum vulgaris* L.

Епль — дадий.

ЩIакхъягъэтэдж (черк.) — Хмель обыкновенный — *Humulus lupulus* L.

Епль — хъумбылэй.

ЩIалэудз (черк.) — Валериана лекарственная — *Valeriana officinalis* L.

Епль — блэгын.

ЩIэп — Конопля посевная — *Cannabis sativa* L.

Зы гъэкIе къэкI къэкIыгъэ лIэужыгъуэш. И лъагагъир м 5-м нос. И лъабжъэр м 2-кIэ йокIых. И тхъэмпехэр хъуамби 5—7—12-у зэхэтш, кIы кIых яIещ, дзэ яIутш. Жылэхэр къзызыпыкIэхэр къэкIыгъэ Ѣхъэхуэхэращ, шэжыгъэ (пыльца) къезыщIхэри нэгъуэшIш (хъу, бзыуэ гуэшаш). Ипкъ занцIэу дэклейм фэ телъыр къытрапъэфри кIапсэу ягъэш, вакъэнжей ящI, Iуданэ къыхашIыкI, ѢкIыу зэIащэри, къэп къыхашIыкI. ЩIэпыр цIыхухэм куэд Ѣлауэ трасэурэ къагъэкI. И жылэхэм дагъэ къышIаху. Фейдэшхуэ къзызыпыкI къэкIыгъэш.

ЩIэпыр езыр-езыруи къышокI чэтырIэжхэм, куэншыб идзырIэхэм, ѢIыр нэхъ зыщишэрхэм. И къэхъупIэ-къежъапIэу хуагъэфащэ Гималайр.

ЩIэш (черк.) — плод Рябины глобовина, береки.

ЩIэштэйм къыпыкIе пхъэшхъэмьшхъэращ, см 1,2—1,5 и инагъш, Iэрэмэ хъурейуэ 10—20 зэхэту къудам э цIыкIу ѢхъэкIэхэм къыпедээ. ЩIымыхъум деж гъубжафэш, быдэш, ткIыбжь цIэлъш, ѢыпшхкIэ уи Iур ехул. Хъуа нэужь, плъыифэ къышIолъадэ, Iэфлагъ куэду къышIохъэ. Адыгэхэм куэду къашып, яших. Псыжь псыхъуэ дэс адыгэ къуажэжь Хъумэрэнэжьым дэс цIыхухэм Ѣэшцыр шхыныгъуэу къагъесэбэн.

ЩIэшней (черк.) — Рябина глобовина, берека — *Sorbus terminalis* (L.) Grantx.

Метр 25-м нэс зи лъагагъ жыгш, и пхъафэр Ѣхъуэ-фIыцIафэш. Къудамэ къыдэжагъашIэхэм гъубжафэ-плъыифэ къышIолъадэ, цы Ѣабэ цIыкIу Ѣытет Ѣынш. И гулъхэр хуэхъурей ѢыкIэш, гъубжафэш. И тхъэмпехэм см 6—10 я кIыхъагъш, см 4—8 я бIуагъш, хъуамбэ папцIи 3—7 яIещ. Тхъэмпехэр папцIэш, дзэ цIыкIу хэм къаухъуреих, жыгей тхъэмпэм Ѣшхуу къурэш. Я ѢхъэмкIэ ѢхъуантIэ-фIыцIафэш, я ѢIагъымкIэ нэхъ ѢхъуантIэ-хужыфэш, джафэш. ТхъэмпекIэхэм см 3—5 я кIыхъагъш. Гъэгъа хужыфэхэр гъатхэм 10—20-у Iэрэмэ хъурейуэ зэхэту къудамэшIэ цIыкIу ѢхъэкIэхэм къапедээ, см 6—8 я инагъш, кIы кIыхъ япытиш. Гъэгъа къапцIийхэр хуэхъурей ѢыкIэш. Жыгым и къэхъупIэ-къежъапIэц

Кавказыр, Европэр, Кърымыр. Ищхъэрэ Кавказым и къухъэпіә лъэнсикуәмкіә щіәцейм нәхъ ушыхуозә, исом хуэмыйдәу Хъумэрәнныж адыгэ жыләм и Іәгъүәблагъем щылә мәзхәм. Къыныкіә пхъәшхъәмымыщхъэр щыхыныгъуэу къызәрагъесәбәпим, езыри закъуетлакъуэу нәхъ къызәримыкіәм щыхәкіә адыгәхәм жыгыр паупшыларкым, яхъуме.

Щіәрыкіуә — Топинамбур, земляная груша — *Heliathus tuberosus* L.

Зи лъагагъыр см 2-м фіәкі къэкіыгъә ліәужыгъуәнц. И тхъэмпехэр инш, хуэхъурей щыкіәш, папціәш, кы кыыхъ яптыш. Гъегъа гъуэжхъэр, щыхъ хъурейуә, сәхураным ейм ешхъу, гъемахуәм къыпедзә. Лъабжъәштікіә ищіхәр бжыхъәм мәхъу, шхыныгъуәш. Хадәхәм, губгъуәхәм къынцыкіыу щидзәмә, зәраныгъәшхуә къехъ.

Къекіыгъәм и къэхъуніә-къежъаніәр Америкә Ищхъәрәраң. Абы Колумб щынәмиса зәманхәм щіәрыкіуәр хадәхәкіыу щаштірт.

Щіопщиқкүесі (каб.) — Городнина обыкновенная — *Uvularia lantana* L.

Еплъ — тобыләгъу, тобләгъу.

Щыбыкъауц (черк.) — Козлобородник — *Tragopogon* L.

Еплъ — губгъуәбжъәху.

Щыбыкъынху — Лук скальный — *Allium saxatile* Bieb.

Зи лъагагъыр см 10—15 хъу бжыныху ліәужыгъуәш. Июлым къыпедзә маштіу шәнпілтыйфә кыгу, мыгувәүи мәгъягъә. И тхъэмпехэр бгъузә-кыыхъщ. Бжыныхушхъә ищіир хуекіыхъ щыкіәш. Адыгәхәм, абазәхәм, къэрәшнейхәм шхыным халъхъә, бжыныху къызәргүәкіым хуәләу къагъесәбәп.

Щыбыкъу (черк.) — Подмаренник — *Galium* L.

Зи гъекіә с нәхъыбәкіә къэкі узд лъәпкыбыгъуәш, ліәужыгъуә күәду гуэшыжаш. Абыхәм я лъагагъыц см 20-м къыштепкыауә см 60—80-м нәсу. Илъес зыбжанәкіә къэкі ліәужыгъуәхәм лъабжъәжъ яшті. Я тхъэмпехэр хуекіыхъ щыкіәш, гъегъа хужыифәхэр (гъуэжыифәхэр) Іәрамау узд щыхәкіәм къыпедзә. Мәккүніәхәм, псыхъуәхәм, мәз лъаләхәм къынцокі. Гъегъахәм бжъәм фо къыхах.

Щыгынху (черк.) — Сельдерей пахучий — *Arium graveolens* L.

Гъитікіә къэкі узд ліәужыгъуәш. И лъагагъыр см 30—80 мәхъу. Лъабжъә гъум, быдә ешті, и тхъэмпехәм зәгуәбза күәд яшті. И пкъыр занштіу докіей, гъегъа хужыифәхэр, Іәрама хъурейуә зәхәту, узд щыхәкіәм гъемахуәм къыпедзә. Къекіыгъәм япә илъесым лъабжъә гъум-кыыхъ, тхъэмпехәм күәд ешті, итіуанәм — и пкъыр къыдедз, мәгъягъә, жылә ешті. Щыхум күәд щіауә къегъекі. Щыгынхум и лъабжъәр, и тхъэмпехэр шхыныгъуәхәм халъхъә. Ди щыпіәхәм фылуә щобагъуә.

И къэхъупіә-къежъапіәр Средиземнә тенджызым и гъунәгъу щыпіәхәрауә къалъытә.

Щыгумәракіуә (бесл.) — Земляника — *Fragaria* L.

Еплъ — губгъуәмәракіуә.

Щыдә — Арахис культурный — *Arachis hypogaea* L.

Зи гъекіә къэкі хадәхәкі къекіыгъең, джәш лъәпкъым хохъә. И тхъэмпехэр тхъэмпехәм щыкіуә зәхәтш, кы кыыхъ яптыш. Гъатхәм гъегъа гъуэплтыйфәхэр, я къапштійхәр пылъәлъыжа ишүж, зрагъе-

зыхри, щыым йокыых. Щыы щыагъым джэшым ешхъ жылэхэр щохъу, я фэкіэ гъуэплыфэш, дагъеу процент 45—60, къэуату (протеину) процент 23—37 щыельщ. Шхыныгъуэу къагъесбэп. Күэду къышагъекі Индием, Африкэм, Америкэм, Китайм. Ди къэралым щыдэм щыы куэд щиубыдыркъым. И къехупіэ-къежапіэр Америкэраш. Португалхэм щыдэр Америкэ Ипщэм кърашири Китайм къашауэ щыташ. Абы иужькіэ щызэлъашысащ Японием, Индием, Африкэм, Европэм.

Щыыдэгъэгъу (черк.) — Каштан посевной, каштан культурный — *Castanea sativa* Mill.

Еплъ — щхъуэмчыг.

Щыыдэпэж (черк.) — Арахис культурный — *Arachis hypogaea* L.

Еплъ — щыде.

Щыыжъбанэ — Чертополох — *Carduus* L.

Еплъ — ежкужкузд.

Щыыжъудз (черк.) — Пустырник пятилопастный — *Leonurus quinquelobatus* Gilib.

Ильэс куэдкіэ къэкі удз лэужыгъуэш, и лъагагтыр см 50—100-м нос. И тхъэмпхэм лэдэхиті-шы ялэш, и пкыыр занціэу докіей. Гъэгъа пшэплыфэхэр удз щхъекіэм июным къыпедзэ. Къэкыгъэм лъабжъэжь быдэ еші, мэ Iей къыкіэрех, Iэшым яшхыркъым. Куэншыб идзыпіэхэм, псеупіэхэм я гъунэгъуу, бжыхъ лъабжъэхэм, пабжъэхэм, щыпіэ бгынэжахэм куэду къышокі. Хушхъуэу адыгэхэм къышагъесбэп щылэш. Медицинэм хушхъуэ къыхех. Бжъэм гъэгъахэм фо къыхах (сур. 123).

Щыыльэмэракіуэ — Земляника — *Fragaria* L.

Еплъ — губгъуэмэракіуэ.

Чылыппль, чылыплъ (адыг.) — Свекла обыкновенная — *Beta vulgaris* L.

Еплъ — жэгундэ.

Щыымэракіуэ — Земляника — *Fragaria* L.

Еплъ — губгъуэмэракіуэ.

Щыыпкъыныэ (черк.) — Портулак огородный — *Portulaca oleracea* L.

Еплъ — пкъыуэгын.

Щыыпціэгын (черк.) — Горец змеиный, раковые шейки, змейный корень — *Polygonum bistorta* L.

Еплъ — блэару.

Щыыпціэшыыдэ (черк.) — Чуфа, миндаль земляной — *Cyperus esculentus* L.

Цыхум ижь лъандэрэ щыпіэ хуабэхэм къышагъекі хадэхэкі лэужыгъуэш. Щыыпціэшыыдэм щыпіэ куэд щеубыд Европэ Ипщэм, Африкэ Ищхъэрэм. Дагъе куэд (процент 18—25-м нэс) зыщэт лъабжъещіекіэхэраш къэкыгъэр къышагъекіыр. Абы къыдэкіуэу, щыыпціэшыыдэм IэфIу процент 14—28-рэ, къэуату проценти 4 хэльщ. Лъабжъещіекіэхэр яшх. Щыыпціэшыыдэр Кавказ Ищхъэрэм хуэдэу фыуэ ди къэралым и нэгъуэшI зы щыпли къышыкырыкъым. Ар ижь-ижыж Египетым къышагъекіуэ зэрыштам и щыхъэтхэри щылэш. Псалтьэм папшіэ, археологхэм илъэс

миниплI-минитхукI щIым щIэлъа пасэрей фирхъэун бэнхэр къышаттIэнцIыжкIэ, щIыпцIэшIыдэри щIэх-щIэхыурэ къагъуэт. А къэкыгъэм и цIэр и тхыгъэхэм мызэ-мытIэу къыхигъэщащ пасэрей еджагъэшхүэ Геродот. ЩIыпцIэшIыдэр зыхуэдэр, къизэрагъэсэбэп щIнкIэр адыгэхэми куэд щIауэ яицIэ.

ЩIыфашхэгын (черк.) — Репник морицинистый — *Rapistrum rupestre* (L.) All.

Зи лъагагъыр см 30—100-м нэс, зы гъэкIэ фIэкI къэмыйкI узд лIэужыгъуэц. И пкъым къудамэ куэду зегуэш, хъурей-баринэш, і шАгъкIэ щIэт тхъэмпэхэр хуэхъурей щIыкIэш, и щхъэгуэкIэ тетхэр къыхьш. КъекIыгъэм цы пхъаш э тетш. Гъэгъа гъуэжхэр къудамэ щхъэкIэхэм, Iэрамэу зэхэту, апрелым къышегъэжъяуэ июлым нэшIхэм, дыгъафIэ джабэхэм къышокI. КъекIыгъэр щыгъужкIэ, жылэ хъуахэр жыым ирхъэжъэри, адэ-мыдэкIэ зэбгрэх.

ЩIыфашхэгыныр адыгэхэм куэд щIауэ хушхъуэу къагъэсэбэп.

ЩIынэудз (черк.) — Мята длиннолистная — *Mentha longifolia* (L.) Huds.

Еплъ — гуашэIэпэ.

Я

Яжъашхъуэ — Марь — *Chenopodium L.*

ЛIэужыгъуэ зыбжанэ хъу узд лъепкъыгъуэц. Ахэр зы гъэш зэрыпсэур, япкъхэр, тхъэмпэхэр, гъэгъахэр яжъафэш. Яжъашхъуэхэм лъабжье быдэ яшI, къудамэ куэд яIэш. Я лъагагъыр см 15—100 мэхъу. Хадэхэм, хъесэхэм, зэран хъууэ, къышокI. Iэщым фIыуэ яшх (сур. 124).

Яжъашхъуэжь — Лебеда — *Atriplex L.*

Зы гъэкIэ фIэкI къэмыйкI узд лъепкъыгъуэц, лIэужыгъуэ куэду гүэшащ. Абыхэм я лъагагъщ см 30-м къышыщIэдзауэ см 80-м нэс. Япкъ къудамэбэхэр заншIэу докIей. Яжъашхъуэжъхэр хадэхэм, губгъуэхэм зэран щохъу. Iэщым яшх.

І Э

Iэбэгу — Гриб.

Еплъ — Iэгъэбэгу.

Iэвос — Овес посевной — *Avena sativa L.*

Еплъ — зэнтхъ.

Iэвосгъуэжь — Овес посевной — *Avena sativa L.*

Адыгэхэм куэду къагъэкIыу щита зэнтхъ лIэужыгъуэц. ЩIэнгъэлIхэм ар зыкъомкIэ ирагъэфIакIуэри, сорт «Советский» фла-шиш.

Iэврэкин, Iэврэчин (чёрк.) — Кукуруза зубовилная.

Еплъ — нартыхуIэврэчин, нартыхуIэврэкин.

Iэгъэбэгу — Гриб.

Сур. 124. Яжвацхъуэ —
Марь белая

Сур. 125. Йущхъэ —
Мак спутниковый

Мэз щагъхэм куэду къышык! къэкйыгъэш, лэужыгъуэ куэду гуэшащ, я теплъек!э, я фэк!э зэхуэдэкъым, щхъуэ гуаш!э зыхэлти зыхэмыйлъи яхэтш. Адыгэхэм йэгъэбэгухэр яшхыркъым. Урысхэм, нэгъуеци! лъепкъхэм щхъуэ зыхэмыйлъ йэгъэбэгухэр ягъажьэ, яшури яшх.

Йэгъэбэгү — Молочай — *Euphorbia L.*
Еплъ — блэшэ.

Іэдэм и цей (черк.) — Мать-и-мачеха обыкновенная—
Tussilago farfara L.

Епль—анэрэ-анэнэпІэсрэ.

Іэдэм и Іэ (черк.) — Ятрышник — *Orchis* L.

Лэужыгъуэ заулу гүэша узд лъэпкъыгъуэш, илъэс бжыгъэкэ мэгсэу. Абыхэм языныкъуэм хъуамбитхуу е хыуэ зэкіэшІэс лъабжэшІэкІ ящI, япкъхэр занщIэу докIей, гъэгъя шакъафэхэр, хужыфэхэр. Іэрамэ цыкIуу зэкіэшІесу, купсэ щхъекІэм къыпедзэ. Я тхъэмпэхэм см 10—12 я кыыхагъщ, см 2—3 я бгъугъщ. Быщхъэхэм щыІэ мэктүупІэхэм, хъупІэхэм, мэзыбгъухэм, хуейхэм куэду къышокI. Адыгэхэр лъабжэшІэкІэхэм куэд щауэ ироІэзэ. Медицинэм къышагъэсэбэ.

Іэлъын (каб.) — Повилика — *Cuscuta* L.

Епль — алмэстышхъэц.

Іэней — Явор, клен высокогорный — *Acer trautvetteri* Medw.

Зи лъагагъыр м 20—25-м нэс, Къущхъэхъу мэзхэм къышыкI жыг лэужыгъуэц. И пхъафэр щхъуафэш, и тхъэмпэхэм лэдэхиплI яІэш, см 10—15 я инагъщ, см 8—15 зи кыыхагъ кы япытщ. Жыгыпкым и лъабжъэм деж сый щыгъуи зегъэш. Іэнейм и пхъэр быдэш, адыгэхэм уадэкI, джыдэкI, пхъеІэбжъянэ, н. къыхашыкI.

Іэпиш — Люцерна — *Medicago* L.

Епль — тхъекІиш.

Іэрыгъэбэгү (черк.) — Молочай — *Euphorbia* L.

Епль — блэшэ.

I y

Іутланэ, Іутлан — Рогоз — *Typha* L.

Лэужыгъуэ заулу зээхъэцыкI къэкIыгъэ лъэпкъыгъуэш. Абыхэм лъабжъэжь быдэ ящI, я бзийхэр кыыхыц. ЗанщIэу докIей, къудамэ зымышI япкъхэм м 0,5, 1, 1,5, 2,5-рэ я кыыхагъщ. ПсыцIэхэм, гүэл Іуфэхэм, псыхъуэхэм куэду къышокI. Іутланэхэм, посом хуэмыдэу зи лэужыгъуэм (Рогоз широколистный) адыгэхэм ижье лъандэрэ арджэн дахэхэр, матэ зэмьллэужыгъуэхэр къыхашыкI.

Іутлан (шапс. адыг.) — Рогоз — *Typha* L.

Епль — Іутланэ, Іутлан.

Іущхъэ — Мак снотворный — *Papaver somniferum* L.

Цыхум куэд щауэ къагъэкI хадэхэкIщ. Зи гъэкIэ фIэкI къэкIыркым, ипкъ занщIэу дэкIейр, и тхъэмпэхэр къашхъуэцхъуантIафэш. И лъагагъыр см 30—40 хъуа нэужь, узд купсэ щхъекІэм гъэгъя пашэшхуэ къыпедзэ. КъапшIийхэр хуэхъурей щыкIэш, см 5—8 я инагъщ. Іущхъэ жылэхэр бжыгъхъэм мэхъу, хъурейхэш, цыкIухэш, жылалъэ пашэхэм ирешІэ. Яшх. Ди къэралым и щыпIэ куэдым къышагъекI. Медицинэм хущхъуэ къыхех. Афяныр къызыхахыр Іущхъэрац (сур. 125).

Іущхъэ (адыг.) — Мак снотворный — *Papaver somniferum* L.

Епль — Іущхъэ.

БЕЛДЖЫЛЫ МЫША КЪЭКЫГЪЭХЭР

- Вәныжь — адыгэхэм шэгын щащIкIэ къагъесэбэпу щы-
та къэкIыгъэлIэужыгъуещ.
Удзщ. Бгыщхъэхэм, мэкъу-
пхэхэм, хъупIэхэм къышокI.
- Гъуэжкуудз (каб.)
- Гъубжокуэм и гын (черк.)
— хушхъуэу къагъесэбэп
къэкIыгъещ.
- Даурхъан (черк.)
- Джардз (адыг.) — адыгэ-
хэм шэгын щащIкIэ къагъе-
сэбэпу щита удз лIэу-
жыгъуещ.
- Дзыгъуэшхъэц (черк.)
- Елэр (черк.)
- Жауз, жаузудз (каб.)
- Жэнэтудз (черк.)
- Жэндар (черк.)
- Зыкъар (черк.)
- Кэрдэш (черк.) — къэкIы-
гъэлIэужыгъуещ. Адыгэ-
хэм яIещ псалъэж: «Кэрдэ-
щыхъэ мэшхъэлъери
щхъэж и лъепкъ яокIуэж».
- Къалъкуль — нарт эпосым
шым ирагъэшх къэкIыгъэу
хэтш, удзщ.
- КъантIасэ, къантIасэудз
(черк.)
- Къарэзарэ, къэрэзэрэ
(черк.)
- Къырыль, къырыльгурыль —
нарт эпосым шым ирагъ-
гъэшх къэкIыгъэу хэтш,
удзщ.
- Маужун, мэжнун, мэжун
(каб.) — адыгэхэм күэд
щIауэ хушхъуэу къагъесэ-
бэп къэкIыгъещ.
- Мыдудз (каб.)
- Нэкъубэ (черк.)
- Окъы (шапс.)
- Пэбж (черк.)
- Пэкъу (каб.)
- Пэлэстыр (черк.)
- ПэтIакъ (черк.)
- Сатушуудз (каб.)
- Стауз (м.-каб.)
- Сыбыстыр, сыйбыстыртхъэпэ
(черк.)
- Тхыныштыбжэ (черк., каб.)
- ТхъэкIумекIыхъльэгу (черк.)
- Тхъумбылей (черк.)
- Удзделэ (каб.)
- Хъэжырыкъ (черк.)
- ХъэлъакуипI (каб.)
- Хъэмгъоцк (каб.)
- ХъэнIашцэ (черк.)
- Хъэрымгъэкъ (каб.)
- Хъэшхъурыуэудз (черк.)
- Цыгъошхъяц (адыг.)
- ЦыкIужь и гын, ЦыкIу-
жьи и гын (черк.) — хуш-
хъуэ къызыыхах къэкIыгъещ
- Чэбар (черк.)
- Шэджэнагъюэ (черк.) —
адыгэхэм күэд щIауэ къа-
гъесэбэп къэкIыгъэхэм
яшыщ. Дэ зэрыхуэдгъэфа-
щэмкIэ, тропикхэм къызыкI
жыг лIэужыгъуэхэм, хуш-
хъуэ къызыыхаху щитахэм,
яшыщ.
- Шыкъэль (адыг.)
- Шыбынжэ (черк.)
- ЩIашэ (черк.) — щIашейм
къыпыкIэ пхъэшхъэмыхъ-
хъэш, ИэфIщ, псом хуэмидэу
жэп тэха нэужь. Адыгэхэм
пхъэшхъэмыхъэр яшх.
- ЩIашей (черк.) — жыгщ
е гъурцщ. Къэрэшай-Шэр-
джэсым щыIэ Хъумэрэнныхъ
адыг къуажэм и Гэгъуэбл-
агъэхэм, къуэ дурэшхэм,
закъуэтIакуэу къышокI.

ИОРДАН АДЫГЭХЭМ Я ДЕЖ ШЫЗЕКИУЭ КЪЭКЫГЬЭЦЭХЭМ ЩЫЩХЭР

Мы тхылъыр хъэзыр хъуа нэужь, 1991 гъэм июль мазэм тхъемахуйткын Иорданым сыйчиати, сыйцеклыа йүэхум къыдэхуа зэманым адыгэ цыхухэм къэкыгъэцэхэмкэ сеупщаш. А хэгтүэргүр дунейм и шытыкын Иорданым, къэкыгъэ къышагъэкхэмкэ сеупщаш. Адьгэ Хэку Ишхъэрэ Кавказым куэдкын къышхъэцоки. Иорданым дунейр къум ныкъуэц е къумш, къешх, къесыр маш — дыдэш — ильэсем мм 100—300-м фэкыркын, гъятхэгъемахуэр хуабэш икти уэшх къышешхыркын. Дунейм апхуэдэ шытыкын зэрийн къыхэкын ду деж щымын Иорданым къэкыгъэ нэгтүэцли куэдхэм уащыхуозэ. Лъэнктыр лъэндэгъуэм щигъукын абы зэрышынсэум къыдокын Иорданым къэкыгъэхуэр зи щхэ ямын Иахэм цэвшиянын. Адьгэхэм, Хэкужым ирахун илэктэ, 1864 гъэм хъэрип къэралхэм лъэндэгъуэм куэдкын пышненгъэ хуалаш. Абы къыктырэ лъэнкын къылъяэсарт хушхъуэу къагъесэбэп, шхыныгъуэ къызыяхах къэкыгъэ зэмилдэгъуэхэр. Хэкужым деж адьгэхэм пышненгъэ лъэнкъ зими хуимын Иорданым ильэс куэдкын къышынэм ящигъупщажааш хамэ хэкухэм кърашу щита къэкыгъэхэр: я цэвшиянын, я щхъэр уагъэлтагъужыфыркын. Апхуэдэ къэкыгъэ гуэрхэм я щхъэр дагъэлтагъужааш Иорданым щымын адьгэхэм, пасалын папш, нэккүтыр, сэнжэфиблыр.

Зэманыр зэрыдимашцэхэм къыхэкын Иорданым сэ сзыльтыхъуар ду деж щымын Иорданым къэкыгъэцэхэмрэ дээ зи цэвшиянын Иорданым ильэс куэдкын къышынэм ящигъупщажааш хамэ хэкухэм кърашу щита къэкыгъэхэр: я цэвшиянын, я щхъэр уагъэлтагъужыфыркын. Апхуэдэ къэкыгъэ гуэрхэм я щхъэр дагъэлтагъужааш Иорданым щымын адьгэхэм, пасалын папш, нэккүтыр, сэнжэфиблыр.

Мы къэкыгъэцэхэм къыкын Иорданым я зэхуэхъэсэжын Иорданым сэбэп къытхуэхъуа Шапсыгъ Индрис, Хинэ Нэуаф, Хэкужым Мусэ сымэ фынчэ яхузонц.

Анэрэ анэнэпшэрэ — Мать-и-мачеха обыкновенная — *Tussilago farfara* L.

Еплъ — анэрэ анэнэпшэрэ.

Ариз — Ячмень обыкновенный — *Hordeum vulgare* L.

Еплъ — хъе.

Бегынбарсанэ — Къэкыгъэр зыхуэдэр къытхуэцлиакын Иорданым, зэрыдамыгъэлтагъуфам щхъеки.

Бжъэхъэу — Иэгъэбэгу лъэндэгъуэш.

Блэкъэб — къэкыгъэр тлъэгъуакын Иорданым.

Блэкъэбшынкъэ — къэкыгъэр тлъэгъуакын Иорданым.

Вэрокууэудз — Вьюнок полевой — *Convolvulus arvensis* L.

Еплъ — Мадзу и джэш. Иорданым и адьгэхэм хушхъуэу къагъесэбэп.

Выджэш, выгус, шуджэш — джэш лъэнкын щынци. Хъэрьынбэзэхэм кырсэнэ жаиз.

Гурурфил — Гвоздичное дерево — *Eugenia aromaticata* Baill. Сагурхиллус ароматика L.

Еплъ — къэрмэфибл.

Джэшин — Фасоль обыкновенная — *Phaseolus vulgaris* L.

Еплъ — джэш.

Джэшцыкыл — Чечевица пищевая — *Lens culinaris* Medic.

Еплъ — губгъуэджэш. Иорданым қуэду къышагъекі щхыныгъуэ къыхахын щхъекіэ. Хъэрыпыбзэкіэ гъэдэс жаэ.

Дыгъэпигъазэ — Подсолнечник — *Helianthus annuus* L.

Еплъ — сэхуран.

Жэмшэхъуджэш — из бобовых растений. Хъэрыпыбзэкіэ бега жаэ. Жылэхэр яхъэжри жэм къашхэм ирагъэш, я шэр уэр еш.

Жузымгъур — сушенный виноград. Ягъэгъу жузым лэужыгъуэхэм купкъ ярлыкъым.

Инджыл — Свинорой пальчатый — *Cynodon dactylon* (L.) Pers.

Еплъ — тхъекіумэкіхъудз.

Къэндыкъухъурей — Укроп пахучий, укроп огородный — *Anethum graveolens* L.

Еплъ — къеңтхъурей.

Къэрекъурәшэй — из семейства гречишниковых. Тхъуний лъепкъым хыхъэ къекіигъэш. Адыгэхэм шейүэ ягъавэ, псыбафэ узым ироїээ.

Къехъэуэ — Кофе аравийский — *Coffea arabica* L.

Зи лъагагъыр м 8—10-м нэс жыг лъахшэш е гъурциш, гъэ псом и тхъэмпэхэр щхъуантіэу ехь. И пхъафэр щхъуафэш, къудамэхэр псыгъуэ къыхъэц, щым сый ицыгъуэми хуегъэзыхаш. И тхъэмпэхэр хъурей-къыхъщ, зыр зым пештэту къудамэхэм тетш, см 5—20 я къыхъагъщ, см 2—5 я бгъуагъщ, къы къэші яптыш. Гъэгъя хужхэр 3—7-үэ зэгъусэу тхъэмпэхэмре къудамэхэмре я зэхуакум къыпедзэ, мэ дахэ къапех. Пхъещхъэмыхъэ къыпыкіэр хъурейш е хъурей-къыхъщ, плъыжъщ, жылиті илъш, см 1—1,5 и инагъщ.

Къехъэуэр езыр-езыру Эфнипием къышокі псыхъуэхэм, къуакіэбгыкіхэм. Цыхум XV лэшцыгъуэм къышегъежъяуэ къышагъекі щыпіэ хуабэхэм, псом хуэмидэу хъэрып къэралхэм. Адыгэхэм къехъэуэр күэд щлауэ яшіэ.

Къехъуэдьдж — хъэрыпхэм къызэрэгуэкі къехъэуэм узд лэужыгъуэ гуэр хагъавэри шха нэужь машіэ тіэкіуу трафыхыж.

Кърущыгу — удздағъэ къызыыхах къекіигъэш.

Лиф — Люффа — *Luffa acutangula* Roxb., *Luffa cylindrica* Roem.

Къеб лъепкъхэм ящиш къекіигъэш, удзш. Цыхум къагъекі латинкіэ зи ціэ къитіуа лэужыгъуитіыр. Я къуэпсхэм м 5-м нэс я къыхъагъщ, нэгъуэші къекіигъэхэм дожей. И тхъэмпэхэр хъуамбэ 5—7-үэ зэхэтш, къы къыхъ яшіш. Гъэгъахэр инш, гъуэжъщ. Къэбхэр къызэрэрыкіэ гъэгъахэр зырызурэ къыпедзэ, шэжыгъэхэр къызэрэрыкі гъэгъахэр іерамэхэу зэгъусэхэш. Лифхэм къашіекіэ къэбхэм м 0,5—1,5 я къыхъагъщ, см 10—15-м нэс я гъумагъщ. Хэку хуабэхэм къышагъекі, ди къэралым къышагъекі абхъазым, Шапсыгым, Аджарым. Къэбхэр хъуа шэужь, псом халъхъэри хагъэль нэху щыхукіэ, къыхахыжри яудын, жылэр къыхах, езы лифыр ягъэгъущ, зышагъэпскікіэ зрауэт, хъэпшии зэмыйлэужыгъуэхэр къыхашцыкі. И къехъупіэ-къежъапіэр Индиерац.

Лубие — Лобия, гиацинтовые бобы — *Dolichos lablab* L.

Зы гъекІ къекІ джэш лъэнкъц. И пкъыр м 1—1,5-кІ э докіей. И тхъэмпехэр цыкІуицу зэхэтш, иниц. И гъегъаҳэр хужыш, плъыжыц, шакъафәц. Жылалъэм см 4—15 и кыыхагыц, жылехэм я инагкІэ, фекІэ зэмымліэужыгъуэц. Шхыныгъуэхэр кыыхашкІ. Цыхум куэд щыауз щыпІэ хуабэхэм кыышагъекІ. Ди къэралым кыышагъекІ Ишхъэрэ Кавказым, Абхазым, Куржым, Азербайджаным, Ермәнъим, Кърымым, Молдавиен, Ику Азнем. Лубием яхэтш яхъажу іәщым ирагъэшліэужыгъуэхери.

Махъезджэш — из бобовых. ХъэрипыбзэкІ джилбаанэ жаіэ.

Махъешбанә, махъешпанә — Верблюжья колючка — *Alliagі Tongt ex. Adans.*

Епль — махъшәуц.

Нашекъуаншэ — Огурец посевной — *Cucumis sativus* L.

Епль — нащэ, нащебагу. Нашэ ліэужыгъуэц. Иорданым, къесих къессыр эдәмащІэ дыдем, нащэ къуаниэр фыуэ кыышокІ, уэгъум апхуэдэу шышинаркъым.

Нэкъут, нехъут — Нут культурный — *Cicer arietinum* L.

Зы гъекІэ фіекІ къэмымкІ хадэхекІ къекІыгъяш, джэш лъепкъыгъум щыщ. И лъабжъэр гъум-кыыхыц, и пкъыр заншІеу докіейри къудамеу зеубгъу. КъекІыгъэм и лъагагыц см 20—70-м нэс. И тхъэмпехэр тхъэмие цыкІу 11—17-у къабзийм ешху зэхэтш. КъекІыгъэм цы тетш, гъегъа шиеплъыфэхэр е плъыжыфэхэр зыризу къудамэхэмре тхъэмпехэмре я зэхуакум къыпедзэ. Жылалъехэм нэкъут жылэ 1—2 е 3—4 ирешІэ, хъуа нэужь хуэхъурей щыкІеш, пэ пыташ, и фекІэ гъуэжыфэ-хужыфәц е пишплъыфәц.

Нэкъутым и жылехэм къеуату (протеин) % 30, дагъеу % 7, витамин В хэлъц. Нэкъутыр нэхъбыбэу цыхум къышлағъекІыр шхыныгъуэ кыыхахыцыр араш, ауэ іәщми ирагъэшх. КъекІыгъэр куэду кыышагъекІ Пакистаным, Индием, Азие гъунэгъум, ди къэралым — уэшх нэхъ щымашкІэ щыпІэ хуабэхэм. И къехъупІэ-къекъапІэр Азие гъунэгъуращ. Палестинэм ильэс мин 5—6 зи ныбжь щІин щыым къышыцлахыжахэм нэкъут жылехэр къалышІекІаш.

Панэфыж — Банэ зытет къекІыгъэ ліэужыгъуэ гуэрш. Тыркум щыпсэу адыгэхэм жаіэ.

Пэлькъауз — Лютик — *Ranunculus* L.

Епль — пэльяуз. Тыркум щыпсэу адыгэхэм жаіэ.

Пэнэдор — Помидор, томат съедобный — *Lycopersicon esculentum* Mill.

Епль — бэдрэжан.

Пхъэгъуэж — Иорданым къышыкІ жыг ліэужыгъуэ гуэрш. КъекІыгъэр дагъельтагъуфакъым.

Пхъыцэ — Персик обыкновенный — *Persica vulgaris* Mill.

Епль — къыцей.

Сэнжэфибл — Имбирь лекарственный — *Zingiber officinale* Rose.

Тропикхэм къышыкІ, ильэс бжыгъекІэ псэу удзш. Сэнжэфибл ліэужыгъуэу 90-м нэс дунейм тетш. Цыхум къагъекІыр мызи цы къитІуа ліэужыгъуэраш. И лъабжъэжыхэм дагъэ, гингерол щІэлъц, шхыныгъуэхэм халъхъэ, хушхъуэу къагъэсэбэп.

Сэнжэфиблыр зыхуэдэр, зищысыр адыгэхэм ижь лъандэрэ яш!эу, къагъэсэбэпу щытац. Илъэсипш!-Тошкы! э узэ!эбекы!жмэ, псеуа адыгэ лыжъ, фызыжъ гурыхуэхэм сэнжэфиблыр къагъэсэбэпыфт, зэрахъэт. Иджыреи щалэгъуалэм мы къэкы!ыгъэм зыри хашы!кыркыым. Къэкы!ыгъэм и лъабжъэжъ турчанхэм яшэр сэ фыуэ сщ!э щыхъек!э, ар зэрысэнжэфиблым сыщыгъуазэтэкыым. Иорданым шыпсэу адыгэхэм сэнжэфиблыр сагъельгъуаш. Сэнжэфиблыр къышагъек! Азием, Африкэм, Австралием.

Тхъэк!умэк!ыхъмы!эрысэ — вид ягодный, растений. Къэкы!ыгъэр дагъельгъуфакъым.

Тэтэркуэн — Солянка русская — *Salsola rutenica* Iljin.

Еплъ — жъуджалэ, жъуджадэ.

Тэтэркуэн — Колючник обыкновенный — *Corolla vulgaris* L.

Еплъ — жъуджалэ. Сирнем щы!э адыгэхэм жа!э.

Тхъемахуэудз — Лен (дикорастущие виды) — *Linum* L.

Еплъ — джуныгу.

Тхъэрыкъуэжъ — Лопух — *Arcium* L.

Еплъ — тхъэрыкъуэф.

Тхъэниш — Ромашка — *Matricaria* L.

Еплъ — шынэ-шины.

Удзыры — Клоповник посевной, кресс-салат — *Lepidium sativum* L. Зы гъэк!э ф!эк! къэмыйк! хадэц!ык!у къэкы!ыгъещ. И пкъыр см 30—60-к!э док!еий, къудамэ куэд еш!. И тхъэмпэхэм цы теткыым, и щагъ щ!этхэр нэхъ иниц, к!ы яптыщ, см 2—3 я бгъуагъщ, см 10—15 я цык!ухэр. Ищ!э тетхэр хуэдит!к!э—щык!э нэхъ цык!уц. Гъэгъя хужь цык!ухэр гэрамэ цык!ухэу къудамэ щхъек!эхэм къанедзэ. Жылэ плъыжъыфэ цык!ухэр жылалъэ хъурей цык!ухэм ирешц!э. Удзырым и къехууп!е-къежъап!эу къалъытэ щ!энныгъэл!хэм Ираныр, Къухъеп!э гъунэгъур. Шапсыгъ адыгэхэм, абхъазхэм, куржыхэм къагъек!, яш.

Удзишэр — шхыныгъуэхэм хальхъэ хадэхэк! къэкы!ыгъещ, и тхъэмпэхэр лы упщ!этам хэгъэвау э яшх. Хъэрыгыбзек!э бэкълэ жа!э.

Хъэдэгъал!ышынэ — Ромашка аптечная, ромашка обрезная — *Matricaria chamomilla* L.

Еплъ — канзидзэ.

Хъэмит!куал!э — Облепиха крушиновидная — *Hippophae rhamnoides* L.

Еплъ — къазмакъей.

Хъэмц!ийбанэ, хъэмц!ийпанэ — из семейства злаковых. Къэкы!ыгъэр удзиц. Зыхуэдэр дагъельгъуфакъым.

Хъянтаркъуэшаль — Ряска маленькая — *Lemna minor* L.

Еплъ — хъэндыркъуакъуэк!энтхъ.

Хъэцэ — Овсюг — *Avena* L.

Еплъ — хъэхэнтхъ.

Л!эужуыгъуэ бжанэу зэшхъэцыгъэк!ыжа, хъэцэпэцэхэм зэрэн яхуэхъуу къэк! узд лъэпкъщ, зэнтхъым ешхъщ, лъабжъэжъ яш!ыркыым, зэрыпсэур зы гъещ, зэрыбагъуэр жылэхэмк!ещ. Хъэцэхэм къэкы!ын щрагъажъэр гъатхэрэш, гуэдзым, хъэм, зэнтхъым, хъэтцийм яхогъуашэ. Ди хэгъуэгүү Ишхъэрэ Кавказым ущрохъэл!э Хъэцэ

къызэрыйгуэкім (овсюг пустой), хъэцэ жылэкІыхым (овсюг южный), хъэцэ жылэ шерым (овсюг сходный), нэгъуэцІхэм. Хъэцэ бзийхэр бгъуэ къыхыш, гъашэ къыдзхэр инш, балхъещ. Уздыр насэу, гъашэ къызэрыйидзу пыбушиМэ, мэкъуфI мэхъу.

Хъещхъурыуэджәш — Катальпа — *Catalpa Scop.*

Дунейм хъещхъурыуэджәшу лүжыгъупшыым нэс тетци. Жыгхэц е гъурциц, езыр-езыру къышокI Ишхъэрэ Америкэмрэ КъуэкІыхыпI Азиемрэ. Я тхъэмпэхэр инш. Іэрэмшхуэхкэу зэхэту къыпедзэ гъатхэм. Жылалъе пыгъуэ къыххэм жылэ куэд иреццэ цы щабэ къыххэр яныту. Я пхъэр щабэш, пынщгэш. Ишхъэрэ Кавказым щыIэ къалэнхуэхэм хъещхъуэрыуэджәшхэр куэду къышагъэкI я гъегъахэр зэрыдахэм, жъауэ куэду зэрашшым щхъекIэ, лэужыгъуилым уарохъелIэ.

Шкунчып, Шхунчып, Шхынчып — Инжир, Фиговое дерево — *Ficus carica L.*

Еплъ — ахъо.

Шыбжийсыр — Перец однолетний (горький) — *Capsicum annuum L.*

Еплъ — шыбжий.

ШыбжийфыцIэ — Перец черный — *Piper nigrum L.*

Еплъ — бурш.

ЩхъуэбанацIэ, щхъуэпанапцIэ — Дурнишник колючий — *Xanthium spinosum L.*

Еплъ — банху.

Шуэрей — Щавель конский, щавель курчавый — *Rumex crispus L.*

Еплъ — блэшэгъефIэу.

Цугу — Помидор, томат съедобный — *Lycopersicon esculentum Mill.*

Еплъ — бэдрэжан.

Іэдэм и ахъшэ, іэдэм и парэ — из крестоцветных, хъэрыпыбзэкIэ флюселбаба жаIэ.

Іэпехэкъут — Банан — *Musa L.*

Лэужыгъуэ куэду хъу, цыхум иж-ижыж лъандэрэ тропикым, хуабапIэхэм къышагъэкI пхъещхъэмьицхъэ къекІыгъещ. Я лъагагырь м 15-м нэс щхъэ удэц, лъабжъэжь ешI, ильэс бжыгъэкIэ мэсэу. Я тхъэмпэ хъурей-къыххэр щэджащещ, кы гъум къыххэр янытиц. ТхъэмпэкI быдэу зэкIуэцIышыхъахэрэц къекІыгъэм и пкыр къэзыгъехъур. Пхъещхъэмьицхъэ бэгъуауэ къапыкIэм іэфIу % 14—22, крахмалу — % 5—8, къэуату (протеин) — % 1,5 шеэльщ, шхыныгъуэ хъэлэмэтиц, витаминахэр куэду хэлъщ.

Іэпехэкъутыр куэду къышагъэкI Индием, Африкэм, Америкэм. Иорданым нэхъ щыгуфI иIэхэм дежи Іэпехэкъут губгъуэхэм уашыхуээ.

Іблис и наще — Иорданым къышыкI къекІыгъэ лэужыгъуэц. ХъэрыпыбзэкIэ хъымхым жаIэ. Гъуэжкузым ироIээзэ. ҚъекІыгъэр дагъэлъагъуфакым.

УКАЗАТЕЛЬ РУССКИХ НАЗВАНИЙ

Абрикос обыкновенный

Абрикосей, абрикосякыг, абрико-
зей, къыцэгъожь, къыцей,
курхъэжыг, зэндал, хуэр-
джеј

Адонис весенний

Дадийщхъэппъ, къедабэ,
дыгъужынэ, дыгъужынэ
плъижъ дыгъужы
нэгъуэжъ

Адонис летний

Дыгъужынэплъижъ

Азалия желтая

Аүеј, хъэйеј

Айва

Айуэ, хъэйуэй, хъэиуэжыг

Айлант высочайший

Жыгделэ

Акация белая

Акаш, къарц, баңкъарцей, къар-
цейжыг, къарцей

Акация желтая

Къарцгъуэжъ

Аконит

Къэлэршэхү

Алтей

Кхъуейматхъээл, кхъуейхъэл,
матэкхъуесинхуэ

Алтей лекарственный

Матэкхъуейшхъуантэ

Алыча

Альчэ, пхъэгульеј, пхъэгуль-
джыг, пхъэгульејгъуэжъ,
пхъэгульејплъижъ, пхъэ-
гульчъиг

Амброзия полынолистная

Губгъуэжыхапхъэ

Аморфа

Түп

Анемона

Пашшэдахэ, тхъэкіумэкіхъпашшэ

Анис

Гуузгын

Апельсин

Тамы

Арахис культурный

Щыдэ, щыдэпэж

Арбуз обыкновенный

Къэпраз, хъарбыйз, нашэ, хъар-
быдз

Аристида перистая

Пхъэдзых

Астрагал

Къаљ, къылъ

Бальзамин

Гуашшэпкъынэ, пкъынэ, пкъы-
налъэ

Бамбук	Анджырэф, шамбыр
Барбарис	Аслъенсолыкъуей, къэтхъэнс лыкъуей, банаццэ, бан фыццэ
Барбарис обыкновенный	Пэнапцэ, пэнэшцуцэ
Батат	Кэртлаффо
Белена черная	Дахэ, дахэтхъэнэ, дзэгын, дзэу: гын, шэрыгъавэудз, дзэу: удз, дзэузхушхъуэ, удзыб: удзыхъудзыбз
Белокопытник	Хъэндрэхуашэ
Белокопытник лекарственный	Хъэндрэхуашэтхъэмэ
Береза	Пхъэхуей, пхъэфые, хуей
Бересклет	Пхъэзээ, чыцыпей
Бессмертник	Къажмыж, къесмыж, къасмыж къэнмыж
Бешенный огурец	Губгъуэкъэб, шайтланхъарбыз, шайтланудз
Бирючина обыкновенная	ЛэнкI, лэнцI, хъэмгурзэй
Бобы обыкновенные	Хъэджэш, хъэджэнш
Болиголов пятистый	Блэаму, блэкъаму, блэмаму
Борец	Къэлэрщэху
Бородач кровоостанавли- вающий	Дзэху, дзэхуудз
Борщевик	Батыргъэн
Борщевик жесткий	Батыргъэнпэж
Борщевик Лескова	Батыргъэнцэху
Борщевик розовый	Батыргъэнкупсэ
Боярышник	ХъэмкIутей, хъэмкIутчъыг, хъэмшкIунтчъыг, хъэфIуан- тэй, хъэфIуантэджыг
Боярышник согнутостолби- ковый	ХъэмкIутплъижъчъыг
Боярышник пятнистичный	ХъэмкIутшIушцэчъыг
Бруслица обыкновенная	Шыгъулдылъыжь
Брюква	Былымкъэбыстэ
Бубенчик лилиелистный	Быжщыпкъэ
Бузина черная	Бэрэжье, бэрэжьеятцуп, пыра- мыдьжи, пырамыжь, сырьиб, тцуп
Бук восточный	Бжей, цкIис, ццIейжыг
Буквица крупицветковая	Гъуэгуанэкъашэ
Бутень кавказский	Былымаму, былыммаму
Бутень клубненосный	Аму, адыгэаму, къэму, маму, чирыбжь
Бутень Прескотта	Кхъуэаму, къаму, кхъуэмаму
Бутень пятнистый	БылымамунэццI, былыммаму- нэццI
Бутень розовый	Мэламу, мэлмаму
Бутень тысячелистный	Хъэаму

Валериана лекарственная	БадзэгъалІэ, блэгын, гуузуц, гъудэгын, джэдугъатхъэ, цыхуіейгын
Василек	Бжэндэхъу, бжэнтхъэху, бжэн- тхъэпэху
Василек бледно-желтый	Фоуку
Василек синий	Бжэндэхъупэж
Василистник	Псэдахэ
Верблюжья колючка	Махшэуц
Верба	Хъэдзэл
Ветреница	Пашцэдахэ, тхъэкіумэкіыхъ пащІэ
Вех ядовитый	Вэбдз, вэндз, вэдз, къамыухъу
Вечерница	Губгъуэбалыджэ, жэущудз, хъэкырышщхъуантІэ
Вика заборная	Шэмэджшхъэрыхъуэн
Вика посевная	Къащ
Виноград культурный	Жызумей, жузымей, жузым- плъыжъ, жузымхужъ, са- нэху, санэплъ, сэнашъхъэ
Вишня лесостепная	Губгъуэшэдыгъуей
Вишня обыкновенная	Балий, балийжыг, унэшэдь- гъуей, шэдыгъуей, чэрэзха- фэ, фышынчъыг, чэдыгъуэд- жыг
Вишня птичья (культурная)	Балийэрьесей
Вишня птичья	Мээшэдыгъуей, фишджыг, чэ- рэз, шэдыгъуей
Вишня садовая	Балийей, балийжыг, унэшэдь- гъуей, фышынчъыг, чэды- гъуэджыг, чэрэзхафэ
Водосбор обыкновенный	Гупэж
Водяной лотик	КІэпхъапашІэ
Водяной орех	Аштрам, псыпцІэшыдэ
Водяной перец	Арусыр, псыпкъынэ
Волчник обыкновенный	ДыгъужыгъалІэ, хъэгъэжь
Волчье лыко	Инбыр, къуаргъынэ, тхъэпиплІ
Вороний глаз	Дыкъуэнагъ, тыкъуэнагъ
Вяз	Дыкъуэнагъпэж
Вяз гладкий	Дыкъуэнагъхужъ
Вяз горный	Къэрэгъэш, лъэщимэ, мыстхъэ, мыстхъы, мысхъы
Вяз пробковый	Къэрмэн
Вяз эллиптический	Бжъэудз, бжъэхъунудз, бжъэлус
Вязель корончатый	Джэшиенци, мадзу и джэш,
Выонок полевой	лъэхъц, удздэжай, шейтлан- джэш, щэрмэтджэнш

Гвоздичное дерево

Георгина
Герань

Герань лесная
Герань луговая
Гибискус
Гладиолус
Гладиолус обыкновенный
Гледичия колючая

Глухая крапива
Головчатка гигантская
Голубика обыкновенная
Гоми
Горловина обыкновенная

Горец
Горец альпийский
Горец мясокрасный
Горец змеиный
Горец перечный
Горец птичий

Горицвет весенний

Горицвет летний
Горянка обыкновенная
Горох посевной

Горошек заборный
Горошек посевной
Горчица полевая
Горчица черная
Граб
Гранат
Гребенник обыкновенный
Гребенщик
Гребенщик многоветвистый
Гречиха посевная
Гречиха татарская
Гречишка

Къэрмэфибл, къэримфибл, лы-
хъулыщхын, мэхъыч,
мэхъычплъыж
Гъэгъагъашхуэ
Гъурмыж, хъурмыж,
да дикъэбж, мэкъуауэ, шэ-
мэдж, шейтансыхъэт
Джэдыхъэ
Губгъуашейтланщхъэл
Къэнаф, къэнэф
Гуашэшхъэц, удэбжъамий
Дзэлдэудэ
Акацбашхуэ, акацпэнэщхо,
банэжыг, банэшхуэй,
шъоучъыг
Шыпсыранэдэгу
Бжэнкъурэ
Шыгъулдыкъашхъуэ
Цырамыш
Къамышыкъей, тобылэгъу,
къамышыкъуэй, шэбар, тоб-
лэгъу, тобылыгъу, томбы
лэгъу
Ару, тхъуалъэудз, тхъуалъэ
Къущхъэшхъуару
Арупсыгъуэ
Блэару, шыпциэгын
Арусыр, псыпкъынэ
Гъуэгунапшцэудз, гъуэгунэудз,
къазудз, къазуц тхъечэт
шыруц
Дадийщхъэплъ, къэдабэ, ды-
гъу жыныэ, тыгъужынэплъ
Дыгъужынэнпльыж
Фэлъыркъэб
Гууджэш, гууджэнш, джэш-
хъурей
Шэмэджищхъэрыпхъуэ
Къаш
Амлий, хъэкъырш
Андэгурэдэгу
Тфиэ, тхуей
Нары
Блапццэдахэ
Жалгъэн, жалгъын
Жалгъэн, жалгъын
Тъууй
Тэтэртхъуий
Ару, тхъуалъэудз, тхъуалъэ

Гречишка вьюнковая	Лъэнтхъуй, удзлъерыдже
Гречишка птичья	Гъуэгунапшцэудз, гъуэгунеудз, къазудз, тхъэчэтшыруц, къазуц.
Груша	Кхъужьчыг, кхъужьей, хъэ- кхъужьей, мэзкхъужьчыг
Груша кавказская	Гъубжокуэм и кхъужьей, Жъакъ и кхъужьей, мэз- кхъужьей, мэзкхъужьчыг.
Груша обыкновенная (культурная)	Кхъужъэрсысчыг, кхъужъэ- рыссеи, кхъужьейэрсыс
Гумай	Гумей, лъабижъэжь
Гусиный лук полевой	Бжъыныхущэху
Джугара	Джыгуэрэ
Девичий виноград пятилисточковый	Чэтыусанэ
Девясил высокий	Андыз, андызд, сабийуц, цыху- фигын
Девясил крупнокорзиночный	Кїэнхъщэху
Деревей обыкновенный	ДжэдуукІэ, чтыукІэ
Диоскорея кавказская	Сабийгин
Донник	Уэкъу
Донник белый	Шэфтыхунэ
Донник желтый	Къалъгуль, фафіэдэжэ, фафіэ- дажэ
Дрема белая	Выцыб, гуузэгъэзауэ, кІэфий
Дрок распространенный	Гъуэжъытх
Дуб	Жыгей, мышхуэмийней, мыни- хуминей, чыгай
Дуб пробковый	Пхъэмыйфей, пхъэмыйшту, шкіэм- пілэй
Дуб пробковый западный	Пхъэмыйфей, пхъэмыйшту, шкіам- пілэй
Дурман обыкновенный	Кіакътхъэпэ, хъэнтірапІэ, къу- ач, къуэч, натІэгъяуэ, натІэ- фоч, шау, хъэрэтІомпI
Дурнишик зобовидный	Банэдэгу, мафІасэ
Дурнишик колючий	Банэху, пашцІэтеч, пэнэпІланэ
Дурнишик обыкновенный	Къолпанэ, кхъуэбанэ
Душица обыкновенная	Губгъуэдадий, дадий, губгъуэ- шай, цейдаду, шейудз губ- гъуэшай, дахэлынэ, къэзан- шай, мэкъушай, нагъуэ, цей- дадий
Дыня посевная	ФопІытI, къуэн, хтыуан, къэш- хыхъ, нашэ, нашэкъэшхыхъ, нашэмамэ, нашэмастэ, фонашэ

Евгения ароматная	Къэрмэфибл, къэрмифибл, лы- хъулышхын, мэхъыч, мэ- хъычильжь
Ежа сборная	Набдзэтеху
Ежевика	Къэмарыкү, мэракIуапцIэ, мэз- мэракIуэ, мээмэрыйкIу
Ежевика сизая	Бжыалэ, мэракIуапцIэ
Ель	Псае, псей
Ель восточная	Псае, псей
Жабрица	Къуэныжь, къуэныжьудз, кхъуэ- ныжь, кхъуэныжьудз
Желтолоз	Дзэлгъуэ
Жерушник	Хъэкъырилдэгу
Живучка	Сэху
Жимолость	Джэрджэм, тэрджэм, терджэн, терджэм, джырджын
Жимолость обыкновенная	АнтЫрэ
Жостер слабительный	БгырыхицIэ
Заразиха	Жыуузхущъуэ, фызыжыдзэ, иэужыдзэ, сэхурангъегъу
Звездчатка	Удзкъес
Зверобой изящный	Ищымахуэ и шей
Зверобой обыкновенный	Гъуэжьудз, емынэгъялIэ, мэкъу- шей, шемэджгъэдэргъ
Зверобой продырявленный	Гъуэжьудз, емынэгъялIэ, мэкъу- шей, шемэджгъэдэргъ
Земляника	ГубгъуэмэракIуэ, тубгъуэцум- пэ, мэракIо, мэракIу, ицыгу- мэракIуэ, щымэракIуэ
Земляная груша	КыркIо, щэрыкIуэ, щагъры-- къуэ
Змеиний корень	Блэрару, щыпцIэгын
Ива	Дзэл, пцел, пцель, пцеш, пцеш- чыг
Ива белая	Дзэлгъэдабэ, дзэлхужь, пцел- фыжь
Ива козья	Хъэн
Ива ломкая	Дзэлдэгу
Ива прутевидная	Мэздзэл
Ива нурпуровая	Дзэлгъуэ
Ива серая	ДзэлыпцIэ
Ива серебристая	Дзэлкъэдабэ, дзэлхужь, пцел- фыжь
Ильм	Дыкъуэнагъ, тыкъуэнагъ
Ильм гладкий	Дыкъуэнагъэлэж
Ильм горный	Дыкъуэнагъхужь
Инжир	Ахъо
Истод	ГуашэцхъэпыцIэ
Кабачки	КъэбышкИй

Какао	Къэхъэуэ
Калина обыкновенная	Зэрыджай, зэрыджей
Калистегия заборная	Къанжэлъахъэ, фIерафиэ
Камыш озерный	Къамыл, къамыш, псыпцIекъамыл
Канатник	Удзкъэдабэ
Капуста огородная	Къэбаскъ, къэбаскъэ, къэбыстэ, къэмбыстэ
Карагана древовидная	Къарцгъуэжь
Карифилус ароматный	Къэрмэфил, къэрмэфил, лыхъулышгын, мэхъыч, мэхъычлъыжь
Картофель	КIэртIоф, кIэртIоф, къэртоп, кхъуэшIыдэ, пэрыхъумэ
Каштан культурный	Шхъомччыг, щхъуэмчжыг, щIыдэгъэгъу
Каштан посевной	Шхъомччыг, щхъуэмчжыг, щIыдэгъэгъу
Кенаф	КIенаф, кIэнэф
Кермек	Жъыху
Кизил мужской	Зае, заечыг, зей
Кизил обыкновенный	Зае, заечыг, зей
Кинза	Адыгэкъуэн, адыгэкъон, къуэн-ын, къуэнджын
Кипарис вечнозеленый	ШыкIуртIымщэху
Кистевик сизый	Гъуэта
Клевер	Тхъэмниш
Клевер белый	Къазудз, хужьбаринэ
Клевер пашенный	Нашэгъэбагъуэ
Клевер ползучий	Къазудз, хужьбаринэ
Клевер пузырчатый	Хъэзэрыш
Клевер шуршащий	Матэжъажъэ
Клен	Шэзэешъэ
Клен высокогорный	Иэней
Клен остролистный	Бланшэ, бланшэччыг, блашэ, блашэччыг, пкIей
Клен платановидный	Блашэ, бланшэччыг, блашэ, блашэччыг, пкIей.
Клен светлый	БланцIэ, блафц'э
Клещевина обыкновенная	Лабеджэш
Клубника	МэракIуэIэрысэ, мэракIуэтумэ, унагъуэцIумпэ, цумпэ
Ковыль	АтэкъакIэ, лъэху, жыщIэху, къудас, нэуэжьшхъэц, шей тланшхъэц
Ковыль волосатик	Шайтанмастэ
Козлобородник	Губгъуэбжъэхуц, щIыбжъэхуц
Козлятник восточный	Бланэуэкъу, бланэуцкъ
Колокольчик	ТхъэгъуцIацIэ

Колокольчик необычный
Колокольчик сарматский
Колокольчик черкесский
Колпадиум
Кольник
Ключник обыкновенный

Конопля посевная
Конские бобы
Кориандр посевной

Кормовой арбуз
Коровяк
Коровяк обыкновенный

Коровяк раскидистый
Короставник
Короставник горный
Коротконожка перистая

Костер
Костер безостый
Костер береговой
Костер пестрый
Костиника
Крапива двудомная

Крапива жгучая

Красавка кавказская
Крушина ольховидная

Крушина ломкая

Крыжовник обыкновенный

Крыжовник отклоненный

Кубышка желтая
Куколь обыкновенный
Кукуруза

Кукуруза зубовидная белая
Кукуруза кремнистая белая

Шэңїыдэ
Джэдутхъэкүмэ
Адыгэ тхъэгъуцашэ
Жыгъырудз, мывэктуршэкіык
Гуашыупэ
Лъэгубанэ, лъэгущәүэбанэ,
жъуджалэ
Қіәп, Ҙїәп
Хъеджәш, хъеджәнш
Адыгэкъуэн, адигэкъон, къуэн-
гын, къуэнджын
Былым хъарбыз
Андзыш, выкіэ
Дырыхъум и гын, Тырэхъум
и гын
Андзыш баринэ
Барәбыдз
Бжэнудз, бжэнүц, ичэнүц
Шабий, шебий, шабийудз,
щэбийудз
Жакіэ
Гъашашхэ
Губгъуэгъашэ
Бжакіэ
Мээмэракіуей
Пкіәсанэ, шыпсыранэ, пшэсын,
пишсанэ, шупсанэ, пыра-
мыбжь, шэпсанэ
Шыпсыранәціыкіу, шэп-
санәціыкіу
Жыгуузшыдэ, тюмпыш
Қіэкъуд, пхъапциэ,
пхъэплъыжь, чыпциэ, шэ-
къуд
Қіэкъуд, пхъапциэ,
пхъэплъыжь, чыпциэ, шэ-
къуд
Жыгъырыбей, жыгъыбә, жыгъы-
рыб, щхъырыбей
Жыгъырыбәй, жыгъыбә,
жыгъырбә, жыгъырыб,
щхъырыбей
Пырыпінепци
Қиуэкіуэл, укіуэл
Нартыху, нартыхугудзә,
натрыф, натыф
Адыгэнартыхушыдзә
Адыгэнараыхухужь, натрыф-
фыжь

Кукуруза зубовидная
Кукуруза кремнистая желтая
Кукуруза кремнистая красная
Кукуруза лопающаяся
Кукуруза сахарная
Кунепа
Купырь длинноносиковый
Купырь дубравный
Куриное просо

Лабазник
Лабазник вязолистный
Лабазник шестилепестный
Ладанник крымский
Ландыш майский

Лапчатка гусиная
Лапчатка прямостоячая
Латук
Латук татарский
Лебеда

Лен

Лен обыкновенный
Лещина обыкновенная

Лжекаштан конский
Лилия однобратственная
Липа
Липучка
Липучка ежевидная
Лисохвост луговой
Ломонос
Лопух
Лопух войлочный
Лох узколистный
Лук
Лук круглый
Лук мускатный
Лук победный
Лук репчатый

Лук Рупрехта

Іэврэкин, Іэврэчин, нартыхуІэврэкин, нартыхуІэврэчин
Адыгэнартыхугъуэжь, нартыфэгъожь
Нартыхупльыжь, нартыфплыжь
Нартыхухъэцыбанэ
Нартыхуфо
Мэзпкыныэ
Амудэгу, къамыубзы
Амүнэнці
БажэкІэцыныэ, брице
Сэтэней
Мээсэтэней
Губгъуэсэтэней
Бад
Къэлэрдэгу, къэлэрдэн, мэдахэ, хээкъэлэр
МэракIуэнэнці, псымэракIуэ
Къэлгъэн
Шапціэ
Банешэ
Кхъуэудз, яжващхъуэжь, удз-дэгу
Джуныгу, зымэфэкъэгъагъ,
кээхъидахэ, кээхъициланцэ
Чэтэн
Дэжьеий, дей, дэжый, дейцыкIу, мэздей, мэздэжый
Жыгдэгу, къэнштау
Агуудз
Бзинху, бзыху, бзыфы
ХъэкІэзэрыхъэ, цыкIэрыныэ
БанекІэпхъ
БэджакІэ
БжъэгъалІэ
Тхъэрыкъожь, тхъэрыкъуэф
Тхъэгъэгурим, хъэндыркхъуэнцэ
КъянцIол, къазмакынэнці
Губгъуэбжын
Хъэбжын
Хъэбжыныф, хъэбжыныху
Къэлэр, тэтэргъэн
Бжын, бжыны, бжынзэгүэж,
бжынзэгүакIэ, бжынхужь,
бжынышхуэ, бжынцыкIу
Губгъуэбжыныху

Лук скальный
 Люпин
 Лютик
 Люцерна
 Люцерна желтая
 Люцерна посевная
 Люцерна серповидная
 Лядвенец
 Мак / дикие виды /
 Мак снотворный
 Малина
 Малина обыкновенная / куль-
 турная /
 Мальва

Мальва мавританская
 Мальва приземистая
 Манжетка
 Марь

Мать и мачеха обыкновенная

Махорка
 Медвежье ухо

Мелколепестник канадский
 Миндаль земляной
 Могар
 Можжевельник

Молния
 Молния голубая
 Молокан
 Молокан татарский
 Молочай

Мордовник шароголовый
 Морковница
 Морковь посевная
 Мох
 Мохунка обыкновенная
 Мушмула германская

Мытник
 Мыший зеленый

Штыбжыныыху
 ЁгъэдахэшГудз
 Пэлъауэ, цэлъыркъиуху
 ТхъэкИиш, Іэнин
 Гъэшпэж
 ТхъэкИиш
 Гъэшпэж
 Джырмэпэж
 ГубгъэшГашхъэ
 Гашхъэ, Гашхъэ
 Мамкъутей

МамкъутІэрысей
 Кхъуейудз, кхъуейхъэбыкъуэ,
 матэххъуей, щхъэлхъурей,
 хъэбыкъуэ, мэлкъуае

Абазэххъуей
 Матэххъуейцикъу
 Жумар
 Джэджащхъуэ, яжъащхъуэ,
 ежъащхъо

Анерэ анэнэнІэрэ, мээтхъэ-
 рыкъуэф, Іэдэм и цей,
 тхъэрыкъуэфдэгу

БэджакІэ, джырышкИий
 Дырыхъум и гын, Тырэхъум и
 гын

Хъэдиркъуакъуэпкъынэ
 ШыныцІэшЫыдэ

Ашху
 Къуэрэдэрэ, къуэрэдарэ, къуэ-
 редырэ

Сэрсэлам
 Сэрсэлам
 ШапцІэ

Банэшэ
 Блэшэ, шапцІэжь, шэкъиж, шэ-
 мамэ, Іэрыгъэбэгу, шейтІан-
 быдз, шэудз

Банэхъурей
 Пхъышэху
 Пхъы
 Лын
 ПырыпI

КъущхъэмымышГучъыг, къущ-
 хъэмымшней, нацэ, пхъэш-
 хъэмымшней

ХъэпГацІэудз, шынактыкI
 ХъэкІэзэпх, щыгъынкІэришэ

Мышей сизый	БажэкІэ, бәджакІэ
Мышиный гиацинт	Гүеүгушыпә, гүегүшпәшын
Мята	БәрәтІнә, дыгъумә, зәпщәудз, кәлапIәудз, хъэндыргүй
Мята водяная	АдыкІэлән, къэрәшешай
Мята перечная	Сәрымә
Мята длинолистная	ГуашцІәпә, епщәудз, жыгузудз, үздәху, щыIәудз
Мятлик однолетний	Псычэтшыруц
Мята полевая	БәрәтІннагүй, губгүэдәгүмә къэрәкъүрәшай, къурәшай
Наперстянка	БегъымбарIәпәлъ, пегъым- барIәпәлъ
Настурция большая	Сәрәбәгүй
Недотрога бальзаминовая	Гуашцікъынә, пкъынә, пкъы- налъә
Незабудка	Кърухугу, мыру, шхъо, шхъуә
Незабудка мелкоцветковая	Шхъожий, щұуэжъей
Неслия метельчатая	Ныбгүэхугу
Нивянник обыкновенный	Адыгүэдзшхъэху
Ночная фиалка	Губгүэбалыджә, жәщудз, хъекъыршшхъуантIә
Нут культурный	Къакъый
Нут рогообразный	Къакъый
Облепиха крушиновидная	Къазмакъбаңә, къазмакъей, къазмықъбаңә, къазмықъ- панә, пәнәнапцIә, қәэмзакъ- панә
Овес византийский	Зәнтхъ, дзәнтхъ
Овес посевной	Дзәнтхъ, зәнтхъ, зәнтхъы, Іәвос, Іәвосгүэжъ
Овсяног	Хъэзэнтхъ, хъэфциху
Овсяница	Тіалыбы
Овсяница луговая	Тіалыбәмекъу
Овсяница овечья	МәкъупIәудаңабә, мәлудз, мәл- удзшабә, удашабә
Огурец посевной	Нашәбәгу, нашә, нащәбәгу
Одуванчик лекарственный	Къэрәбе
Озимая пшеница	ГүэдзаңыIәрысә
Окопник лекарственный	ГләицIәф
Ольха	ЕкIапцIә, екIапцIей, екIәпцIә, екIәпцIей, екIеянцIә
Ольха серая	КъуцхъеҳъучыпцIә
Омела белая	Гъуә, гъо, күгъу, жыгкугъу, кү- гъуә, кхъужайкүгъу
Сносма кавказская	Бжэнлъакъуә, уздIәфи
Срех гречкий	Дәшхуей, дәшхүәджыг, дәшхүәчтыг

Осина

Осока

Осока низкая

Осокорь

Осот

Остролодочник

Очиток

Очиток едкий

Очиток испанский

Очиток кавказский

Пажитник

Папоротник мужской

Паслен сладкогорный

Паслен черный

Пастернак посевной

Пастушья сумка

Пеницилл корковидный

Первоцвет

Перец однолетний

Перец черный

Персик обыкновенный

Петрушка огородная

Петрушка посевная

Пижма обыкновенная

Пион тонколистный

Пихта

Пихта Нордманна

Платан

Платан восточный

Плаун

Плющ

Повилика

Подбел

Подбел лекарственный

Подмаренник

Подорожник

Подорожник большой

Ныхае, пхъэшабэ, ныхы, пхъэфыжь, пхъэшъабэ, пхъэшъебэчъыг

Псыхъуэудз

Аштым, аштым

ШихуфІыцІэ

Хъэгъубанэху

Къалъыбз

Удзлъэрыйжэ

ПашІэйІэ

Мэлыхъуесабын

ҮІэгъэкІ

Джатэ, джатэІэпщэ, къуэнджын, епэр

Енэб, енэбы, мэзбэй, ныбэузгын

ДжэдгъялІэ

Джэдхъурсанэ, джэдхъусанэ, хъурсанэ

Гыныху

Ашэмыхъэ, хъэндыркъуальэ

Гъюэта

Шейтланлъакъуэ

Шыбжий, щыбжий

Бурш, шъхъэшыбжий

Бжыхъэкъыцэ, бжыхъэкъыц, къыцей, хъырцечъыг, шэфтал, шэфталбацэ, къыцэжыг, къыцэгъожь

Къуэн

Къуэн

Губгъуэудзхъэгъуэжь

Напэлэ

Псае, псей

Псей, псae

Тхушэ

Тхушэдеяфэ

КхъуакІэшІырыпщ

Щамий

Алмэстышхъэц, дэжай, лъэнтхъуйшхъэху, Іэлтын лъэхъий

Хъэндрэхуашэ

Хъэндрэхуашэтхъэмпэ

Шыбыху

Фарий

ЛыкІэуц, лыкІэуцы, фарийтхъэпэ, хъэбзэгу, үІэгъэтхъэпэ, щыгъажэтхъэпэ, щирейтхъэпэ

Подорожник средний	Жэмбэзгу
Подснежник	Ажэгъумэ, ажэгъумэ, хъэгъу- цлацэ, хъэуцлацэ
Подсолнечник обыкновенный	Дыгъэгъязэ, сэхуран, семычык, семышкээ, тыгъэгъязэ
Полба	Гъасэ, гъашэ
Полевая рябинка	Губгъуэудзшхъэгъуэжь
Полевица	Пхъапхъэдахэ
Полынь	Удздыдж, хъунгъалэ
Полынь горькая	Үцдыджыбз
Полынь обыкновенная	Үцдиджыхъу
Помидор	Зэррэжан, пэлъэджан, Пэтэржан
Порезник закавказский	Вэнэгъуэ
Портулак огородный	Пкъуэгын, угэгъэгын, шыщыгын, шыкыбуц, шыпкъынэ
Посудная тыква	Алыркъэб, фэлъыркъэб
Прицепник липучковый	Хъэкіэрныэ
Просвирник	Кхъуейудз, кхъуейхъэбыкъуэ, мэтэххъуей, кхъуейудз, мэл- къуае, хъэбыкъуэ, шхъэл- хъурей
Просвирник приземистый	Матэххуейцыкыу
Прoso посевное	Вагъуэлль гъавэ, гъажью, мэш, ху, фыгъю, хугъуэ, ху- плыжь, хуфыцэ, хущхъэ- бапхъэ
Прострел	Набдзэнэ
Пустырник пятилопастный	Шыжьудз
Пшеница	Гуэдз, коцы
Пшеница полба	Гъасэ, гъашэ
Пшеница яровая	Гъатхасэгүэдз
Пырей ползучий	Кыкіэмэкъу, шыдуудз
Ракитник	Үэкъуло, уэкъулу
Раковые шейки	Блэару, шыпцэгын
Рапс	Былымкъэбыстэ
Редиска, редис	Балыджэ, балыджэ, балыджэ- плыжь, бэлэйдж, балыджэ- хужь, балыджэхъу
Редька	Бэлэйджэфыцэ, балыджэшхуэ, бэлэйджэин
Резак поручейниковидный	Джэлдэлъэбжъянэ, чэтгъалэ
Репа	Былымбалыджэ
Репник морщинистый	Шыфашихэгын
Рис посевной	Прунж, пындж, пынджи
Робиния лжеакация	Акац, кярц, банэкіэрцей, кярцайжыг

Рогоз	Къуэтланэ, тхъэкIумэгъэдэгу,
Рогоз широколистный	шыгъэцыв, Iуланэ, Iутан
Рододендрон кавказский	Арджэнудз, къабзий, къамылыхъу, псыщ
Рожь посевная	АIуейгъурц, аIуейшай, къан
Роза	дзэлкъу, къушхъэхъуаIуей,
Ромашка	къущхъэхъушай
Ромашка аптечная	Хъэмцый, хъэпций
Ромашка непахучая	Гошэнапцэ, къадзыгъуэбанэ,
Румянка красная	къэцыбанэ, къэцыпанэ, къэцпанэ,
Рябина	пшэдэгъэсыкI, удыпанэ,
Рябчик	хъэцбанэ, хъэцыбанэ
Ряска маленькая	Шынэ-шиные
Самшит	Къанзидзэ, удзбамэ, чын
Сафлор красильный	Дадийщхъэху
Сахарный тростник	ШКIэплъ, щоджэныплъ
Сахарный тростник благородный	Мышэхупсей, мышэхупшай,
Свекла кормовая	мышъэхупшъей, пшэхупшай
Свекла обыкновенная	Ажэгъуэпц
Свекла обыкновенная (сахарная)	ХъэндыркъуакъуэкIэнхъ, хъэн-
Свекла столовая	дыркъуакъуэцIэнлъ
Свербига восточная	КIэщай, чэщай, хъэмшутI,
Свидина кроваво-красная	хэштай
Свидина южная	Зэхъфиран
Свинорой пальчатый	Анджырэфшъоу, къамылфо
Сельдерей пахучий	Анджырэфшъоу, къамылфо
Серпуха	Былымжэгундэ, жэгундэхужу
Сибирский кедр	Гыныплъ, жэгундэ, джыгундыр,
Сизая плесень	КIылтыплъ, КIыплъ
Синяк красный	Фошыгъуэхундэ, фошыгъуп-
Синяк обыкновенный	хъэжэгундэ
Сирень	Гыныплъ, гыныплъыплъижь,
Ситник	жэгундэплъижь
Ситник нитевидный	Андэгурэ, амдэгурэ
	Зейнэпци
	Зейнэпци
	Бзамэ, тхъэкIумэкIыхъудз,
	джеэдльэбжъанэ, хъэуц,
	хъэудз
	Щыгыныху
	Бланэудз, блэнэуц
	ШыкIуртIымей
	Гъюэта
	ШКIэплъ, щоджэныплъ
	БжъэцIэф, щхъуасэ
	Мэжджытжыг
	Блэч, сэрэш
	Сэрэшпсыгъу

Ситник жабий	Псыхъэсэрэш
Ситник растопыренный	Псыпцэсэрэш
Скабиоза кавказская	Бжэнльэгуажэ
Скерда	Къерабәщәхү
Скумпия обыкновенная	Быяу
Слива домашняя	Къымцей, къыпцей, къым- цэчтыг, мыгур, хъэкыней
Слива колючая	Пыжъбанэ, пыжъджыг, пыжъей, пырежый
Слива растопыренная	Алъчэ, пхъэгуль- джыг, пхъулъейгъуэжь, пхъэгульейплъыжь, пхъе- гульчыг
Смородина	Саней
Смородина золотистая	Саней
Смородина красная (обыкновенная)	Санейплъыжь
Смородина обыкновенная	Санейплъыжь
Смордина черная	Санейфыцэ
Смолевка	Бжъахъуэпыэ
Солодка голая	ЛъабжъээфI, пышнээпэ
Солянка русская	Жъуджалэ, жъуджадэ
Сорго	Анджырэф
Сорго алепское	Гумей, лъабжъэжь
Сорго веничное	Жэхампхъэ, жыхапхъэ, пхъен- кыпхъэ, хадэжыхапхъэ, хадэжыхампхъэ
Сорго поникшее	Джыгуэрэ
Сорго сахарное	Жэхампхъэфо, жыхапхъэфо
Сосна	Нэрэт, остыгъяе, уездыгъей
Сосна сибирская	Шыкпуртнымей
Спаржа аптечная	Адыгэжэхампхъэ, губгъуэ- жьауэ, ныбгъуэжьауэ
Спорыш	Гъуэгунапшэудз, къазудз, къазуц, тхъэчэтшыруц
Стальник пашенный	Дадийгуль
Суданка	Суданмэкъу
Суданская трава	Суданмэкъу
Сурепа	Ампий, хъэкырыш
Табак	Тутын, тутыншъабэ
Тамарикс	Жалгъэн, жалгъын
Тамус обыкновенный	Сабийгин
Татарник обыкновенный	Хывбанэ
Терн	Пыжъбанэ, пыжъджыг, пыжъей
Тимофеевка	Дзыгъуэкэ
Тимьян	Губгъуэджедгын
Тис	Нартей, наратей, псейщэхү, цИкъэ
Тмин кавказский	Губгъуэпхъ
Тмин обыкновенный	Губгъуэпхъ

Томат съедобный	Бэдрэжан, пэлъэджан, пЛэтПрэ- - жан
Топинамбур	КыркЮ, щIэрыкIуэ, щIагъ- - рыкIуэ
Тополь	Къумбылчъыг, къумбылы, - щиху, стхъумбыл, тхъумбыл
Тополь белый	Къэдабэшиху, пхъэщабэху, сос- - трэч, чыгфыжъ
Тополь дрожащий	Ныхае, ныхы, пхъэщабэ, пхъэ- - фыжъ, пхъэшъабэ, пхъэ- - шъэбэчъыг
Тополь серебристый	Къэдабэшиху, пхъэщабэху, сос- - трэч, чыгфыжъ
Тополь черный	ЩихуфIыцIэ
Торица обыкновенная	БжэмышхлъэшI
Трехреберник непахучий	Дадийщхъэху
Тростник обыкновенный	Бгъэн, къамылгъашэ, мэкъут, - псылъэдзэху
Трутовик	ХъэIу, щтамылэ, щтамыл
Трясунка	Пхъапхъэ
Трясунка средняя	Гуашэпхъапхъэ, гъуэгунапцIэ- - пхъапхъэ
Турнепс	Былымбалыдже
Тутовое дерево	БэидэкI, мэракIуей, матIкIо- - чыыг, мэракIуэжыг, мэракIо- - чыыг, тутей, тутейжыг
Тутовое дерево белое	МэракIуейхужь, мэракIуэху- - жьджыг, мэракIофижычъыг, - тутейхужь
Тутовое дерево черное	МэракIуейфIыцIэ, мэракIуэ- - фIыцIэджыг, мэракIофижъ- - чыыг, тутейфIыцIэ
Тыква	Къэб, къэбы
Тыква горлянка	Алыркъэб, фэлъыркъэб
Тыква крупноплодная	Адыгэкъэб, кърымкъэб, хъэжы- - къэб
Тыква мускатная	Къэббэгу, урыскъэб
Тыква обыкновенная	Къэбгъуэжь, урыскъэб
Тыква твердокорая	Къэбгъуэжь
Тысячилистник благородный	КъуэнтхъурейнэпцI
Тысячилистник	Бэджкъиш, тхъэгурмыгъу
Тысячилистник обыкновенный	ДжэдуукIэ
Тысячилистник щетинистый	КъуэнтхъурейнэпцI
Укроп огородный	Къэнтхъурей, къуэнтхъурей, - къоны, къуэн, къуэнхъурей, - нашэгъэфIэIу, нашэшу,
Укроп пахучий	урыскъон Къэнтхъурей, къуэнтхъурей, - къоны, къуэн, къуэнхъурей, - нашэгъэфIэIу, нашэшу, урыскъон

Фасоль многоцветковая	Джэншдэжей, джэшдэжей
Фасоль обыкновенная	Джэнч, джэнчфыржь, джэнч-шыгэ, джэнш, джэш, джэшхъыджэбз, хээргуашэ-джэш, джэши
Фиалка	Егэр, епрудз
Фиговое дерево	Ахъо
Физалис обыкновенный	Зэрыб, пырыпI
Филиппея красная	Шейтланулэ
Финиковая пальма	Бжэньбжэ, чыцьбжэ
Финик финиконосный	Бжэньбжэ, чыцьбжэ
Фундук	ДэжьеIэрысэ, дэжыйIэрысэ
Хатьма тюригенская	Губгүэмэтэхъуей
Хатьма точечная	ЧэрдэшI
Хатьма	ЧэрдэшI
Хвощ	Псылъэудз, удзэрыкI, пша-хъушхэ, удэмых
Хвощ полевой	ДжэдуашIэ, джэдуукIэ
Хлопчатник	Бжъэхуц, бзыуцыф
Хлопчатник египетский	Мысырбжъэхуц
Хлопчатник перуанский	Мысырбжъэхуц
Хмелеграб обыкновенный	Хуэшэ
Хмель обыкновенный	Бжъалэ, хъумбылэй, гъэтэдж, хъумпIылэй, тхъурымбэй
Хрен	Гыныху
Хурма	Хъурмей
Хурма восточная	Хъурмей
Цефалаляния гиганская	Бжэнкъурэ
Цикорий обыкновенный	ВыкIэбз, фафIэгын, выкIэшэху, пIитIробэтиф, фафIэтхъэнэ, шыдыуэ
Цитриус китайский	Тамы
Чабер рыхлоцветковый	Джэдгын
Чабрец	Губгүэджэдгын
Чай	Шей, шай, шай, шаеуц
Чемерица Лобеля	Блэудз, шэджыдз, сэджыдз, удзфIей, шэджыц
Череда трехраздельная	КIэрынэ, хъурмыдж, хъурмыж
Черемуха	ЧыпцIэпшхъэнэ
Черемуха обыкновенная	ЧыпцIэпшхъэнэ
Черемша	Къэлэр, тэтэргъян
Черешня	Мээшэдгүүгэй, фишджыг, шэдигүүгэй
Черешня культурная	БалийIэрысей, шэндигъочьыг
Черника обыкновенная	Пырамыжь, шыгъулды, шажэ
Черноголовка обыкновенная	Щхъуэс
Чернокорень лекарственный	Гынплыжь, дахэкупсэ

Чертополох	Ежъужкуудз, удзежъужъ, щыжъ- банэ
Чертополох поникший	Банэжъ
Чеснок обыкновенный	Бжыныыху, бжыныыф, бжыны- хушхъэхъурей, хъэуэбжы- ныху, сомсакъ
Чечевица пищевая	Губгъуэджэнш, губгъуэджэш
Чий раскидистый	Цыхугъэдэгу
Чилим	Аштрам, псыпцIэшЦыдэ
Чина	Джэштхъэпэ
Чистотел большой	ШейтланIушхъэ
Чистяк калужницелистный	ПкъынэфафIэ
Чумиза	Цырамыш
Чуфа	ЦыпцIэшЦыдэ
Шалфей	ХъэжыкIэ, хъэжьыкIэ
Шалфей лесной	КъуэныжъапашЦэ
Шалфей мутовчатый	Кхъуэныжъыбз
Шалфей седоватый	Выц
Шалфей эфиопский	Кхъуэныжъыхъу, шхэгын
Шафран	Шэфран
Шелковник	КIэпхъапашЦэ
Шелковица	БэйдкI, мэракIуей, маткIю- чъыг, мэракIуэджыг, тутей, тутейжыг
Шелковица белая	МэракIуейхуужъ, мэракIуэхуужъ- джыг, мэракIофыжъчъыг, тутейхуужъ
Шелковица черная	МэракIуейфIыцIэ, мэракIуэфIы- цIэджыг, тутейфIыцIэ
Шелюга	Хъэдзэл
Шиповник	Гошнапциэ, хъэцыбанэ, къадзы- гъуэбанэ, удыпанэ, къэцы- банэ, къэцыпанэ, къэцпанэ, пцэдэгъесыкI
Шпажник	Гуашцхъэц, удзбжъамий
Шпажник обыкновенный	Дзэлдэудэ
Шпинат огородный	Джэдз, къуэтыр, къулътыр- джэн, къулътырджын
Шоколадное дерево	Къехъэуэ
Шток — роза	Кхъуейхъэбазэ
Шавелек	ШэгъефIэшЦыкIу
Шавель альпийский	Джэдмыших, чэтамых
Шавель кисловатый	ШэгъефIэшЦыкIу
Шавель кислый	ШэгъефIэшЦыкIу
Шавель конский	БлэшегъефIэшЦыкIу, къурэшай, шо- рэй
Шавель курчавый	БлэшегъефIэшЦыкIу, къурэшай, шо- рэй

Щетинник зеленый	ХъэкІэзэпх, щыгынкІэрынэ
Щетинник сизый	БажекІэ, бэджакІэ
Щирица	КърымІэпэ
Щирица запрокинутая	ВыкІэхъу
Щирица белая	ВыкІэжь, кърымІэпэху, къры- мудз
Щирица хвостатая	Кърымпкъынэ, пкъырымпкъынэ
Щитовник мужской	Енэб, енэбы, мэзбзий
Эгилопс	Гүэдзщэху
Эспарцет	Дарииху
Яблоня	Мей, мые, мыечъыг
Яблоня восточная	Мээмей, мыехафэ
Яблоня домашняя	МыІэрысэчъыг, мыІэрысей
Явор	Іэней
Язвенник многолистный	Гъэшудз
Якорцы стелющиеся	Жъэныпэуц
Ярутка полевая	Хъэгъэбэкъу
Ясенец	Блэдиджжыг
Ясень	КІае, кіеј, пкІае, пкІэчъыг
Ясень белый	ПкІаefыжь
Ясень цветочный	ПкІаefыжь
Яснотка белая	Шыпсанэдэгу
Ястребинка	Гуашшыгу
Ятрышник	Мылъхуэгын, Іэдэм и Іэ, фызмы- гъальхуэ
Ячмень двурядный	Хъэ
Ячмень дикорастущий	Губгъуэ хъэ
Ячмень заячий	КІэпхъ, ПlitIро, хъэкІэпхъ
Ячмень обыкновенный	Хъэ
Ячмень фиолетовый	ХъэжакІэ

УКАЗАТЕЛЬ ЛАТИНСКИХ НАЗВАНИЙ

Abies Hill.	Псае, псей
Abutilon theophrasti Medic.	Удзкъэдабэ
Acer L.	Шээштээ
Acer laetum C. A. Mey.	БлапцІэ, блафцІэ
Acer platonoides L.	Бланшэ, бланшечтыг, блашэ, блашечтыг, пкей
Acer trautvetteri Medw.	Іэней
Achillea L.	Бэджкъиши, тхъэгурымыгъу
Achillea millefolium L.	ДжэдуукІэ, чэтыукІэ
Achillea setacea Waldst. et Kit.	КъуэнхъурейнэпцІ
Aconitum L.	Къэлэршэху
Adenophora liliifolia (L.) Bess.	Быжщыпкъэ
Adonis aestivalis L.	Дыгъужынэплъыж
Adonis vernalis L.	Дадийшхэплъ, къэдабэ, ды- гъужынэ, дыгъужынэ- гъүэжь, тыгъужынэплъ
Aegilops L.	Гуэдзщэху
Aesculus hippocastanum L.	Жыгдэгу, къэштау
Agrostis L.	Пхъапхъэдахэ
Agropyron repens (L.) Beaw.	КыкІэмэкъу, шыдудз
Agrostemma githago L.	КүэкІуэл, укіуэл
Ailanthus altissima (Mill.) Swingle	Жыгделэ
Ajuga L.	Сэху
Alcea L.	Кхъуейхъэбазэ
Alchemilla L.	Жумар
Allium L.	Губгъуэбжын
Allium cepa L.	Бжын, бжыны, бжынзэгүэж, бжынцикІу, бжынзэ- гуакІ, бжынхујь, бжыны- шхуэ
Allium moschatum L.	Хъэбжъынф, хъэбжъыныху
Allium ruprechtii Boiss.	Губгъуэбжъыныху
Allium rotundum L.	Хъэбжъын
Allium sativum L.	Бжынху, бжыныф, бжыны- хушхъэхъурей, сомсакъ, хъэуэбжъыныху
Allium saxatile Bieb.	Щыбжъыныху
Allium victorialis L.	Къэлэр, тэтэргъэн

<i>Alnus</i> L.	Екъапцэ, екъапцей, екъепцэ, екъепцей, екъеяпцэ
<i>Alnus incana</i> (L.) Moench	Къушхъэхъучыпцэ
<i>Alhagi</i> Tourn ex Adans.	Махъшэуц
<i>Alopecurus pratensis</i> L.	Бэджакэ
<i>Althaea</i> L.	Кхъуейматэхъэл, кхъуейхъэл, матэххъуешхуэ
<i>Althaea officinalis</i> L.	Матэххъуейшхъуантцэ
<i>Amaranthus</i> L.	Кърымлэпэ
<i>Amaranthus albus</i> L.	Выкъэжъ, кърымлэпэху, кърымлэпэху, кърымлэпэху
<i>Amaranthus caudatus</i> L.	Кърымлэпкъынэ, пкъырымлэпкъынэ
<i>Amaranthus retroflexus</i> L.	Выкъэжъху
<i>Ambrosia artemisiifolia</i> L.	Губгъуэжыхапхъэ
<i>Amorpha</i> L.	ТЦуп
<i>Anemone</i> L.	Пашцэдахэ, тхъэкъумэкъыхи, пашцэ
<i>Anethum graveolens</i> L.	Къэнтхъурей, къүэнтхъурен, къоны, къүэн, къүэнхъурей, къэнхъурей, нашэгъэфлэг, нашэшу, урыскъуэн
<i>Anthriscus longirostris</i> Bertol.	Амудэгу, къамыубзы
<i>Anthriscus nemorosa</i> (Bieb) Spreng	Амунэпц
<i>Anthyllis polypetala</i> Kit.	Гъэшудз
<i>Apium graveolens</i> L.	Щыгыныху
<i>Aquilegia vulgaris</i> L.	Гупэж
<i>Arachis hypogaea</i> L.	Щыдэ, щыдэпэж
<i>Arctium</i> L.	Тхъэрыкъожь, тхъэрыкъуэф
<i>Arctium tomentosum</i> Mill.	Тхъэгъэгурым, хъэндыркхъуэн
<i>Aristida pennata</i> Trin.	Пхъэдзых
<i>Armeniaca vulgaris</i> (L.) Lam.	Абрикосей, абрикосжыг, абрикозей, хуэрджей, курхъэжыг, зэндал
<i>Armoracia rusticana</i> (Lam.) Gaerth.	Гыныху
<i>Artemisia</i> L.	Үцдыйдж, хъунгъалцэ
<i>Artemisia absinthium</i> L.	Үцдыйджыбз
<i>Artemisia vulgaris</i> L.	Үцдыйджыху
<i>Astragalus</i> L.	Къалъ, къылъ
<i>Astrodaucus Drude</i>	Пхъышэху
<i>Asparagus officinalis</i> L.	Адыгэжэхампхъэ, губгъуэжъауэ, ныбгъуэжъауэ
<i>Asyneuma Griseb. et Schenk.</i>	Гуашцэгүш
<i>Atriplex</i> L.	Кхъуэудз, яжъашхъуэжъ, удз дэгү
<i>Atropa caucasica</i> Kreyer	Жыгузщыдэ, тломпыш
<i>Avena</i> L.	Хъэзэнтхъ, хъэфцыху
<i>Avena byzantina</i>	Дзэнтхъ, зэнтхъ

Avena sativa L.	Дзэнтхъ, зэнтхъ, зэнтхъы, Іэвос, Іэвосгъуэжъ
Avena fatua L.	Хъэзэнтхъ, хъэфциху
Azalea pontica L.	Айеий, хъэйеий
Bambusa Schreb.	Анджырэф, шамбыр
Batrachium S. F. Gray.	КіэпхъапашІэ
Berberis L.	Аслъенсолыкъуей, къэтхъэнсолыкъуей, пэнапцІэ, пэнэшІуцІэ, бандэфІыцІэ, бандапцІэ, къэтхъэнсолыкъуей
Berberis vulgaris L.	Къэтхъэнсолыкъуей
Beta vulgaris L.	Былымжэундэ, жэгундэхужь, гыныплъплъыжь, джыгундыр чыплъ, гыныплъ, жэгундэ, жэгундэплъыжь
Betonica grandiflora Wila	Гүеуганэкъашэ
Betula L.	Пхъэхуей, пхъэфье, хуей
Bidens tripartita L.	Кіэрынэ, хъурмыдж, хъурмыж
Bothriochloa ischaemum (L.) Keng.	Дзэху, дзэхуудз
Brachypodium pennatum (L.) P. B.	Шабий, шэбий, шабийудз, шэбийудз
Brassica napus L.	Былымкъэбыстэ
Brassica oleracea L.	Къэбаскъ, къэбаскъэ, къэбыстэ, къэмбыстэ
Brassica rapa L.	Былымбалыджэ
Bruza L.	Пхъапхъэ
Briza media L.	Гуащэпхъапхъэ, гъуэгурапшіэпхъапхъэ
Bromus L.	ЖакІэ
Bunias orientalis L.	Андэгурэ, амдэгурэ
Buxus L.	Кіэщай, чэщай, хэщай, хъэмшутІ
Buxus colchica Pojark.	Чэщай
Buxus hyrcana Pojark.	Чэщай
Calystegia sepium (L.) R. Br.	ФіэрафІэ
Campanula L.	ТхъэгъуцІацІэ
Campanula anomala Fom.	ШэшІыдэ
Campanula circassica Fom.	Адыгэ тхъэгъуцІацІэ
Campanula sarmatica Ker — Gawl.	ДжэдутхъэкІумэ
Cannabis sativa L.	Кіэп, щІеп
Capsella bursa-pastoris (L.) Medic.	Ашэмыхъэ, хъэныдыркъуалъэ
Capsicum annuum L.	Шыбжий, шыбжий
Caragana arborecens Lam.	Кіарцгъуэжъ
Carduus L.	Ежкужьудз, удзежкужь, щыжь-банэ

<i>Carduus nutans</i> L.	Банэжь
<i>Carex L.</i>	Псыхъуэудз
<i>Carex humilis</i> L.	Аштым
<i>Carlina vulgaris</i> L.	Жьуджалэ, лъэгубанэ, лъэгу-щыэубанэ
<i>Carpinus L.</i>	Тфией, тхуей
<i>Carpinus caucasica</i> Grossh.	Тфией, тхуей
<i>Carthamus tinctorius</i> L.	Зэхъфиран
<i>Carum carvi</i> L.	Губгъуэпхъ
<i>Carum caucasicum</i> (Bieb.) Boiss.	Губгъуэпхъ
<i>Caryophyllus aromaticus</i> L.	Къэрмэфибл, къэрымфибл, лыхъулышгын, мэхъыч, мэхъычилъыжь
<i>Castanea sativa</i> Mill.	Шхъомчъыг, щхъуэмчэжыг, щыдэгъэгъу
<i>Caucalis lappula</i> (Web.) Grande	ХъэкІэрынэ
<i>Centaurea</i> L.	Бжэндэхъу, бжэнтхъэпеху
<i>Centaurea cheiranthifolia</i> Willd.	Фоуку
<i>Centaurea cyanus</i> L.	Бжэндэхъупэж
<i>Cephalaria gigantea</i> (Ledeb.) Bобр.	Бжэнкъурэ
<i>Cerasus avium</i> (L.) Moench	БалийІэрысей, мээшэдьгъуей, фищджыг, чэрэз, шэдыгъуей, шэндигъочьыг
<i>Cerasus fruticosa</i> (Pall.) G. Woron.	Губгъуэшэдьгъуей
<i>Cerasus vulgaris</i> Mill.	Балий, балийжыг, унэшэдьгъуей, шэдигъуей, фышынчъыг, чэдигъуэджыг, чэрзхафэ
<i>Chaerophyllum bulbosum</i> L.	Аму, адыгэаму, цырбыжъ, маму
<i>Chaerophyllum caucasicum</i> (Fisch) Sch	Былымаму, былыммаму
<i>Chaerophyllum maculatum</i> Willd.	Былымамунэпці, быламмамунэпці
<i>Chaerophyllum millefolium</i> DC.	Хъэаму
<i>Chaerophyllum roseum</i> Bieb.	Мэламу, мэлмаму
<i>Chaerophyllum Prescottii</i> DC.	Кхъуэаму, къаму, къэмаму
<i>Chenopodium</i> L.	Джэджащхъуэ, яжьашхъуэ, ежьашхъуэ
<i>Chelidonium majus</i> L.	ШэйтІанІуцхъэ
<i>Cicer arietinum</i> L.	Къакъий
<i>Cichorium intybus</i> L.	ВыкІэбз, фофІэгын, выкІэшэху, шыдыуэ, фофІэгхъэпэ, пійтІробэтиф
<i>Cicuta virosa</i> L.	Вэбдз, вэдз, вэндз, къамуыхъу

<i>Cistus tauricus</i> (J. et C) Presl	Бад
<i>Citrus sinensis</i> L.	Тәмә
<i>Citrullus vulgaris</i> Schrad.	Былымхъарбыз, къәпраз, къа- рапыз, хъарбыз, хъарбызд
<i>Colchicum</i> L.	Баяуудз
<i>Colpodium</i> Trin.	Жыгырудз, мывәкъуршхэ- кыкы
<i>Conium maculatum</i> L.	Бләаму, бләкъему, бләмаму
<i>Convallaria majalis</i> L.	Къәләрдәгу, къәләрдәш, мәдахә, хъәкъәләр
<i>Convolvulus arvensis</i> L.	Джәшнәпци, мадзу и джәш, лъәхъыц, удзәдәжей, шайтлан- джәш, щәрмәтджәш
<i>Coriandrum sativum</i> L.	Адыгәкъүэн, адыгәкъон, къуэн- гын, къуэнджын
<i>Cornus mas</i> L.	Зае, заечыг, зей
<i>Coronilla coronata</i> L.	Бжъеудз, бжъехъунудз, бжъиус
<i>Corylus avellana</i> L.	Дәжбей, дейдәжбый, дейциы- кыу, мәздәжбый, мәздей
<i>Corylus pontica</i> C. Koch	Дәжбейиэрсысә, дәжбыйиэрсысә
<i>Cotinus coggygria</i> Scop.	Бяяу
<i>Clematis</i> L.	Бжъегъалә
<i>Crataegus</i> L.	Хъәмкіутій, хъәмшкіутічыг, хъәмшкіутішыг, хъәфіуан- тій, хъәфіуантіәждыг,
<i>Crataegus kytostyla</i> Fingerh.	хъәмшкіутішыг
<i>Crataegus pentagyna</i> Waldst.	Хъәмшкіутішыг
<i>Crepis</i> L.	Къәрабәшху
<i>Crocus</i> L.	Шәфран
<i>Cucumis melo</i> L.	Къаун, хъыуан, нашә, нашә нащәкъәшхыкь, нащәмәмә фонашә, фопыт
<i>Cucumis sativus</i> L.	Нащәбәгу, нашә, нащәбәгу
<i>Cucurbita</i> L.	Къәб, къәбы
<i>Cucurbita maxima</i> Duch.	Адыгәкъәб, кърымкъәб хъәжыкъәб
<i>Cucurbita moschata</i> Duch.	Къәббәгу
<i>Cucurbita pepo</i> L.	Къәбгүәжь, урыскъәб
<i>Cucurbita pepo</i> giraumontia Duch.	Къәбышкій
<i>Cupressus sempervirens</i> L.	Шыкіуртіымщәху
<i>Cuscuta</i> L.	Алмәстышхъәц, дәжей, лъәнт- хъүнийщәху, Іәлъын, лъәхъий
<i>Cydonia oblonga</i> Mill.	Айуә, хъәйүей, хъәниүәжыг
<i>Cynodon dastylon</i> (L.) Pers.	Бзамә, тхъәкіумәкіхъудз, дҗәдлъәбжъанә, хъәуц, хъәудз
<i>Cynoglossum officinata</i> L.	Гынплъыжь, дахәкупсә

<i>Cynoglossum officinata</i> L.	Гынплъыжь, дахэкупсэ
<i>Cynosurus cristatus</i> L.	БлапцIэдахэ
<i>Cyperus esculentus</i> L.	ШыпцIэшЫдэ
<i>Cytisus</i> L.	Уэкъуло, уэкъулу
<i>Dactylis glomerata</i> L.	Набдэтеху
<i>Daphne mezereum</i> L.	ДыгъужъгалIэ, хъэгъэжь
<i>Datura stramonium</i> L.	КIакътхъэпэ, хъэнтIропIэ, кIуач, кIуеч, натIэгъяуэ, натIэфоч, пIау, хэрэтIомпI
<i>Daucus carota</i> L.	Пхъы
<i>Dictamnus</i> L.	Блэдыдджыг
<i>Digitalis</i> L.	БегъымбарIэнэпль, пегъэмба- рIэнэпль
<i>Dioscorea caucasica</i> Lipsky	Сабийгын
<i>Diospyros kaki</i> L.	Хъурмей
<i>Diospyros</i> L.	Хъурмей
<i>Diospyros lotus</i> L.	Хъурмей
<i>Dryopteris filix-mas</i> (L.) Schott.	Енэб, енэбы, мэзбэй, ныбэуз- гын
<i>Ecballium</i> (L.) Rish.	Губгъуэкъэб, шайтIанхъарбыз, шайтIанудз
<i>Echinochloa crus-galli</i> (L.) P. B.	БажэкIэнцынэ,
<i>Echinops sphaerocephalus</i> L.	Банэхъурей, банэщхъэхъурей
<i>Echium rubrum</i> Jacq.	ШкIэнпль, щоджэныпль
<i>Echium vulgare</i> L.	БжъещIэф, щхъуасэ
<i>Elaeagnus angustifolia</i> L.	КъанцIол, къазмаκънэнци
<i>Equisetum arvense</i> L.	ДжэдуашIэ, джэдуукIэ
<i>Equisetum</i> L.	Псылъэудз, удзээрыкI, удзмышх, пшахъуашх
<i>Eugenia aromatica</i> Baill.	Къэрмэфибл, къэрмэфибл, лы- хъулышхын, мэхъыч, мэ- хъыч плъыжь
<i>Euphorbia</i> L.	Блэшэ, шапцIэжь, шэкъиж, шэ- мамэ, шайтIанбыдз, шэудз
<i>Erigeron canadensis</i> L.	Хъэндиркъуакъуэпкъынэ
<i>Evonymus</i> L.	Пхъэзээз, чыцIыпей
<i>Faba vulgaris</i> Moench	Хъэджэш, хъэджэнш
<i>Fagopyrum sagittatum</i> Gilib.	Тхъуйий
<i>Fagopyrum tataricum</i> (L.) Gaertn.	Тэтэртхъуйий
<i>Lactuca tatarica</i> (L.) C. A. Mey.	Банэшэ
<i>Lagenaria vulgaris</i> Ser.	Алыркъэб, фэлъыркъэб
<i>Lamium album</i> L.	Шыпсыранэдэгү
<i>Lappula Moench</i>	ХъэкIэзэрыхъэ, цыкIэрынэ
<i>Lappula echinata</i> Gilib	БанкIэнпх
<i>Lathyrus</i> L.	Джэштхъэпэ
<i>Lasiagrostis caragana</i> Trin. et Rupr.	Цыхугъэдэгү
<i>Lavatera</i> L.	ЧэрдэшI

<i>Lavatera punctata</i> All.	Чэрдэшт
<i>Lavatera thuringiaca</i> L.	Губгъуэмматэхъуей
<i>Lemna minor</i> L.	Хъэндыркъуакъуэціэнхъ, хъэн- диркъуакъуэціэнхъ
<i>Lens culinaris</i> Medic.	Губгъуэджэнш, губгъуэджэнш
<i>Leonurus quinquelobatus</i> Gilib.	ЛэнкI, лэнцI, хъэмгурзей
<i>Leucanthemum vulgare</i> (L.) Lam.	Адыгэудзшхъэху
<i>Libanotis transcaucasica</i> Schischk.	Вэныгъуэ
<i>Lilium monadelphum</i> Bieb.	АІуудз
<i>Limonium Mill.</i>	Жъыху
<i>Linum L.</i>	Джуныгу, зымэфэкъегъагъ, кіэпхъдахэ, кіэпхъпашащ
<i>Linum usitatissimum</i> L.	Чэтэн
<i>Lonicera L.</i>	Джэрджэм, джырджын, тер- джэм, тэрджэм, тэрджэн, терджэн
<i>Lonicera xylosteum</i> L.	АнтIыре
<i>Lotus L.</i>	Джырмэпэж
<i>Lupinus L.</i>	Бгъэдахэштудз
<i>Lycopersicon esculentum</i> Mill.	Бэдрэжан, пэльэджан, пІэтIрэ- жан
<i>Lycopodium L.</i>	Бгъэдахэштудз
<i>Malus Mill.</i>	КIуакIещIырыпш
<i>Malus domestica</i> Borkh.	Мей, мые, мыечъыг
<i>Malus orientalis</i> Ugl.	МыІэрысөджыг, мыІэрысөчъыг, мыІэрысей
<i>Malva L.</i>	Мэзмей, мыехафэ, мышхъ
<i>Malva mauritiana</i> L.	Кхъуейудз, кхъуеихъэбыкъуе,
<i>Malva pusilla</i> Smith.	матэхъуей, мэлкъуае, хъэ- быкъуэ, щхъэлхъурей
<i>Matricaria L.</i>	Абазэхъуей
<i>Matricaria chamomilla</i> L.	МатэхъуейцIыкIу
<i>Medicago L.</i>	Шынэ-шынэ
<i>Medicago sativa</i> L.	Къанзидзэ, удзбамэ, чын
<i>Medicago falcata</i> L.	ТхъэкIиц, Іэпиц
<i>Melandrium album</i> Garke	ТхъэкIиц, Іэпиц
<i>Melilotus L.</i>	Гъешпэж
<i>Melilotus albus</i> Desr.	ВышIыб, гуузэгъезауэ, кіэфий
<i>Melilotus officinalis</i> (L.) Deser.	Уэкъу
<i>Melilotus officinalis</i> (L.) Deser.	Шэфтихунэ
<i>Melilotus officinalis</i> (L.) Deser.	Къалгуль, фафIэдэжэ, фафIэ- дажэ
<i>Melilotus officinalis</i> (L.) Deser.	Къешхых
<i>Melilotus officinalis</i> (L.) Deser.	Бэрэтинэ, дыгъумэ, зэнцэулз,
<i>Mentha aquatica</i> L.	каплIэудз, хъэндыргъуей
<i>Mentha arvensis</i> L.	АдыкIэлэн, къэрэшнейш
	Бэрэтинагъуэ, губгъуэдимгъум,
	къэрэкъурэшней, къурэнней

<i>Mentha longifolia</i> (L.) Huds.	Гуашэлэпэ, епшэудз, жыгуузудз, үздэху, щылэудз
<i>Mentha piperita</i> L.	Сэрымэ
<i>Mespilus germanica</i> L.	Къушхъэмэшкүчъыг, къуш- хъэмэшхей, напцэ, пхъэш- хъэмэшхей
<i>Molinia coerulea</i> (L.) Moench	Сэрсэлам
<i>Morus</i> L.	Бэйдэл, мэраклуей, маткло- чыг, мэраклуэджыг, тутей, тутейжыг
<i>Morus alba</i> L.	Мэраклуэхужь, мэраклуэхужь- жыг, мэраклофыжчыг, ту- тейхужь
<i>Morus nigra</i> L.	Мэраклуейфыцэ, мэраклуэ- фыцэжыг, мэраклошлуцэ- чыг, тутейфыцэ
<i>Muscari</i> (L.) Mill	Гүэгушынэ, гүэгушпэшын
<i>Myosotis</i> L.	Къырухугу, мыру, шхъо, щхъуэ
<i>Myosotis micrantha</i> Pall.	Шхъожкий, щхъуэжьей
<i>Neslia paniculata</i> (L.) Desv.	Ныбгүэхугу
<i>Nicotiana rustica</i> L.	Бэджаакэ, джырышкэй
<i>Nicotiana tabacum</i> L.	Тутын, тутыншъабэ
<i>Nuphar luteum</i> (L.) Sm.	Пырыпинэнцэ
<i>Onobrychis</i> Gaertn.	Дарийху
<i>Ononis arvensis</i> L.	Дадигулъ
<i>Onopordon acanthium</i> L.	Хывбанэ
<i>Onosma caucasicum</i> Levin	Бжэнлъакъуэ, удзлэфэ
<i>Orchis</i> L.	Мылъхуэгын, лэдэм и лэ, фыз- мыгъялъхуэ
<i>Origanum vulgare</i> L.	Губгъуэдадий, дадий, губгъуэ- шай, губгъуэшэй, цейдадий, цийдаду, дахэлынэ, къэза- нишэй, мэгъушай, нагъуэ
<i>Orobanche</i> L.	Жыгуузхъуэ, фызыжындээ, нэүэжкындээ, сэхурангъэгъу
<i>Oryza sativa</i> L.	Прунж, пындж, пынджы
<i>Astrya carpinifolia</i> Scop.	Хуэшэ
<i>Oxytropis</i> DC.	Къалыбз
<i>Padus</i> Mill.	Чыпцилэпхъэпэ
<i>Padus racemosa</i> (L.) Gilid.	Чыпцилэпхъэпэ
<i>Panicum miliaceum</i> L.	Вагъуэплъ, гъавэ, гъажъо, ху, мэш, фыгъуэ, хугъуэ
<i>Paeonia tenuifolia</i> L.	Напэлэ
<i>Papaver</i> L.	Губгъуэлүүхъэ
<i>Papaver somniferum</i> L.	Іүшхъэ, Іүшхъэ
<i>Paris</i> L.	Инбыр, къуаргынэ, тхъэпилл
<i>Paris quadrifolia</i> L.	Тхъэпилл, инбыр, къуаргынэ
<i>Parthenocissus quinquefolia</i> (L.) Planch.	Чэтыусанэ

Pastinaca sativa L.	Гыныху
Pedicularis L.	ХъэпIацIэудз, шынакъыкI
Penicillium	Гъуэта
Persica vulgaris Mill.	Бжыхъэкъыцэ, бжыхъэкъыц, къыцей, къыцэжыг, къыцэш- хъуантIэ, хъырцэчтыг, шэф- тал, шэфталбацэ
Petasites Gaertn.	Хъэндрэхуашэ
Petasites officinalis Moench	Хъэрдрэхуашэтхъэмпэ
Petroselinum sativum L.	Къуэн
Phaseolus miltiflorus Willd.	Джэншдэжей, джэшдэжей
Phaseolus vulgaris L.	Джэнч, джэнчфыжь, джэн- чIуцIэ, джэнш, джеш хъэжгуашэджэш, хъэжгуа- щэджэнш
Phelipoea coccinea Poir.	ШейтIанлулэ
Phleun L.	ДзыгъуэкIэ
Phoenix dactylifera L.	Бжэнэбжъэ, чыцIыбжъэ
Phragmites communis (L.) Trin.	Бгъэн, мэкъут, псылъэдзэху
Physalis alkekengi L.	Зэрыб, пырыпI
Picea Dietr.	Псае, псей
Pimpinella anisum L.	Гуузгин
Pinus L.	Нэрят, остагъяе, уэздыгъей
Pinus sibirica (Rupr.) Mayr	ШыкIуртIымей
Piper nigrum L.	Бурш, шъхъэшыбжий,
Pisum sativum L.	Гуузджэш, гуузджэиш, джэш- хъурей, джэншхъурей
Plantago L.	ФIарий
Plantago major L.	ЛыкIэуц, лыкIэуцы, фIаритхъэ- пэ, уIэгъэтхъэпэ, шыгъажэ- гхъэпэ, хъэбзэгу
Plantago media L.	Жэмбзэгу
Platanus L.	Тхушэ
Platanus orientalis L.	Тхушэдеяфэ
Poa annua L.	Псычэттыруц
Polygala L.	ГуашэшхъэнышIэ
Polygonum L.	Ару, тхъуалъэ, тхъуалъэудз
Polygonum alpinum All.	Къушхъэхъуару
Polygonum aviculare L.	ГъуэгунапшIэудз, гъуэгунэудз, къазудз, къазуц, тхъечэт- щыруц
Polygonum bistorta L.	Блэару, щыпцIэгын
Polygonum carneum C. Koch	Арупсыгъуэ
Polygonum convolvulus L.	Лъэнтхъуий, удзлъэрыжэ
Polygonum hydropiper L.	Арусыр, псыпкъынэ
Polyporus Fr.	Хъэйу, щтамылэ, ицамыл
Populus L.	Къумбылчъыг, къумбылы, стхъумбыл, тхъумбыл, щиҳу

<i>Populus alba</i> L.	Къэдабэзиху, пхъэщабэху, сос- трэч, чыгфыжь
<i>Populus nigra</i> L.	ШихуфыцІэ
<i>Populus tremula</i> L.	Ныхае, ныхы, пхъэщабэ, пхъэ- фыжь, пхъэшъабэ, пхъэшъе- бечъыг
<i>Portulaca oleracea</i> L.	Пкъыуэгын, уІэгъэгын, шычы- быуц, шыщыбыгын, щып- кынэ
<i>Potentilla erecta</i> (L.) Rausch.	Къэлгъэн
<i>Potentilla anserina</i> L.	МэракІуэнэпцІ, псымэракІуэ
<i>Primula</i> L.	ШейтІанлъакъуэ
<i>Prunus divaricata</i> Ledeb.	Алъчэ, пхъэгульбай, пхъэгульд- жыг, пхъэгульбайгъуэжь, пхъэгульбайплыжь, пхъэ- гульчъыг
<i>Prunus domestica</i> L.	Къымціей, къыпціей, къымціэ- чыг, къыпціэчъыг, мыгур. хъэкіышей
<i>Prunus spinosa</i> L.	Пыжъбанэ, пыжбджыг, пыжъей, пырэжжий
<i>Prunella vulgaris</i> L	Щхъуэс
<i>Punica granatum</i> L.	Нары
<i>Pulsatilla</i> Adans.	НабдзэнІэ
<i>Pyrus</i> L.	Къужъчыг, кхъужъей, хъэк- хъужъей
<i>Pyrus caucasica</i> Fed.	Гъубжокъуэм и кхъужъей, Жъакъ и кхъужъей, мэзкхъу- жъей, мэзкхъужъчыг
<i>Pyrus communis</i> L.	КхъужъІерысччыг, кхъужъІэ- рысей, кхъужъеіІерысэ
<i>Quercus</i> L.	Жыгей, мышхуэмымпей, мыш- хумпей, чъигай
<i>Quercus suber</i> L.	Пхъэмымфей, пхъэмымшъу. шкіэмпілэй
<i>Ranunculus</i> L.	Пэльяуэ, пэльяркъиху
<i>Raphanus sativus</i> L.	Балыджэхъу, балыджэфыцІэ, балыджэ ин, балыджэшхуэ бэлыдж
<i>Raphanus sativus</i> var. <i>radicula</i> Pers.	Балыджэ, болыджэ, балыджэ- плыжь, балыджэхужь, ба- лыджэцЫкІу
<i>Rapistrum rugosum</i> (L.) All.	Шыфэшхэгын
<i>Rhamnus cathartica</i> L.	БырпхиІэ
<i>Rhododendron caucasicum</i> Pall.	АIуейгъурц, аIуейшай, кхъущ- хъэкъяIуей, къущхъэкъу- шай
<i>Ribes</i> L.	Саней
<i>Ribes nigrum</i> L.	СанейфыцІэ

<i>Ribes vulgare</i> Lam.	Санейплъыжь
<i>Ricinus communis</i> L.	Лабэджэш
<i>Robinia pseudoacacia</i> L.	Акац, клац, банджарцей, кларапцей
<i>Roripa</i> Scop.	Хъэктыршдэгү
<i>Rosa</i> L.	Гоощэнапцэ, хъэцыбанэ, къадзыгъуэбанэ, удыпанэ, къэцыпанэ, къэцпанэ, пишдэгъэсыкI
<i>Rubus</i> L.	КъэмарыкIу, мэракIуапцIэ, мамкъутай, мээмэракIуэ, мээмэрыйкI
<i>Rubus buschii</i> (Rosan.) Grossh.	Мамкъутей
<i>Rubus caesius</i> L.	Бжалэ, мэракIуапцIэ
<i>Rubus idaeus</i> L.	МамкъутIэрысей
<i>Rubus saxatilis</i> L.	МээмэракIуей
<i>Rumex acetosa</i> L.	ШэгъэфIэIу, шэгъэшIоIу
<i>Rumex acetosella</i> L.	ШэгъэфIэIыцIыкIу
<i>Rumex alpinus</i> L.	Джэдмышх, чэтамышх
<i>Rumex crispus</i> L.	БлэшэгъэфIэIу, къурешей, шлорэй
<i>Saccharum officinatum</i> L.	Анджырэфшью, къамылфо
<i>Salix</i> L.	Дзэл, пцел, пцелы, пцеш, пчешы
<i>Salix alba</i> L.	Дзэлкъэдабэ, дзэлхужь, пцелфыжь
<i>Salix caprea</i> L.	Хъэч
<i>Salix cinerea</i> L.	ДзэллыпцIэ
<i>Salix daphnoides</i> Vill.	Хъэдзэл
<i>Salix fragilis</i> L.	Дзэлдэгү
<i>Salix purpurea</i> L.	Дзэлгъуэ
<i>Salix viminalis</i> L.	Мэздзэл
<i>Salsola rutenica</i> Iljin	Жьуджалэ, жьуджадэ
<i>Salvia</i> L.	ХъэжыкIэ, хъэжыкIэ
<i>Salvia aethiopis</i> L.	Кхъуэнныжыхъу, шхэгын
<i>Salvia canescens</i> C. A. Mey	Выц
<i>Salvia nemorosa</i> L.	КхъуэнныжыпапцIэ
<i>Salvia verticillata</i> L.	Кхъуэнныжыбз
<i>Sambucus nigra</i> L.	БэрэжьеI, бэрэжьеIтIуп, пырамыджы, пырамыжь, сырьб, тIуп
<i>Satureja laxiflora</i> C. Koch	Джэдгын
<i>Scabiosa caucasica</i> Bieb.	Бжэнлъегуажье
<i>Scirpus lacustris</i> L.	Къамыл, псыпцIэкъамыл
<i>Secale cereale</i> L.	ХъэмцIый, хъэпцIий
<i>Sedum</i> L.	Удзлъэрыжэ
<i>Sedum acre</i> L.	ПашцIенIэ
<i>Sedum caucasicum</i> (Grossh) Boriss.	УлэгъэкI
<i>Sedum hispanicum</i> L.	Мэлыхъуэсабын

Seseli L.	Къуэныжь, къуэныжъудз,
Setaria glauca (L.) Beauv.	кхъуэныжь
Setaria italica (L.) Beauv.	Бажэкіэ, бәджакіэ
Setaria moharium Al.	Цырамыш
Setaria viridis (L.) P. B.	Ашэху
Silene L.	Хъэкіззепх, щыгъынкіэрүнэ
Sinapis arvensis L.	Бжъахъуэпыіэ
Sinapis nigra L.	Ампий, хъекъыриш
Solanum dulcamara L.	Андэгурэдэгү
Solanum nigrum L.	Джэдгъаліэ, чэтгъаліэ
Solanum tuberosum L.	Джэдхъурсанэ, джэдхъусанэ, къурсанэ
Sonchus L.	Кэртоф, кіэртіоф, къэртоп
Sorbus L.	Хъэгъубанэху
Sorghum Pers.	Мышэхүпсей, мышэхүпшней, мышэхүпшъей
Sorghum cernuum Host.	Анджырэф
Sorghum halepense (L.) Pers.	Джыгуэрэ
Sorghum saccharatum (L.) Pers.	Гумей, лъабжъэжь
Sorghum sudanense (Pip) Starf	Жэхампхъэфо, жэхапхъэфо
Sorghum technicum (Koern.) Roshev.	
Spergula vulgaris Boenn.	Суданмэкү
Spinacia oleracea L.	Жэхампхъэ, жыхапхъэ, пхъэн-кыпхъэ, хадэжыхапхъэ, хадэжыхампхъэ
Stellaria L.	Бжэмышхлъэші
Stipa L.	Джэдз, къуэтыр, къулътыджэн, къулътырджэн
Stipa capillata L.	Удзкъэс
Symphytum officinale L.	Атэкъакіэ, лъэху, жыышіеху, къудас, нэүжьшхъэц, щейтланшхъэц
Syringa L.	Шейтланмастэ
Tamarix L.	Бләштіоф
Tamarix ramosissima Ledeb.	Мэжджытжыг
Tapus communis L.	Жалгъэн, жалгъын
Tanacetum vulgare L.	Жалгъэн, жалгъын
Taraxacum officinale Wigg.	Сабийгын
Taxus L.	Губгъуэудзщхъэгъуэжь
Taxus baccata L.	Къэрабэ
Thalictrum L.	Нартай, псейщэху, нэратай, цинкъэ
Thea sinensis L.	Пхъэмыйф, пхъэмышъу
Thelycrania australis (C. A. Mey.) Sanadze	Псэдахэ
Thelycrania sangvinea (L.) Fourr.	Шей, шай, щай, щэуц
Theobroma cacao L.	Зейнэпці
	Къэхъэуэ

<i>Theobroma cacao</i> L.	Къэхъеуэ
<i>Thlaspi arvense</i> L.	Хъэгъэбэкъу
<i>Thymus</i> L.	Губгъуэджэдгын
<i>Tilia</i> L.	Бзинху, бзыху, бзыфы
<i>Tragopogon</i> L.	Губгъуэбжэхуц, щыбжэхуц
<i>Trapa</i> L.	Аштрам, псыц!эш!ыдэ
<i>Tribulus terrestris</i> L.	Жъэныпэуц
<i>Trigonella</i> L.	Джатэ, джатэ!эпшэ, къуэнджын
<i>Trifolium</i> L.	Тхъепиш
<i>Trifolium arvense</i> L.	Нашэгъэбагъуэ
<i>Trifolium strepens</i> Crantz	Матэжъажъэ
<i>Trifolium repens</i> L.	Къазудз, хужьбаринэ
<i>Trifolium vesiculosum</i> Savi	Хъэзэрыш
<i>Tripleurospermum inodorum</i> (L.) Sch. Bip.	Дадийщхъэху
<i>Triticum</i> L.	Гуэдз, гуэдз!ы!эрысэ, гъатха- сэгуэдз, коцы
<i>Triticum spelta</i> L.	Гъасэ, гъашэ
<i>Tropaeolum majus</i> L.	Сэрэбэгъуэ
<i>Tussilago farfara</i> L.	Анэрэ анэнэп!эрэ, мээтхъеры- къуэф, тхъэрыкъуэфдэгү,
<i>Typha</i> L.	Іэдэм и цей Къуэтланэ, лутланэ, тхъек!умэ- гъэдэгү
<i>Typha latifolia</i> L.	Арджэнудз, къабзий, псыуц
<i>Vaccinium myrtillus</i> L.	Пырамыжь, шыгъулды, шажэ
<i>Vaccinium uliginosum</i> L.	Шыгъулдыкъащхъуэ
<i>Vaccinium vitis-idaea</i> L.	Шыгъулдынъяжь
<i>Valeriana officinalis</i> L. (s. l.)	Бадзэгъал!э, блэгын, гуузуц, гъудэгын, джэдугъатхъэ, цыху!ейгын
<i>Veratrum lobelianum</i> Bernh.	Блэудз, шэджыдз, сэджыдз, удзф!ей, шэджыц
<i>Verbascum</i> L.	Андзыш, вык!э
<i>Verbascum thapsus</i> L.	Дырыкъум и гын, Тырэхъум и гын
<i>Verbascum laxum</i> Filar.	Андзышбэринэ
<i>Viburnum lantana</i> L.	Тоблэгъу, тобылагъу, тобы- лыгъу, томбылэгъу, шэбэр
<i>Viburnum opulus</i> L.	Зэрыджай, зэрыджей
<i>Vicia sativa</i> L.	Къаш
<i>Vicia sepium</i> L.	Шэмэджщхъэрыхъуэн
<i>Viola</i> L.	Елэр, енэрудз
<i>Viscum album</i> L.	Гъуэ, гъо, кугъу, жыкугъу, ку- гъуэ, кхъужье!кугъу
<i>Vitis vinifera</i> L.	Жызумай, жузымай, жузым плъижь, жузымхужь, сэн- шыхъэ, санэпиль, санэху, сан-
<i>Ulmus</i> L.	Дыкъуэнагъ, гыкъуэнагъ
<i>Ulmus elliptica</i> C. Koch	Къэрмэн
<i>Ulmus laevis</i> Pall.	Дыкъуэнагъпэж

<i>Ulmus scabra</i> Mill.	Дыкъуэнагъужь
<i>Ulmus suberosa</i> Moench	Къэрэгъеш, лэщимэ, мыстхъэ, мыстхъы, мысхъы
<i>Urtica dioica</i> L.	ПкIэсанэ, пшэсын, пышсанэ, шэпсанэ, шэпсыранэ, пыра- мыйбжь
<i>Urtica urens</i> L.	ШыпсыранэцIыкIу, шэпса- нэцIыкIу
<i>Xanthium spinosum</i> L.	Банэху, пашIэтеч, пэнэпцIанэ
<i>Xanthium strumarium</i> L.	Къопанэ, кхъуэбанэ, мафIасэ
<i>Zea mays</i> L.	Адыгэнартыхугъуэжь, адыгэ- нартыхухужь, адыгэнарты- хушыдзэ, нартыху
<i>Zerna inermis</i> L.	Гъашашхъэ
<i>Zerna riparia</i> (Rehm) Nevski	Губгъуэгъашэ
<i>Zerna variegata</i> (Bieb.) Nevski	БжакIэ

БАРЭСБИЙ И МУРАДХЭР КЬОХҮҮЛЭ

Зи экзаменхэр зэфөзүгъэкіа студентхэр зэбгрыкат. Шалъекіэ щим хьуват университет псор. Ауэ мэкъумеш факультетым и лабораторэр зеи цынхуншэ хъуртэкъым. Зы пццэлджехъжь дэмийтуу мыбы къакIуэрт щалэ къамылыфэ къүгъу. Абы илэжь гүэхум ушмыгъуазэмэ, къынфIэнцIынт щалэм и зеи тригъеуу. Грамм бжыгъекіэ фіекі мышачэ тэрээм ар куэдрэ бгъэдэст, гүэдз хъэдэхэр зырызу абы трилхъяу, я хъэлъагь елъытауа ахэр зэпшхъяхуу игъэтIыллэр тетрадым зыгуэрхэр иритхеу.

Дунайм щидахгъуэ гъемахуэнэм, даун, тынштэкъым уи щалэгъуу тхъемахуэ псокIэрэ лабораторэм уццIесыну. Ауэ мы щалэм и ныбжъэгъухэр цыгъуазэт мыбы дахагъэр фIыуэ илъагъу, абы дихъэх къудейм къышмынэу, ар хъумэним, иехъри егъефIекIуэним зэрыхушIекъур.

Хъэкъун Барэсбий и закъуу опытхэр иригъекIуэкIуу щыщIидзам, Къэбэрдей-Балъктэр университетым и ёшсанэ курсым щеджарт.

Иджы агроном щалэр зыталъхуа Къэрэцщей-Шэрджесям ар къэзымыцIыху мэкъумеш лэжъакIуэ искутъим. ЩIенгъешхуэ зыбгъэдэлт, цIыхугъешхуэ зыхэль, зи ужь ихье дэтхэнэ гүэхугъуэри куу дыдэу зыдж IашIагъэлIым и цэр жыжэ гуаш. Илъяс зыкъом блекIаш щалэм университетыр къизериуухре, ауэ зригъегъуэта IашIагъэ гутгъум блэхъуэнсыкIыжу е хүшIегъуэжу игъгуэнцI IашIагъэ хуеплъекакъым. Къыхиха IашIагъэм хүнэ лъагъуныгъэмрэ пэжгъэмрэш щIенгъэлIым и эхъулIенгъехэм лъабжэх хуэхъуари.

Школым щыщIесым щыгъуэ абы и пцIыхъепIэ къыхэхуэртэкъым мэкъумеш IашIагъэм худежэну. Ар еджакIуэ нэхъыфI дыдхэм ящищти, егъеджакIуэхэм ягурэ я щхъэрэ зэтелт, дэнэкIэ имыгъязами, щалэм зэфIекI зэриIенумкIэ. Абы и адэ Исуф и хъуэпсанIэт и къуэ пажэр дохутыр илъагъуу. Ар игъуэшIекI гутгъакъым, Барэсбий Налшык икIыжу мэкъумэн факультетым экзамен зэрышнтар жриIеху. Адэм къышэрыгургуяамкIэ, къуем щхъэзыфIэфIагь илэжьят икIи губгъэн имыщу къенакъым. Ауэ адэр дохутыр IашIагъэкIэ и къуем хуэхъуэнсами, езы щалэм и гур нэхъ зыхуэгъязар адыгэбзэр, адыгэ тхыдэр джынырт. АрицхъекIэ Хъэкъун Барэсбий зыщIеIысхъар мэкъумеш факультетырт. Апхуэдэу уи гүэхур щхъэ къекIэрэхъуэкIын-кIэ хъуа жынIэрэ уеупшIимэ, Барэсбий жиIэр зыщ: «Си ныбжъегъухэр Налшык къакIуэрти, сакъыдекIуаш, мэкъумеш IашIагъэр куэдым нэхъ яфIекъабылти, сцIэркъым зэрихъуар, сэри абы сытегушхуаш».

КъынфIэнцIынт зэрымьшIекIэ къыхиха IашIагъэм щалэр димыхъяхыну, еджэнээр Iэнэдэгъэлэл ишIыну. Ауэ апхуэдэу къехъуакъым. Яиэ махуухэм къышегъэжъяуэ еджэнэям нэхъ егугъу дыдхэм ящиц зыуэ абы зыкъигъэлтэгъуаш.

Студент Хъэкъуныр хеташ щIенгъэ-къехутэнгъэ лэжгъэхэм. Факультетым щыIэ щIенгъэ студент обществэм жыджэр хэлжэхъяаш. Абы зэман куэд шигъекIуаш къекIыгъехэм я лабораторэмрэ университетим и опытн участкэмрэ.

Нобэ щалэм зригъегъуэта ехъулIенгъэхэм хэкIынIэ хуэхъум зыгъуазэ зыпшIимэ, шеч къытуумхъэжу уи фIещ мэхъу щыстудента зэманыр абы пццIэншэу

Зәримыгъэкіуар. Абы щығыу ар хүзіләэ хұуаш үшіншігъе-къәхутенігъе ләжыгъем. Къәкітігъем я шәхур къәхутенім, ахәр егъәфікүенім и іемалхәр убзыхуным хүзіләкүелъакіу үниверситетір къиуаш.

Барәсбий и гур къыбыгъедәкіуэтакым школым үшіншігъесым нәхъ дәзыхъехуы шыта гуманитарнә үшіншігъекіеми. Абы адигәбзәм, адигә тхыдәм яхуйе лъягъуныгъем хәхъуа мыхъумә, ызықи кіеричакым. Университетым үшіншігъесми, абы и еджәгъұхәмәр и үшіхугъекіемәр яғъещілгъуерт ар егъәлеяу адигә тхыдәм зәрдиҳихъыр. Семинар гугъум зыхунгъехъәзыр къыштыхъунт адигә тхыдәм ехъеліа ғүехугъуәми ар нәхъуениншәу зәреджәр шыпльагъукі. Ауә абы сый хуәдиз зәмана тимыгъекіуәдами, Барәсбий къыхиха іешілгъем худежәнми үшіпашет, жыджеу хәтт общественне ләжыгъекіеми.

Зәгуәрим ар академическә учебникым шрихъеліаш Россиям и мыңрысә хадәхәм лъапсерыхыр къыхуәзыхъа, Америкәм къиңепхъукіа хъеплашә гүерим адигәхәм къагъекіа мыңрысә лізүжыгъуәхәр къызәрелам теухуа хыбыар. Зы фығыттушхуә гүер къехъулам хуәдәу ар и ныбжъәгъұхәми и пәнисәхәми яригъельтагъурт Барәсбий. Абдекъыр арагъәнш үшіләм мурал шищіләр адигәхәм я мәкъумәш күлтурәм и тхыдәр идҗину. ғүеху гъешілгъуәнім дихъехыпауә дәнә дәжи шіләр үшіншіләпшіләрт адигәхәм къагъекіу шыта къекітігъекіем. Барәсбий къильыхъуерт хугъуә, ху фыңці, ху хъурей лізүжыгъуәхәр. Нәхъыжъхәм жаізу Хъәкъуным зәхихат ху фыңціләр узгъум үшімышынәу икінші абы и фығыткеңә үзгъу бзаджәхәм дәж күәдрә адигәхәр гъабләм шиҳұмәу зәрлықтар Щыстудентами идҗири зәш имыңға үшіншігъеліым къелыхъуә а ху гъешілгъуәнім и лъәужыхъэр.

Езид мәкъумәш факультетым щеджәмі, үшістудента зәманым Хъәкъуным доклад шишиңдау үшіташ историко-филологическә факультетым щекіуәкіа студент үшіншігъә конференцихәм.

Ар гъешілгъуән, гуапе ящыхъуат студентхәмі факультетым и егъәджақіуәхәмі. Барәсбий докладыр зытриухуар къекітігъешіләрт. Нобә а доклад мыныр тхылъышхуә зәрыхъуам күәд үшігъуазәш, ауә күәдім ящілә хъункым абы шіләлә емәзшәшір гугъу дөхъу зәрележъяр. Үшістудентам шегъәжъяуа Барәсбий Къәбрәдері Шәрдәжәс-ри къуажә-къуажәкіләрә къызәхинкіуруе, къекітігъешіләр адигәбзәкіләр итхаш. Зы къекітігъем и шіләр үшіншілә зәміллізүжыгъуәхәм зәтемыхуәу къызәрьышапсөлхәр иубзыхуаш. Зи адигәшіләхәр къильыхъуәж къекітігъекіем урысыбзәкілә, латинибзәкілә зәреджәхәр фыңуә зәриншіләм и фығыткеңә үшіншігъелі үбыжышіләм ғүехугъуә ирихъәжъяр лъабжъәфіләлъуәзәфіләрт. Абыкілә үшіншігъә утыкум иша хұуаш адигәбзәм и къекітігъешіләхәр. Идҗи ахәр къагъесәбәп хъунуш бзәр, тхыдәр, ботаникәр, агрономиер, мәкъумәш күлтурәм и тхыдәр зылжхәм. Къашхъәпненүш школым шезыгъаджәхәм, мәкъумәшім и ләжъакіуәхәм, нәхъыщхәращи, лъәпкым и духовнә күлтурәм, и үшіншігъем үшінші зы 1996 үшіншіләм папицілә хұума хұуаш. Хъәкъуным и ләжыгъыр үшіхъет тохъуә дықкәззетхұррейх дунейр янәхәм адигәхәм фыңуә ящілә зәрлықтам. Къекітігъешіләхәр дә күе пәтми зәрлітешіләхүжыр къәплілітәмә, нәхъри науә мәхъу Барәсбий и ләжыгъем и мыхъәнәм и инагыыр.

Илъес зыбжанәкіе Хъәкъуныр шыләжъаң Къәрәшшай-Шәрдәжәс мәкъумәш опытнә станцыым (мы зәманым мәкъумәшім химиер къышыгъәсәбәпнәм еләжъ станцыым и унағәшіләм и къуәдзәш). Зы гъемахуә дәмекікіу ар үшілаш Къущхъәхъу үшіншіләхәм. Ахәр егъәфікүенім ехъеліа ғүехугъуә күәди иубзыхуаш. И ләжыгъем тепсөлыхъахәм къагъельзәгъуаш абы и мыхъәнәр Къәрәшшай-Шәрдәжәсім и гъунапкъәхәм къызырьышымынәр, ар Къущхъәхъу хұупілә зиңә дәтхәнәм дәжкілі дәләпкүеңгүшхуә зәрыхъунур, ләжыгъем фейдә къиту къышыгъәсәбәп хұн ғәмалу зәрлықтам. Абыхәм къыхагъәшхъәхүкіш ләжыгъыр тхылъ үшіншіләхүжыр зәрлы-

хъэпэр. Апхуэдэ оценкэ шалэм и лэжыгъэм къезытар Хэку псом кыншаныгъу ицэнэгъэлхэш.

Нэжу, пинцеткэ хъэдзэхэр тэрэээм теплхъэу, я хъэлтагь елтыгъакэ ахэр зэхэбизу, а цыкцэм тету гъавэ бэв къезытын хъэцэпэцэ лэужуягъуэхэр къэбгъэхъуным хүснш шынэгъэ, тэпынэгъэ, аүэ нэхъ тыншкынм къыхэпка жилэхэр зэрышыгыр къэппицтэу гъемахуэ псом губгъуэм унтыну.

Зи лэжыгъэр лабораторэ блынхэм фэмыкц ицэнэгъэл-къэхутгъуэхэм яцышкынм Барэсбий. Цымахуэм абы лабораторэм ширгэгъекүэкла оптихэм я пэжагыр гъатхэм, гъемахуэ псом, бжыххэпхэм абы цагтэжүнэху губгъуэхэм.

Дэн дэжи, сыйтм щигуни тэпынэгъуэ, нэжигъэ къэзгъэлъагъуэу еса шалэм и Гэдакъещэгэхэм пццэ къыхуашц, я чэнджэн кърахьэлэ хууши ицэнэгъэхэм. Мэктумэн культурэхэр егъэфгэгъуэн и лъенягъуэкэ рекомендаци гуэрхэр убзыхун хүей хууамэ дэзхэх зрагьэз Гэшлагъэлхэм ящиш зынх Хээкъуныр.

Ицэнэгъэ-къэхутгъэ, общественэ лэжыгъэ күедым къыдэгүүэ Барэсбий нэгтгүүэлт гуэхухэмийнэхээ. Япэрауэ, ар яужь итш «Къэкыгъэгэхэм я песяльальэр» зэрыригъэфгэгъуэним. Ди деж къышмынену къэралым шыгүүху пэублэу щит а лэжыгъэм дипэкн зэрэзгэгъэубгүүхъэм абы шеч къитрихэргэх. Етгэланэрауэ, Хээкъууним и мурадш ижь-ижьыж лъандэрэ адлыгхэм къадэгъэгүүрүүкэ мэктумэн культурэм и тхидэм лэжыгъэ щихэхуэ тритхыхыну. Иккн абы ехъела литератуэрэд ж, материалхэр зэхуухээс.

Хээкъуныр куэдрэ макбуэ къуажэхэм. Ар къэлжийн энэ унагъуэхэм я хадэхэр зэрызерахьэм. Хуабжуу и гуанэ мэхъу цыгыр тэмэму къагъэсэбепу ицтэагъуки.

Икъукэ гъещэгъуэнш Барэсбий уригъусу губгъуэм унтыну. Абы къыбжийнфынуш дэтхэнэ удзми и цэр, ар народы медицинэм къызэрингъэсэбеним щигууазэ ухуучныгыфынуш. Абы фыгуу ешцэ а удзхэм я химическо зэхэлжыкээр, ар узыфе зэхүэмыдэхэм хүнхүүгъуэ щыхуэхъум и щхъеусыгъуэхэр. Мэзым уцыхьами араш: мыр кийш, мор дыкхүүнагьш, модрэй Гэнэйш, абы къыбгъэдэтыр блашеш, мо заницэу дэжээр чынцэш — гу зылжнумыгъяат жиг лэужуягъуэ къигъярэнүүкын. Къыбжийнш чынцээр гуахъуэк, бланэр шэмэджык, Гэнэйр джыдэг зэрашыр, мыцэхупшыр, мэз шэдигъуэр щыхуу лъэхтэнехэр.

Природэр фыгууэ зылтагьу, абы и пктыгъуэхэм шынгууазэ цыхуун абы и хүгүгъэфыгъуэхэр къэзыхутгъынур. Дэнэ цымыгэми, сый имыцэми ицэнэгъэлхэм и лэжыгъэр хуунтгаш цыхум и сэбэл зыхээл щэним, абы напцэ ар и ицэнэгъти и къаруи сблэжыркын.

Иэбдокчүэ Гэус

ПСАЛЪАЩХъЭХЭР

Пэублэ	псалъэ	6
Ботаникэм	нэхъыбэрэ дызышыгүүщэ псалъэ щхъэхуэхэр	9
Псалъэ	гъэкIэнцIахэр	11
Лъабжъэхэм,	ицыхэм, тхъэмпэхэм я теплъэхэр	12
КъэкIыгъэхэр		17
Белджмы	мышыа къэкIыгъэхэр	208
Иордан	адыгэхэм я деж щызскIуэ къэкIыгъэцIэхэм ицышхэр	209
Указатель	русских названий	214
Указатель	латинских названий	233
Барсбий	и мурадхэр къохъулIэ	247

ЧИТАЮЩАЯ
ЧЕРКЕСИЯ
★★★VK.COM/
CIRCASBOOK

Справочное издание

Хакунов Барасби Юсуфович

СЛОВАРЬ АДЫГСКИХ НАЗВАНИЙ РАСТЕНИЙ

На кабардино-черкесском языке

Редактор *A. T. Куантов*

Оформление обложки художника *П. Х. Мамбетова*

Художественный редактор *В. Л. Захохов*

Технический редактор *Л. А. Тлупова*

Корректор *Л. М. Маремкулова*